

KIÚT
A VÁLSÁGBÓL
II. FALUKONFERENCIA

KIÚT

A

VÁLSÁGBÓL

II. Falukonferencia

KIÚT A VÁLSÁGBÓL

II. Falukonferencia

Szerkesztő:
Kovács Teréz

MTA
Regionális Kutatások Központja
Pécs, 1993

A könyv megjelentetését támogatták: a Belügyminisztérium,
a Földművelésügyi Minisztérium, a Települési Önkormányzatok
Országos Szövetsége, a Baranya Megyei Faluszövetség és az FM Zala
Megyei Hivatala

Lektor: Elek Sándor

ISBN 963 8371 87 0

Borító: Kovács Orsolya
Ábrák Fonyódi Valéria
Technikai szerkesztő: Strasserné Csapó Ilona
Felelős kiadó: Illés Iván főigazgató
Nyomdai munkák: G. NYOMDÁSZ BT
Felelős vezető: Gálos László

TARTALOM

ELŐSZÓ	9
--------------	---

PELNÁRIS ÜLÉS

Enyedi György: Falvaink sorsa – ma	11
Illés Iván: Agrárfinanszírozás – falufinanszírozás	15
Nemes Nagy József: A városi gazdasági átalakulás hatása a falvakra	24
Udovecz Gábor: A magyar mezőgazdaság makrogazdasági perspektívái	30
Kovács Teréz: A mezőgazdaság átalakulásának kérdőjelei	36
Lantos Tamás: Rurális térségek fönntartható fejlesztése	44
Bellon Tibor: A falu öngazgató gazdasága	52
Kóbor Gyula: A falusi önkormányzatok működési tapasztalatai – válságjelenségek az önkormányzati működésben	58
Kovách Imre: A vidéki átalakulás értelmezésének elméleti lehetőségei	65

MEZŐGAZDASÁGI SZEKCIÓ

Vági Ferenc: A föld magántulajdonosítása, a gazdaságszervezeti átalakulás, s a földjáraadékreálizáció	75
Márton János: Járható utakon a mezőgazdaság és a falu közös jövője felé	80
Baukó Tamás: Távérzékelés a földhasználat kutatásának szogálatában	86
Lovas Imre: Nagytérségek fejlesztésének befolyásoló tényezői és tervezési tapasztalatai	93
Rendek László: A mezőgazdaság átalakulásának folyamata hazánkban	99
Soós Károly – Brazsil József: A magángazdálkodás várható irányai és feltételei	104
Veszeli Tibor: A falusi átalakulás mezőgazdasági termelésének menedzsmentje	109

Módos Gyula: Az új szövetkezetek jellemzői, az egyes csoportok mérlegelési szempontjai.....	113
Süli-Zakar István: Vállalkozók és családi vállalkozások Kelet-Magyarország átalakuló mezőgazdaságában	118
Csíte András: Tsz-átalakulás és cselekvési stratégiák	123
Hantó Zsuzsanna: Baranya megye termelőszövetkezeteinek foglalkoztatási helyzete	127
Börzseiné Závori Mária: Csoportérdekek érvényesülése a szövetkezeti átalakulásban	132
Neményi Ágnes – Neményi József Nándor: Helyi kezdemények a rurális gazdaságok kialakításáért Erdélyben.....	136
Szabó Gábor: A szövetkezetek funkciói a mezőgazdaságban	141
Gurzó Imre: A magyar cukorvertikum továbbfejlődésének néhány kérdése	146
Brazsil József – Soós Károly: A dombvidéki borszőlőtermesztés népességmegtartó szerepének várható alakulása	153
Barna Tamás: A racionális földhasználat lehetőségei erdő- és ültetvénytelepítéssel	157
Kovács Teréz: Összefoglaló a „Mezőgazdasági” szekció munkájáról.....	162

A FALUSI ÁTALAKULÁS MENEDZSMENTJE SEKCIÓ

Faragó László: Az elmaradott falusias térségek központi támogatásának gondjai	167
Mészáros Rezső: A falu sorsának belső területfejlődési összefüggése.....	176
Csatári Bálint: Az alföldi falusi önkormányzatok önképe	179
Szoboszlai Zsolt: Társadalmi innováció a Közép-Tisza-vidéken.....	184
Nagy Imre: A dél-bácskai falvak környezeti állapota és azok fejlesztési lehetőségei	191
Becsei József: A térségi vagy településszintű területi fejlesztés kérdése	196
Abonyiné Palotás Jolán: Kulcskérdés a falvak infrastruktúrájának fejlesztése	199
Fodor István: A falusi térségek környezetvédelme mint periférikus probléma	202

Szabó Géza: Új irányok a vidéki turizmus fejlesztésében	206
Molnár András – Kocsondi József – Dancs Zoltán: A falusi turizmus kínálati piacának helyzete a Tátika – Rezi régióban.....	212
Répássy Helga: Kistérségi gazdaságfejlesztést szolgáló intézmények létrehozása.....	216
G. Fekete Éva: A kistérségi szövetségek szerepe a területfejlesztésben	225
Faragó László – Csatári Bálint: Összefoglaló a „Falusi átalakulás menedzsmenete” szekció munkájáról	231

ÖNKORMÁNYZATI SZEKCIÓ

Pálné Kovács Ilona: A szabadság kevés.....	237
Böhm Antal: Rendszerváltás vagy elitváltás a helyi hatalomban?	241
Táll Éva: A stabil, konszenzusos demokrácia főbb tartópillérei a helyi társadalom szintjén	245
Sükösd Ferenc: Közjogi tünődések a falusi önkormányzatok kapcsán.....	250
Németh Jenő: Gondolatok a községi önkormányzatok működésének és korszerűsítésének időszerű kérdéseiről	254
Kondorosi Ferenc: Községi önkormányzatok működésével kapcsolatos alkotmánybírósági tapasztalatok.....	258
László Mária: Helyi költségvetés – helyi adó.....	263
Barakonyiné Winiczai Klára: Véménd község két éves önkormányzati múltjának mérlege	281
Mezei István: A helyi hatalom új lehetőségei a kultúra és a közművelődés terén	286
Benkőné Lodner Dorottya: A falvak környezetvédelmi problémái, megoldásukban az önkormányzatok szerepe	293
Pálné Kovács Ilona: Összefoglaló az „Önkormányzati” munkájáról.....	298

FALU A VÁLTOZÓ IDŐBEN SZEKCIÓ

Timár Judit: A városok körüli rurális peremzóna átalakulásának néhány sajátossága az Alföldön	303
--	-----

Hajdú Zoltán: A tokaj-hegyaljai hegyközségek működésének sajátosságai 1894 – 1948 között	309
Farkas József: A falu népességmegtartó erejének megváltozása	314
Horváth József – Rada Beáta: Somogybükkösd: megmenteni, vagy veszni hagyni?.....	318
Mohos Mária: Kékkút: a jó adottságú, de megújulni nem képes falu.....	322
Kocsondi József – Fodor Lóránt – Kardos József: Gyenesdiás településfejlesztési lehetőségei.....	327
Vuics Tibor: Az „elcigányosodás” folyamata Baranyában.....	331
Kovács Kata: Falvaink sorsa az Ormánságban	336
Tóth Erika: A munkanélküliek helyzetmegoldó stratégiái	341
Juhász Antal: Összefoglaló „A falu a változó időben” szekció munkájáról.....	345

FÜGGELEK

Szpirulisz Ildikó: Munkanélküliség regionális metszetben.....	351
Győrffy Sándor: Biogazdálkodó település	353
Vida István: „HIPPOLYT Falumenedzser System”.....	355
Varga Gyuláné: Egy „HIPPOLYT” falumenedzser tanuló tapasztalatai.....	357
ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÓ.....	359
SZERZŐK	363

ELŐSZÓ

1991. április 18–19-én „Válság és kiút” címmel az MTA Regionális Kutatások Központjában, Pécsen megrendeztük a politikai rendszerváltás utáni első országos falukonferenciát. Abban az időben a rendszerváltást megelőző lelkesedést, fokozott várakozást már felváltotta a kiábrándultság, a csalódottság. A kutatók helyzetét az is nehezítette, hogy a társadalmat irányító politikai erők akkor még egyértelműen nem határozták meg, merre fog tartani Magyarország fejlődése. A falukonferencián az előadók zöme az általuk ismert válságjelenségekről szólt.

Bár az átmeneti társadalmi állapot nem kedvez a tudományos megállapítások meghozatalának, mégis az elmúlt két év során ismereteink tovább gyarapodtak a válságról, továbbá kísérlet történt az aprófalvak és általában a kisebb települések lakóinak az életkörülményeiben és a saját településükhöz való viszonyulásukban beállt jelentős javulás feltérképezésére. Időközben megszületett a politikai konszenzus is a tekintetben, hogy Magyarország fejlődése az európai integráció, az Európai Gazdasági Közösség társult, majd rendes tagsága elérése felé tart.

Az első és az 1993. május 7–8-án megrendezett második falukonferencia között folyamatosság van. A második falukonferenciának egy előremutatóbb, optimistább címet, a „Kiút a válságból” adtuk.

A plenáris ülésen kilenc előadás hangzott el, amelyek felölelték az átalakuló falusi társadalom legégetőbb problémáit. Ezután négy szekcióban folyt a munka, a mezőgazdasági, a falusi átalakulás menedzsmenete, az önkormányzati és a falu a változó időben szekciókban. Az előadók a maguk szakterületén próbálták megvilágítani azt, hogy a mai nehéz és a vártnál hosszabb időig elhúzódó válságból a kivezető utakat.

A második falukonferencia jelentőségét növeli az a tény, hogy a szervezés szerepét vállaló MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézete ebben az évben ünnepli megalakulásának 50. évfordulóját, és e konferencia megtartásával megkezdődött az az ünnepségsorozat, amellyel megemlékezünk e nagy múltú vidéki tudományos kutatóintézet fél évszázados fennállásáról.

Szerkesztő

PLENÁRIS ÜLÉS

FALVAINK SORSA – MA

Enyedi György

A konferencia rendezői arra emlékezve adták előadásomnak ezt a címet, hogy 15 évvel ezelőtt írtam egy könyvet „Falvaink sorsa” címmel. Ez a könyv elsősorban a megváltozott falusi funkciókkal, különösen pedig a falusi népesség társadalmi hátrányaival, az esélyegyenlőségek hiányával, a falusi társadalom kiszolgáltatottságával foglalkozott. Azt remélte, hogy míg a falusi jövedelmeket az akkor jelentősen bővülő agrár ágazat közlélti a városi jövedelmekhez, a településfejlesztés politikai decentralizációja, a helyi társadalmi szerveződések lehetővé tétele hozzá fog majd járulni ahhoz, hogy a falu közszolgálati, társadalmi fogyasztási hátrányai mérséklődjenek.

Ma falvaink sorsa nagyobb és átfogóbb kérdés, hiszen a korábban adottnak tekintett falusi funkciók is alaposan átalakulnak, és eme radikális átalakulás ma még tart, pontos kimenetele nem ismert, ezért a falvak jelen sorsáról nem tudunk még tudományosan megalapozott válaszokat adni. Amit megtehetünk, hogy e társadalmi átalakulás tényeit és jelenségeit gondosan vizsgáljuk, a helyzetet feltárjuk, amelynek ismeretében a jövő fejlődési utak is kirajzolódhatnak.

A falu fejlődési problémái közül 3 kérdésre szeretném a tanácskozási figyelmét ráirányítani.

A mezőgazdaság és a földtulajdon

E kérdések kézenfekvően az érdeklődés középpontjában állanak. Ötven éven belül harmadszor történik a magyar mezőgazdaságban gyökeres tulajdonváltás, ennek következtében az üzemi formák átalakulása, és ezzel a korábban felhalmozott termelő alapok és a szaktudás részbeni elértéktelenedése. E három alapvető tulajdonváltás – az 1945. évi földreform, a kollektivizálás és a jelenlegi privatizáció – jellegében, módszereiben, célkitűzéseiben erősen különbözött, ám mind a három esetben a politikai szempontok felülemelkedtek a gazdasági racionalis-

tásokon, és ezért az átalakulásnak tőkevesztésben, egyéni sorsok alakulásában meglehetősen nagy ára is volt.

A mezőgazdaság jól ismert piacvesztése mellett az ágazat gyors hanyatlását mind a privatizáció siettetése, mind pedig a formája – a kárpótlás termőfölddel való megvalósítása – idézte elő. A nagyüzemi gazdálkodás hanyatlása nem újkeletű, hiszen az 1980-as évek során a mezőgazdaság gazdasági hatékonysága romlott, a termelődzövetkezetek árbevételének 40%-a ipari és kereskedelmi tevékenységből származott – ami nyilván nem volt folytatható szabályos piacgazdasági körülmények között –, a termelőeszközök felújításának elhanyagolása is már régi történet. A gazdálkodás felbomlása azonban rendkívül gyors volt; az elmúlt 4 évben a mezőgazdasági főfoglalkozásúak fele hagyta el az ágazatot, az állatállomány csökkenése meglepő méreteket öltött – a műtrágyázás színvonala pedig 3 év alatt kb. 60 évet zuhant vissza (egytizedére csökkent). A mezőgazdaságban gyakorlatilag teljessé vált a privatizáció, tehát itt nem alkalmaztak olyan szociális szempontú fékezést, amelyet az ipari és kereskedelmi állami vállalatok esetében széles körben alkalmaznak.

A kárpótlás és a privatizáció módja további kérdéseket vet fel.

a) Mivel a földre vonatkozó kárpótlási jegyek kétharmada nem mezőgazdasági foglalkozásúak kezébe került, elképzelhető, hogy szétválik a föld megművelőjének és tulajdonosának a személye, és nem áll helyre a falu, mint földtulajdonosok közössége, a falu lakóterületének és határának (agrárterületének) tulajdonosi egysége. A bérletek általános elterjedése a mezőgazdaságot drágítaná, a falu népességmegtartó képességét pedig erősen gyengítené.

b) Nem tudjuk, milyen lesz a mezőgazdaság szerepe a falusi foglalkoztatásban és jövedelemszerzésben. Az bizonyos, hogy a falusi foglalkoztatásban csekély szerepű, hiszen 1990-ben is az aktív népességnek mindössze 11%-a foglalkozott mezőgazdasági alaptevékenységgel, s ez az arány azóta 10% alá csökkent. A mezőgazdasági tevékenység maga más szektorokban sok foglalkoztatást nyújthat, a feldolgozóipartól a mezőgazdasági hitelintézetekig, de ezek valószínűleg inkább a kisvárosokba települnek. A mezőgazdaságból szerzett jövedelem, legalább családi ételkészítés önellátás formájában, jelentős kiegészítő forrás maradhat, és valószínű, hogy nagyszámban jönnek létre kétlaki kisgazdaságok.

c) Fölmerül a kérdés, hogy a mezőgazdasági kiegészítő jövedelem milyen fő jövedelemhez fog járulni. Nem tudjuk, hogy mi történt pl. a községi ipartelepekkel, amelyek az 1980-as évek derekán a gyáripari munkásság csaknem negyedét foglalkoztatták – többet, mint az egész

fővárosi ipar – és amelyek az állami iparvállalatokról többnyire leváltak, átalakultak, bezárták őket – ám nincs adatunk és tudomásunk a falusi ipar mai helyzetéről és foglalkoztatási hatásáról. Mivel jelenleg az első számú falusi problémának a munkanélküliséget, a foglalkoztatási problémákat nevezhetjük, ezért nem szabad a falusi problémák megoldásának középpontjába emelni a mezőgazdaságot, nem a mezőgazdaságon belül dől el a falusi térség válságból való kijövedele, hanem jelentős mértékben a helyben telepedett nem mezőgazdasági tevékenységektől várható ez, és még inkább a falvaknak a városi gazdasághoz való kapcsolódásától.

A falusi térség új integrációs folyamatai

Vizsgálunk kell a falusi térség új integrációs folyamatait. Az első benyomásunk az, hogy e térségben erős a dezintegráció. Szétszakadtak a korábbi közigazgatási kapcsolatok, székhelyközségek és társközségek között, megszűnt a városokhoz és a megyéhez való szerves igazgatási kapcsolódás. A termelőszövetkezetek átalakulásával pedig megszűnt a településnek általános, a gazdaságon is túlmutató integráló ereje, amelyet a termelőszövetkezetek számos falusi településben a település egész életére kiható erővel érvényesítettek. Ugyanakkor számos új integrációs folyamat is elindult, és ebben, a falusi települések fejlődésében a helyi gazdaság és a helyi társadalom szervezeti játsszák a főszerepet. Ma ez az integrációs folyamat még kezdeti, de nagyon fontos, hiszen a piaci integráció hoz létre valódi, tartós regionális kapcsolatokat, míg az igazgatási integráció nem terjed ki a társadalmi-gazdasági élet egészére. A helyi gazdaság azt jelenti, hogy a helyben települt bármilyen méretű és tulajdonú vállalkozások a külső függéstől megszabadulva egymással szabadon kapcsolatokba lépnek, hálózatokba szerveződnek, és ugyanez történik a kistérségeken belül is, az egyes települések közötti vállalati kapcsolódásokban.

Az államszocialista rendszerben ilyen értelemben nem volt helyi gazdaság (legfeljebb a termelőszövetkezet töltötte be ezt a szerepet a települések egy részében), mert az ipar, a kereskedelem vagy a pénzügyi szolgáltatások bármelyik telephelye kívülről és felülről volt függésben, nem rendelkezett valódi autonómiával. (Az autonómia, a helyi gazdaság a második gazdaságban jelentkezett.) Igen fontos tehát figyelemmel kísérnünk, hogy milyen jellegű térségi integrációk bontakoznak ki a vállalati kapcsolatok alapján, mert a piac fogja a kistérségeket kialakítani, nem pedig felülről eldöntött elhatárolások.

Megindult a helyi társadalom integrációs folyamata is a falvakon belül, amelynek során az eltérő érdekcsoportok megszerveződnek, majd – kezdetben nem könnyen – egymással megegyeznek, a településen belüli együttműködési formákat megtalálják.

A falu és a természeti környezet kapcsolata

A harmadik vizsgálati szempont, amelyet fontosnak tartok, a falu és a természeti környezet kapcsolata. A környezeti problémák elsősorban a városi településekből ismertek, hiszen a városokban látványosan, kis területekre koncentrálnak egyes szennyezési formák. Nem szabad elfelednünk, hogy a falusi környezet is súlyosan károsított, főleg a talajvíz és a mélységi vízkészletek, a termőtalaj és a felszíni vizek, amelyek a falusi környezetet is gyakran veszélyessé teszik lakóik számára. A falusi fejlesztésben nagyon fontos lenne a fenntartható fejlődés elveinek legalább részbeni alkalmazása. A fenntartható fejlődés nem tagadja az előrehaladást, nem kíván önkorlátozást, a szegénység további fenntartását, csupán a fejlődést nem szűkíti le az energiafálgó gazdasági növekedésre és a szakadatlanul bővülő termékfogyasztásra. Mivel a magyar társadalomban nemcsak a fogyasztás növelésére, de a szolgáltatások fogyasztásának növelésére is erős az igény, legalább részben elfogadható, hogy a közlekedés javítása, a környezeti ártalmak mérséklése, az egészséges ivóvíz biztosítása, a lakáshelyzet javítása stb. szintén a fejlődés elemei – és ezek a természeti környezetet kevésbé terhelik a hagyományos termelési ágaknál. A környezetharát gazdálkodás nem valamilyen eltűnt hagyomány felelevenítését kívánja és nem is a gazdasági fejlődés ellen szól, hiszen növelheti a termékek versenyképességét, foglalkoztatást bővíthet, beruházásokat élénkíthet, megjavíthatja a falunak a lakóhely-értékét, növelheti idegenforgalmi esélyeit és a termőföld javítása a legfontosabb falusi tőke elem értékét is növeli. Ha a falusi fejlődés egy korábbi, a legfejlettebb országokban már meghaladott, egyszerű termékbővítő modellt követ, akkor nagyon rövid távú javulás érhető csak el, mert egyfelől, a terméknövekedés szakadatlan növekedését a piac sem indokolja, másfelől egy ilyen gazdasági fejlődési modell a természeti erőforrásokat kimerítené, tönkretenné, és ezzel a falusi gazdaság sajátos alapjait tenné tönkre.

AGRÁRFINANSZÍROZÁS – FALUFINANSZÍROZÁS

Illés Iván

Két évvel korábbi hasonló jellegű és című konferenciánkon előadásomnak az „Agrárválságról” címet adtam, jelezve azokat a súlyos ellentmondásokat, amelyekkel akkor és azóta is a magyar agrárgazdaságnak szembe kell néznie. Amikor a mostani előadás címéül az „Agrárfinanszírozás – falufinanszírozás”-t választottam, egyben eleget kívántam tenni annak az igénynek is, hogy a válságból való kiút lehetséges eszköztárából egyik elem részletesebb vizsgálatával közelebb kerüljünk a megoldás taglalásához.

E taglalás előtt azonban mindenekelőtt a cím pontosabb értelmezést igényel.

Először a finanszírozás fogalma igényel pontosítást. A finanszírozásnak van egy szélesebb és egy szűkebb értelmezése. A szélesebb fogalom magában foglalja egy szervezet, vagy egyén minden forrásból való pénzügyi eszközökkel való ellátását, beleértve a költségvetési finanszírozást, a tőkepiacról való finanszírozást és a hitelrendszer útján való finanszírozást is. A szűkebb értelmezés, a nemzetközileg használatos fogalom a „rural finance” azonban csak a bank- és hitelrendszert foglalja magában, és jelen előadás is csak eme szűkebb értelmezés keretében marad. Kétségtelen azonban, hogy a falu és az agrárgazdaság költségvetési kapcsolatrendszere is megérne egy mélyebb elemzést, és az is vitathatatlan, hogy a költségvetés és a hitelrendszer között szoros kapcsolat van, különösen akkor, ha az államháztartásnak olyan tetemes a deficitje, mint manapság.

A másik értelmezési kérdés az agrár- és a falufinanszírozás összekapcsolódása. Ahogyan ma már a falu régen nem azonos az agrárszférával, úgy természetesen a falufinanszírozás sem azonos az agrárfinanszírozással. Sőt megkockáztatható, hogy ha az elmúlt fél évszázad gazdaságpolitikáját vizsgáljuk, akkor – legalábbis a központi eszközök és támogatások tekintetében – mintha éppen negatív korrelációt tapasztalnánk a mezőgazdaság fejlesztésre és a falufejlesztésre áldozott eszközök között. Hiszen a hatvanas évek eleje, a kollektivizálás időszaka és a hetvenes évek a magyar agrárgazdaság legkedvezőbb időszaka, éppen

azok a korszakok, amikor a tanácsi finanszírozás tekintetében a falu leginkább háttérbe szorult, másrészt az ötvenes évek első fele, és hozzátehetjük: a mai időszak, a kilencvenes évek eleje, amikor a mezőgazdaság anyagi-pénzügyi helyzete leginkább ellehetetlenült, egybeesett olyan intézkedésekkel, amelyek a falusi infrastruktúra-fejlesztés támogatását relatíve kedvezőbbé tették.

Ugyanakkor a központi gazdaságpolitika és eszközök ez az aszinkronja a falutámogatás és agrártámogatás tekintetében nem semlegesíti azt a mély és szoros összefüggést és kapcsolatot, ami a falu és az agrárgazdaság sorsa között van. A falu fejlődése ugyanis mindig – még a legkedvezőbb támogatás időszakában is – elsősorban és döntően a helyi lakosság és a helyi gazdálkodó szervezetek áldozatvállalásán múlott, így ha jól ment a mezőgazdaságunk, akkor alapjában jól ment a falunak is, és ha a mezőgazdaság tönkrement, akkor az így kieső falufejlesztési eszközöket a legenergikusabb önkormányzati finanszírozási támogatási rendszer sem tudta, tudja ellensúlyozni.

A továbbiakban a falusi, vidéki hitelrendszer három elemét vizsgáljuk:

- a források kérdése: azaz vannak-e elegendő mértékű hitelforrások a magyar vidéken, ha vannak mi lesz velük, ha nincsenek, honnan, milyen forrásból teremthetők meg;
- a hitelek kérdése: azaz milyen kondíciójú és feltételrendszerű hitelekre van szüksége a magyar vidéknek, és azoknak milyen hatásai lesznek;
- végül, de nem utolsósorban a közvetítő edényrendszer, a vidéki bank és bankfiókhálózat problémája. Mennyiben felel meg az a jövőbeli követelményeknek és mi a továbbfejlesztés fő iránya.

Bevallott céloom a kérdések kifejtése során, hogy bizonyos széles körben elterjedt meggyőződésekről, vagy hiedelmekről megkísérlejem bebizonyítani féligazság, vagy éppen téves voltukat, hiszen eredményt nem szigorúan racionális megközelítések alapján érhetünk el.

Nézzük először a forrásokat. Nem annyira Magyarországon, de világviszonylatban eléggé elterjedt nézet, hogy falun és vidéken kellő megtakarítás nem keletkezik, ezért a vidék finanszírozása valamilyen külső forrást igényel. Hozzájárultak ehhez a hagyományos – heynesí – típusú megtakarítási elméletek is, miszerint a megtakarítások nagysága alapvetően a jövedelem nagyságtól függ, mégpedig a jövedelem növekedésével progresszíven nő a megtakarítási hajlam, a szegény területeknek tehát megtakarításuk sincs, ergo tőkeinjekcióra szorulnak.

A tények azonban azt igazolják, hogy ilyen közvetlen összefüggés nincs, a megtakarítások nagyságába legalább ilyen mértékben belezászanak az életkor, társadalmi helyzet, lakóhely, fogyasztói szokások. Országok megtakarítási hajlama nem nő, miközben jövedelmük kétháromszorosára emelkedik és társadalmi rétegek, régiók között sem mutathatók ki ezek a különbségek.

A magyarországi takarékpénztári betétdatok látszólag alátámasztották a heynesi hipotézist, azaz Budapesten jóval nagyobb az egy főre jutó betétállomány, mint vidéken, a városokban nagyobb, mint a községekben, a fejlettebb vidékeken nagyobb, mint a kevésbé fejletteken. Ha azonban a lakásfelhalmozásra, lakásépítésre fordított összegeket is a megtakarítások részének tekintjük, megváltozik a helyzet. A vidéki, falusi körzetek lakossága jövedelméből kisebb hányadot költött fogyasztásra, és nagyobb hányadot megtakarításra, felhalmozásra, mint a városokban és Budapesten. Ezen belül a bankba tett pénzmegtakarítás azért kevesebb, mert a falusi lakosság – döntően kényszerből és kisebb részben presztízből – megtakarításainak nagy részét, olykor megtakarításait jóval meghaladó, tehát eladósodottságot jelentő összeget lakásépítésre fordít. Ezen belül is az Alföldön kisebb volt a pénzmegtakarítás és nagyobb a magánlakásépítés, mert a lakóházak építőanyaga, a tanyák megszűnte, az árvíz és belvízkárok nagyobb lakáscserélődést feltételeztek. A falvakban tehát rendelkezésre állt és áll a megtakarítás, amely manapság jóval kisebb arányban kerül lakásépítésre felhasználásra, nő tehát a pénzmegtakarítások hányada.

A kérdés az, hogy mi történik ezekkel a megtakarításokkal? Megállapíthatjuk, hogy jelentős részük nem a falvakban és nem vidéken kerül felhasználásra, jelenleg tehát nem arról van szó, hogy nettó külső források kerülnének a falvakba, hanem arról, hogy az ott keletkezett megtakarítások is a bank- és hitelrendszeren keresztül más helyekre és célokra kerülnek átcsoportosításra.

És itt következik egy másik elterjedt nézet felülvizsgálata, ami az egyes bankoknak a vidék finanszírozásában betöltött szerepét illeti. A közvélemény a takarékszövetkezeteket tekinti olyanoknak, mint amelyek elkötelezettek a vidék finanszírozásában, míg a kereskedelmi bankokat tekintik olyanoknak, mint amelyektől legtávolabb állnak a vidék problémái.

Nos ez a nézet legfeljebb féligazság. A takarékszövetkezetek valóban jelen vannak vidéken, de ott gyűjtött forrásaik egy jelentős részét nem ott, hanem a bankközi piacokon, vagy államkötvényekben helyezik el. 1991 végén 67 milliárd lakossági betétösszegük mellett 25 milliárd

lakossági kihelyezésük volt. 1992 végén 91 milliárd betétből 50 lakossági. Betétjük több, mint kétharmadát tehát nem hitelezik ki, és a hitelek közül is egyre nagyobb hányad nem a falvakba történik kihelyezésre.

Az OTP az a bank, amely betéteket is gyűjt és hitelez is a falvakban. Sőt, 1988-ig a falvakban és a kevésbé fejlett területeken több hitelkihelyezése is volt, mint amennyi betétet ott gyűjtött, mindenekelőtt a lakáshitelek révén. Az OTP a hitelforrásokat tehát valóban átcsoportosította a falusi területekre. Hogy ezt az állami lakásépítés ottani teljes hiánya miatt kellett megtennie, az más lapra tartozik. 1989 óta azonban a kedvezményes lakáshitelek állománya folyamatosan és jelentősen csökkent. Így mára az OTP is erőforráskivonó szerepet játszik a falvakban.

Végül a kereskedelmi bankok nem gyűjtenek betéteket a falvakban, kis településeken. Mégis ők az egyetlenek, akik a bankközi pénzpiacra felvett forrásoknak egy részét a vidéki mezőgazdasági és más üzemekbe visszaáramoltatják, hitelek formájában. A közhiedelemmel ellentétben az tehát a paradox helyzet, hogy a pénzt a takarékszövetkezetek „szivattyúzzák ki” a falvakból, és annak egy hányadát a kereskedelmi bankok juttatják vissza.

A probléma ebben az, hogy a pénz szerencsés esetben is három közvetítő bankon megy keresztül (takarékszövetkezet, Takarékbank, Kereskedelmi bank) ameddig visszajut – ha egyáltalán visszajut – oda, ahonnan elindult. Valamennyi bank rárakja a maga kamatrését, és így a pénz a lánckereskedelemben jelentősen megdrágul. A kívánatos megoldás nyilvánvalóan az volna, ha ugyanaz a bank hitelezne, aki a betétet gyűjti, így a bankközi piac elkerülhető volna, és a hitel olcsóbb lenne. Ma azonban a kereskedelmi bank nem gyűjt betétet, és a takarékszövetkezetek pedig nem nyújtanak – főleg nagyüzemeknek – mezőgazdasági hitelt. A kereskedelmi bankoknak tehát előbb-utóbb rá kell állniuk a betétgyűjtésre, a takarékszövetkezeteknek pedig a mezőgazdasági – és nemcsak kisvállalkozási – hitelezésre, a vidéki pénzforrások helybentartása csak így biztosítható.

A második megvizsgálandó kérdés a hitelek kérdése. Milyen hitelekre van szüksége a mezőgazdaságnak? A válasz mindenkinél készen áll: hosszúlejáratú, alacsony és fix kamatozású hitelekre. És számtalan indokot lehet felsorolni, hogy a mezőgazdaságnak miért indokolt különösen kedvező hitelfeltételeket biztosítani. Néhány szempontot azonban érdemes itt kihangsúlyozni.

Először azt, hogy az olcsó hitel semmiképpen nem ellensúlyozhatja az agrárgazdaság kedvezőtlen makrogazdasági feltételrendszerét, ha a mezőgazdasági árak alacsonyak, az inputárak magasak, a piacok szű-

külnek, a támogatások csökkennek és emiatt az ágazat globálisan veszteséges, akkor nincs az a kedvező hitel, amit érdemes volna befektetni ebbe a tevékenységbe. Először tehát mindenképpen a mezőgazdaság perspektíváját, létjogosultságát kell megvizsgálni, ennek megfelelően a gazdaságpolitikában az intézkedéseket megtenni, és a hitelfeltételek alakulása csak ez után következhet.

A kedvezményes kamatozású hitelnek vannak hátrányos vonásai is. Mivel ilyen típusú hitelből a kereslet feltehetően meghaladja a hitelkeretet, ezért a hitelnyújtók bizonyos szelekciós kritériumokat kénytelenek alkalmazni. Teljesen logikus, ha ez a biztosabb megtérülés, kisebb kockázat lesz, ezt pedig a nagyobb termelők tudják jobban biztosítani. A tapasztalatok szerint ezért a kedvezményes hitelek közül éppen a legrászorultabbak, a szegények maradnak ki, és a kedvezményt elsősorban a tehetősebbek, a nagyobb termelők élvezik. Bőséges tapasztalatunk van erre nézve a kedvezményes lakáshiteleknél, a különbség az, hogy az agrárhitelkezésnél ez a jelenség még fokozottabban jelentkezik. A túl alacsony kamatlábú hitel továbbá olyan célokra is felvehetővé tesz hitelt, amelyek normál piaci feltételek között kiszorultak volna.

A célhoz kötött hitelek további komplikációkat eredményeznek. Egyrészt megnövelik a felhasználás ellenőrzésével járó adminisztráció, bürokrácia, és ezáltal a hitel költségét. Másrészt a vissza nem fizetés kockázata megnő, hiszen az emberek hajlamosabbak az adott célhoz kötött hitel visszafizetését az adott cél jövedelmezőségéhez kötni. Ha pl. valaki kimondottan líbahizlatásra kap hitelt és a líbahizlatás külső feltételei jelentősen, negatívan megváltoznak, akkor sem fizeti vissza a hitelt, ha netán van még egy jól jövedelmező biciklikölcsönzője, amiből megtehetné.

Végül a kamatkedvezmény nem ösztönzi a megtakarítások növekedését. Egyrészt olyan is vesz fel hitelt, akinek van saját forrása, de kedvezőbb a hitel igénybevétele. Ha pedig netán a betéti kamatok az alacsony hitelkamatokhoz igazítják, ez az általános megtakarítási hajlamra lesz igen kedvezőtlen hatással.

Mínderre fenntartások, bizonyos feltételek között mégis indokolt lehet kedvezményes agrárkamatok nyújtása. Tisztában kell azonban lenni azzal, hogy ez olyan szer, amelynek nem kívánt mellékhatásai megközelíthetik a kívánt hatást, továbbá avval, hogy a kedvezőtlen makrogazdasági környezetben hatástalan, vagy kifejezetten káros is lehet.

A finanszírozási rendszer harmadik eleme a közvetítő közeg, a vidéki bankrendszer. Manapság sokan hajlamosak ennek tulajdonítani a döntő jelentőséget a vidék finanszírozásában.

Az első kérdés, hogy melyik bank vagy bankok lássák el a vidék, a falu bankjának funkcióját.

Kétségtelen, hogy Nyugat-Európa országaiban az agrárgazdaság finanszírozásában meghatározó szerepe van néhány nagy szövetkezeti banknak. Kézenfekvő volt ezért az a megoldás, hogy ezt a funkciót Magyarországon is a nagy történelmi hagyományokkal rendelkező és az országban a legnagyobb fiókhálózattal bíró takarékszövetkezetekre ruházzuk. Azonban – miközben ez mindenképpen a megoldás egy fontos alternatívája és bármely alternatívának része kell, hogy legyen – nem feledkezhetünk meg azokról a lényeges különbségekről sem, amelyek a magyar takarékszövetkezeteket a nyugat-európai országok szövetkezeti bankjaitól megkülönböztetik.

Az egyik a dimenziók eltérő volta. Nyugat-Európában a mezőgazdaság a GDP 1–5 százalékát termeli, míg a nagy szövetkezeti bankcsoportok az adott országok banki forrásainak 15–25 százalékát összpontosítják. Sarkosan fogalmazva azt lehetne mondani, hogy az egész mezőgazdaság „belefér” e bankcsoportok portfóliójába, miközben persze szerepük a mezőgazdaság finanszírozásában itt sem kizárólagos. Ezzel szemben Magyarországon a mezőgazdaság aránya a GDP-ben 18%, a takarékszövetkezeti csoport részesedése a banki forrásokból pedig 5%. Az arány tehát éppen fordított. A mezőgazdaság finanszírozása, de még a mezőgazdasági termelés harmadát kitevő kisüzemi termelés sem fér bele még elméletileg sem egy bank portfóliójába.

A forrásaik megszerzési költsége és kihelyezéseik feltételei közötti kamatrés nagymértékben szűkül, vagy negatívvá válik. Következésképpen ma és rövid távon elsősorban ők szorulnak sürgős támogatásra és csak hosszabb távon lehet esetleg gondolni arra, hogy valaki más – a magyar mezőgazdaság támasza lehet.

A nyugat-európai szövetkezeti bankok az agrárhitelezéssel szoros szimbiózisban alakultak ki és fejlődtek fel, és valóban elkötelezettek az agrárhitelezésnek sok országban a mezőgazdasági hitelek 90 százalékát ők biztosítják. Magyarországon is (az I. világháború előtt) ilyen irányú szerepük igen jelentős volt. 1957-ben újbóli létrehozásuk is voltaképpen e célt szolgálta volna. Csakhogy 1959–61-ben megtörtént a mezőgazdaság átfogó kollektivizálása, és az eredeti funkció megváltoztatott, alapvetően lakossági betétgyűjtésre és fogyasztási célú hitelekre redukálódott; a mezőgazdasági hitelezés, mint explicit cél, nem szerepelt. Ma több kereskedelmi bank van Magyarországon, amelynek mezőgazdasági elkötelezettsége, hitelkihelyezése és szakértelme a takarékszövetkezetek

takarékbank bankcsoporténál lényegesen nagyobb, a bankcsoport részesedése a mezőgazdaság hitelellátásban pedig relatíve csekély jelentőségű.

Az elmondottakból következik, hogy jelenleg és a belátható jövőn belül Magyarországon egyetlen bank vagy bankcsoport sincs abban a helyzetben, hogy a vidék vagy akár a mezőgazdaság finanszírozásában domináns szerepet játsszon. Ténylegesen szimbolikus (gesztus értékű) jelentősége van ma valamelyik bankot a „vidék bankjává” kinevezni, de elfogadhatatlan az ehhez fűződő preferenciákat kizárólag ennek az egy banknak biztosítani. A mezőgazdaság esetében ez annál is kevésbé indokolt, mivel ma az eltérő szektorokhoz tartozó mezőgazdasági üzemeket más és más pénzügyi intézetek finanszíroznak, így egyetlen, vagy néhány pénzügyi intézetre korlátozódó támogatás egyúttal az egyik agrárszektor kiemelt pénzügyi támogatását jelentené. Olyan kombinált rendszer kialakítása szükséges tehát, amely épít a mezőgazdaság és a vidék finanszírozásában ténylegesen vagy potenciálisan résztvevő valamennyi pénzügyi intézetre. Ez azt jelenti, hogy a takarékszövetkezeteknek fel kell készülniük a mezőgazdasági hitelezésre, a kereskedelmi bankoknak pedig a betétgyűjtésre.

A magyar bankhálózat egységeinek (fiókjainak) száma a népességhez viszonyítva valóban egyharmada a nyugat-európainak, és az egész pénzügyi hálózat Budapestre centralizált. Ezért mindenképpen indokolt tehát a vidék bank(fiók)hálózat sűrítése és e célnak az állami gazdaságpolitika szintjére emelése. Ennek során a következőket indokolt figyelembe venni.

A szövetkezeti bankfiókhálózat sűrűsége egyáltalán nem marad el a nyugat-európai átlagtól, sőt Ausztria és Németország kivételével meg is haladja azt. A többi bank együttes fiókhálózati sűrűsége viszont egynegyede-ötöde a nyugat-európainak. Amikor a vidéki bankfiókhálózat fejlesztéséről beszélünk, akkor erre vonatkozólag a nemzetközi összehasonlításból elsősorban az következik, hogy mindenekelőtt a többi banknak kell sűrítene hálózatát, hogy az a jelenlegi helyzethez képest legalább egy kissé kiegyensúlyozottabban fejlődjön és a vidék pénzügyi szolgáltatásokkal való ellátása diverzifikáltabb, magasabb színvonalú legyen.

Ezzel szemben a szövetkezi bank hálózata, hálózati egységeinek száma az adott feltételekhez és lehetőségekhez viszonyítva számos szempontból túlzottnak, túlfejlesztettnek minősíthető. Jóllehet, valóban a szűken értelmezett pénzügyi szempontokkal szemben számos szociális, társadalmi, településfejlesztési szempont szól a sűrű hálózat fenntartása mellett, mégis ez, igen rövid időn belül gazdaságilag tarthatatlannak, és

egyben az egész hálózat korszerűsítése akadályozójának is fog bizonyulni. A nemzetközi normákhoz viszonyítva ugyanis a hálózati egységek forgalma átlagosan is, de egyes egységeké különösen, szinte hihetetlenül alacsony.

Miben állhat az állam közreműködése a vidéki bankhálózat fejlődésében?

Tekintettel arra, hogy egy bankfiók létesítése 1991-ben átlagosan 8 hónap alatt, de még 1992-ben is 14 hónap alatt megtérült, ez igazán nem azon beruházások közé tartozik, ami állami támogatást igényel. A jogi szabályzásnak azonban tág lehetőségei vannak. Mindenekelőtt jogi szabályozásban. A fióklétesítést ma Magyarországon gyakorlatilag semmiféle rendelkezés nem szabályozza, pedig a fejlett országok jelentős hányadában – de különösen az USA-ban és a skandináv országokban – igen szigorú szabályozás alá esik. Olaszországban állami tervet készítenek, hogy hova lehet bankfiókot telepíteni és hová nem. Előírható, hogy kis (pl. 5 000) fő alatti településben, ahol már működik bankfiók, újabb nem létesíthető (hasonló szabályozás van az USA-ban). Ez a takarékszövetkezetek védelmét szolgálja. Előírható másfelől az is, hogy a bankfiók – hasonlóan, de korlátozottabb körben mint a bank – a pénzügyi szolgáltatások egy meghatározott körét köteles biztosítani.

További eszköz az alaptőke-követelmény és a szavatoló-tőke arány differenciálása.

Ma Magyarországon egy kereskedelmi bank alapításához 1 milliárd forintra van szükség, függetlenül attól, hogy hány fiókja van vagy lesz. Számos országban az induló alaptőkekövetelmény relatíve alacsonyabb, de minden új fiók nyitásának az alaptőke növelése a feltétele. Ezen belül differenciálni lehet – és differenciálnak is – attól függően, hogy fővárosi, városi, vagy falusi fiókról van szó; a falusi fiók nyitása kisebb alaptőke növelési követelménnyel, vagy anélkül valósítható meg.

A szavatoló-tőke aránya a magyar pénzügyi törvényben minden pénzügyi intézményre azonos. Bizonyos változás itt is indokolt. A Takarékpénztárnál, ahol nincsenek olyan nagy egyedi adósok, akik bukása megrendítheti a bank helyzetét, lehetséges alacsonyabb szavatoló-tőke-arány előírása. Másrészt a mai szabályozás a bankközi kihelyezést kockázatmentesnek feltételezi, arra nem követel meg tartalékokat. Ez a feltételezés egyrészt az Ybl Bank bukása kapcsán hamisnak bizonyult, másrészt ez a szabályozás kimondottan ösztönöz arra, hogy pl. a takarékszövetkezetek ne helyben helyezték el hiteleiket, hanem a bankközi piacra vigyék. Érdemes ennek átgondolása is.

De – ha a bankfiók létrejöttét, vagy megmaradását fontosnak tartják – támogathatják az önkormányzatok is az épületek, telek kedvezményesebb átadásával, a helyi adók részbeni, vagy egészbeni elengedésével stb.

Végül összefoglalva: a vidéki bankrendszer a vidék finanszírozásának fontos feltétele, infrastruktúrája, de önmagában megoldást a fennálló problémákra semmiképpen nem ad, és a makrogazdasági feltételváltozások bekövetkezése nélkül illúziókeltés és csalódás lehet az eredménye.

A második világháborúban az amerikaiak elfoglalták a japánoktól Pápua Új-Guineát. Az őserdőben gyorsan leszállópályákat vágtak, és hamarosan megérkeztek a repülőgépek a pápua bennszülötteknek szóló ajándékokkal, üveggyöngyökkel, csokoládéval stb. A bennszülöttekre ez olyan mély benyomást tett, hogy – az oksági kapcsolatokat félreértve – a háború után kultusz jött létre, az őserdőben további leszállópályákat vágtak, és csak várták, várták az ajándékot hozó repülőgépek érkezését – azok pedig nem jöttek.

Vagy póriasabb hasonlattal, ahogyan Varga Gyula az Agrárgazdasági Kutatóintézet igazgatóhelyettese mondta: ama nyilvános intézményben hiába cserélik ki a szalont új piros plüssre, ha a látogató urak tönkrementek és a hölgyek megöregedtek, a forgalom nem fog fellendülni.

A VÁROSI GAZDASÁGI ÁTALAKULÁS HATÁSA A FALVAKRA

Nemes Nagy József

Előadásomban az agrárgazdaság, illetve a falusi településkör mai válság-jegyeit, illetve a válságból való kiút lehetőségeit a városi gazdasággal és a nem mezőgazdasági tevékenységekkel való kapcsolatában próbálok – néhány számszerű adatból, összefüggésből kiindulva – vázlatosan áttekinteni. A rövid időkeretre való tekintettel három kérdést emelek ki:

a) Miként hat a városi gazdaság, a nem mezőgazdasági tevékenység recessziója, illetve dinamikája a falvakra?

b) Milyen tevékenységek léphetnek a visszaszoruló mezőgazdaság helyébe?

c) Milyen irányt vehet a magyar mezőgazdaság struktúrája?

Válaszaim a kérdésekre három tömör tézisben foglalhatók össze:

a) A falvak jövője alapvetően függ a városi gazdaság, a nem mezőgazdasági szektorok dinamikájától.

b) A mezőgazdaság relatív arányvesztése feltartóztathatatlan trend, stabil falusi gazdaság is csak a nem mezőgazdasági tevékenységek növekvő súlyára épülhet.

c) A mezőgazdaságban erőteljes differenciálódás indul meg, talpon csak azok a gazdálkodó egységek maradhatnak, amelyek „városi” jegyeket vesznek fel.

A következőkben vizsgáljuk meg kissé részletesebben a kérdéseket, segítségül véve bizonyos statisztikai jellemzőket is.

A városi gazdaság dinamikája

Ha az agrárágazat települési jellemzőit, annak változását elemezzük, ismert és kevésbé ismert, valóságos és látszólagos paradoxonokra is lelhetünk.

Talán a legközismertebb tény, hogy a falvak aktív keresőinek többsége már 1970-ben a mezőgazdaságon kívüli ágazatokban dolgozott (1.

sz. táblázat). (A mező- és erdőgazdaság foglalkoztatási súlya – az 1990-es jogállás szerinti – községi településkörben 1970-ben 45,5%, 1980-ban 34,9%, 1990-ben 28,8% volt.) A községek (természetesen erőteljes regionális és településnagyság szerinti differenciáltság mellett) összességükben tehát már legalább két évtizede foglalkoztatási szempontból nemcsak hogy nem kizárólagosan, de nem is elsősorban a mezőgazdaságtól függenek.

1. táblázat: A mezőgazdasági ágazat foglalkoztatási súlyának változása fő településtípusok szerint (1970–1990)

Településtípus	A mezőgazdasági ágazat aktív keresőinek			
	1970	aránya (%)		száma 1990-ben 1970%-ában
		1980	1990	
Budapest	2,1	3,9	3,0	115,6
Városok	15,3	11,3	9,8	68,7
Községek	45,5	34,9	28,8	51,2
Együtt	24,7	18,9	15,4	56,4

Forrás: 1990. évi népszámlálás.

Sajátos módon a falusi településkörre épp ez a nem mezőgazdasági tevékenységtől való függés hozta az első csapást a nyolcvanas években kezdődő recesszióban és a gazdasági rendszerváltozás első éveinek folyamataiban. Ezt az időszakot ugyanis épp azoknak a gazdasági ágazatoknak a válsága nyitotta meg, amelyben a falvak keresői is leginkább érintettek voltak: az építőiparé és az iparé. Míg a mezőgazdasági termelés az egész nyolcvanas évtizedben lényegében tartotta relatív stabilitását, az építési teljesítmény a hatvanas-hetvenes évek fordulójának szintjére zuhant vissza, a szocialista ipar pedig a hetvenes évek szintjére (2. sz. táblázat). Ezek az információk egyébként egyértelműen megerősítik azt, hogy a gazdasági recesszió nem köthető a rendszerváltozáshoz, a mezőgazdaságban azonban a két folyamat nagyon erősen összekapcsolódik.

A termelés visszaesés, az ágazati, majd átfogóvá váló recesszió egy sajátos mechanizmust léptetett életbe: a válság térbeni megosztását. A vállalatok a termelés visszaesést elsőként az ingázó, alacsony képesítésű munkások elbocsátásával, a vidéki telephelyek bezárásával ellensúlyozták, miközben a városi központi telepeket megpróbálták stabilizálni.

2. táblázat: A termelésvisszaesés mélysége a fő termelőágazatokban (1990)

Régiók, megyék	Az 1990 évi bruttó termelési szint melyik korábbi évek felel meg?		
	építőipar	ipar	mezőgazdaság
Központ			
Budapest	...	1972	...
Pest	1971	1981	1975
Észak-Dunántúl			
Fejér	1969	1983	1973
Győr-Moson-Sopron	1975	1978	1990
Komárom-Esztergom	1969	1965	1979
Vas	1968	1980	1984
Veszprém	1966	1977	1975
Dél-Dunántúl			
Baranya	1963	1964	1981
Somogy	1966	1977	1973
Tolna	1973	1987	1977
Zala	1965	1984	1981
Észak-Alföld			
Hajdú-Bihar	1970	1983	1981
Jász-Nagykun-Szolnok	1965	1981	1981
Szabolcs-Szatmár-Bereg	1968	1980	1981
Dél-Alföld			
Bács-Kiskun	1966	1981	1979
Békés	1975	1982	1987
Csongrád	1966	1977	1983
Észak-Magyarország			
Borsod-Abaúj-Zemplén	1965	1975	1976
Heves	1964	1977	1979
Nógrád	1966	1973	1977

Ugyanez a mechanizmus tovább él a szervezeti átalakulás, a privatizáció folyamataiban is, a perifériák még megmaradt, kevésbé értékes telepei sorra bezárnak, vagy nehezen akadnak vevőre. A rendszerváltozás időpontjához más tekintetben is starthátrányban érkezett a mezőgazdaság: a városi kisvállalkozási „boom”-ból ugyanis kimaradt, ezáltal az az előnye, amely a mezőgazdasági második gazdaság piaci és vállalkozási jegyeiben a hetvenes évtizedben kialakult – megszűnt.

A közelmúltat, illetve napjainkat a városi gazdaságban összességében olyan folyamatok jellemzik, hogy a falvakra pozitív hatással (munkaerő-elszívással) képes ágazatok mély depresszióban vannak, a városi gazdaság dinamikus elemei pedig megmaradnak az urbánus tér keretei között.

A nem mezőgazdasági tevékenységek növekedése a falusi térségekben

Vegyük az 1. sz. táblázat egy másik – meglepő – számsorát! A népszámlálás adatai szerint a mezőgazdasági ágazatban foglalkoztatott aktív keresők száma 1970 és 1990 között a községekben a felére csökkent, a városokban egyharmadnyi a csökkenés, míg a budapesti agrárágazatba sorolt aktív keresők száma növekedett. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a hagyományos agrártevékenység a városokban előretört, stabilabb volt, mint a községekben, hanem elsődlegesen annak a közismert folyamatnak a tükré, hogy a mezőgazdasági szervezeteken belül folyamatosan erősödött a termelési-tevékenységi diverzifikáció, az alaptevékenységen kívüli tevékenység, mégpedig a nagyobb, urbánusabb karakterű településeken jóval erőteljesebben, mint a községekben. Ez a trend jelzi a relatív stabilizálás másik útját, a termelés diverzifikálását, a mezőgazdasági tevékenység kiegészítését más tevékenységekkel.

A mezőgazdaság minden tapasztalat, makrogazdasági trend szerint a fejlett piacgazdaságokban tartósan visszaszoruló, súlyát veszítő ágazat. A mai ágazati válság úgy is felfogható, hogy nem más, mint a gyors visszatérés ehhez a trendhez (a magyar és a többi szocialista gazdaság szinte minden tekintetben más trendeken haladt, mint a „normális” piacgazdaságok, ma a feladata visszatérni a fő sodorvonalhoz). Ez a mezőgazdaság esetében relatív visszaszorulást, súlyvesztést jelent. Makrogazdasági szempontból a magyar mezőgazdaság dinamikahordozó szerepét (pl. a külgazdaságban) végérvényesen elveszteni látszik, stabilizáló szerepe a jövőben legfeljebb lokális lehet (csak azokban a térségekben, ahol jövedelmező, s nemcsak munkát adó ágazat lesz).

A mezőgazdaság „városiasodása”

Sajátos városi orientáció jelentkezik egy másik, napjaink problémáihoz közelebbi adatsor tükrében. Míg 1990-ben a mezőgazdasági aktív keresőknek 68,2%-a lakott a községekben, az 1991-es személyi jövedelemadó statisztikák szerint a mezőgazdasági kistermelésből adóköteles jövedelemmel rendelkezők között 55–45% volt a falu-város megoszlás (3. sz. táblázat), azaz a legnagyobb bevételű, egyértelműen piacra termelő mezőgazdasági kistermelők között meglepően magas volt a városban lakók részesedése. (A dél-alföldi megyéket kivéve Budapesten több adózó kistermelő lakott az adatok szerint, mint a megyék községeiben.)

3. táblázat: 1991-ben mezőgazdasági kistermelés után adóköteles jövedelemmel rendelkező adózók megyék és településtípusok szerint (fő)

Régiók, megyék	Megye- székhely	Város	Község	Együtt
Központ				
Budapest	179	–	–	179
Pest	–	147	418	565
Észak-Dunántúl				
Fejér	22	42	87	151
Győr-Moson-Sopron	12	26	75	123
Komárom-Esztergom	2	39	28	69
Vas	46	67	142	255
Veszprém	6	10	40	56
Dél-Dunántúl				
Baranya	23	28	131	182
Somogy	14	32	55	101
Tolna	4	38	70	112
Zala	12	47	89	148
Észak-Alföld				
Hajdú-Bihar	71	231	184	486
Jász-Nagykun-Szolnok	11	143	102	256
Szabolcs-Szatmár-Bereg	86	85	191	362
Dél-Alföld				
Bács-Kiskun	56	317	680	1 053
Békés	53	195	246	494
Csongrád	83	302	404	809
Észak-Magyarország				
Borsod-Abaúj-Zemplén	4	37	84	125
Heves	11	22	44	77
Nógrád	0	11	17	28
Együtt	695	1819	3087	5 601
Megoszlás (%)	12,4	32,5	55,1	100,0

Forrás: Személyi jövedelemadó statisztika (APEII, nem publikált).

A formálódó hazai piacgazdaság folyamatai azt jelzik, hogy dinamika, megújulás a nemzetgazdasági ágazatok közül a jellemzően városi tevékenységeket, a szolgáltató, terciér szektort jellemzik. Ezek súlyának növekedése feltartóztathatatlan. Ahhoz, hogy egy gazdasági tevékenység dinamikahordozó legyen, „városi” jegyeket kell felvennie – fejlesztése tökeigényes, kemény versenyfeltételek között kell működnie, a piachoz kell igazodnia, szellemi tőketartalmát kell növelnie. Ebben az értelemben a mezőgazdaságnak „városi” ágazattá kell válnia! Bármifajta tradicionalista fejlődési út lehetősége illuzórikus. A korszerűbb gazdasági

karakter a mezőgazdaságban elkerülhetetlen, s nincs ellentmondásban azzal, hogy fennmaradjanak, sőt erősödjenek azok az ökológiai, szociális, mentális, kulturális értékek, amelyek a falvakat vonzóvá, élettérre tehetik.

A magyar mezőgazdaságnak az a szegmense, amely nem képes ezt a váltást megtenni (ilyennek látszik ma az újjászülető kisparaszti szféra), nincs feltétlenül teljes felszámolódásra ítélve. Megmaradhat ez a tevékenység, de világosan látszik, hogy limitált hozadékkal: biztosíthatja a családi önellátást, bizonyos termékeinek piacrakerüléséből elérhet akkora jövedelmet, amely egy limitált szintű életszínvonalat biztosít, de nagyobb felhalmozáshoz, megtakarításhoz bizonyára csak kivételesen nyújt lehetőséget. Választható tehát ez az út – rövid távon sok tekintetben nagyobb biztonságot is jelenthet, mint az alacsony kvalifikáltságú városi (ipari) foglalkozású társadalmi csoportok előtt álló legtömegesebb alternatíva, a munkanélküli segély, – de olyan újabb rurális társadalmi pozíciójavulás, relatív életszínvonalemelkedés, amely 1965-80 között a falvak széles körében a mezőgazdaság bázisán végbement, ilyen agrár-bázison elképzelhetetlen.

Ezekhez a globális, és a fő településtípusokat érintő tendenciákhoz a jövőben a regionális dimenzió a korábbiaknál nagyobb súllyal rakódik hozzá. Nyugat előnye Kelettel szemben azonban nemhogy csökkentené a fent említett tendenciák érvényét, hanem még egyértelműbbé teszi azokat, hisz az ország legkarakteresebben agrárjellegetű régióját, az Alföldet hátrányosan érinti. Ez az összefüggés a regionális politika ma még ki nem használt lehetőségeire hívja fel a figyelmet a válságból való minél előbbi kijutásban.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG MAKROGAZDASÁGI PERSPEKTÍVÁI

Udovecz Gábor

A magyar mezőgazdaság perspektívája önmagában nem vizsgálható, önmagában nem érdemel figyelmet. A mezőgazdaság sorsa azonban eldönti az élelmiszerfeldolgozás, az élelmiszerkereskedelem, az agrárkutatás és -oktatás jövőjét; alapvetően érinti a nemzetgazdaság exportképességét és az ország fizetőképességét; végeredményben a konfliktusmentes átalakulás, a sikeres európai csatlakozás egyik záloga. Tehát nem „tizedrangú” kérdés!

Átlagosnál jobb adottságok

Hunyadi Mátyástól Rákosi Mátyásig Magyarország mindig agrár-exportőr volt: gabonából, húsból, borból és vetőmagvakból mindig versenyképes termékfelesleggel rendelkezett! Volt néhány esztendő (az 50-es években), amikor behozatalra szorultunk, de aztán ismét győztek adottságaink és a gazdasági ésszerűség.

Hazánk területének kivételesen magas – több mint 70%-os! – részaránya mezőgazdasági művelésre alkalmas. Ehhez jó földrajzi adottságok, szélsőségektől mentes klimatikus viszonyok és csapadékeloszlás tartozik. A lakosságban mélyen gyökeredzik a földszeretet, a gazdálkodás tisztelete, amit – nemzetközileg elismert agrártudományos kutatási és oktatási hálózatunk révén – megfelelő szakmai tudás egészít ki.

Nyers és feldolgozott agrártermékeinknek 75–80%-a – legalábbis költség alapon – versenyképes a nemzetközi piacokon.

A magyar élelmiszergazdaság tartósan képes az aktív lakosság 10%-ának munkát, megélhetést adni; a jelenleginél magasabb, nívósabb élelmiszerellátást biztosítani, s mindezek fölött 3–4 milliárd dollár közötti versenyképes kivitelre!

A jelenlegi eredmények elmaradnak reális lehetőségeinktől

Az átállás, a piac- és rendszerváltás éveiben – jórészt érthető okok miatt – eredményeink messze elmaradnak a reális lehetőségeink által elvárható szinttől.

Olvadnak a termelőalapok:

Az aktív keresők száma 4 év alatt 380 ezer fővel (55%-kal!) csökkent. Az összes gazdálkodó szervezetnél 1992. végén már 300 ezer fő sem dolgozott. Az elvándoroltak közül mintegy 100 ezer fő mezőgazdasági vagy mezőgazdasághoz kötődő vállalkozóvá vált, nyugdíjba ment; de legalább 220–240 ezer ember állásnélküli! Az alaptevékenységekben már nem dolgozik csak az aktív lakosság 8%-a.

Az állóeszközök 45–50%-a elhasználódott, a gépek, járművek esetében pedig még ennél is aggasztóbb a fizikai és az erkölcsi amortizáció mértéke. Ugyanakkor a „szokásos” 30 Mrd Ft körüli éves beruházás már második éve 10 Mrd Ft alatti, az ismert inflációs ráta mellett!

Az állatállomány általában nem több, mint a 80-as évek állományának 60%-a.

Az 1 ha mezőgazdasági területre jutó műtrágya-felhasználás az 1989. évi 188 kg/ha-val szemben 1992-ben 22 kg/ha – hatóanyagban számolva.

Ezek alapján aligha meglepő, ha:

- a termelés mennyisége (változatlan áras produkció) évről évre csökken, az 1992. évi teljesítmény már nem éri el az 1988. évi 3/4 részét sem;
- az exportképesség gyengülni látszik; az idei kivitel 500–600 millió dollárral esik vissza a tavalyihoz képest;
- a mezőgazdasági gazdálkodó szervezetek felhalmozást és személyi érdekeltséget szolgáló jövedelemforrása drámai szintre zuhant: 1991-ben 10 Mrd Ft nyereséggel szemben 44 Mrd Ft volt a veszteség összege, 1992-ben pedig (előzetes adatok szerint) 4,4 Mrd Ft nyereség és 34 Mrd Ft veszteség keletkezett.
- 1993 április elejéig mintegy 560 szervezet került csődeljárásra, amelyből már 200 végelszámolása és felszámolása folyamatban van, 162 jutott megegyezésre, a többiek sorsa még függőben van.

A törés okai

A korábbi – főleg mennyiségi – eredmények (remélhetőleg átmeneti!) visszaesését a piac- és rendszerváltás, valamint a tulajdoni és szervezeti átalakulás tették elkerülhetetlenné. Bár a visszaesés mértékét eleve nem határolták be, abban voltak és vannak is variabilis elemek. A törés ugyanis nem vezethető vissza egyetlen „nagy okra”, abban egyszerre több tényező is közrejátszik.

Hamis diagnózis miszerint a fő ok a megszokott keleti piacok elvesztése, s általában a piaci (külpiaci) korlát.

Az agrárexport éppen 1991-ben, az átállás első teljes évében érte el eddigi maximumát, tehát a külpiaci váltás mondhatni parádésan zajlott le. Súlyos piacvesztés itthon, az életszínvonal csökkenése, a hazai fizetésképtelenség miatt, az élelmiszerfogyasztás kényszerű visszafogása nyomán következett be. Az első számú ok tehát a magyar nemzetgazdaság általános (gyengélkedő) állapota!

Súlyos árat kell fizetni (főleg a mezőgazdaságnak!) az átállással kapcsolatos politikai (kárpótlás; a vállalati, szövetkezeti vezetők megítélése) és gazdaságpolitikai döntések (privatizáció, szervezeti struktúra, támogatáspolitiká stb.) elhúzódsága, illetve az agrárvezetők (szövetkezeti elnökök, igazgatók, kis- és nagyvállalkozók) emiatti elbizonytalanodása, a vállalatközi kapcsolatok lehülése okán. Az alapvető agrárpolitikai kérdések hosszú ideig való függőben tartása nemcsak a távlatos döntésekre gyakoroltak halasztó hatályt, hanem a gazdálkodás napi gyakorlatát is megkeserítették, s olyannyira lerontották az agrárszféra alkupozióját a szállítókkal, a vevőkkel, a bankokkal stb., hogy részben ez vetette meg az alapját az agrárrolló példátlan kinyílásának, a jövedelemhiánynak, az eladósodásnak, a vagyonszűkülésnek.

Olyan agrárpolitikai kérdések nem kellő hitelességű és nem kellő időben való megválaszolására gondolok, mint az:

- az exportorientáció;
- a támogatottság;
- és az optimális birtokstruktúra.

Jelentős negatív szerep tulajdonítható az új piaci és tulajdoni viszonyoknak megfelelő működési mechanizmusok lassú létrehozásának, kiforratlanságának. A szolgáltató, tanácsadó, orientáló szakmai és pénzügyi szervezetek hiánya; a piaci eseményekről jól informált államigazgatási „terelő–tiltó–kiegyensúlyozó” magatartás; a túl passzív, szemlélődő versenyszabályozás jócskán hozzájárult az időnkénti piaci hisztériá-

hoz, szeszélyes ár- és jövedelemingadozáshoz, végeredményben piacvesztéshez, a vertikum valamelyik szereplője érdeksérelméhez.

A legégetőbb teendők

Ahhoz, hogy az élelmiszergazdaság minél előbb túljusson az átalakulás-sal együttjáró gondokon, s minél előbb realizálni tudja potenciális versenyelőnyeit, néhány ponton szemléletváltásra, széleskörű egyetértésre, esetleg konkrét intézkedésre is szükség van.

Ma a legnagyobb bizonytalanság forrása a lehetséges és kívánatos (gazdaságilag racionális) birtok-struktúra milyensége, illetve az ennek kialakulásához vezető út, módszer, időtényező. Ismét nagy a kísértés, hogy az optimális üzemfórmát, üzem nagyságot politikai diktátum döntse el. A legálisan létrejött, átalakult szervezetekkel szemben türelmes, megengedő magatartásra van szükség. Az agrárnépesség óvatos, jó példákra váró magatartásában egészségesen kapcsolódik össze a vállalkozókészség az együttműködési szándékkal, az önállósági vágy a kockázatmérséklő integrációs igénnyel. A túl nagy szervezetek lebontása, az önállósodás, az újraszerveződés megindult, de ez lassú, szerves fejlődés, amely csak akkor őrizheti meg nemzetközi versenyképességünket, ha *a kis egységek mögött is ott lesznek az ellátást, értékesítést, piacot integráló szervezetek.*

Ezért a higgadt irányításon túlmenően még elő is kell segíteni:

- az új típusú integrációs és szolgáltató szervezetek létrejöttét;
- a törpebirtokok ésszerű koncentrációját (föld-hitelezés);
- a „kívül állók” üzletrészeinek kedvezményes eladását, (adómentesség).

Termelés, fejlesztés, tisztas megélhetés elképzelhetetlen megfelelő jövedelem nélkül. Jövedelem pedig három forrásból származhat, s mindhárom területen van behozni valónk:

- a gazdasági hatékonyság növelése, mindenekelőtt az ún. műszaki – gazdasági paraméterek (takarmányfelhasználás, tenyésztési mutatók, kihozatal stb.) és a minőségi jellemzők javításával;
- a költségvetési kapcsolatok enyhe javításával: részben bizonyos elvonások (földadó, energiaszámlák) mérséklésével, részben pedig a támogatások reálértékének fokozatos helyreállításával, illetve az exportérdekeltségre pozitív hatást gyakorló árfolyam-politikával;
- előbbi két területen korlátozottak lehetőségeink. Ezért az igazi megoldást az „európai” input – árak mellett az európai

outputárok elfogadtatása (a társadalom meggyőzése), illetve ki-kényszerítése (agrár érdekvédelem!) jelentheti.

Versenyképességünk nem növelhető, sőt vissza sem állítható az elmaradt beruházások és az újabb fejlesztési igények teljesítése nélkül. Az elkövetkező 3–4 évben legalább 220–240 Mrd Ft-os beruházásról van szó, amelynek nyilvánvalóan nem fognak megképződni a saját forrásai.

Ezért szektor- és méretsemleges hosszútávú, kedvezményes forrásokra van szükség (kamatpreferencia, tőkeemelés).

Nagyobb figyelmet, több és ésszerűbb áldozatot követel az ún. kedvezőtlen adottságú területek ügye, főleg az ott élő (vegetáló) népesség. A termelés szüneteltetése, az itteni csődök, felszámolások máris 25–35 Mrd Ft-os sávba emelték a társadalmi ráfordítások összegét. Ennek 1/3–1/4 részét célszerűbb lenne a mezőgazdasági termelés fenntartására, a környezet rendben tartására fordítani.

Újabb áttekintést, újraszabályozást igényel piac- és versenyszabályozási rendszerünk. A passzív, szemlélődő, „döntsön a piac”-elvű magatartás helyébe aktívabb, az erőfölényes helyzeteket kevésbé eltűrő gyakorlatra lenne szükség. Olyanra, amelyben pl. a termelői árengedmény eljuttatható a fogyasztóhoz (pl. párizsi, sonka).

Természetesen mindezeket megelőzően megoldásra váró feladat az adósságrendezés, a napi finanszírozási gyakorlat olyan átalakulása amely alkalmazkodik a mezőgazdasági sajátosságokhoz, hozzáférhetővé válik az egyre szaporodó kisvállalkozók, családok számára.

Milyen lesz a mezőgazdaság az elkövetkező 3–5 évben?

A magyar mezőgazdaság, élelmiszergazdaság nem lehet más, mint exportorientált! Erre kötelez bennünket adottságunk, s erre kényszerít eladósodottságunk. Középtávon nem várható olyan termelői komplexum kiépülése, amely az 1,5–2,0 Mrd dolláros devizaszaldót gazdaságosabban kitermelné! Az agrárágazatok tehát átmeneti 2–3 éves megtorpanás után tartósan 3 Mrd dollár körüli exportot fognak teljesíteni.

Folytatódik azonban az eltartóképesség csökkenése, amely részben a valóban felesleges létszám leadásából, részben pedig az ún. kiegészítő, szolgáltató tevékenységek leválásából, önállósulásából származik. Ebben a folyamatban feltehetően 1993 lesz a vízvonalzó esztendő. Ezt követően a mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya beáll a versenytársak szintjére.

Ami az optimális, kívánatos birtok-struktúrát illeti, az sohasem lesz befejezett, állandóan idomul a gazdasági racionalitás és a társadalmi motivációk kompromisszumához. Fontos az, hogy ez a folyamat önkéntes, legfeljebb orientált, ne pedig diktált legyen. Biztosra vehető, hogy középtávon meghatározó forma a termelőszövetkezet lesz, amelyből – 150–200 megszűnő, s 100–150 újonnan alakuló szaldójaként – nagyjából ugyanannyi lesz, mint az átalakulások előtti helyzetben. Ez azonban nem jelent változatlanságot:

- a szövetkezetek egyre karcsúsodnak, számos részleg, számos tevékenység, s egyre több vállalkozó szellemű tag választja az önállósodás útját;
- a kollektív termelő tevékenység fokozatosan magántulajdonra, családi keretekre alapozódik – számos kivétellel! – a szövetkezeti funkció áthelyeződik az ellátó, szolgáltató, felvásárlók s az egyéb un. autonóm tevékenységekre;
- a koncentrációs és dekoncentrációs folyamat egyszerre lesz jelen a mezőgazdaságban: a mamutszervezetek lebomlanak, de a törpe birtokok, „holt” üzletrészek újra összekapcsolódnak, mert integráló erő nélkül nincs nemzetközi versenyképesség!

Bármilyen bőkezű lesz is a költségvetés a mezőgazdasághoz, bármilyen rugalmas is lesz a pénzügyi szféra a mezőgazdaság finanszírozásában, középtávon nem szűnik meg teljesen a jövedelem-hiányos helyzet. Sajnos ezzel összefüggésben útitársunk lesz egy olyan agrárrégió is – a perifériákon, az elmaradott térségekben – amelyre (más alternatív megélhetés híján) az önellátás, a kényszerű vegetálás, a kitörési esélytelenség lesz jellemző. Majdan ezeken a területeken lesz célszerű szociális, környezetvédő gazdaságokat létrehozni.

A MEZŐGAZDASÁG ÁTALAKULÁSÁNAK KÉRDŐJELEI *

Kovács Teréz

A politikai rendszerváltás óta a mezőgazdaságban átalakulás folyik. Az átalakulásnak még csak a kezdetén vagyunk, de nagy vonalakban máris látszik, hogy kik lesznek e folyamat nyertesei és vesztesei. Az alábbiakban arra vállalkozom, hogy több oldalról és társadalomlélektani szempontból közelítsem meg a fenti kérdést.

Megállapításaimat kizárólag Baranya megyei vizsgálatokra alapozom. Ezek a tendenciák az ország többi megyéjére is jellemzőek, csak talán kisebb mértékben, mint Baranyára. A múltban e megye mezőgazdaságára egyrészt a nagybirtokok, uradalmi puszták voltak a jellemzőek, másrészt a középbirtokosok nagyobb arányban kerültek ki a megye lakosságának egyharmadát kitevő népesség soraiából, akik helyére összességében egy másfajta mezőgazdasági kultúrával bíró népesség került, akiknek nehézséget jelentett az új viszonyokhoz való alkalmazkodás. Az elmúlt rendszerben Baranyában a nagyüzemekhez erősen integrált háttájik voltak jellemzőek.

A megyében a települési viszonyok nemigen kedveznek a mezőgazdaságnak. 1990-ben a lakosság 40,6 százaléka Pécssett lakott, a 41,9 százalékot kitevő községi népesség pedig 297 településen, tehát e nagy szám alapján is látható, hogy főleg apró- és törpefalvakban élt. Az aprófalvas települések az 1970-es években egyrészt elveszítették autonómiájukat, másrészt elköltözött onnan az a birtokos múltú társadalmi csoport, amely nemcsak az autonómia vágyával, hanem képességével is rendelkezett. Következésképpen – mint azt Kovács Katalin elemzéséből tudjuk –, megindult e falvak proletarizálódása. A rendszerváltás ezzel a csoporttal szembesült, és az lenne a jó, ha most ez a réteg végre együtt tudna haladni a társadalmi változással. Erről a pontról kiindulva foglalkozom a címben megjelölt témával. Írásomnak lesz egy elemző és egy előrejelző része. Külön-külön kívánok foglalkozni valamennyi, a mező-

* A kutatás az OKTK 610 III-B. támogatásával készült.

gazdaságban érintett csoporttal. Nevezetesen azokkal, akik eladták a kárpótlási jegyeket, a tsz-tagok közül az irodai dolgozókkal, a fizikai munkásokkal, a középvezetőkkel, a felsővezetőkkel és a tsz-ből kilépettekkel. Ez utóbbi csoportot kivéve, mindannyiuk élethelyzetében most az a közös, hogy lépéseiket a bizonytalanság hatására teszik meg.

A mezőgazdaságban érintettek helyzetének elemzése

Nagy kérdés az, hogy a kárpótlás mennyiben segíti elő olyan új tulajdonosok képződését, akik majd a földből akarnak és tudnak megélni. 1993. április 26-ig az országban 70 722 fő jutott földhöz. Baranyában ez a szám 2 189. Az új földtulajdonosok számát illetően Baranya a megyék között a 16. helyet foglalja el. Viszont más szempontból a megyében nagyon jól halad a kárpótlás, pl. az országban itt fejeződtek be először az első kárpótlási törvényhez kapcsolódó árverések. Ez idáig a licitálásokon a kijelölt szántó 12,2, az erdő 27,7 százaléka került egyéni tulajdonosok kezébe.

A kormánynak a kárpótlással az volt a célja, hogy egy középréteget teremtsen. E tekintetben csalódás érheti a kárpótlási jegyek tömeges eladása miatt. Azok, akik ezt még korábban megkapták és nem volt szándékukban földre váltani, azok sebtében felutaztak Budapestre és sajtóhirdetésekre hagyatkozva, igen alacsony áron, a névérték hatvanegynéhány százalékáért eladták a kárpótlási jegyeket. El kellett telnie egy bizonyos időnek, hogy az egyszerű emberek is megértsék a törvényt, azaz felfogják azt, hogy a földnek egyszer majd értéke lesz. Ez 1993 tavaszán következett be, ettől kezdve a kárpótlási jegyeket helyben is el lehetett adni. Értékük a névérték 70–80 százalékára szökkent fel. A kárpótlási jegyeket rendszerint nem a jogosultak, hanem az utódaik sietnek eladni, és többek között azért, mert félnek attól, hogy ha egy másik kormány jön, az majd megszünteti az eladás lehetőségét, és elesnek attól a pénztől is, amit még ma megkaphatnak. Leginkább mégis azért adják el a kárpótlási jegyeket, mert itt az elmúlt évtizedekben a szülők elszoktak attól, hogy földet adjanak, és hozzászoktak ahhoz, hogy pénzt adnak a gyerekeiknek. Az inercia folytán most is pénzt akarnak adni, de vajon mit csinálnak a volt földtulajdonosok utódai a szülők-től kapott pénzzel? Jobb esetben lakást kap az unoka vagy a kiskorú dédunoka, de előfordul, hogy 30-40 holdas gazdák leszármazottai egy-egy használt nyugati kocsit, mikrohullámú és grillsütőt, parabolaantennát vesznek, de olyan is volt, hogy videót és Lagzi Lajcsi kazettákat vásároltak az egykori birtok árán. Közülük nyilván kevesen gondolnak arra,

hogy „ha a nagypapa ezt látná, forogna a sírjában”. A Kisgazdapárt egyszer majd nem térhet ki azon kérdés elől sem, hogy vajon miért adják el az emberek a kárpótlási jegyeiket? Többek között azért, mert akik régen a faluban a leggazdagabbak voltak, azok leszármazottai elmentek onnan, mert általában megvolt a képességük és szorgalmuk ahhoz, hogy értelmiségi pályára menjenek. A mai ügyvédekben, orvosokban, tanárookban az az igény, hogy földjük legyen, nem ébredt fel újra olyan mértékben, mint ahogy az régen volt jellemző. Az egykori parasztcsaládok közül, akik falun maradtak, egy-egy idős, 70–80 év körüli nagymama vagy dédmama jogosult a kárpótlásra. Ő maga már nem tudja, mással megműveltetni meg nem akarja a földet, mert ők mindig maguk művelték azt. A gyerekeik rendszerint nem a tsz-ben dolgoznak és az idősebb középkorúak korosztályához tartoznak. Ez a generáció az elmúlt évtizedekben a túlélés érdekében kitalálta a háztájit, a kiegészítő gazdaságot, a kis méretekben való termelést, és rájuk jellemző, hogy kispolgárosodtak. A hiánygazdaságban megszokták, hogy mindent, amit megtermeltek, el lehetett adni. Most, amikor születőben van a piacgazdaság, ők a pár száz négyesgölgön megtermelt uborkát, dinnyét, szőlőt nem tudják eladni, vagy éppen a sertéstartás ráfizetéses számukra. Ebben a helyzetben ez a generáció passzív ellenállásra rendezkedik be. Úgy viszonyul a gazdálkodáshoz, hogy ha veszteséges, akkor leállnak a termeléssel és várnak addig, míg az nyereséges nem lesz. Még nem tudatosult bennük, hogy alkalmazkodniuk kellene a piachoz. Itt hiányzik tehát a váltáshoz szükséges hit. A váltás számukra a polgárosodás lenne. E hiánynak kulturális, azaz egyéni és társadalmi okai vannak. Ez utóbbi alatt a feltételrendszer hiányát kell érteni. Mivel ők nem hisznek a saját maguk polgárosodásában, azaz abban, hogy kiléphetnek saját körülményeik közül, félő, hogy nem hisznek a társadalom polgárosodásában sem.

A mezőgazdaság átalakulásának sarkkövei a tsz-átalakulások voltak. 1992 előtt Baranyában 58 tsz volt. Ezek közül csupán a majsi és a szajki kétfelé, a somberekí tsz pedig hétfelé vált. Jónéhány helyen a tsz ugyan holdíngként működik, s ezen belül kft.-k, amiket általában az ott dolgozók alapítottak, bérlik és működtetik az álló- és forgóeszközöket. A tsz-ek majd mindegyikében gyakorlatilag tehát nem történt szétválás, csak bizonyos átalakulás zajlott le. Ezek között a legjelentősebb a vagyonnevesítés volt. Ennek során a tagokon kívül – mint az köztudott – a kívülállók, azaz a kivált, de a legalább öt évet ott ledolgozott volt tagok vagy azok örökösei is üzletrészhez jutottak. Véleményem szerint nem baj, hogy a tsz-vezetés – amely a vagyonnevesítési közgyűlésen is közvéleményformáló volt –, a törvényi lehetőségeken belül a vagyonne-

vesztést úgy alakította, hogy arányaiban a jelenlegi tagok jobban jártak, mint a nyugdíjas tagok, és a kívülállók. E három csoporton belül a jelenlegi tagok vannak ugyanis a legkiszolgáltatottabb helyzetben.

A tsz-ekből egyénileg is ki lehetett válni, amennyiben a tagok ezen óhajukat a vagyonnevesítést követő közgyűlés után 60 napon belül írásban a tsz-nek bejelentették. A kiválni szándékozók üzletrésze sehol sem érte el az összvagyon 10 százalékát, ezért a vagyonmegosztáshoz mindenütt elég volt a közgyűlési határozat. Kiemelhető, hogy amennyiben a kiválók üzletrésze túllépte volna a tsz-vagyon 10 százalékát, a vagyonmegosztás módjaként a törvény árverést írt elő, és az árverésen a kívülállók is részt vehettek volna. Ilyen esetre azonban Baranyában nem került sor, olyan tsz viszont volt a megyében, ahol egyetlen tag sem vált ki. Néhány helyen nem jött létre egyezség a tsz és a kiválni szándékozók között, és az igazság meghozatalát immár a bíróságok kezébe utalták át. A tsz-ek szempontjából ezek azért kínos ügyek, mert amíg nem egyeztek meg a kiválni szándékozókkal, addig nem történhetett meg az átalakult tsz cégbíróságnál való bejegyzése sem. Ha pedig nincsenek bejegyezve a cégbíróságnál, akkor nem kapnak hitelt, ami megkérdőjelezheti a működésüket. A kiválók nagyobb része nyugdíjas volt, és csak kisebb részük hagyta ott a közös gazdaságot egyéni vállalkozási szándéktól vezérelve. Ez utóbbiak száma – legalábbis Baranyában – tsz-enként átlagosan 3–4 fő. Az alacsony szám ellenére mégis érdemes esetükkel egy kicsit bővebben foglalkozni. Kik azok, akik – úgymond – ki mertek lépni a tsz-ből, és a mezőgazdasági magánvállalkozást választottak? Döntésüket több tényező közrejátszása segítette elő. Mindenekelőtt azok mertek lépni, akik már korábban, a nyolcvanas években jól vezették a maguk gazdaságát, és jövedelmük jelentős része onnan, és nem a tsz-ből származott. Tehát most azok léphettek, akik már korábban is léptek: jó szakmunkások vagy egyéb középfokú végzettségű férfiak, akiknek a tsz-ben alacsony bérük volt (havi bruttó tíz-egynéhány ezer, de maximum 25 ezer forint). Olyan esetekről van szó, ahol a család kárpótlási vagy részarány-földtulajdonnal rendelkezett és ráadásul olyan személy volt az illető, aki – fogalmazott az egyik kiváló – „már nem bírta nézni a lopást és azt, amit a gépekkel és állatokkal a felelőtlen tsz-tagok művelnek”.

Tehát, akiknél a szerencsés tényezők összejátszottak, azok most, amikor erre a törvény lehetőséget adott, a rájuk eső vagyonrészsel együtt kiléptek a tsz-ből. A kiválás azonban mindenütt konfliktushelyzetet teremtett. A közgyűlés renitensnek tartotta a kiválni szándékozókat. A vagyonkivitelkor, amikor még olyan tárgyakat vittek, amit nem lehetett

azonnal pénzzé tenni, pl. rossz, évek óta használaton kívüli állattartó épületeket, akkor még nem szólt senki semmit, de amikor azonnal eladható vagyonhoz is hozzányúltak – pl. ha valamilyen állatot vittek –, akkor a bent maradók rádöbbenek arra, hogy a kiválók éppen azt valósították meg, amit ők is szerettek volna: a pénzhez jutást. Első lépésben nekik sem kellene semmi más, csak pénz, mert az számukra is a biztonságot jelentené. Ezzel a bent maradt tsz-tagok egy igen jelentős része megbánta, hogy nem lépett ki, és azt gondolták, amit helyenként indulatosan ki is mondtak, „ezt én is tudtam volna.” Később már az volt a vád, hogy miért hagyták ott őket. A támadások viszont közösséggé kovácsolták a kilépőket, és most a falvakban legalább ezek az emberek tudnak és akarnak hatékonyan együttműködni, egymást kisegíteni, tájékoztatni. Ők nagy igyekezettel tanulmányozzák az adótörvényeket, a támogatások, az ún. földművelésügyi alapok felhasználási lehetőségeit, az üzleti tervek készítését, nő az önbizalmuk és őszinteségük, önállóságuk öntudatot kölcsönöz nekik. A tsz-dolgozók között nem találni egyetlen olyan embert, aki azt állítaná, hogy akik kiváltak, azok rosszul jártak.

A tsz-ben dolgozók jövőjével kapcsolatos előrejelzések

Előrejelzésemben egy lehetséges útról szólok, de előrebecsátom, hogy a dolgok egészen másképpen is alakulhatnak. FM-körökben módosítani kívánják a szövetkezeti átmeneti törvényt olyan irányba, hogy ismét lehetővé teszik a kiválást, de a tervek szerint immár nem egyénileg, hanem csoportosan. A leválás bizonyos feltételekhez lesz kötve. Ezek közül a legfontosabb, hogy a csoportosan leválók csak működőképes egységet vihetnek az összvagyon tíz százalékának erejéig és a kivitelre kerülő vagyon nem lehet kevesebb 10 millió forintnál.

Most az a kérdés, hogy kinek lenne kedvező és kinek lenne kedvezőtlen e törvénymódosítás? Ezen a helyen nem foglalkozom a kivülállókkel és a nyugdíjasokkal, akik a törvény következményeinek esetleges nyertesei lehetnek. Elemzésem kizárólag a mai aktív tsz-tagokról szól, mert számukra ez a döntés létkérdés is lehet. Előrebocsátom, hogy az aktív tagoknak nagyon jelentős többsége a tsz-ből nem akar sem kiválni, sem leválni. Ide tartozik – a bentmaradási szándék fontossági sorrendjében – az irodai adminisztratív női munkaerő, a szakképzetlen fizikai dolgozók és a legfelső tsz-vezetés. Az utóbbiaknál a korábbi bentmaradási döntésnél „a pásztor maradjon a nyájjal” erkölcsi felelősség is közrejátszott. Ma a középvezetők és a szakképzett fizikai dolgozók kettéváltak, egy részük a tsz-vezetéssel tart, a másik részük ki szeretne

válni. A tsz-vezetést és azokat, akik velük tartanak, a továbbiakban helyenként agrárértelmiségnek is nevezem. Ha nagyon veszteséges a tsz, akkor a tagok nagyobb bizakodással néznek a leválás lehetősége elé, mert úgy vélik, hogy vagyonuk legalább egy részét ki tudják menteni és azt pénzzé tenni, de mezőgazdasági magánvállalkozásra e körnek is csak egy része gondol. Ha jó, vagy városi tsz-ről van szó, akkor szinte semmi érdeklődés, sőt, nagy ellenszenv van e törvénymódosítási szándék iránt. Ha meg akarjuk válaszolni azt a kérdést, hogy miért is alakult így, akkor kicsit vissza kell térnünk az elmúlt fél-háromnegyed év eseményeihez, hangulatához.

Az adminisztratív női munkaerőt az elmúlt években igencsak érintette a munkaerő-leépítés. Akik megmaradtak – bár alacsony a fizetésük –, azok nagyon szívesen dolgoznának továbbra is a tsz-irodáknak, mivel nekik helyben, de másutt sincs más munkalehetőségük.

A fizikai munkaerő körében a vagyonnevesítés és a kiválás után egyrészt egy főnökelenség alakult ki, másrészt ragaszkodás a vezetőkhöz. Ezek az ellentétes irányba ható érzelmek igencsak meghatározzák az alulkvalifikált tsz-tagság mindennapi életét, a két tűz és a bizonytalanság közötti gyötrelmét. Ennek a csoportnak végül is – még a Németh-kormány idejében – egyszer már a kezébe nyomtak egy vagyonjegyet, amit aztán semmisnek nyilvánítottak, és most, 1992. első felében ismét kaptak egy hasonló papírt, amin fel volt tüntetve, hogy a tsz közös vagyonából mennyi a rájuk eső üzletrész. Ők ezek után nem tudták elképzelni, hogy az üzletrész – hasonlóan, mint a vagyonjegy – nem egy papír, hanem érték. Utólag majd mindenütt azt állítják, hogy a kiválás előtt riogatták az embereket, hogy majd adósságot is kapnak, és a vezetés azt mondta, csak rossz vasat, asztalt meg kerítést, de igazi értékeket nem lehet kivinni a tsz-ből. Ezzel szemben azt látták, hogy a végén azok, akik kiváltak, anyagilag nagyon jól jártak. Következésképpen őket ismét becsapták. Ahol nagyobb volt a félretájékoztatás, ott a vezetés tagad, ahol kisebb volt, ott azt mondja, az, aki csak az ő tájékoztatójára hagyatkozott, az magára vessen. A kiválás óta eltelt időben a tsz-tagok azonban elhitték, hogy nem ők lesznek a legnagyobb vesztesek a jövőben. Ha most egy újabb kiválási hullám indul be, akkor a jelenlegi tsz-vezetés önfeloszlást javasol, és – véleményem szerint is – míg tud, mindent megtesz, hogy a használható vagyon az aktív tagok tulajdonába kerüljön. Az egyszerű tagok most már arra is hivatkoznak, hogy lehet, hogy legközelebb sem fogják megérteni a törvényeket, de amit a tsz-ben hallanak, az majd az ő nyelvükön lesz mondva. Látják, hogy köreikben mégis csak a vezetők a tanult emberek és a tagok nyíltan vallják, hogy

nekik az a jó, ha helyettük mások gondolkodnak, meg az, hogy ha a tsz veszteséges, akkor nem kell fizetniük a tsz felé. Végül is valahogy úgy érzik, hogy maradjon a tsz, mert akkor marad a munkahely. Azt nem tudják, hogy ma már a munkahely és a tsz-tagsági viszony fogalma elvált és holnap az egyikből nem következik a másik. És bár éppen ezen a ponton az egyszerű tsz-tagságot – amely egy igazi társadalmi szerződésre vágyott – a biztonságkeresés egy homogén tömeggé kovácsolta, de az egymáshoz csapódott tömeg szervezetlen, és erejéből csupán arra futotta, hogy egy egyoldalú, látszatszerződést kössön a tsz-ben lévő tanult emberekkel. Ez a szerződés az alárendeltek azon bizalmán alapszik, hogy őket meg fogják segíteni azok, akik felettük vannak. Most egy részük eljátszik a kiválás gondolatával, de a felelősséget, a kockázatot már senki sem akarja magával cipelni.

Az agrárértelmiség a kivárási álláspontjára helyezkedett és helyezkedik. Amíg világosan nem látja, hogy merre lépjen, addig a tagság érdekeit védi. Ők hívei a tsz-eknek, az átalakult nagyüzemeknek többek között azért is, mert ott megvannak az eszközök, és azokkal csak termelni kell. Bár nagyon jól tudják, hogy a tsz-ben a múlt öröksége nyomán szinte nem lehet összeegyeztetni a norma szerinti munkateljesítményt a termelékenység növelésének érdekelttségével, de azt vallják, hogy a jelenlegi tsz-eket fokozatosan belsőleg úgy kell átszervezni, hogy ez az érdekelttség mégis megteremtődjön.

A mai agrárértelmiség nagyon szakosodott, és nyíltan vallja, hogy közülük a növényvédős nem ért a növénytermesztéshez, a növénytermesztő meg az állattartáshoz, de együtt jól kiegészítik egymást, és ezért nem értenek egyet azzal, hogy miért kell most újra lehetővé tenni a kiválást, és miért éppen a mezőgazdaságban dolgozókat kell állandóan kitenni a törvénymódosításoknak. Jövőjüket illetően egyrészt bíznak abban, hogy a jelenlegi kormány a továbbiakban – ahogy fogalmazzak – már nem akarja szétverni a tsz-eket, mert akkor nő a munkanélküliség, és az államháztartás elesik egy jelentős befizetéstől. Másrészt viszont látják, hogy az emberekben kezd tudatosulni az, hogy aki előbb megy, az jobbat kap a tsz-vagyon, még személyekre le nem bontott közös tulajdonából. Az agrárértelmiség úgy tud a bizonytalanságból a biztonság felé lépni, hogy gyarapítja tulajdonát a tsz-en belül. Nyugdíjas tsz-tagok – részarány-tulajdonosok – és olyanok, akik most, a vagyonnevesítés folytán újdonsült földtulajdonosok lettek, amint életfenntartásuk veszélybe került, máris eladták földjeiket. A vevő a tsz-en belüli felső- és középvezető agrárértelmiség volt. A vételi ár aranykoronánként 500 forintot tett ki. A nehéz anyagi helyzetbe került tsz-tagok már az üzletré-

szükön is túladtak. A jelenlegi tsz-vezetés mellett van, hogy alakuljon ki egy szűkebb réteg, amely tulajdonos lesz a tsz-en belül, a többiek meg legyenek alkalmazottak, és azok közül azokat, akik jól dolgoznak, majd ők megpróbálják jól megfizetni.

Az a nagyon szűk réteg, amely a leválás híve, azt mondja, hogy a tsz-eket nem verték szét, hanem azokban folyik a vagyonfelélés, ami előbb-utóbb csődhöz vezet, és ez fogja csak majd szétverni a tsz-eket. Ők reálisak, és nagyon jól tudják, hogy 10 millió forint üzletrészt egy tsz-en belül összeszedni csak óriási szervező munkával lehet, és ahhoz egy vezéregyéniség is kell, amely szerepet senki sem vállalná szívesen. Mindezek miatt a leválást csak úgy tudják elképzelni, ha hosszú lejáratú, kedvezményes kamatozású hitelt kapnak a leváló vagyon értéke azon részének kifizetésére, amelyre nem jut az üzletrészükből. Továbbá szükséges lenne számukra, hogy a bank fedezetként elfogadja a kivitt vagyont is.

Végezetül elmondható, hogy mind az egyszerű tsz-tagok, mind az agrárértelmiség – kevés kivételtől eltekintve – a kiutat tehát nem a kiválásban és a leválásban látja, továbbá mindkét csoport a biztonságot keresi, de a saját és a tsz jövőjét illetően ők különféleképpen gondolkodnak, és – véleményem szerint – nagyon nagy probléma lehet abból, hogy nincs köztük igazi kapcsolat. Ha már tönkre kell menni, akkor – általános emberi tulajdonság, hogy – azt együtt könnyebb csinálni, mint egyedül. Most, amikor egzisztenciális gondok vannak, és a mezőgazdaságban dolgozóknak talán a fele még mindig főlősleges munkaerő, akkor lélektanilag teljesen érthető, hogy az egyszerű tsz-tagok a tanult emberek védőszárnya alá akarnak menekülni, és elvárják, hogy valaki mondjon valamit. Ezek a tanult emberek saját politikai akaratuk érvényesítésére használják fel azt, hogy bennük bíznak a tsz-tagok, de ha majd világosan látják, hogy merre kell lépni, akkor be fogják jelenteni, hogy többé nem kérnek a látszólagos szerződésből, és majd úgy cselekszenek, ahogy azt mindenkori érdekeik megkívánják. Mindezt a tsz-tagság is tudja, csak nem akarja elhinni, és mivel önmaga képességeiben és erejében nem hisz, nincs más kiút számára, mint a tsz-vezetés felé fordulás.

RURÁLIS TÉRSÉGEK FÖNNTARTHATÓ FEJLESZTÉSE

Lantos Tamás

A fenntartható fejlesztés viszonylag új és sokat vitatott fogalom. A különféle elméleti értelmezések és gyakorlatok közül e tanulmány az Ormánság Alapítvány gyakorlati alkalmazás alatt álló elméleti álláspontjáról szól. Ez a megközelítés egy konkrét térség fejlesztésében a térségi és a globális szempontok érvényesülésének egyaránt helyet kíván adni.

A *térség* alatt egy ökológiai és társadalmi (közösségi, gazdasági, kulturális, politikai stb.) szempontból jól körülhatárolható, a lakosok által még jól áttekinthető méretű földrajzi egységet értek. A *rurális* jelző a térségek körét leszűkíti azokra, ahol a lakosság megélhetésében a mezőgazdaság játssza vagy játszhatná a fő szerepet.

A *fejlődés* a térség belső változásainak eredője, amelyek lehetnek spontán belső folyamatok és külső hatásokra reagáló adaptációs folyamatok eredményei. A *fejlesztés* olyan külső hatás, amely a térség fejlődésének ütemét vagy irányát tudatosan kívánja befolyásolni. E két fogalmat a továbbiakban ennek megfelelően fogom használni.

A fenntartható fejlődés

A területfejlesztés olyan korrekciós munka, amely során egy adott térség folyamatait azokon a pontokon kell befolyásolni, megváltoztatni, ahol hibás működést feltételezünk. A hibák föltárásához definiálni kell a térség optimálisnak vélt működését. A hiba a vélt optimális és a tapasztalt valóságos közötti eltérés.

Az optimális működés milyensége megállapodás kérdése, és nagymértékben függ paradigmáktól, értékektől, tudástól, hiedelmektől stb. *A fenntartható fejlesztés abból indul ki, hogy egy térség rendszerként működő ökológiai egység, amelynek része az emberi faj és annak társadalma. A rendszer egyik eleme sem helyezhető, illetve helyezheti magát az ökológiai törvényeken kívülre.*

Mivel a területfejlesztések célja – jó esetben – egy térség komplex gazdasági fejlesztése, szükséges megjegyezni, hogy a gazdaság a térségi

folyamatoknak csak egyféle működési és vezérlő eleme. Fejlesztése nem lehet végső cél, de fontos eszközként kell figyelembe venni.

Egy térség fejlődése csak spontán belső változásai és a külvilághól jövő hatásokhoz való szüntelen alkalmazkodás folyamatában érhető meg. A fenntartható jelző – első lépésben – időre vonatkozó jelentéssel bír, mely szerint a *hosszútávúságot* jelenti: egyrészt a térségnek tartósan meg kell őriznie meglévő állapotát, másrészt tartósan képes kell, hogy legyen bizonyos változásokra. A változás akkor fejlődés, ha a térség egészének vagy valamely részének a későbbi állapota valamilyen szempontból előnyösebb a korábbiánál.

A fenntartható fejlesztés a térség számtalan eleme közül – embercentrikusságunk következtében – az embert emeli ki, és a térség változását az *ember életminősége* alapján minősíti fejlődésnek vagy leromlásnak. Az életminőség sok-sok meghatározó tényezője közül (pl. egészség, természetközelség, közösségi lét, esztétikum, családi harmónia, biztonság stb.) csak egy az anyagi jólét. Ahogy az életminőség nem egyenlő az anyagi jóléttel, úgy a fenntartható fejlődés sem egyenlő a gazdasági növekedéssel. A gazdasági növekedés nem is szükségképpen feltétele a fenntartható fejlődésnek.

Az ember érdekei csak az adott természeti táj és annak részeként a társadalom, mint egységes egész vonatkozásában képviselhetők. Számtalan konkrét eset tanúsítja, hogy az egész figyelmen kívül hagyásával nem érhető el valódi tartós eredmények az életminőség javulásában. Az ember életminősége mellett tehát a *térség egészének épsége, megfelelő működése* is a fejlődés kritériuma. A működést csak abban az esetben minősítjük megfelelőnek, ha az elegendő stabilitással és az emberi életminőség fokozódását lehetővé tévő és előidéző változékonysággal rendelkezik. Ez a kritérium teszi nélkülözhetetlenné a holisztikus megközelítést a fenntartható fejlesztésben.

A spontán belső változásokat és a külvilághoz való alkalmazkodást a térség adott időpontban meglévő struktúrája határozza meg. A fejlődés során bekövetkező változás tehát a *struktúra változását* kell, hogy jelentse, mert csak így lehet a változás tartós. A fenntartható fejlődés következő kérdése tehát az, hogy mely strukturális elemek lényegesek a fenntarthatóság biztosításában. Ez egyben a fenntartható fejlesztés (tehát a kívánt fejlődést előidéző külső beavatkozások) fő kérdése is.

A fönntartható fejlődés strukturális kritériumai

a) *Önállóság: öngazgatás és önellátás*

Egy térség belső fejlődése a strukturális állapotából következik. Ez az állapot bizonyos mértékig a helyi lakosok ellenőrzése alatt állhat, és a várható változások egyrészt bizonyos mértékig előrejelezhetők, másrészt befolyásolhatók.

Az alkalmazkodás folyamata a térség adott állapotán kívül a külső hatások függvénye is, amelyek egy térség által csak elhanyagolható mértékben befolyásolhatók. Ezért csökkenti az önállóság a külvilágnak való kiszolgáltatottságot. Az önálló térségek és a térségen belüli önálló elemek jól illeszkednek az ökológiai rendszerekben tapasztalt azon összefüggéshez, hogy a rendszer stabilitásának egyik feltétele az önszabályozó alrendszerek lazán összekapcsolódó hálózata.

Az önállóság a térség két strukturális eleméből tevődik össze.

Öngazgatás: önszabályozás és önvezérlés, amely a térség működési rendjét, a rendszer elemei közötti relációkat határozza meg.

Önellátás: a térség szerkezeti elemeinek karbantartását, újraelőállítását biztosító termelés.

Természetesen nem teljes, hanem optimális önállóságról van szó, amelynek mértéke mindig a fejlesztendő térségtől és a külvilágtól függ.

b) *Illeszkedés az ökológiai törvényekhez*

A fejlődés a térség jelenségeinek elsősorban egyed feletti szintjein (társulások, populációk, társadalmi csoportok, szervezetek stb.) zajlik. Az ezen egységek közötti kapcsolatokban az egymást átfedő ökológiai és társadalmi törvények működnek, és sajátosságaik a térség egésze által meghatározottak. A fönntartható fejlesztés, amely a térség egészének sajátosságaiból indul ki, ezekhez a törvényekhez igyekszik igazodni. A kérdés az, hogy melyek ezek a törvények? Mivel egy térség működése rendkívül összetett, célszerű kiemelni a fejlődés lényeges összefüggéseit az áttekinthetőség és elemezhetőség, valamint a gyakorlati cselekvés tervezhetősége érdekében.

Ki kell szűrni azokat a jelenségeket, amelyek a természet és a társadalom szempontjából összeegyeztethetetlenek. Ezek közül a legfontosabb a gazdasági növekedés, valamint a térség erőforrásainak és szennyezésmentességének megőrzése közötti kibékíthetetlennek tűnő ellentmondás. *Rurális térségben ez a probléma a mezőgazdaságban koncentrálódik. Az ökológiai szélső helyzet egy igen alacsony népsűrűségre méretezett, a természeti ökoszisztémákat minél jobban utánozó gazdálko-*

dás. Ez az ember túlnépesedése miatt ma már sem globális, sem lokális szinten nem megvalósítható. A gazdaságilag szélső helyzet egy, a csak a piaci szempontokhoz igazodó, kizárólag profit célú mezőgazdaság. Ez az erőforrások kimerítése és a környezet szennyezése miatt nem elfogadható. A fenntartható mezőgazdaság valahol a kettő között helyezkedik el. Minél önállóbb a térség, annál gyöngébbek a gazdasági növekedést előidéző külső piaci erők. (A térségen belüli gazdasági-piaci kapcsolatok más kényszerpályákon zajlanak, és nem feltétlenül növekedésserkentők.) Mivel a fenntartható fejlődéssel együttjár a nagyfokú önállóság, előtérbe kerülnek az ökológiai szempontok. További vizsgálatokat igényel az, hogy melyek a fejlesztésben figyelembe veendő ökológiai összefüggések, és milyen szigorúan kell azokat tiszteletben tartani. Példaként csak néhány fontosabb általános összefüggést említek meg:

- a térség elemeinek diverzitása (mint a stabilitás feltétele) és variabilitása (mint a változás feltétele);
- lineáris (rész)folyamatok helyett teljes ciklusú körfolyamatok;
- ökológiailag „megfelelő” topográfiai szerkezet;
- az erőforrások mennyisége és a térség lakossági létszáma közötti összefüggések stb.

c) „Organikus” gazdálkodás

Ez a gazdálkodási irányzat az önállóság és az ökológiai szempontok érvényesülésének az alapja. Szerteágazó rendszert képez, amely sok oldalról erősíti a fenntartható fejlődést. *Magába foglalja a helyi erőforrások kiaknázását, a fogyasztásra alkalmas javak előállítását, valamint az erőforrások pótlását, regenerálását, a „hulladékok” újrahasznosítását.* (Ezzel a térség alapvető ökológiai körfolyamatát biztosítja.) Adekvát helyi szolgáltatásokkal és fogyasztással (életmóddal) kiegészülve az organikus fejlődést eredményezi, ami – szélsőséges körülményektől eltekintve – megegyezik a fenntartható fejlődéssel.

Az organikus gazdálkodás néhány általános sajátossága:

- alternatív (szélid, ökológiai stb.) technológiák alkalmazása;
- alacsony energiafőlhasználás, megújítható energiaforrások használata;
- törekvés a teljes helyi, illetve térségi termelési vertikumokra, a térségen belüli szoros együttműködésre;
- térségi fogyasztási igények nagyarányú kielégítése;
- nagy élőkommunkaerő igény, változatos, élvezetes munka;
- optimális (általában kis) méretekre való törekvés.

A gazdálkodás eredménye a következő elemekből tevődik össze:
 – a vállalkozó profitja.

A helyi lakosok vonatkozásában:

- a gazdálkodás kiadásaiból nagy hányadot tesz ki a térségi lakosok munkadíja a többi (külső ipari termékekre, szakemberekre stb. eső) költségekhez képest,
- a dolgozók a munkafolyamatból személyiségükben gazdagodva kerülnek ki,
- hozzájárul a helyi (térségi) társadalom szerveződéséhez.

A termelés színtere a termelési folyamat végén a kiindulási állapothoz képest kedvezőbb állapotba kerül.

Változatos, az egészséget megőrző termék.

Az organikus gazdálkodás kedvező feltételeket teremt a falusi turizmusnak is a megfelelő (esztétikus, változatos, egészséges) táj- és termék-választék kialakításával.

Mivel rurális térségben az organikus gazdálkodás bázisa az organikus mezőgazdálkodás, néhány általános sajátosságára ki kell térni. Organikus mezőgazdaság alatt az ökológiai tervezésű víz-, erdő-, kert- és (szűken értelmezett) mezőgazdaság egységes rendszerét értjük. (Nem egyezik meg sem a hétvégi kiskertekben folyó „biokertészkedéssel”, sem az exportra termelő, elsősorban profitra törekvő, a vegyszerfőhasználást a piacképesség érdekében a nemzetközi standardoknak megfelelően korlátozó nagyüzemi úgynevezett „organikus” gazdálkodással.

Az ökológiai tervezés eredménye a termelési szerkezet, ami a mezőgazdasági táj ökológiai mintázatát adja meg. A termelési szerkezetre vonatkozó döntés során a tervező arra a kérdésre ad választ, hogy milyen növényt vagy állatot hová és mikor helyezzen. (A növények és az állatok közé a „házi” és a „vad” fajok egyaránt tartoznak, hiszen a tervezés az adott tér valamennyi élőlényével számot vet. Pl. a gyomok elleni védekezés – gyomirtószeres használata helyett – megfelelő természetű növények megfelelő időben történő ültetésével, illetve vetésével történhet, amelynek tervezésénél a meglévő gyomflórát messzemenően figyelembe kell venni.)

A termelési szerkezetre irányuló döntés a táj ökológiai adottságainak (ökológiai nyomás), a térség fogyasztási igényeinek (térségi nyomás) és a külső piaci igényeknek (piaci nyomás) a mérlegelésén alapul. Ezek az igények azonban csak akkor egyeztethetők össze, ha a térség a fenntartható fejlődés útján halad. A fejlődés mikéntje alapvetően meghatározza

a térségi és a piaci nyomást. A fenntartható fejlődés során az önállóság magas szintje miatt egyrészt közelednek a térségi fogyasztási igények az ökológiai adottságokhoz a sokféleség, a lakosok nagyobb ökológiai tudatossága és ökológiai értékrendje, valamint a térség egésze iránti elkötelezettsége révén. Másrészt csökken a külső piac nyomása a kisebb piaci függőség miatt.

A mezőgazdasági termelő, amikor a termelési szerkezetről dönt, a nyomás mértékét és az egybeesést mérlegeli. Az ökológiai és a térségi nyomás fölértékelődik akkor, ha a termelő ökológiai tudatossággal és a térség iránti elkötelezettséggel rendelkezik. Várható, hogy a gazdasági növekedésen alapuló fejlődés esetén a külső piac, míg a fenntartható fejlődésnél az ökológiai és a térségi igények nyomása lesz a meghatározó.

Ha ehhez figyelembe vesszük azt is, hogy az első esetben a piaci igények alig esnek egybe a másik kettővel, várható, hogy egy főleg a piac alapján tervezett termelési szerkezet a térségnek mind ökológiai, mind társadalmi degradációját okozza.

Ez a spekulatív úton hozott vélemény rögtön közelebb kerül a valósághoz, ha megfigyeljük a külső piacra orientált, iparszerű mezőgazdasági termelés térségeiben a talajoknak, az ivóvíznek, a felszíni vizeknek, a táj szépségének, a térségi társadalom közösségi viszonyainak és szerkezetének, az egyének életmódjának stb. degradáltságát.

d) Szerves kultúra és ökológiai tudatosság

A fenntartható fejlődés előnyei hosszabb átmeneti időszak után válnak érezhetővé és élvezhetővé. A pénzben kifejezhető előnyei kisebbek a gazdaság orientált fejlődéshez képest. A vállalkozást, piacot és pénzt előnyben részesítő kultúra nem biztosít elegendő támogatást, motivációt ahhoz, hogy a térség lakói a fenntartható fejlődés útján induljanak el. Ehhez megfelelő ökológiai tudatosság és értékrend, érzelmi beállítottság (elkötelezettség, jó értelemben vett lokálpatriotizmus stb.) és hosszú távú gondolkodás szükséges.

Ennek a kultúrának, mint a térségi döntések által a cselekvéseket szabályozó strukturális elemnek a befolyásolása a fenntartható fejlesztés egyik nélkülözhetetlen feltétele, és ugyanakkor a legtöbb időt és szociális-kulturális érzékenységet igénylő pontja.

e) A mezőgazdaság által közvetlenül foglalkoztatottak számának nagy aránya a közvetve foglalkoztatottakhoz képest

A gazdasági növekedésen alapuló fejlődésnél a mezőgazdasági termelés ipari és szolgáltatásbeli feltételeinek megteremtése jelentős számú városi munkahelyet tart fenn. Pl. műtrágya-, növényvédőszer-, energia-

és gépipar, pénzügyi, biztonsági, szállító, tanácsadó stb. szolgáltatások, az okozott károk korrekciójára épülő ipar (pl. környezetvédelmi ipar) és szolgáltatások (pl. egészségügyi és szociális ellátás, közösségfejlesztés stb.). A fönntartható fejlődés során a közvetve, városban foglalkoztatottak száma radikálisan csökken, míg az emiatt a városokban képződött főlöszleges munkaerő átkerülhet a faluban, közvetlenül foglalkoztatottak közé. Az összes foglalkoztatott száma tehát nem, csak a falu-város szerinti megoszlásuk változik. Ez azonban már messze túlmutat egy térség belső ügyein, itt már a város és a falu viszonyáról, a fejlődés urbanizációra kifejtett hatásáról van elsősorban szó.

A fönntartható fejlesztés esélye és korlátai

A fönntartható fejlődés előtt olyan kemény korlátok állnak, amelyek széles körű elterjedését egyelőre gyakorlatilag lehetetlenné teszik.

Melyek a legjelentősebb korlátozó tényezők?

a) A legerősebb akadály *a térségen kívüli társadalom meghatározó szektorainak ellenérdekeltsége*. A fönntartható fejlődés rurális térségekben több munkalehetőséget kínálna, mint amennyi a jelenlegi foglalkoztatási struktúrában adódik. Ez viszont a városi lakosság jelentős részének falvakba való kiáramlását eredményezné. A városi lakosságot azonban szinte minden a városhoz köti, és szinte semmi a faluhoz. (Városi életmód, fogyasztási szokások, emberi-közösségi kapcsolatok, lakás stb.). Ráadásul a városból faluba irányuló „népvándorlás” a munkahelyek és így a megélhetési biztonság átmeneti elvesztésével, és a nagy befektetéssel megszerzett szaktudások értékének radikális csökkenésével járna. Ez utóbbi még akkor sem lenne elfogadható, ha nem kellene elhagyni a várost (csak a szakmát, amire az életüket tették föl).

b) Az előző akadállyal függ össze az is, hogy *a jelenlegi társadalmak merev városi struktúráján alapszanak*. A városi műtárgyak (épületek, utak, vezetékek stb.), intézmények, szolgáltatási rendszerek nagyon megkövesedett struktúrát képeznek, aminek megbontása szinte lehetetlen, a fönntartható fejlődés széleskörű elterjedése viszont feltétlenül igényelné.

c) Nagyon valószínű, hogy *a „fejlett” országok is ellenérdekeltek abban, hogy egy másik ország a fönntartható fejlődés útján haladjon*, hiszen ez a befolyásuk radikális csökkenését vonná maga után, ami – elsősorban gazdasági – érdekeiket durván sértené. Jelenlegi óriási befo-

lyásukat tehát az átjárhatóság, a kiszolgáltatottság növelésére, és nem az önállósodás erősítésére fogják fölhasználni. Ez a törekvésük pedig pontosan egybeesik a „fejlődő” országok döntéshozó rétegének érdekeivel, így e kettős erő nagyon hatékony.

d) Sem a fejlesztésben dolgozó szakemberek, sem a fejlesztett térségek lakosai jelenleg nem rendelkeznek a fenntartható fejlesztéshez szükséges szemlélettel, tudással és elkötelezettséggel. *Paradigmaváltásra* lenne szükség, ami viszont hosszabb időt igényel.

e) Olyan erős *társadalmi csapdák* működnek, amelyek megszűnésére igen kicsi az esély. Még ha be is látnák az emberek a jelenlegi fejlődési irány hátrányait, akkor is abban bíznának, hogy ők „megússzák” a várható problémákat, rosszabb esetben katasztrófákat. Működésbe lépne a „miért pont én?” erkölcsi fölmentés is minden – a közösség számára előnyös, de – az egyén számára átmenetileg hátrányos cselekedet esetében.

Az ellentétes érdekek jól illeszkednek a meglévő kedvezőtlen városi struktúrába, így egymást erősítve kőkemény gátat képeznek a fenntartható fejlesztés előtt. A fenntartható fejlődés mellett szóló esetleges racionális belátás, különösen akkor, ha figyelembe vesszük a társadalmi csapdákat is, nem tűnik elegendőnek a korlátok ledöntéséhez.

E jelentős akadályok ellenére, vagy pont ezért, nagyon fontos olyan modellek létrehozása, amelyek a körülmények esetleges változásával, a lehetőségek bővülésével a fenntartható fejlődés „fertőzősi gócaiként”, másolásra, terjedésre alkalmas példaként szolgálnak.

A FALU ÖNIGAZGATÓ GAZDASÁGA

Bellon Tibor

Az önállósági törekvések napjainkban megmutatkozó erejét mi sem bizonyítja jobban, mint hogy Karcag határából új falu hasadt ki: Berekfürdő. Ez a település önállóan sohasem létezett, a Berek a város határának szerves része volt, melyet az egykori Tisza meder félkaréja ölelt körül. Az 1930-as években indult szénhidrogén kutatások tártak fel itt gyógyhatású termálvizet. Ez sűrítette be itt a tanyavilágot, és hozott létre településmagot. Az ipart a negyvenes években a földgázra épített Veress-féle üveghuta jelentette, amelyik a hatvanas évekre jelentős dísz- és műszaki üveget előállító üzemként virágzott. A hetvenes években üdülőhellyé nőtte ki magát: kempingek, szállodák épültek, és sok szövetkezeti, vállalati üdülő, valamint a magánéros építkezések száma is jelentős volt. Az elmúlt évekig csupán tanácsi kirendeltség működött Berekfürdőn. Az ott lakók úgy érezték, hogy a város belőlük él, megtermelt értékeiknek csak a töredékét kapják vissza. Ezért népszavazáson döntöttek az önállóság mellett. Tehát nem kényszerű házasság utáni szétválás, hanem a saját öngazgató erejükbe vetett hit volt az, ami az önállóság útjára vitte őket. Ahogy az egyik polgár mondotta: meg kell próbálnunk saját lábunkon járni, saját fejünkkel gondolkozni.

Napjainkban az önkormányzatok újjászerveződésének az idején talán nem haszontalan dolog elgondolkozni azon, hogyan működött századokon keresztül a közösség érdekeit kifejező és képviselő intézményrendszer. Közismert a tény, hogy a falusi, mezővárosi közösségek a feudalizmus évszázadai alatt maguk alakították, formálták életkereteiket – összhangban a földesúri elvárásokkal – és szervezték meg gazdaságukat. A feudális állam – Imreh István szavaival élve – területi igazgatási egységek laza halmaza volt, ahol tág tere nyílt a szokásjog széles körű érvényesülésének. Kérdés, hogy mi kellett ahhoz, hogy a falvak, mezővárosok lakóinak közérzete jó legyen? Úgy gondoljuk, hogy az akkori és a mostani ember élvezzen számára egyaránt azonos felelet adható: az egyes ember élvezzen benne minél nagyobb önállóságot, függetlenséget, legyen munkás, nyugodt, kiegyensúlyozott élete, maradékainak is teremthessen alapot a boldogulásra, gyarapodásra. Ezen az

önállóságon azonban sohasem értettek mást, mint az értelmes, a közösség számára is hasznos rendet, amelyet maguk irányítottak és szabályoztak, kiegészítették saját törvényeikkel és szokásaikkal. Az ellene vétőket szigorúan – a mi fogalmaink szerint gyakran túl szigorúan is – felelősségre vonták. Ezt azért tartjuk fontosnak hangsúlyozni, mert napjainkban ezek a fogalmak gyakran sokakban torzult formát öltenek. Szabadságon az egyén vagy kisebb közösség szertelen, másoknak, a nagyobb közösségnek érdekeit sértő, önző életmegnyilvánulások egész sorát értik. Pedig napjainkban sem lehet másképp, mint ahogyan azt az elődök jónak találták és éltek vele. A dolgozó polgárok nyugalalmának, munkafeltételeinek a biztosítása, életüknek a kiegyensúlyozottsága érdekében kell munkálkodnia minden testületnek, szervezetnek. Ebbe beleférfhet minden kisebb vagy nagyobb csoportérdek, amelyik a maga hasznát nem mások kárára kívánja mindenáron érvényre juttatni.

Csak üdvözölni lehet, hogy ezen a fórumon a tematika bővülésével helyet és szerepet kapott mind a történeti, gazdaságtörténeti, mind pedig a néprajzi szemlélet is. Fölmerül azonban a kérdés, hogy merre és hogyan tájékozódjunk? Balogh Edgár szavaival szólva múltidézésünknek csak az ad értelmet, ha vele a jövőt nyitogatjuk. Mi még azt tehetjük hozzá, hogy mit tekintünk célnak és modellnek, merre irányítsuk a szemléletet, az érdeklődést? Talán az amerikai farmergazdaság, és orientált irányú kultúra felé? Vagy Nyugat-Európa vidékiességét állítsuk követendő példának? Esetleg a keleti (Japán), az évezredek tradíciókat is felvállaló és tovább éltető modernségét? Úgy gondoljuk, hogy mindezeknek a tapasztalatoknak a birtokában a történelmi előzményeket is figyelembe vevő, a sajátos földrajzi helyzetünket, gazdasági és történelmi múltunkat is számba vevő irányt kell meghatározni. Ezen a konferencián a címben is jelzett válság a falu és a mezőváros százados válsága, a kiút pedig napjaink és a jövő programja. A történészek és a néprajzosok törekvése, hogy a folytonosan alakuló – külső és belső tényezők hatása, kényszere alatt nyüglődő vidék – különböző aspektusait vegye vizsgálat alá, hogy a jövő logikailag lehetséges alakulásához megközelítő pontosságú modellt próbáljon felrajzolni.

A falu és mezőváros gazdasági korlátozása nem újkeletű jelenség. A múlt század közepétől a kapitalizálódó, polgárosodó ország elsősorban az ipar, a nagyvárosok felé fordult anélkül, hogy vele párhuzamosan a vidéket is támogatta volna. A válságjelenségek ettől kezdve egyre erőteljesebben mutatkoztak. A múlt század végére a millennium görögtüzének árnyékában a falvak sorvadoztak. A hitbizományi megkötésekkel is terhes hazai birtokstruktúra nem volt képes ellátni munkával és kenyérrel a

mezőgazdaságból élők nagy tömegét. Az egykori nemesség korszerűtlen életvitele és gazdálkodása következtében szó szerint is elvesztette lába alól a földet. Illúziókba menekülve hivatalnoki és katonai pályán próbáltak megkapaszkodni, a falun élő tömegekkel azonban továbbra is távolságtartók maradtak. A birtok mozgás sem a parasztságnak kedvezett. Nem juthatott még a minimálisan szükséges földhöz sem. Az elszegényedett tömegek vándorbotot vettek a kezükbe, meg sem állottak a munkát, megélhetést kínáló városokig, de sokukat a hajó sípja az ígért földjére, a tengeren túli Amerikába is elcsábított.

A falvakat – minden oldódás ellenére – még mindig béklyóba verték a feudális örökségként visszamaradt kötöttségek, az öröklött társadalmi és gazdasági struktúrák. A társadalmi rétegek között még nehezebbé vált az átjárás. Gazdasági viszonylatban új egyenlőtlenségek teremtődtek. Az alföldi kistájak között lényeges különbségek keletkeztek: a hegyvidéki szőlőkultúrát sújtó filoxéra következtében a Duna–Tisza közti homokhátságon megnőtt a szőlő- és vele együtt a gyümölcsstermesztés. A fűszernövények Kalocsa, Szeged és Makó környékén váltak jelentős tényezővé. A Tiszántúlon főleg a Hajdúság és a Nagykunság megmaradt a régi, változatlan állapotában. Megszűnt ugyan az árutermelő állattartás jelentősége, a pusztákat felförték, helyükön kiterjedt extenzív gabona monokultúra és takarmánynövényként a kukorica vált meghatározóvá. Több évszázados, hagyományos termelési szerkezetek törtek szét úgy, hogy sok helyen újak alig jöttek létre.

A kiegyezés után újjászerveződő hatalom már nem a régi modellre épített. Centralizációs törekvése abban is kifejezésre jutott, hogy a falvak érdekeit figyelembe nem vevő, gyakran azok ellen ható intézkedéseket hoztak, törvényeket alkottak. A falvak tisztikarának csupán ezek végrehajtása maradt. Ebben a végrehajtó szerepben egyre kisebb jelentősége volt a helyi érdekeket, a falu közösség érdekeit képviselő tanácsnak. Még az intézmény nevét is megváltoztatták. Tanulságos az is, hogy az új korszakban az irányítás különböző területei leváltak. Ennek következtében a helyi tanács hatásköre jelentősen beszűkült. Levált a törvénykezési, bírói funkció, a rendőri, közigazgatási funkció, a város- és falupolitika, tehát a településfejlesztés, és nagymértékben csökkent a gazdaságirányítás. Szinte alig maradt olyan területe a közigazgatásnak, amelyik a testületen keresztül közvetlenül a helyi közösség érdekeit szolgálta volna. Ezt még az is betetézte, hogy idegen tisztviselők kerültek be, akik elsősorban a hatalom, és nem a kisközösség érdekeit képviselték. Ilyennek tekintjük a dzsentri közigazgatást, a dzsentri tisztviselőket a polgári korszakban, vagy a szocialista korszakban az idegenből hozott

párt- és állami tisztviselői kart, akik elsősorban a felső utasítások végrehajtói voltak. Mindezek eredményeként a települések gazdasági érdeke csorbult, ezen keresztül korlátozódott az öngazgatása és a gazdaságszervező, gazdaságirányító szerepe.

A múlt század végére az új kor kihívásainak megfelelően a társadalom egy részét átfogó körök, egyletek, kaszinók, pártok, vallási csoportok köré szerveződő, csoportérdekeket is képviselő intézmények jöttek létre, és több-kevesebb sikerrel működtek. Ezek azonban nem tudták pótolni az elveszett autonómiát, sajátos döntési jogkört. Így pl. a hagyományos piac, a vásárcsatornák és kistáji kapcsolatrendszerek felbomlottak, Trianon után a működésük beszűkült vagy lehetetlenné vált. A kistáji erős organizmusok helyett egy erősen centralizált gazdasági modell épült ki és működött, ami a főváros és vidék túlhangsúlyos szerepkörében is kifejezésre jutott.

Századunkban az első világháborút követő ország-széttrés végképp felborította a régi, több évszázados gazdasági és mikrotáji struktúrákat. Nagy történelmi múltú és hagyományú városok, mint pl. Szatmárnémeti, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka vagy Munkács, Ungvár, Kassa, Rozsnyó, Pozsony szakadtak el a körzetüktől, veszítették el központi szerepkörüket, egyúttal az ellátó körzetüket, míg a termelő körzetek – a felvevő piac hiánya miatt – a megtermelt, elsősorban mezőgazdasági javukat nem tudták értékesíteni. A piac nélkül maradt termelő körzetek és áru nélkül maradt városok belső feszültségei is számos gond forrásává váltak. A kényszerből létrejövő új központok többnyire nem voltak képesek pótolni a régiéket.

Az elmúlt évtizedek szocialista település- és gazdaságpolitikája tovább rontott a helyzeten. Az ötvenes években megszüntették a civil szerveződésű intézményeket: államosították az oktatást, bezárták a köröket, egyleteket, mindent állami ellenőrzés és irányítás alá vontak. A településpolitika azzal, hogy alapvető funkcióitól (önálló közigazgatás, oktatás, egészségügy, gazdasági központi szerepkör) fosztotta meg az apró falvakat, halálra is ítélte őket.

A mezőgazdasági nagyüzem uralkodóvá tételével, a parasztüzem megsemmisítésével is ez a tendencia erősödött fel. Perifériára került a falu és a mezőváros. Az itt élőknek nem volt beleszólásuk a termelés és értékesítés egész menetébe. Ezt a kívülrekesztést még erősítette a tervutasításos rendszer is. Ezzel az önálló felelősségteljes döntéshozattal, és e döntések következményeinek a vállalásától fosztották meg a falvak népét, így a maga sorsának az alakításában a közösségeknek nem, vagy alig volt módjuk. Némiképpen a háztáji és második gazdaság szerepének

felelősödése változtatott ezen, hiszen újra a paraszti üzem vált fontossá. Hogy mennyire élt a tradíció, mennyire volt jelentős ez a faktor, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a második gazdaságban, a háztáji és kiegészítő gazdaságokban a mezőgazdasági termelés jelentős százaléka képződött.

Újra kell gondolni a nagybirtok és parasztbirtok egymásmellettségét, egymásrautaltságát a fogyasztó társadalom szempontjából, Tóth Tibor gondolatmenetére hivatkozva, melyet az „Ellentét vagy kölcsönösség” című könyvében írt le, az európai mezőgazdasági termelési gyakorlat történeti alakulása számunkra sok tanulságot hordoz. A nagybirtok adottságainál fogva is elsősorban a tömegtermelésre rendezkedett be, míg a kisbirtok – legyen az kolonus föld, jobbágytelek, parasztbirtok – mindig jobban, dinamikusabban tudott alkalmazkodni a piaci igényekhez. A maga gazdaságát könnyebben tudta alkalmazni a pillanatnyi termelési- és piaci körülményekhez. A két birtokrendszer harmóniája teremtetten meg századokon keresztül a termelés biztonságát. Azzal, hogy nálunk a XVIII. században a hitbizománnyal a nagybirtokot gyám alá helyezték, megakadályozták az egészséges birtokmozgást, felborították a kettő között fennálló harmonikus termelési rendet, belső munkamegosztást. Napjaink feladata ennek a visszaállítása.

A mindig változó körülményekhez alkalmazkodó, de rendszerszerűségénél fogva hagyományosnak mondott falusi, mezővárosi közösség olyan működő gazdasági rendszert hozott létre, amely alapvetően munka- és gazdaságcentrikus volt. A néprajztudomány eddigi, száz éves története során nagyon gazdag példatárát gyűjtötte össze a paraszti erkölcs munkaerkölcs jellegének bizonyítására Eredei Ferenc, aki belülről ismerte ezt a világot, és plasztikusan fogalmazott, amikor azt mondta, hogy parasztnak törvény a munka: „uralkodó erkölccsé avatták a minden pillanatot lenyűgöző munkát... A munkát nem a napi szükséglet szabja meg, és nem a munkaadó kedve, életük törvénye ez.” Ezt fogta össze, foglalta keretbe a közösség által választott tanács, amelyiknek a figyelme mindenre ki kellett, hogy terjedjen. Elsősorban azonban a maguk szabta törvények és normák betartását vette szigorúan. Századunkban a kíméletlen munkatempót számos tudományos és szépirodalmi alkotás mutatta be. A feszítő gazdasági és társadalmi körülmények között átalakuló, formálódó falu világát idézik ezek az alkotások, egyúttal emléket is állítanak egy életformának.

Magam az alföldi, ezen belül a nagykunsági településeken folytattam történeti-néprajzi vizsgálatokat. Egyik dolgozatom címéül ezt adtam: A mezővárosi szerep gazdasági háttere. A forrásokból egyértelműen ki-

olvasható, hogy mennyire a termelés, a gazdaság organizációja volt a meghatározó. E köré szerveződött és rendeződött el az egész paraszti társadalom. A munka, az értékelő állítás érvényesült vezérelvként, melyet a külső hatások csak részben formáltak, alakítottak. A jól politizáló, a gazdasági érdekeket felismerő tanácsi vezetés a közösség érdekeit messzemenően figyelembe véve intézte az ügyeket. Ennek a tevékenységnek a haszna vagy a kára nemcsak a közösségre, de magukra az intézkedő tanácstagokra is visszahárult, hiszen maguk is jószágtartó, gazdálkodó emberek lévén, döntéseikben saját érdeküket is képviselték. A Nagykunságban ez rendkívül összetett feladatot jelentett, hiszen a saját nagy határak igazgatása mellett a külső puszták bérlése, azok megtartása, rajtuk az árutermelő állattartás rentábilis megszervezése olyan összetett feladatot rótt elsősorban a választott tanácsra, amelyekkel megbirkózni komoly kihívást jelentett minden tag számára.

A múlt ismeretében feladatként azt jelölhetjük meg, hogy hagyni, de nem magára hagyni kell a falut, mezővárost, hogy újra szerveződhessen. Fel kell ismertetni érdekeit, lehetőségeit és a nagyon gazdag múltját, hagyományait, hogy ennek szellemében újra cselekedjen. Támogatni kell a gazdálkodását, és ennek a gazdálkodásnak a sokszínű újraszerveződését a korszerű európai termelési struktúrába való beágyazottságában. Egyen-súlyban kell tartani a kis- és nagyüzemet, ezek termelését minél inkább piac-centrikusan megszervezni, hogy a gazdálkodás részben a közösségi, állami, nemzeti érdekeket, részben pedig a kisközösségeket szolgálja. A családnak, mint termelő és kulturális egységnek a szerepét és jelentőségét vissza kell állítani, hogy így a legapróbb sejtekből építkezve egy egészséges szervezet jöjjön létre és működhessen mindannyiunk boldogulására.

A FALUSI ÖNKORMÁNYZATOK MŰKÖDÉSI TAPASZTALATAI – VÁLSÁGJELENSÉGEK AZ ÖNKORMÁNYZATI MŰKÖDÉSSEN

Kóbor Gyula

Az önkormányzatok két és fél éves működése során összegyűlt annyi gyakorlati tapasztalat, hogy megtehessük első értékelő megállapításainkat a működő magyar önkormányzati rendszerről, s a jobbító szándék kellő „fizetőképes kereslettel” (értsd: politikai pártok és törvényhozás) párosulva, elvezethet akár egy megújult önkormányzati törvényig is.

Az önkormányzatok működése nap mint nap bizonyítja, hogy korszakalkotó döntés volt a magyar helyi igazgatást önkormányzati alapokra helyezni. Elsősorban a falusi önkormányzatok igazolták, hogy egy gazdasági és politikai válság közepette csak a helyi közügyek legdemokratikusabb, legönállóbb intézése alkalmas a helyi igazgatás életbentartására, sőt fejlesztésére. Tanúi vagyunk, hogy korábban elhalásra ítélt, vagy stagnáló települések élednek fel, s kezdik meg csendes de biztató fejlődésüket, csupán az önállóság tudatának következményeként.

Beigazolódott, amit sokan mindig is tudtunk, hogy szerepkör nélküli település nem létezik. A települések, és főleg a falvak nem azért alakultak ki a történelem során, hogy beteljesítsenek valamely ideológiai elvárást. Annak mindig oka van, ha egy tájban lakott hely alakul ki, s oka van kihalásának is. Ha ezek az okok természeti-gazdasági folyamatok eredményei, úgy nem kell tragédiát sejtenuünk egy falu elnéptelenedésében, hiszen népek, országok, települések tömegei tűntek el a történelem során, s helyükön újak keletkeztek.

Ha azonban egy életképes és szükséges emberi közösség szubjektív, vagy ideológiai döntések hatására kezd sorvadni, az ellen lehet, és kell is küzdenünk. Az önkormányzati törvény esélyt adott erre, és sok hibája ellenére ez az érdeme kedvessé teszi a falvak és különösen az apró falvak lakói és vezetői számára.

A patetikusnak tűnő fenti megállapításoknak azonban nem mond ellent ha kijelentem, nem lehet azonos elvárásokat támasztani, feladatokat adni minden magyar önkormányzatnak.

Nemcsak azért veszélyes ez, mert nem lehet megakadályozni a „falurombolást” a „falusi sovínizmussal”, hanem azért is, mert az önkormányzati igazgatás és az államigazgatás egyensúlyát felborítva óhatatlanul a közigazgatással szembeni szakmai elvárások szorulnának háttérbe.

Ma, amikor sokan éppen e szakmai érvek túlhangsúlyozásával „irigylik el” a falvak, – főleg aprófalvak – teljes jogú önkormányzatiságát, különös fontossága van az önmérsékletnek, hogy megőrizhessük az önállóságot, de segítsük az arányos feladat- és hatáskör- elosztást az egyes önkormányzatok, valamint az állami és önkormányzati igazgatás között.

A falusi önkormányzatok működése – létük fontosságának bebizonyításán túl – tanulsággal szolgál, feladataik jövőbeni meghatározására is.

Természetesen alaptételként szögeznünk le kell újra, hogy az önkormányzatok jogai egyenlőek, csak lehetőségeik, feladataik térnek el egymástól. Ebből adódóan, a jövő jogi szabályozásának két fő szempontot kell érvényesítenie:

- általánosan érvényben kell tartani a helyi hatalomgyakorlás olyan garanciáit, mint a gazdálkodás szabadsága, a szervezetalakítás, a személyzeti munka szabadsága, vagy a szabályozási önállóság;
- újra kell fogalmazni a kötelező, és önként vállalt közfeladatokat, oly módon, hogy a falvak kötelező feladatai arányban legyenek a helyi közszükségletekkel, azok gazdasági és sze-mélyi feltételeivel.

Egy kis önkormányzatot nem azáltal kell tehát a „helyére tenni”, hogy jogait korlátozzák, önállóságát csorbítják, hanem reális feladatmeghatározással és azok korrekt finanszírozásával. (A kötelező feladatok szaporodása, természetesen egyben valamennyi önkormányzatra nézve hátrányos, hiszen szűkíti azok szabad mozgásterét, lekötve forrásait, embereik munkaidejét.)

Nagyon fontos a fentiekből ismételten kiemelni a finanszírozás tisztességét. A működés során általános tapasztalata az önkormányzatoknak, hogy az állami normatívák szinte soha nem fedezik az előírt feladatellátást. Ezzel a parlament és a kormányzat úgy nyúl az önkormányzatok zsebébe – talán mert túl gazdagnak ítéli azokat -, hogy azok jogosan nem is tiltakozhatnak ezellen. (A két legjelentősebb ilyen intézkedés a közalkalmazotti és a szociális törvény volt, de említhetnénk a polgármesteri hivatalok önkormányzat által finanszírozott dolgozóinak egyre nagyobb mértékű lekötését államigazgatási feladatok ellátásával: útlevél-

ügy, kárpótlás, személyi igazolvány jövőbeni kiállítása, földrendező bizottságok működése stb.)

A jövő útja a kevés kötelező feladat adása teljes finanszírozással. Ez nem jelent feltétlenül többlet támogatási igényt is egyúttal, de jelenti azt, hogy amit az állam nem tud elvégeztetni az önkormányzatokkal a számukra kiutalt pénzből, azt saját maga látja el. Természetesen ez is csökkenteni fogja az önként vállalt feladatokra fordítható helyi gazdasági erőt, de ez ellensúlyozható lenne a pénzügyi központosítás arányának enyhítésével, a saját bevételek lehetőségének reálisá tételével. Ezt elsősorban a megosztott bevételek számának növelésével lehetne elérni (pl. földadó, ÁFA).

Feltételezve az előzőekben leírt korrektebb finanszírozást, melyek azok az alapvető feladatok, amelyek a legszorosabban hozzá tartoznak, a legkisebb település öngazdátásához is? A kérdésre olyan választ kell adnunk, amely egyúttal bizonyítja azt is, hogy e feladatcsokrot helyben szakszerűen és minden más megoldásnál gazdaságosabban tudják ellátni, hiszen ezek hiányában nem bizonyítható, hogy az önkormányzás a racionális feladatellátás feltétele.

Az önállóan működő falusi önkormányzatok az elmúlt két és fél évben legtöbb gondot, pénzt és energiát a település-üzemeltetésre, kommunális ellátásra, településfejlesztésre, intézményműködtetésre és a szociális ellátásra fordították. A felsoroltak közül a településfenntartást, üzemeltetést és szociálpolitikát ítélem olyannak, amely még a legapróbb faluban is megfelel – a fenti elvárásoknak. Nem tudom elképzelni, hogy egy falu közterületeinek kialakítását és tisztántartását, parkosítását ilyen olcsón, és a jó gazda gondosságával más el tudná, vagy el akarná végeztetni. Különös hangsúlya van az akaratnak, hiszen sok és többnyire negatív tapasztalatunk van e téren a társközségi időkből. Ugyancsak elfogadható, hogy alapszintű szociális ellátást (pénzbeli ellátás és személyes segítségnyújtás) csak helyismerettel rendelkező, a közösség erejét is hasznosító grémium tud hatékonyan és humánusan biztosítani.

A részletes kifejtést mellőzve – hiszen a részlemek száma mindkét feladatnál felsorolhatatlan, sőt egyes szakembereknél más-más összetételű – e két terület kötelező feladatává tehető minden önkormányzatnak. Bár a települések életében a szinttartást a lakosság kivétel nélkül visszafejlődésnek éli meg, a települési fejlesztési tevékenység (ahogy a mai önkormányzati törvényben) a jövőben sem tehető kötelező feladattá. Ez tipikusan önként vállalt feladat, amely a pénzügyi lehetőségek függvényében meghozott helyi politikai döntések eredménye, s egyúttal csak

a testületek politikai felelősségének körében számonkérhető. A település-fejlesztés a jövőben elválaszthatatlan kell hogy legyen a kistérség- és területfejlesztéstől, amely már feltételezi a területi, vagy regionális önkormányzás kialakítását és a kívülről (állam által) finanszírozott településközi fejlesztési együttműködést.

Lényegében az előzőekben felsorolt, az önkormányzatok által hangsúlyosan kezelt feladatok közül a kommunális ellátás és az intézmény-működtetés terén találunk olyan kötelező feladatokat, amelyek egy része elvonható, vagy elvonandó a legkisebb falusi önkormányzatoktól. Különösen az ivóvízellátás, az alapfokú oktatás és egészségügyi ellátás az, amely nem feltétlenül kell, hogy valamennyi önkormányzat feladata legyen.

Mi támasztja alá e felfogást?

- mindhárom terület színvonalas és gazdaságos ellátása feltételez egy bizonyos számú lakosságösszességet;
- mindhárom feladat „veszteségesen” ellátható, tehát fokozottan igaz rájuk az állam általi forráselvonás;
- nemzetközi példákkal is igazolható, hogy e feladatokat legtöbbször területi önkormányzatok, vagy maga az állam látja el elsősorban a feladatok bonyolultsága és az országosan egységes színvonalhoz fűződő érdekek okán.

Természetesen ha a fentiekben példálózva felsorolt feladatok továbbra is önkormányzati szférában maradnak, törvényi szinten kell szabályozni az egyes önkormányzatok ellátási kötelezettségét úgy, hogy a közvetett finanszírozás (fejkvóta és normatíva feletti támogatás átadása települések között) megszűnjön, s a felelős működtető közvetlenül jusson a forrásokhoz. A kötelező feladatok átstrukturálása nem jelenti azt, hogy bármely önkormányzat ne vállalhatná azok ellátását önkéntesen a felkínált támogatásért, de megszűnne ennek kényszerű jellege.

Gondolataim ma még bizonyára sok település vezetőinek körében megbotránkozást keltenek, hiszen azt a látszatot keltik, hogy rangsorolni szeretném őket, s leértékelni közülük a kisebbeket. Célom épp az ellenkező: a szükségletekkel és lehetőségekkel adekvát feladat meghatározással „elhessegetni” a kényszerszártás, összevonás, körzetesítés „rémét”, stabilizálni minden település öngazgatáshoz való jogát.

A konferencia címére és előzményeire utalva az önkormányzatok működésének vázlatos elemzése során, nem kerülhetem meg az „önkormányzati válság” kérdését. A működés tapasztalatai szerint nincs álta-

lános válság a helyi igazgatásban, de sűrűsödő válságjelenségekkel nap mint nap találkozunk.

Annak az általános válságnak, amely országosan a rendszerváltást előidézte része, volt a helyi hatalom (tanácsrendszer) válsága is. A hatalomváltást követően mégis települési szinten stabilizálódott először az igazgatás, s itt jelentkeztek (s tartottak legtovább) azok a pozitív jegyek, amelyek miatt még ma is működőképes a helyi igazgatás. Ezek részben az előzőekben kifejtett hangulati elemekből, részben a jogos bírálatok ellenére is relatíve pozitív pénzügyi finanszírozásból, részben pedig a közigazgatás szakmai apparátusának példátlan helytállásából tevődtek össze.

Ma mégis úgy kell fogalmaznunk, hogy az önkormányzati igazgatásban egy súlyos pénzügyi és szakmai válság küszöbén állunk, mert felémésztődtek azok a tartalékok (hangulati, pénzügyi, szakmai), amelyekkel eddig „hajóztunk”.

Melyek azok a területek, ahol tipizálhatóak a válság jegyei:

a) A törvényességi válság okai

Jogsabályok hiánya, késése (vagyon és hatásköri törvények) alacsony színvonala. (Míg az első két ismérv főleg 1990–91-ben okozott gondot, az utolsó napjainkban csúcson sodik, pl. közalkalmazotti törvény.)

A törvényességi ellenőrzés politikai motiváltságú kiépítése (KMB), követő és nem segítő–megelőző jellege, a pénzügyi ellenőrzés hiánya vagy lassúsága.

Az önkormányzati testületek tagjainak, időnként vezetőinek képzetlensége.

A szakapparátussal szembeni – főleg kezdeti – bizalmatlanság, és a jegyzők (mint a törvényesség helyi őrei) kiszolgáltatott helyzete. (Érdekvédelem hiánya, túlzott testületi függés.)

A működés során tömegesen tapasztalható a jogszabályok félreértelmezése, figyelmen kívül hagyása, amelyhez ellenhatásként kapkodó, kampányszerű, formalításokba menő törvényességi ellenőrzés párosul.

b) A gazdasági válsághelyzet okai

Az ország általános gazdasági helyzete.

Az önkormányzati közfeladatok – fentebb részletesebben kifejtett – rossz törvényi szabályozása, a kötelező feladatok túlburjánzása és elégtelen finanszírozása.

A „lopakodó” jogalkotás (indirekt feladattelepítés) gazdasági hatásai. Szinten tartás elmaradása.

A törvényhozás jelentős erőinek (többségének?) látens önkormányzatellenessége.

A pénzügyi forrás központosítás és újraelosztás öröklött és megőrzött magas szintje. (SZJA)

Helytelen központi vagyonpolitika. (Az önkormányzatok kimaradása a privatizációból, kárpótlásból.)

A gazdasági válsághelyzet jellemzője, hogy működtetés felemészti a betervezett és elkezdett fejlesztések lehetőségét. A tartalékok (pénzvagyon és ingatlanok) felélése folyik. Irreálissá vált az önként vállalt feladatok ellátása. A még meglévő és lekötött pénzbetétek csak a céltámogatások igényléséhez feltételezett előtakarékossgot szolgálják. A falusi települések rehabilitációját szolgáló, települési jogon járó támogatást elnyeli a szociálpolitika, intézményfenntartás és településüzemeltetés.

c) A szakmai és személyzeti válsághelyzet okai

Politikai nyomás (elsősorban kezdetben és a választásokhoz közeledve felerősödően).

A közigazgatási szakmai hozzáértés leértékelődése, szakmai szempontok háttérbe szorulása. — Anyagi megbecsülés hiánya (a köztisztviselői törvény anyagi okokból végrehajthatatlan, főleg falusi önkormányzatoknál).

Szakmai irányítás, koordináció, információáramlás, tanácsadás, képzés és továbbképzés elégtelensége.

A szakapparátus kényszerű túlterheltsége.

A szakmai válság legbiztosabb jele, a jegyzői munkakör leértékelődése, amelyet eredménytelen pályáztatások, időnként üres állások, de főleg „kényszermegoldások” jellemeznek. („Kalandorok”, alulképzett vagy alkalmatlan személyek foglalkoztatása.) Az apparátus túlterheltségét az önkormányzatok számának és aktivitásának fokozódása mellett, főleg az államigazgatási feladatok (l. körjegyzőség) válogatás nélküli „letelepítése” okozza.

Megoldást a jegyzői gárda megválogatása (kötelező kamarai minősítés), anyagi megbecsülése, a helyi szintre telepített államigazgatási feladatok megelőző és teljes körű finanszírozása (l. részarány-földtulajdonosok ügyei), valamint a szakmai továbbképzés és vizsgáztatás mielőbbi beindítása jelenthet.

d) Politikai – bizalmi válság

Az önkormányzatok működésének kezdetén tapasztalható politikai válságjelek (öncélú pártcsatározások, személyeskedések, hatáskörviták)

– legalábbis a falvakban – hamar elenyésztek a közös munka során. A választások közeledtével tanúi lehetünk e jelenségek kiújulásának. Jelzi ezt a polgármesteri és képviselői lemondások szaporodó száma. A jelenséget – bekalkulálva a politikai kulturáltság egyenlőre alacsony színvonalát – hazai viszonyok között, akár természetesnek is tarthatjuk. Küzdeni ellene, csak parlamenti példamutatással és önmérséklettel lehetne, s ma sajnos mindkettő „hiánycikk”.

Az önkormányzatokkal szembeni bizalmi válság azonban – bár akár a politikai válság részeként is felfogható – kialakulása esetén súlyos teher lehet a helyi közigazgatáson. Szerencsére e téren még csak szóróványosan jelentkeznek negatív tapasztalatok.

Ahogy az már jeleztem, még tart az önkormányzás iránti „szerelem”. Legalábbis ott, ahol tisztességesen tudomásul vették, hogy az önkormányzás joga a lakosságot illeti, a testületek és tisztségviselők tőlük kapták kölcsön e jogot, és négy évenként a kölcsön visszajár.

A VIDÉKI ÁTALAKULÁS ÉRTELMEZÉSÉNEK ELMÉLETI LEHETŐSÉGEI

Kovách Imre

Aligha lehet kétséges, hogy a falvak és falusias települések XX. század végi sorsának alakulása nagyon erős kapcsolatban van a mezőgazdaság átalakulásával, annak ellenére is, hogy a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma az utóbbi néhány esztendőben radikálisan, mintegy felére csökkent. E tény mellett elegendő utalni azonban arra, hogy a mezőgazdaság köré szerveződő második gazdaságban még mindig a falusi és nem falusi lakosság túlnyomó többsége érdekelt, és bár erről nagyon kevés konkrét ismeretünk van, de valószínű, hogy a vidéki munkanélküliek nagyobb része is mezőgazdasági tevékenységének eredményével lesz képes úgy, ahogy családját és magát eltartani. A mezőgazdaság sokak által várt átalakulása nem abban az ütemben és főleg nem abban az irányban halad, amelyet a politikai rendszerváltást véghezvivő politikai erők elképzelték – nyilatkozataik szerint. Majdnem bizonyos, hogy rövid időn belül nem jön létre a mezőgazdasági középüzemekre alapozott új mezőgazdasági struktúra, és a termelőszövetkezeteknek, valamint utód-szervezeteiknek és a kisüzemi mezőgazdasági termelésnek meghatározó szerepe marad a magyar mezőgazdasági termelésben.

Az elmúlt néhány év történései a mezőgazdasági struktúrájának a XX. században már harmadik átalakítási kísérletét jelentik. Az utóbbi öt évtized legfontosabb tanulsága, hogy a magyar mezőgazdaság hosszabb időtartamot átfogó története felmutat olyan stabil elemeket, amelyek ellenálltak a nagy radikális struktúra átalakításoknak is. Egy ilyen állandó meghatározónak tekinthetjük a kisüzemi és nagyüzemi termelés arányát, amely a földosztás, a termelőszövetkezetek szervezése és valószínűleg a jelenkori kárpótlási reprivatizációs és privatizációs folyamatok ellenére is fennmarad, ha nem is változatlan formában. Hosszasan lehetne sorolni azokat a tényeket, amelyek bemutatják, hogy minden átalakítási szándék, modernizációs folyamat és kísérlet ellenére a falusi és falusias települések életfeltételeiben számos állandó meghatározó él tovább.

Ilyennek tekinthetjük az agrárgazdaságnak a modern ipari társadalmakban megszokottnál sokkal nagyobb arányát, a magyar településstruktúra sajátosságait, és nem utolsósorban a falusi életmód alapvető elemeit.

E hosszú időszakon és nagy társadalmi változásokon is átvélő stabilitást, annak meghatározóit és elemeit, valamint az átalakulás és stabilitás ellentmondásait az egyszerű rácsodálkozáson túl csak teoretikus megalapozottsággal lehetséges elemezni. Empirikus tudásunk sem teljes az elmúlt évekről és az elmúlt évtizedekről sem, e téren is számos tennivalója van még azoknak, akik e témák iránt érdeklődnek, de megjósolható, hogy bármilyen mennyiségben is gyűjtünk majd össze empirikus tényeket, azok értelmezéséhez nincs elfogadható elméletünk. Ennek a helyzetnek természetesen több oka van. Most csupán csak a tudománytörténeti előzményekre koncentrálni azt tartom a legfontosabbnak, hogy a rendszerváltással foglalkozó szakirodalom az elmúlt évtizedek struktúra kutatásainak éppen azokat az eredményeit nem, vagy kevésbé hasznosította, amelyek teoriává emelése lehetséges és szükségszerű lett volna. Egyetlen példát említve mind a mai napig nem született megfelelő elméleti reflexió arra a struktúrakutatásokban kimutatott empirikus tényre, hogy a késő Kádár-kor társadalmának legfontosabb tőkeformája a kulturális tőke volt.

Ezzel szemben általánosan elterjedt a társadalomtudományi gyakorlatban egy merev struktúramodell alkalmazása, amelynek ugyan tudománytörténeti jelentősége és nagyon is pozitív politikai tartalma volt, mechanikus alkalmazása azonban pontosan azokat a folyamatokat tette elemezhetetlenné, amelyek az 1989-et követő történéseket meghatározni látszanak. Megint csak egyetlen példát kiemelve, e struktúramodell-alkalmazás semmit sem tud kezdeni napjaink hosszú távú történeti meghatározottságával, pedig sokban igaz a mondás, hogy a magyar társadalom inkább visszatalált saját történelméhez, mint Nyugat-Európához.

Amennyiben igaz, hogy a falusias térségek átalakulását alapvetően befolyásolja az, ami a mezőgazdaságban történik, talán nem árt ezen a ponton egy kitérőt tenni. Pártprogramokat, sajtónyilatkozatokat és a tudományos közlemények nagyobb részét elemezve megállapítható, hogy két modell fogalmazódott meg a mezőgazdaság számára, mint követendő vagy elérendő példa. Az egyik ezek közül valamelyik fejlett piacgazdaság mezőgazdasági struktúrája, amelyről már az előbbiekben elmondtam, hogy a magyar mezőgazdasági termelés nyugati mintára történő átalakítása megvalósulása esetén is sokkal hosszabb és nehezebb lesz, mint az néhány éve tervezhető volt. A közép-európai térség tanúságai

azonban azt a következtetést is megengedik, hogy régióink mezőgazdasága nem feltétlenül az ismert piacgazdasági modellek felé halad. Éppen ezért nem feltétlenül vezet eredményre, ha a falusi átalakulás teoretikus igényű értelmezésének fogódzóit a nyugati piacgazdasági mezőgazdaságot elemző munkákban keressük. A faluszociológia – az elmúlt években megjelent átfogó, történeti igényű elemzések tanúsága szerint – különben sem teoretikus vonatkozásban a legerősebb. Nem ad segítséget a ma folyamatainak elemzéséhez a másik modell sem, amely fel-felsejlik a mezőgazdaságot átalakítani igyekvő törekvések mögött. Míg az előbbi modellnek mintája a nyugati piacgazdaság volt, a másiké a háború előtti magyarországi közép-parasztagazdaságok, és középparaszti gazdálkodói stratégiák, amelyek máig ható meghatározó szerepét mind gazdasági, mind társadalmi vonatkozásban hangsúlyozta a szociológiai kutatás, azonban a jelenlegi átalakulási folyamatok megértéséhez ez kevésnek tűnik.

Igaz, azért is lehet nehéz elméleti kereteket találni a falu átalakulásának elemzéséhez, mert történetileg kivételes időszakban élünk, ezért azokból a térségekből, amelyre a közép-európai értelmiségi példát, modellt keresve tekint, nem kaphatunk útmutatást a történeti hasonlóság okán. Van azonban egy olyan régió, amely hagyományosan nem tartozik a közép-európai társadalomkutatók látókörébe, s amely ennek ellenére olyan példákkal szolgálhat, amelyek meghökkentő hasonlóságot mutatnak korunk hazai problémáival. Ez a régió a Távols-Kelet, és talán ott sem az ipari és más nagyhatalmak, hanem a kisebb gazdasági erejű, dinamikusan fejlődő államok. Minden térbeli és kulturális távolság ellenére is azért érdemes modernizációs történetüket elméleti igényességgel is elemezni, mert tradicionális társadalmak az elmúlt évtizedekben kerültek intenzív kapcsolatba a fejlett piacgazdaságokkal, s történetünkben még az is azonos, hogy a világpiacon nyitás nem ritkán egybeesett az idegen uralom alól való felszabadulással.

Fogalmi apparátust keresve a mai magyar falvak átalakulásának elemzéséhez Szelényi Iván és Benda Gyula barátaim ajánlották figyelmembe Clifford Geertz¹ amerikai antropológusnak az indonéz gazdaságról és társadalomról írt könyvét. E könyv, bár közel két évtizede íródott, mégis kínál olyan teoretikus modellt, amelynek alkalmazását a magyar (közép-európai) agrárgazdaságra és agrártársadalomra, és talán a régió nemzetgazdaságaira és társadalmaira is érdemes alkalmazni. Ez az elmé-

¹ GEERTZ, C.: *Agricultural Involution* (The processes of ecological change in Indonesia). Univer of California. – Press Berkeley, Los Angeles, and London. 1974.

let a mezőgazdasági involúció elmélete, amellyel Geertz az indonéz mezőgazdaság sajátosságait elemezte. E sajátosságok közül az a dualizmus a legszembetűnőbb, amely a politikai életben legfontosabb, mert a legtöbb politikust adó, legnagyobb népességű Jáva és a többi indonéz sziget viszonylatában kialakult. E dualizmus lényege, hogy míg Jávára a nagy népsűrűség és a hagyományos mezőgazdaság túlsúlya a jellemző, túlnyomórészt az arisztokraták vezető szerepével – az egész indonéz politikai életben – addig a többi sziget szám szerint jóval kisebb népessége alkalmazott az exportképes iparágakban és természeti kincs-bányászatban (gumi, olaj, szén stb.), és a Jáván kívüli szigetek adják az indonéz gazdasági elitet. Rövid kitérőként jegyezni meg, hogy az elitnek ez a típusú dualitása, a politikai és a gazdasági elit különváltsága fel-fel-tűnedezik a szocialista utódállamokban is.

Magyarországon és Lengyelországban e különváltságot már tényként elemzik, de pl. a balti államokban is létezik e kettősség, mert a nemzeti politikai elit mellett a korábban odatelepített orosz népesség a leggazdagabb, és prognosztizálható, hogy anyagi és szellemi ereje miatt jelentős előnnyel indulhat a privatizációs versenyben is. Akár véletlennek is tarthatjuk, mindenesetre egy másik hasonlóság, hogy az idegen uralom alól való felszabadulás után hatalomra jutó földbirtokos indonéz arisztokrácia nem igazán rendelkezett jövőképpel, nem tudta a modernizációt és a nemzeti hagyományokat mint értékeket összekapcsolni, gondolkodását a tradicionalizmus és a múltba fordulás határozta meg, míg a baloldali és a jobboldali radikálisok nem igazán tudtak mit kezdeni a nemzeti hagyományokkal.

Visszatérve Geertz elemzéséhez, azt alapvetően befolyásolta egy akkoriban új elemzési mód, vagy mondhatnánk azt is, hogy új tudományág, a kulturális ökológia, amelynek azóta – ha jól tudom nagy – hagyománya van az amerikai szellemi életben, de Európát nem igazán ihlette meg.

Röviden összefoglalva a kulturális ökológia lényegéhez tartozik, hogy azokra a jellemzőkre fordít figyelmet a különböző társadalmi és gazdasági tények és struktúrák elemzése során, amelyekről az empirikus elemzés kimutatta, hogy a leginkább meghatározzák a természeti környezet elsajátításának, végső soron a gazdasági magatartásoknak a kulturálisan előírt módjait. Mint módszer a kulturális ökológia olyan eszközt jelent, amellyel több tudomány eredményeit együttesen hasznosítva kell és lehet társadalmi tényeket elemezni. Ezekben az elemzésekben, bár elsősorban gazdaságról, gazdasági és termelési struktúrákról szólnak, a meghatározó helyen mégis azok a magatartásformák szerepelnek, ame-

lyek kialakulása, továbbélése a társadalmi környezet által kulturális módon meghatározott, ezért korszakonként gazdaságot formáló, önálló erőként (ha tetszik, régi jó fogalmaink egyikével: termelőerőként) funkcionálnak. A modern indonéz gazdaság dualitása századokkal előbb kezdődött, amikor Jáva szigetén a teraszos öntözéses rizstermesztés, míg a többi szigeten az ennél jóval primitívebb égetéses technikán alapuló természeti gazdálkodás vált általánossá.

Indonéziát több idegen hatalom is uralma alá vonta, és a hódítások következményei közül szempontjaink szerint a legfontosabbak, hogy elsősorban a hollandok számos új termelési technikát honosítottak meg a szigeteken, és piacot teremtettek jónéhány természeti kincsnek és félig vagy teljesen feldolgozott iparcikknek. Ezek hatására Jáván megnőtt a népesség, amely azonban tömegesen nem tudott megélhetést találni a mezőgazdaságon kívül más nemzetgazdasági ágakban, míg a Jáván kívüli szigetek be tudtak kapcsolódni az ipari termelésbe és kereskedelembe. Ez azzal a következménnyel járt a jávai mezőgazdaságban, hogy az elterjedt földbérleti rendszer keretein belül a hagyományos gazdálkodás formáit tartották fenn, amelynek alapvető követelménye volt, hogy megélhetést biztosítson és lekösse a nagy mezőgazdasági népesség munkaerőjét. Mértékadó elemzések szerint a XX. század közepének magyar középparaszti gazdasága hasonló funkcióval bírt. Ha a jelenkori foglalkoztatottsági statisztikák mellett a második gazdaságban való részvételt és a falusi és falusias települések nagy arányát együttesen elemezzük, megengedhető a következtetés, hogy a népesség foglalkoztatásának és megélhetésének biztosításában még a XX. század végén is hasonló tendenciák jelentkeznek Magyarországon. Ez azonban csak strukturális hasonlóságot mutatna, amely minden párhuzamossága mellett sem lenne több pusztá érdekességnél. Geertz azonban az elemzett struktúrájú jávai mezőgazdaság példáján mutatja be a mezőgazdasági involúció elméletét, amely nem más, mint kísérlet egy új típusú fejlődéselmélet kidolgozására. A nyugati racionalitású társadalomtudomány a forradalmi (revolúciós) illetve evolúciós elméleteket használta elsősorban a fejlődéstendenciák elemzéséhez. E két felfogás közös eleme, hogy radikális és minőségi változásra keres magyarázatot. Ezzel szemben a mezőgazdasági involúció kapcsán Geertz azt fejti ki, hogy létezik olyan elsajátítási kapcsolat a természettel (gazdálkodás), amely képes elemeiben modernizálódni, de úgy-ahogy a gazdálkodási tevékenység struktúrája alapelemeiben változatlan marad. Ez az a gondolat, amelyet alkalmasnak vélek a magyarországi agrárgazdaság fejlődésére, tágabb értelemben a rurális települések (falvak, mezővárosok) átalakulásának értelmezésére is. Azt

az ötletet sem találok elvetendőnek, amely szerint a teljes magyar gazdaság és társadalom átalakulásának folyamata is értelmesen vizsgálható az involúció modelljével.

Hogyan alkalmazható az involúciós elmélet a magyar valóságra? Adott, hogy a második világháborút követően háromszor történt kísérlet a mezőgazdasági termelés struktúrájának, birtok- és vagyonviszonyainak megváltoztatására (földosztás, tsz-esítés, kárpótlás, reprivatizáció), amelyek nemcsak a vidék gazdaságának struktúráját voltak hivatva átalakítani, hanem társadalomszerkezetét, a vidéki lakosság életkörülményeit, életmódját és a magatartásformáit is. A három nagy kísérlet ellenére, mint arra előadásom elején néhány mondatban utaltam, hosszú távon állandó elemei maradtak meg a vidéki társadalom működésfeltételeinek. A szakirodalomban ezek közül legfontosabbként a mezőgazdasági termelés kis- és nagyüzemi struktúrájának, a különféle üzemművekben megtermelt termékek arányának hosszútávú hasonlóságát, vagy például a piacra termelt javak arányának tendenciaszerű változását, valamint a többször megszakított, mégis folytatódó polgárosodást emelik ki. Konkrét kutatások hiányában csak a mindennapi tapasztalatra utalva lehet rámutatni a vidéki régiók mindennapi életének társadalmi szokásaira, illetve azok meghatározó elemeinek stabilitásaira illetve tendenciaszerű változásaira. Ezen túlmenően a század közepén még legnagyobb létszámú paraszti rétegről azt elmondhatjuk, hogy felbomlott és tradicionális állapotában eltűnt, de hogy mivé alakult, annak elemzésével és bemutatásával még adósok vagyunk. Bizonyára nem azért, mert a faluval foglalkozó tudományok erre a témára kevés időt, energiát fordítottak volna, hanem azért, mert a hagyományos parasztság átalakulása más társadalmi réteggé, osztállyá válása mind a mai napig nem fejeződött be, következésképpen azok a társadalmi csoportok vagy alakulatok, amelyek a parasztságból erednek, szintén hosszú időtartamú meghatározottságok hordozói.

Geertz involúciós elméletéhez kapcsolható intellektuális probléma, és kérdés, hogyan tudtak fennmaradni, hogy az előbbieken idő- és helyhiány miatt csak vázlatosan bemutatott, és a vidéki valóságnak talán kellőképpen nem is bizonyított konstans elemei, ha a politikától vezérelt és a gazdasági élet alapjait átalakító folyamatok a régebbi paraszti és más, vidéki szintéren zajló gazdálkodási formának látszólag minden gazdasági meghatározóját eltüntették.

A válasz csak az lehet, amelyet az időben és térben oly távoli jávai parasztokról és paraszt-bérlőkről, illetve a jávai mezőgazdaság hagyományos rendszerének modernizálódva fennmaradásáról Geertz leírt,

hogy nemcsak a társadalmi lét és szokások, hanem a gazdasági magatartások is kulturálisan meghatározottak. Így a termelés – gazdálkodás alapvető elemeinek az eltűnése csak részlegesen váltotta ki e kulturális kódok átalakulását, s mivel az involúciós elméletben a magatartásformák kulturális meghatározottságának központi szerepe van, ezzel magyarázható talán: az a tény, helyesebben azok a tények, amelyeket a 70-es évektől kezdve regisztrált a magyar szociológia, nevezetesen, hogy a vidéki társadalom egyik legfontosabb meghatározója az a polgárosodás, amely egyáltalán nem következett a termelőszövetkezetek szervezése utáni korszak valóságából. Az egyéni illetve a társadalmi csoportok szintjétől elvonatkoztatva az involúciónak mint fejlődési jellegzetességnek a magyarországi (közép-európai) érvényessége azzal az üzenettel is rendelkezik, hogy e térség társadalmainak vannak olyan sajátos fejlődésformái, amelyeken a mégoly erőteljes politikai indíttatású rendszerátalakító kísérletek sem tudnak alapvetően változtatni.

MEZŐGAZDASÁGI SZEKCIÓ

A FÖLD MAGÁNTULAJDONOSÍTÁSA, A GAZDASÁGSZERVEZETI ÁTALAKULÁS, S A FÖLDJÁRADÉKREALIZÁCIÓ*

Vági Ferenc

A két évvel ezelőtti, e helyen megrendezett „Válság és kiút” c. konferencián hasonló megnevezéssel tartottam meg felszólalásomat. Akkor elvi síkon lehetett a föld magántulajdonba való visszaadásáról szólni, s a földjárdék realizálásának várható alakulását a termelőszövetkezetek, és állami gazdaságok jövedelmezőségi helyzete alapján lehetett felvetni. Ma a szövetkezeti közös tulajdon privatizációja, s benne a föld magántulajdonosítása a mindennapok gyakorlati kérdéseként veti fel azt, hogy miként érinti ez a gazdasági szervezetek formálódását, és milyen hatást gyakorol a magántulajdoni alapon szerveződő, s újjáalakuló gazdasági szervezetek működésére.

A föld magántulajdonosításának terhe az aktív korú szövetkezeti tagokra hárul

A kárpótlási, továbbá a szövetkezeti és átmeneti törvények rendelkezései szerint megtörtént: egyrészt a köztulajdonú földeknek várható magántulajdonosi elosztásának kijelölése; másrészt a termelőszövetkezeti közös eszköztulajdonnak a nevesítése, magántulajdonosítása.¹

Az 1992. július 15-i állapot szerint a szövetkezeti használatban lévő földterület: 5 596 ezer ha, amelynek kerekén 36%-a magán, 3%-a állami, s a további 61%-os hányada közös szövetkezeti tulajdonú. Ez utóbbi 3 414 ezer ha területre a kárpótlási hivatalok által bejelentett földigény 2 431 ezer ha, amelyből ténylegesen 77%-ot jelöltek ki kárpótlási értékesítésre. Ez a közös szövetkezeti tulajdonú földeknek

* A kutatás az OTKA T-4806 sz. témának tanulmányozásából meríti anyagát.

¹ Mindkét vonatkozásban bőszeges adatközlést találunk Varga Gyula: „A mezőgazdaság és a szövetkezetek átalakulása” c. cikkében. Társadalmi Szemle 93/4. sz. pp. 32-41.

több, mint felét, mintegy 52–53%-át hozza mozgásba, s tartja hosszabb – rövidebb ideig használati bizonytalanságban.

A föld nélküli szövetkezeti tagok, s alkalmazottak – az aktív korú szövetkezeti dolgozók többsége – 30, illetve 20 aranykoronás 1/2-1 ha-os földjuttatása 814 ezer ha területet tesz ki. Ők az új részarány-földtulajdonosok, szemben az ún. eredetiekkel, akik a régi tulajdonuk alapján érvényesítik aranykoronára való jogosultságukat, s akiknek a többsége ma már nyugdíjas szövetkezeti tag. Az új és eredeti részaránytulajdonosok földtulajdona kiegészülhet még azzal a földterülettel, amely a szövetkezetek számára közös tulajdonú területből a kárpótláson felül megmarad. Ennek nagysága országosan elég jelentős, csaknem akkora, mint a földnélkülieknek juttatott terület, de ez településenként nagyon eltérő lehet.

A szövetkezetek köztulajdonú, kerekén 260 milliárdos eszközvagyonra részjegy- és üzletrész-papírok formájában került felosztásra a vonatkozó törvény szerinti jogosultak között. Az üzletrészek értékösszegéből az aktív szövetkezeti tagok 40,6, a nyugdíjasok 38,7, a szövetkezet alkalmazottai 0,9, s a kívülállók (volt tagok, örökösök s egyéb személyek) 19,8%-kal részesednek. Ebben a *sorrendben az egy főre jutó részesedés összege*: 348, 273, 113, 101 ezer forint.

A kívülállók csoportja a legnépesebb, a közös vagyon gyarapításához való hozzájárulásuk mérsékelt – és vitatható is – ezért érthető, hogy náluk legkisebb az egy főre jutó üzletrész-érték.

A közös tulajdonú föld magántulajdonosítása önmagában, és a közös eszközvagyonnak ezzel párosuló felosztásával együtt még inkább alapvetően határozza meg a gazdasági szervezetek formálódását, új szervezetek alakulását, a régiek újjászerveződését, valamint működésük kibontakozását is. Óhatatlanul adódik a kérdés, miként érvényesülhet ez nálunk a mezőgazdaságunk cseppfolyós átalakulásában? A leendő földtulajdonosok várható létszámát óvatos becslések is 1–1,2 millióban jelölik meg, de 2 milliós taksálással is találkozhatunk.

Eme bizonytalanság közepette is kétségtelennek tűnik, hogy a 3–4–5 ha-os tulajdonlás lesz jellemző. Ezek mellett az árverések eredményeként nagy (50–100, vagy még több ha-os) földtulajdonok is kialakulnak majd. Egyrészt azért, mert az árverések tapasztalatai szerint – valóságos árverseny hiányában – a legalacsonyabb (500 Ft-os), vagy azt csak kevéssel meghaladó áron meg lehet a kárpótlásra kijelölt földeket vásárolni. Másrészt, noha az árveréseken vásárolt földek a törvény szerint 3 évig nem adhatók el, illegális forgalmazásuk megkezdődött, a tulajdoni átírást a tilalmi idő lejárta utánra halasztják. Miközben a kár-

pótlásra jogosult személyek kárpótlási jegyeik, és az ezekhez kapcsolt vállalkozói utalványok ellenében eredendő tulajdonukat meghaladó mértékben juthatnak földterülethez, addig a mintegy 400 000 főnyi földnélküli szövetkezeti tag az egységesen 1,2 ha juttatással a földtulajdonlásból voltaképp kizáródik, illetve kisémmizetté válik. Ezzel az a lakossági réteg veszít létfeltételeiből, amelynek egyedüli megélhetési forrása a mezőgazdasági tevékenység. Aligha vonható kétségbe, hogy a föld kárpótlási árverések révén történő magántulajdonosítása, tulajdoni újrafelosztása egyoldalúan a mezőgazdasági tevékenységekben meghatározó szerepet játszó, aktív korú szövetkezeti tagság kárára történik, ami az ő sérelmüket eredményezi.

A földjáradék realizálásának szükségessége és esélytelensége

Ma még nem lehet látni, hogy a Kárpótlási Hivatal bürokratizmusában elhúzódó árverések végül is a föld tulajdonmegosztásának miféle szerkezetét eredményezi. Bizonyos azonban, hogy a földtulajdonok torz elaprózottsága jön létre, amely oly mértékben bontja fel a mezőgazdasági termelési tényezők hasznosításának arányait, hogy következményeivel akadályává lesz a mezőgazdaság egészséges szervezeti megújulásának, a mezőgazdaság egyaránt megcsappan termelőerői, s benne a munkaerőállománya ésszerű kihasználásának is. Ezt tetézi, hogy a nevesített eszközvagyon eleve nem sok, s rendszerint sem értékben, sem tárgyi felhasználási lehetőségében nem felel meg a föld tulajdoni újrafelosztásának.

A 3–5 ha-nyi föld – a nyugati fejlett országokból jól ismert jelentős tőkebefektetéssel is – részmunkaidős családi gazdaság kialakításához és fenntartásához lehet elégséges. Ilyenek létesítésére nálunk ma lenne vállalkozó, de terjedésüknek akadálya, hogy mezőgazdaságon kívüli főfoglalkozásra alig van alkalmuk. Az effajta kétlakiak nem mezőgazdasági fő tevékenységükben egyre többen veszítik el állásukat. Munkanélkülivé válásuk következtében kényszerűen fognak gazdálkodásba csekély kárpótlási földjükön. Kellő hozzáértés és anyagi megalapozottság híján gazdálkodásukat nap mint nap érinti a megsemmisülés veszélye. Tapasztalati tény, hogy ezek jelentős része a nyílt és fekete hitelek terhének nyomása alatt összeroppan, s rendszerint komoly adóssággal lesz munkanélkülivé.

Csak egyetérteni lehet Kovács Teréz bevezető előadásában tett megállapításával, hogy elsősorban az 1980-as évtizedben anyagilag

megalapozottá vált egyéni gazdálkodók tudják kárpótlási árveréseken szerzett földjeiket gazdálkodásukba bevonni, hasznosítani, úgymond teljes foglalkoztatást biztosító vagy tőkeérdekeltségű családi farmtípusú gazdaság kifejlesztésében felhasználni.

A termelőszövetkezeti tagoknak (aktív tagoknak, és nyugdíjasoknak) 90%-a – mintegy 850 ezer állampolgár – az átmeneti törvény végrehajtásában a magántulajdonosi termelési szövetkezésre szavazott. Úgy döntött tehát, hogy földjét és az üzletrész-jegyekben elismert eszközvagyont a termelőszövetkezetben hasznosítja. Nem léptek az önállósodott magángazdálkodás útjára, mert józanul ítélték meg, hogy önállósodásukhoz anyagi erejük, föld- és eszközvagyonuk nem elegendő. Emellett elhatározásukban az aktívakat a munkahelyükhöz való ragaszkodás, munkaképességük kihasználásának feltételezett jobb lehetősége, a nyugdíjasokat pedig megcsappant munkaképességük, s ennek önálló gazdálkodásra való alkalmatlansága is befolyásolta. Az aktív korúaknál tehát fennmarad az igény és törekvés is a munkaerő-potenciál teljes kihasználására, ami a valódi családi gazdálkodásban markánsan jellemző. Úgy vélem, hogy ennek a magántulajdonosított termelőszövetkezetek gazdálkodásában is alapkövetelménnyé kell válnia.

A termelési tényezők tulajdonosi aránytalanságait a gazdálkodási racionalitás igényeihez kell majd közelíteni, a föld- és az eszközberleti, kölcsönfelvételi lehetőségek, valamint munkaszolgálati kínálatok igénybevételeivel. Különösen fontos lesz, hogy önállósodásra törekvő magángazdálkodók a csak részfoglalkozásra elégséges földterületüket kibővíthessék. A legfejlettebb nyugati országokban a művelt területnek 35–50%-a bérelt föld². Az új típusú, mintegy 1500 termelőszövetkezetben aligha lesz foglalkoztatható az aktív korú tagság, ha nem veszik bérbe mindenekelőtt nyugdíjas korú tagságuk földjét, és számukra elérhető külső bérleti ajánlatokat. A hitelfelvételek elkerülhetetlenségével is számolva, az átalakuló szervezetek sikeres gazdálkodásának kibontakoztatásában és stabilizálásában meghatározó lesz a kölcsönkamati kiadások és földbérleti díjak mindenkor bevételekben való realizálódásának. E tekintetben a nyugati országokban is jellemző – szűkebb-tágabb üzemi körben a meg nem felelés –, nálunk pedig csaknem a teljes üzemi kör jövedelmezőségének elégtelensége vélelmezhető. Günther Weinschenck professzor szerint a volt nyugat-németországi területen a kis- és közép-

² Enese László dr.: „Mezőgazdasági bérleti rendszerek az Európai Közösség országaiban”. *Gazdálkodás* 1993. 4. sz. pp. 25–35.

üzemeknek a többsége bevételeiben földjárdékot nem realizál.³ Szerintem 31 ha-os és kisebb területű családi gazdaságokról van szó, amelyek bérleti díjat kénytelenek fizetni, vagy bérigényük, illetve termelőeszközök megújítása elhagyásának, vagy mindkettőnek terhére kénytelenek megfizetni, ha bérletes földet is használnak. Kérdés, hogy az ilyen módon való földjárdék realizációról való lemondás az új típusú termelőszövetkezetek részéről lehetséges lesz-e? Ennél is nagyobb problémát okoz a kívülálló tőkerésze utáni használat díj térítése, már csak azért is, mert rendszeres megcsapolását eredményezi a termelőszövetkezet fejlesztési forrásnak. Nem kétséges, hogy a mezőgazdaság újjáalakuló – magán, szövetkezeti és egyéb más társas gazdasági – szervezeteinek megalakulásához, működésének kibontakoztatásához s kiváltképp megszilárdulásukhoz egyaránt, a mainál lényegesen kedvezőbb jövedelemrealizációra lenne szüksége. Ennek azonban a mezőgazdaság objektíve adott értékesítési viszonyai között kicsi a valószínűsége.

³ Weinschenck, Günther: Interdependenz der landwirtschaftlichen Entwicklung in Ost- und Westdeutschland. Agrarwirtschaft 1992. 8–9. sz. pp. 232.

JÁRHATÓ UTAKON A MEZŐGAZDASÁG ÉS A FALU KÖZÖS JÖVŐJE FELÉ

Márton János

A cím két komolynak szánt megállapítást tartalmaz. Az egyik, hogy a magyar falu és a mezőgazdaság jövője *közös*, a másik, hogy ehhez *tudunk járható utakat találni*. Első hallásra talán egyszerű feltételezésnek is minősíthetnénk a két megállapítást. Ugyanakkor viszont a történeti következtetések is, meg a nemzetközi tapasztalatok is bőven szolgáltatnak a jelenlévők előtt jól ismert érveket mindkét kijelentés igazához.

Sokan állítják, hogy helyesebb járható utak helyett „járatlan ösvényekről” beszélni. És valóban, a szocializmusból a kapitalizmusba vezető úton még soha egyetlen társadalom sem haladt végig. Számunkra sincsenek az európai fejlett államok gazdasági színvonalához vezető épített „autópályák”, „közlekedési szabályok”, és főként megbízható „járművek”. Csak egyet merünk teljes bizonyossággal állítani azt, hogy az ígért és vágyott célhoz sem gyorsan, sem fáradtságmentesen, sem veszélytelenül, sem gyalog, sem lóháton, sem tehénigával, sem az elsőbbségért folyó véres verekedésekkel nem juthatunk el soha.

Az én nemzedékem, amely már a hetedik rendszerváltást éli át, megtanulta, hogy a történeti súlyú átmenetek, a *történeti fordulók szükségyszerűen értékpusztulással is együttjárnak*. Ez a pusztulás szinte mindig gyorsabb, mint az új értékek megteremtésének, kifejlesztésének ugyan-csak szükségyszerű folyamata.

Boldogabb országok népei már évszázadok óta a szerves fejlődés állandósítását élhették meg. Nálunk a falvak lakosága 500 év óta a háborúk, forradalmak, rendszerváltások, felkelések győzelmeinek és vereségeinek nyomán *erősen szakaszolt* és igen sok *erőszakos tényezővel terhelt* átalakulást kényszerült elviselni. Igaz, hogy a mostani átalakulás az ország életének valamennyi folyamatában hordoz szervesetlen tényezőket, de a *mezőgazdaság*, amely önmagában is a szerves élet közege, a természetnek és az embernek a szó szoros értelmében vett szerves egységét foglalja magába, sokkal *mélyebben szenved meg a forradalmi* rendszerváltási és háborús *hevületeket*, mint más nemzetgazdasági ágazatok.

Sok mai falu természetesen már nem elsődlegesen mezőgazdasági település, nemcsak lakóinak új foglalkozási szerkezete miatt, hanem az ipar, a civilizáció, az épített környezet uralmának a természeti környezetet mindinkább háttérbe szorító terjeszkedése folytán is. Az elmúlt évszázadokban ez közelség volt olyan rohamos és vészterhes, mint napjainkban. A civilizáció bevonulása a paraszti világba sehohol se ment végbe botlások, törések, károkozások, vagy legalábbis súlyos ellentmondások nélkül. A civilizáció feltétlen szükségességét azonban még azok a szörnyű torzulások sem teszik kérdésessé, amelyeknek szerte a világon tanúni lehetünk.

Vajon most hazánkban a rendszerváltás kedvező és kedvezőtlen jelenségei segítenek-e bennünket abban, hogy a kultúrállamok Európáját jellemző falusi viszonyok irányába haladjunk? Egyértelmű és tudományosan megalapozott hitelességgel a kérdésre sem igent, sem nemet mondani nem lehet. A közelmúltban szinte hetenként szervezett tudományos és politikai tanácskozások mondhatni kivétel nélkül arra a következtetésre jutnak, hogy *a magyar mezőgazdaság, a magyar falu jelenében sokkal több az esetiség, mint a tartós folyamat, meghatározott irányok helyett inkább alig követhető irányváltásokkal találkozunk, és a tárgyalt témánkkal kapcsolatos közvélemény bizonyosnak szinte egyöntetűen csak a bizonytalanságot tekinti.* Ha csupán a felszíni jelenségeket vizsgáljuk, aligha juthatunk tudományosan is más következtetésekhez. Mélyreható vizsgálatokra viszont sem az eltelt idő nem elégséges, sem a kellő terjedelmű és biztonságú adatmennyiség nem áll rendelkezésünkre. Így hát nincs más választásunk, mint hogy tisztességes és pontos egyedi megfigyelésekre, történeti és nemzetközi tapasztalatokra és saját valóságismeretünkre támaszkodjunk.

Már az elmondottakból is következik, hogy a járható utak megnevezése helyett a járható utak *kiéptetéséről* érdemes beszélünk, mérlegelünk a már létező és a még hiányzó közlekedési szabályokat, valamint járműveink erejét, teljesítőképességét, kormányozhatóságát. Egyszerűben szólva, azokat a forrásokat kell számba vennünk, amelyek valóban rendelkezésünkre állnak, és nem a politikától származó beválthatatlan ígéreteket, vagy mostohaanyánk: Európa egyre üresebbnek látszó kecsegtetéseit.

Az erőforrások között mindenképpen első helyen kell említanünk a munkaképes földművelő lakosságot.

A pártállami rendszer összeomlásának igazi úttörői azok a földművesek voltak, akik nem vállalták a kolhozrendszer fejlődésképtelen kerekeit, és újabb és újabb kitörési kísérletekkel egyre nagyobb teret hódítottak.

tak a magánérdek érvényesülésének, a magántulajdon, illetve „kvázi-magántulajdon” gyarapításának. Ez a széles körű törekvés korántsem korlátozódott a mezőgazdasági keresőkre, hanem a falusi és kisvárosi népességnek több mint egyharmadát jellemezte.

A háztáji földterületen vagy az állami gazdaságok, illetve termelőszövetkezetek tulajdonából bérel többnyire kisebb méretű földterületeken lényegileg magángazdálkodóként éltek, és a ház körül, az udvarban, a kertekben, fóliaházakban legalább a család szükségleteit kielégítő növénytermelést és állattenyésztést folytattak, az egyéni gazdálkodás minden fontosabb tényezőjének birtokában.

Az önálló döntéseken alapuló és teljesen egyéni kockázatvállalásra épülő kisüzemi termelés kétségtelenül a termelők munkaerejének túlhasználatát jelentette, de ugyanakkor jövedelemtöbbletet is hozott, amely teljes egészében családi felhasználásra szolgált. Ebből származott nemcsak a falusi házak építése, hanem a vidéki infrastruktúra fejlesztése is. Az utak, a vízvezetékek, a csatornázás, a villany- és gázszolgáltatás költségeit vagy legalábbis társadalmi munkáját a vidék lakói egyéni érdekeiktől vezérelve vállalták magukra. Egyre több kistelepülésen hozta létre a mezőgazdasági nagyüzem saját infrastruktúráját a település lakóival közös erőfeszítés eredményeképpen. A jól működő, erős nagy gazdaságok egy része – de korántsem mindegyik – települési környezetének fejlesztését éppúgy saját feladatnak tekintette, mint saját termelési feladatainak ellátását.

Miközben tehát komoly központi *falusorvasztó* koncepciók, pontosabban koncepciótlanságok kezdtek megerősödni, a falvakban lakók jelentős hányada komoly *falufejlesztő* áldozatokat hozott.

A falufejlesztés nagyszerű példáival ma is lépten-nyomon találkozunk, éppen úgy, mint az önfeladás, az eltűnő falvak végelgyengülésben szenvedő sorsával. Ahol már nincs gyermek az iskolában, ahol az elhagyott házak romjait gatzenger veri fel, s legfeljebb a kihalt házak kerítéseit, gerendáit, ajtóit eltüzelő vándor etnikum visz életet a sírbakészülők szomorú világába, ott csupán a társadalom teherbíróképességével arányos, eseti akciókra kerülhet sor, de semmi esetre sem azoknak a rovására, akik saját falvaik és saját gyermekeik – s talán itt tisztességes hozzátenni –, a nemzet jobb jövőjéért küzdenek, apátia és jajongás, követelődés és panaszkodás helyett. Itt egy nagyon súlyos, de mégis nélkülözhetetlen megállapítást kell tennünk, ha önmagunkat sem akarjuk becsapni. Ki kell mondanunk, hogy szociális piacgazdaságot soha sehol a világon nem tudtak megteremteni az azt megelőző normatív, teljesít-

ményközpontú piacgazdaság nélkül. Sajnos, hogy nálunk egyetlen politikai erő sem akarja ezt a cáfolhatatlan történeti tényt felismerni.

Tulajdonképpen a válságból kivezető úton az állam számára – véleményem szerint – nem is érdemes és nem is tisztességes többet ajánlani, mint a mértéktartó magatartást, és ehhez kiegészítésként az elszett toldozó-foldozó gazdasági törvényalkotás mellőzését. Még senki nem bizonyította be, hogy a rossz törvényeknél azok hiánya még rosszabb.

A közös jövőbe vezető „útépítést” és a haladáshoz szükséges eszközök, intézmények létrehozását a legérdekeltebbek önszerveződésére kell bízni. Hazai és európai tapasztalatok egyértelműen igazolják, hogy intézményi – szervezeti feltételek nélkül a falumegtartó mozgalmak elhalnak. Ezzel szemben e mozgalmakkal szinte az egész vidéki lakosságra kiterjedő ötletgyűjtés, módszeres fejlesztő munka és egészséges verseny-szellem jöhet létre.

Az önszerveződés színvonala és dinamikája döntő mértékben meghatározza a települések közötti verseny helyezési sorrendjét. Az öntevékenység rendszerint józanabb és messzebb tekintő megoldásokra vezet, mint a központi pénzalapokból folyó településfejlesztés, amely rendszeresen tévedt és téved megalomániás tévutakra, komoly pazarlásokra, és ritkán sikerül színvonalas, európai mércét elérő kisvárosi vagy faluképet megvalósítania.

Az említett negatív eredményekhez vezettek a mezőgazdaság területén az óriásgazdaságokba történő összevonások. A néha több mint 10–15 községet magába foglaló nagyüzemek pontosan a járhatatlan utakat jelölték ki, még akkor is, ha kisebb-nagyobb eseti értékeket mutattak fel.

Komoly tapasztalat azonban a település és a gazdaság kapcsolódásából következően az a tény, hogy valamilyen katalizátor, valamilyen szervező sejtanyag nélkül nem jönnek létre a fejlődés, helyi szervezetei, a gazdasági és települési fejlődés *irányjelzői*. Ellenkezőleg. A helyi érdekelt-ségű vezetés hiányában a falvakban vagy kisvárosokban létrejött felhalmozási lehetőségek összegei a megyei központokba és a fővárosba, vagy legalábbis az ipari centrumokba folytak és folynak át, tovább növelve a civilizációs egyenlőtlenséget falu és város, a vidék és a főváros között.

Az önszerveződés nélkül maradt települések nemcsak megrekednek a fejlődésben hanem gyors sorvadásnak indulnak, amely sorvadásnak csak külső beavatkozás tud gátat vetni. Az önszerveződés, általában a helyi cselekvőképesség ritkán marad magára és szinte készíti a központi hatalmat részvételre kisebb vagy nagyobb segítség nyújtására. Ezzel szemben a tehetetlen jajongás, a semmittevésbe menekülő fantáziátlanság még

a rendelkezésre álló központi forrásokat is távontartja, a segítőkéz központi beavatkozást elriasztja.

Végül is akárhonnán közelítjük meg a falvak mai helyzetének jobbrafordítását, nem tudunk érdemleges előrejutást tervezni a lakók önszervező közreműködése nélkül. Ezzel kapcsolatosan az önkormányzatok mélyreható megújulása is szükséges, és a kicsinyes pártpolitizálás helyett falupolitikai, vagy várospolitikai koncepciók kialakítása, illetve megvalósítása a legsürgetőbb feladat.

Nem is olyan régi példákhoz kell visszanyúlnunk, hiszen csaknem minden községben volt HANGYA szövetkezet, amely a piacgazdaság viszonyai között elsősorban a mezőgazdasági települések kitűnően működő és a tagok javát szolgáló modern szövetkezési formának bizonyult. Azóta sem talált ki senki jobb újat.

Önszerveződéssel az agrárnépesség és általában a vidéki lakosság saját életének formálását, jobb jövőhöz vezető útjának építését legalább hat konkrét feladat megoldásával vállalhatja. Ezek:

- a helyi lakosság ellátása napi fogyasztási cikkekkel, minél olcsóbb áron, és ehhez a megszűnő ÁFÉSZ kiskereskedelmi boltok szövetkezeti kezelésbe vétele;
- az ÁFÉSZ-ek által sajnálatosan megszüntetett felvásárló- és feldolgozó tevékenység újjászervezése az egykori HANGYA szövetkezetek mintája alapján;
- a helyi termelők érdekeihez igazodó eszközellátó hálózat kiépítése az eddig állami tulajdonú termelőeszköz-kereskedelem helyén, szövetkezeti vagy más társas formában;
- a mezőgazdasági szerződéses termeltetés megszervezése, a termelési kvóták szétoztása a falusi kistermelők között, és az intervenció felvásárlás lebonyolítása saját gazdaköri szervezeteiben;
- az agrárvállalkozások finanszírozása és a kifejezetten mezőgazdasági hitelezés takarékszövetkezeti átvétele a helyi betétek és a kedvezményes pénzügyi források felhasználásával;
- A vidéki lakosság széleskörű iskolán kívüli továbbképzése a mezőgazdasági szaktanácsadó hálózattal együttműködve.

Ennek a hat feladatnak a megoldása nélkül nem hozhat kielégítő eredményeket csatlakozásunk az Európai Közösséghez. Ha sürgősen nem épül ki a *gazdálkodókat, vállalkozókat szolgáló* és az ő irányításuk alatt működő országos intézményrendszer – mint amilyen annak idején a HANGYA szövetkezeté volt –, akkor nincs esélyünk versenyképes élelmiszergazdaság megteremtésére.

Ma már jól látható, hogy *a privatizáció szükséges, de közel sem elégséges válasz a vidék fejlesztési kérdéseire*. A privatizáció olyan mint az éltető víz, nélküle elpusztulunk, de mégsem orvosság gazdasági bajainkra, és végképpen nem csodaszer a vidék felemelkedéséhez. Ugyanakkor a magántulajdon uralomra jutása valódi ellenszer lehet mindenfajta eltömegesedéssel szemben, hiszen a lumpenizálódás gyors térhódítása a falvakban is észlelhető riasztó jelenség. Szerencsére – részben a privatizációhoz kapcsolódva, részben ettől függetlenül – már léteznek a vidék polgárosodását jelző irányzatok, terjednek nagy jelentőségű kezdeményezések, felszínre jutnak az elmúlt évtizedekben visszaszorított vagy jogaitól megfosztott, egykor virágzó intézmények. Ilyenek:

- az örvendetesen szaporodó modern, nyugati típusú népfőiskolák;
- a különféle helyi kulturális egyesületek, társaságok, körök;
- a HANGYA szövetkezetek több mint 100 falusi szövetkezettel;
- a TULIPÁN Alapítvány közel 100 boltja;
- a modernizálódó takarékszövetkezetek több mint 1 800 fiókkal;
- a Magyarországi Gazdakörök Országos Szövetségének több mint 200 szervezete;
- a különféle társadalmi, gazdasági és kulturális célú helyi alapítványok;
- mindezek mellett a korábbi nagyüzemek helyén létrejött tulajdonosi szövetkezetek és gazdasági társaságok.

A felsorolt szervezetek most még nem jelentenek eléggé gyors és hatékony segítséget az előregedő és súlyos érdekelletétekkel terhelt falusi, vidéki lakosságnak. A kisebb településeken élő emberek gazdasági és egyéb célú *önszerveződésének nyugat-európai típusú elterjedése szélesebb társadalmi kötődés nélkül, felülről adható ösztönzés híján is valószínűsíthető*. Ha pedig a kormányzat mégis rászánná magát, hogy azokat részesíti előnyben, akik a jövőjükért áldozatot és munkát vállalnak, akiktől várható erkölcsi-szellemi kisugárzás, akik képesek összefogni és nemzetépítő mintát mutatni közelebbi és távolabbi környezetüknek, akkor felgyorsul a rendszerváltás folyamata és ennek pozitívumai válnak uralkodóvá.

A TÁVÉRZÉKELÉS A FÖLDHASZNÁLAT KUTATÁSÁNAK SZOLGÁLATÁBAN

Baukó Tamás

Az ország *termőföldje* a nemzeti vagyon tetemes részét adja. Értékének meghatározása rendkívül bonyolult; egységes módszer máig nem került kidolgozásra. (A korábbi évtizedekben a természeti erőforrásokat a statisztika nem sorolta a vagyonösszetevők közé). A legújabb számbavétel szerint *az ország földvagyona az összes természeti erőforrás 51,3 százalékát, az összes nemzeti vagyon 20,4 százalékát teszi ki.* Nem szükséges tehát taglalni, hogy a területhasználat, a földhasználat mind erőforrás-gazdálkodási, mind környezetgazdálkodási szempontból elsőrangú kérdés.

A területhasználat statisztikai nyomon követése azonban, s ezáltal tudományos vizsgálata is – mint minden más társadalmi tevékenységé –, egyre nehezebbé válik. Az 1990. évi fordulat után ugyanis (az általános információs válságon belül) nyilvánvaló *statisztikai információs válság* alakult ki. (Azt megelőzően az általában rendszeres és többnyire elegendően részletező adatokat szolgáltató, látszólag megfelelően funkcionáló centralizált statisztikai rendszerek torzításaira, hiátusaira nem irányult kellő figyelem, s így e téren válságot sem emlegettünk; sőt, „tudományos” vizsgálataink jelentős részét is ezekre a torzított információkra alapoztuk.)

A *távérzékelési módszerek* – a légi- és az űrfelvételek (műholdfelvételek) kiértékelésének – mint korszerű, több szempontból az egyetlen lehetséges információszerzési és kutatási eljárásnak a korábbiaknál sokkal kiterjedtebb alkalmazása így vitathatatlanul előrejelezhető. Korábban Magyarországon a távérzékelés polgári alkalmazása különösen a mezőgazdaságban ért el világviszonylatban is igen jó eredményeket, elsősorban a talajgazdálkodás, a növénymonitoring, a fő haszonnövények hozambecslése területén. A távérzékelésnek síkvidéki, mezőgazdasági területeken a vízgazdálkodás, az erőforráskutatás, a környezetgazdálkodás, az agrárium ágazataiban történő sikeres alkalmazhatóságáról jó fél évtizede bízató eredményekről, perspektívákról számoltak be a szakemberek, a későbbiekben aztán – nyilván az anyagi források csökkenése

miatt – legalábbis a regionális kutatásokhoz szorosabban köthető távérzékelési vizsgálatok, alkalmazások jelentősen visszaestek. Ezzel együtt, a területfelhasználás kartografálása – a térképészet civil elágazásaként – hazánkban olyan elismerést vívott ki magának, hogy az ország területének a Corine-program keretében történő, nyugati standard szerinti ilyen jellegű felmérését magyar szakemberekre bízta.

E rövid korreferátum néhány olyan saját, agrárterületeket érintő vizsgálatról számol be, amelyekben a távérzékelés mint *információs bázis és kutatási módszer* került alkalmazásra, s amelyek egyben előrevetíthetik a módszer jövőbeni széles elterjedésének lehetőségét mind a kutatásokban, mind az üzemszerű operatív feladatmegoldásokban.

Az elmúlt negyedszázadban a területhasznosítás, a *területhasználat – mint a társadalmi-gazdasági tevékenységek területi megjelenése – számos irracionális elemet hordozott magában*. Ennek szükségszerűen így kellett lennie, hiszen a területhasználat tervezése, megvalósítása elsősorban politikai, gazdaságpolitikai célokat követett; a piaci, az erőforrás-gazdálkodási, az ökológiai, a környezeti tényezők és megfontolások alig jutottak szerephez.

Az irracionális területhasználatra jellemző volt, hogy az egyidejűleg volt *pazarló és kizsákmányoló*.

Pazarló volta közvetlenül mutatkozott meg például az urbanizáció „követelményeit” kielégítő termőterület-kivonásokban, amit elsősorban az ipari területeknek a mezőgazdaságiak rovására történt extenzív növekedése okozott, de jelentkezett az infrastruktúra-fejlesztésekben, valamint a lakóterületek és az üdülőterületek gyorsuló terjeszkedésében is.

A területhasználat kizsákmányoló, kizsigerelő volta főleg a „szocialista” nagyüzemi mezőgazdaság sajátja volt. Ez főleg a termőterületeknek az ökológiai adottságokat meghaladó intenzitású használatában, a nagyüzemi gazdálkodási módhoz igazodó agrotechnikában, a túlzott vegyszerezésben, az agrártér egyszerűsödésében – s ezáltal környezeti érzékenységének növekedésében – jelentkezett, de megmutatkozott a rekreációs tevékenységek területhasználati vonatkozásában is („zártkertek”, „hobbikertek”, üdülőtelepek, üdülőtelepülések).

Magyarországon a *talajpusztulás* hatalmas méreteket ölt. A károsodást 2,3 millió hektár termőterületen a víz, 1,5 millió hektáron pedig a szél váltja ki. Az Alföldön a *káros víztöbblet* szikesedést, redukációs viszonyok kialakulását, szerkezetromlást, kilúgozódást okoz. A lefolyási viszonyok kedvezőtlen alakulásában elsősorban hidrotechnikai, s csak részben mezőgazdasági termelés-technológiai okok játszanak szerepet. A talajt érő *szélkárosodás* növekedése, az utóbbi években-évtizedekben az

ország legértékesebb termőterületeire, a hajdúsági és a békési feketeföldekre való kiterjedése viszont – az ághajlati változások mellett – egyértelműen a nagyüzemi, táblás szántóföldi művelésre, az ezzel párhuzamosan kialakuló kedvezőtlen agrártér-szerkezetre vezethető vissza.

Békés megye deflációnak kitett legértékesebb, összesen 60 ezer hektárt kitevő alföldi mészlepedékes csernozjom talajú területét *űrfelvételeken* vizsgálva (Landsat 5 TM, 1986. október 25.) kiténik, hogy a térségben igen nagy számban alakítottak ki többszáz hektáros összefüggő vagy alig tagolt szántóterületeket. Ezen túlmenően, e táblák helyenként olyan néhány ezer hektáros tömböket alkotnak, ahol a szélvihar útjában nem áll semmiféle akadály: mezővédő erdősáv, jelentősebb fasor vagy sűrű tanyasor. Különösen jellemző ez a Kondoros és Nagyszénás, valamint a Gyomaendrőd és Hunya közötti területekre (1. sz. ábra). A tavasszal leggyakoribb északias és délies szélirányokat figyelembe véve mindössze Örménykút és Kardos között, továbbá a Kondoros és Csorvás közötti alföldi mészlepedékes csernozjom vályogtalajú szántóterületeken találunk olyan akadályrendszert, amely a talajelhordást bizonyos mértékig gátolhatja, de a deflációs terület hosszát nem csökkenti. A többi területeken a meglévő erdősávok, a ritka hálózatot alkotó jelentősebb útmenti fasorok, sűrű tanyasorok csak alapját képezhetik egy kívánatos összefüggő komplex meliorációs erdősáv-rendszernek.

A Nagyszénás északkeleti határrészeit és Kiscsákó (közigazgatási szempontból Orosháza része) jelentős hányadát fedő mintaterület *topográfiai térképek és légifényképek* információi alapján végzett vizsgálatából kiténik, hogy a $6 \times 8 \text{ km}^2$ területen – de különösen annak déli, deflációnak fokozottan kitett felén – a határhasználat területi szerkezete óriási változásokat mutat (2. sz. ábra). Az 1960-as évek eleje óta a terület 523 tanyájából (vagy egyéb külterületi építményéből) az 1980-as évek elejére 155 maradt, amivel párhuzamosan a földutak hálózata lényegesen megritkult, és összesen mintegy 65 km (főleg útmenti) fasor megszűnt. A megmaradt 15,5 km fasornak gyakorlatilag semmi jelentősége nem lehet a szél pusztító erejének megfékezése szempontjából.

Az 1980-as évek elején a szántótáblák átlagos nagysága a vizsgált területen megközelítette a 130 hektárt, szemben az 1960-as évek eleji 49 hektáros átlagos táblamérettel. Ez utóbbi érték közel áll a melioráció szakirodalom által a hasonló talajadottságú térségekben javasolt, erdősávokkal tagolandó optimális táblamérethez. Mindenképpen azt kell feltételezni, hogy a korábbi állapot jobban megfelelt a defláció elleni védelem követelményének.

A mára kialakult kedvezőtlen helyzet javítására komplex meliorációs *mezővédő erdősáv-rendszer* létesítésével kínálkozna lehetőség a megye deflációra érzékeny egész területén. A *földprivatizáció során a táblkialakításokat* ennek figyelembe vételével kellene végrehajtani. Az agrártermelés biztonságának növekedése mellett egy térségi fásítási koncepció megvalósítása fontos szerepet játszana az apróvad élő- és bűvőhelyének kiszélesítésében, nem beszélve a *tájépszttikai, ökológiai és környezetvédelmi szempontokról*.

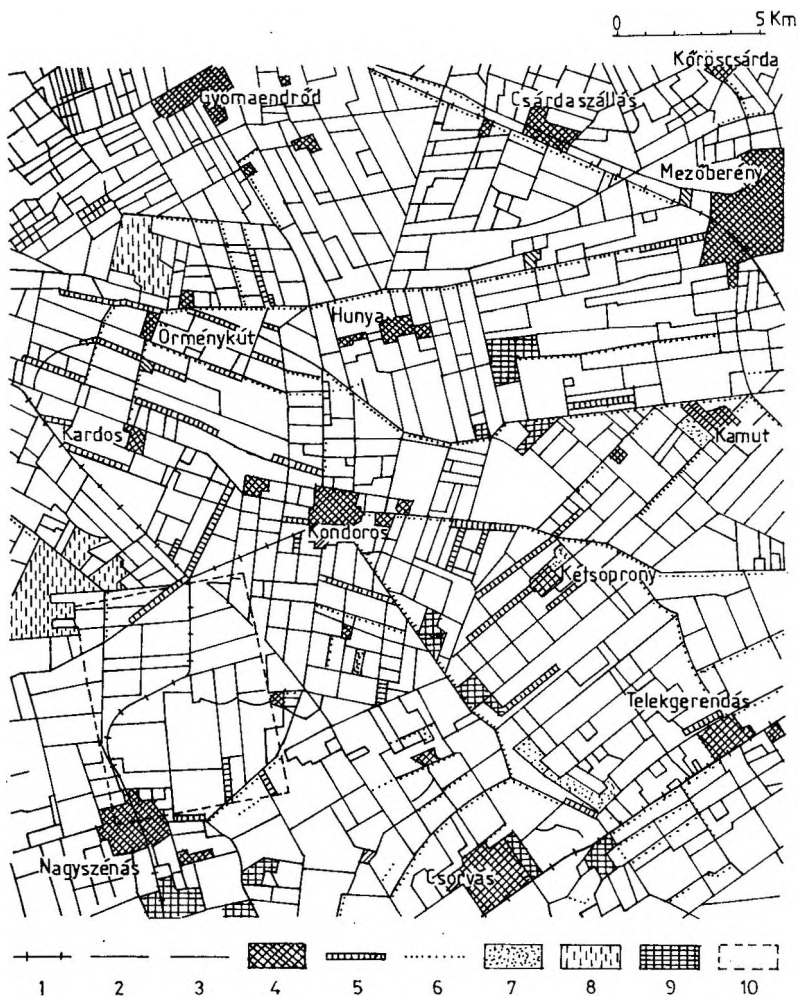
A távérzékelési módszerek alkalmazása a tulajdonviszonyok változása kapcsán beálló, a használati viszonyokat és az agrártér fizikai szerkezetét érintő változások nyomon követésére (ill. manapság bizonyos óvatosságra előjelzésére) kézenfekvő.

A tsz-szervezések kezdetétől a tulajdonlás formái, az alkalmazott földhivatali tulajdonkategóriák („közös”, szövetségi, „tagi” stb.) meglehetősen kaotikus rendszert alkottak. A statisztika is mostohán kezelte a tulajdonformákat, sok esetben összekeverve a használati formákat a tulajdonformákkal. Csak az 1980-as évek vége felé kezdett némileg tisztulni a kép: összehasonlíthatóvá kezdtek válni egyik oldalról „a vállalati és költségvetési rend szerint működő szervezetek” által használt földterületek, másik oldalról a „kistermelés” által használt földek. A kárpótlás (és általában a tulajdon-nevesítés) során alakulnak ki a valós tulajdonformák.

Egy Békés megyei vizsgálat megállapításai szerint a kárpótlási igények és az agrárpolitikai koncepciók alapján arra lehet következtetni, hogy a földtulajdonlás Békésben alaposan – az ország más területeinél is nagyobb mértékben – megváltozik. De várható nemcsak a termőföld használatának, hanem a hasznosításának gyökeres átalakulása is. Ez utóbbi az ökológiai elvek, a bel- és elsősorban a külpiac, valamint a nemzeti agrárpolitika függvényében kell, hogy az optimálishoz közelítsen. Regionális koncepciók kialakítása folyamatban van.

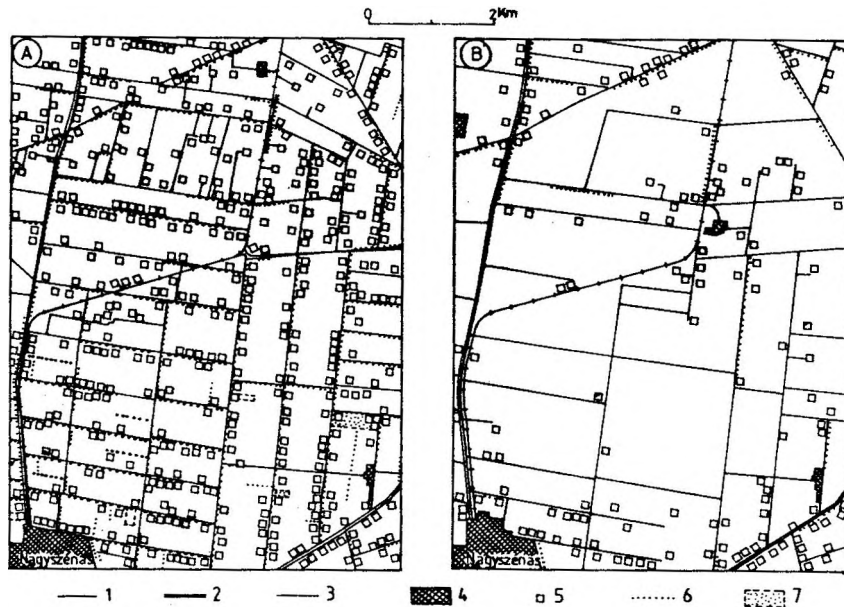
A tulajdonviszonyok, a földhasználat változásával az agrártér „fizikai” szerkezete is alapos módosulás előtt áll. A változás valószínű iránya egy, a térségsítés előtti békési helyzet és a magántulajdonlás dominanciáján alapuló szervezettebb mezőgazdasági fejlődés eredményeként kialakult struktúraminta (Bácska, Szerbia) közötti állapot (3. sz. ábra) felé mutathat.

1. ábra: A határ szerkezete Békés megye legértékesebb agrártérségében

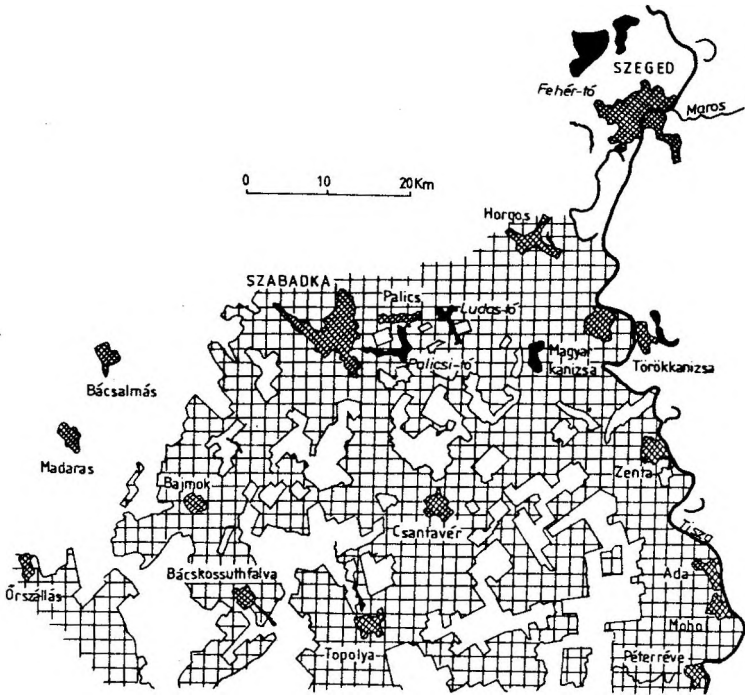
- 1 – vasút, 2 – főközlekedési út, 3 – táblahatár (többnyire földút), 4 – beépített terület, 5 – tanyasor, 6 – fasor, 7 – erdő, 8 – gyep, 9 – kisparcellás terület, 10 – mintaterület.

2. ábra: Az agrártér szerkezete az 1960-as (A) és az 1980-as (B) évek elején Nagyszénás határában

1 - vasút, 2 - főközlekedési út, 3 - földút, 4 - beépített terület,
5 - tanya, 6 - fasor, 7 - gyümölcsös.

3. ábra: A tér „fizikai” szerkezete a szerbiai Bácska-részen úrfelvétel-interpretálás alapján

Landsat 5 TM 1989. május 12.; a négyzethálóval jelölt területek kisparcellás művelés alatt álltak.

NAGYTÉRSÉGEK FEJLESZTÉSÉNEK BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐI ÉS TERVEZÉSI TAPASZTALATAI

Lovas Imre

Az utóbbi években gyakran esik szó egyes térségek, tájak helyzetéről, útkereséséről, jövőjének megalapozásáról. A térségfejlesztési programok közül legjelentősebb az országgyűlés 24/1991. sz. határozata, amely felkéri a kormányt, hogy az Alföld egyes időszerű környezetvédelmi, tájvédelmi és tájhasznosítási kérdéseit tisztázza, dolgozza ki az Alföld rövid- és hosszú távú tájvédelmi és tájhasznosítási koncepcióját.

Ez a határozat a nagy térségek fejlesztését befolyásoló tényezők újbóli feltárására és tervezési tapasztalataink ártértékelésére hívta fel a figyelmünket. Elsősorban azt kell tisztázni, hogy milyen ismérvek alapján határoljuk le a vizsgálatba vont területet, ugyanis nincs egységesen elfogadott értelmezése a tájak, térségek, régiók megnevezés használatának, és különösen nincs úgy, hogy ezeket még kiegészítjük kis- és nagy jelzőkkel.

Mi eddig elsősorban a mezőgazdaság helyzetének lehetőségeivel foglalkoztunk, ezért a mezőgazdasági termelést befolyásoló tényezők alapján határoztuk meg az egyes kisebb vagy nagyobb térségek, tájak határvonalait. Az elhatárolásnál szempont lehet a címezhetőség is, ami adott közigazgatási egységeket vesz figyelembe.

Egy térség mezőgazdaságának helyzetét, valamint az útkeresést a természeti adottságokon kívül az eltérő történelmi múlt, valamint a közigazgatási környezet alakítja. Az egyes térségek jól elkülöníthetők a kialakult mezőgazdasági termelés szerkezetének, színvonalának elemző értékelése, valamint a tájban élő népesség helyzetét jellemző adatok feldolgozásával.

A helyzetértékelést befolyásolja – sajnos esetenként korlátozza – a rendelkezésre álló, illetve feltárható adatállomány. Jelenleg jól használható adatokhoz lehet jutni az 1936–1940 közötti időszakról napjainkig. Ezek közül a tendencia meghatározásához jól felhasználhatók:

- mezőgazdasági földterület, földminőség, földhasználat;
- mezőgazdasági szervezetek, száma, gazdaságok típus szerinti megoszlása, az általuk használt földterület adatai;

- a lakónépesség, keresőnépesség, mezőgazdaságban foglalkoztatottak aránya, iskolai végzettségük adatai;
- települési infrastruktúra fontosabb mutatói;
- a mezőgazdasági szervezetek vagyoni, munkaerőellátottsági, gazdálkodási mutatói, termelési volumenük;

Ezekon kívül az 50-es évek végétől a mezőgazdaság növénytermelésének, állattenyésztésének szerkezete, gépesítettségi helyzete, állóeszközállományuk fontosabb adatai, főbb költségeiknek és termelési értéküknek megoszlása, eredményeik nagysága.

Az eddigi nagyterésekre vonatkozó különböző célú és részletességű munkáink főbb tapasztalatai az alábbiak szerint foglalhatók össze:

- a nagyobb térségek pl. egy megye, vagy egy megyén belüli nagyobb térség pl. Hajdú-Bihar megye bihari térsége sem kezelhető a mezőgazdasági fejlesztés szempontjából egységes területként, jól meghatározható, számszerűsíthető ismérvek alapján kistérségekre kell osztani és ezeket külön-külön kezelni;
- részletesen fel kell tární minden kis tájra a fejlesztését befolyásoló tényezőket;
- nem meglepő tapasztalat, hogy a mezőgazdasági termelés kedvezőtlen adottságai szinte mindenütt együttjárnak a mezőgazdaságból élő népesség magas arányával (1. sz. ábra), a munkanélküliségi mutatókkal, ezeken a területeken alacsonyabb a népesség képzettsége is.

Egy vizsgált megye 10 térségének adatai alapján készített alábbi ábrák jól szemléltetik a kistájak mezőgazdaságból élő lakosság arányának összefüggéseit a képzettségi színvonallal (2. sz. ábra) és az 1992. évi munkanélküliségi színvonallal (3. sz. ábra). (Külön figyelmet érdemel az 1. sz. térséggel jelölt táj).

Az, hogy az elmúlt 40–50 év gazdaságpolitikája milyen mértékben torzította el az egyes térségek termelés szerkezetét, milyen erőszakosan avatkozott be az ott élő népesség életkörülményeibe, az időszakra vonatkozó adatok feldolgozásából egyértelművé válik. Közel sem ilyen egyszerű a teendő, az új fejlesztési célok meghatározása.

A lerombolt vagy visszafejlesztett tájhagyományok csak részben újíthatók fel és tehető a jövedelmezővé a piacgazdasági követelményeknek megfelelően.

A térségfejlesztéssel foglalkozók egyik legnehezebb feladata annak megítélése, hogy milyen mértékben változtathatók meg a kialakult hely-

zetet létrehozó tényezők. Természetesen meg kell vizsgálni a táj hagyományainak, specifikumainak újraélesztési, fejlesztési lehetőségeit.

Fontos tekintettel lenni a térség népességeltartó és megtartó képességének fenntartására, esetleg javítására. Ennek ellenére nem lehet cél a mezőgazdasági termelés versenyképességének rovására növelni a foglalkoztatottak számát.

Úgy a kialakult helyzet értékelésénél, mint a célok meghatározásánál figyelembe kell venni a térségben élő népesség, de elsősorban az ott dolgozó különböző szakterületen dolgozó értelmiségiek véleményét és a jövőre vonatkozó elképzeléseiket.

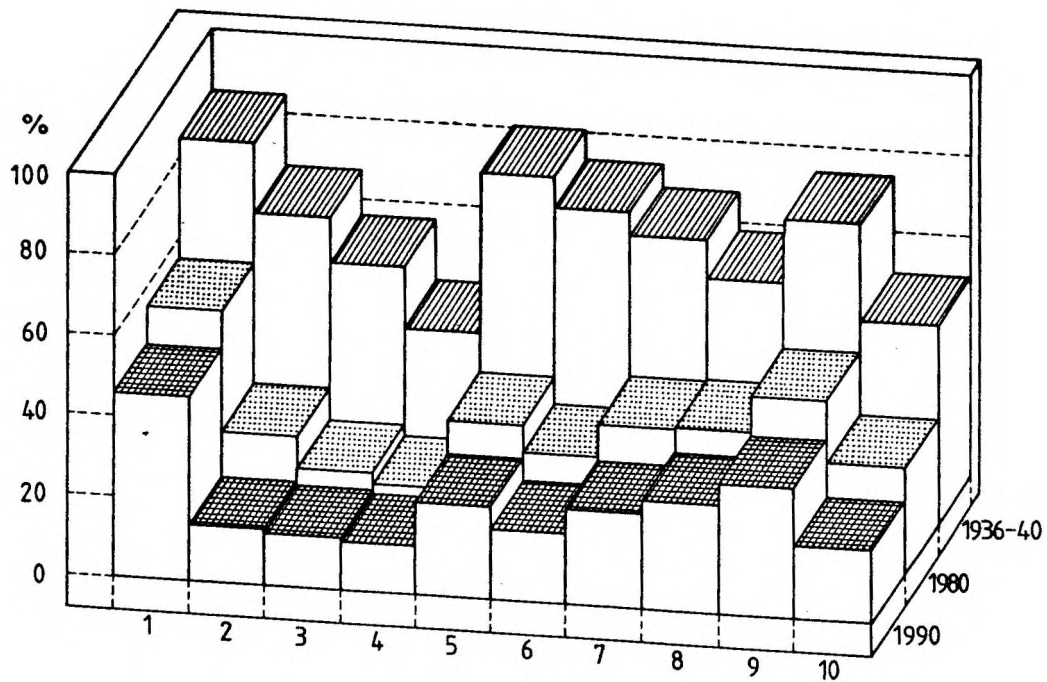
Az egyes térségek fejlesztési kérdéseivel foglalkozva több esetben találkozunk azzal az igénnyel is, hogy a jövőben az agrárszakembereknek nem csak a szakmát jól ismerő szakemberként kell dolgozniuk, hanem egyéb, főleg szervező és információt szolgáltató, a vidék népességének életkörülményeivel is foglalkozó értelmiségivé kell válniuk. El kell érni, hogy ne agrárszakemberekről, hanem agrárértelmiségéről beszéljen a vidék.

Annak ellenére, hogy intézetünkben sok olyan tanulmány készült, amely különböző adottságú és nagyságú térségek fejlesztésével foglalkozott, mégsem mondhatjuk azt, hogy olyan módszereink vannak, amelyek minden táj, térség fejlesztésének tervezésénél használhatók lennének.

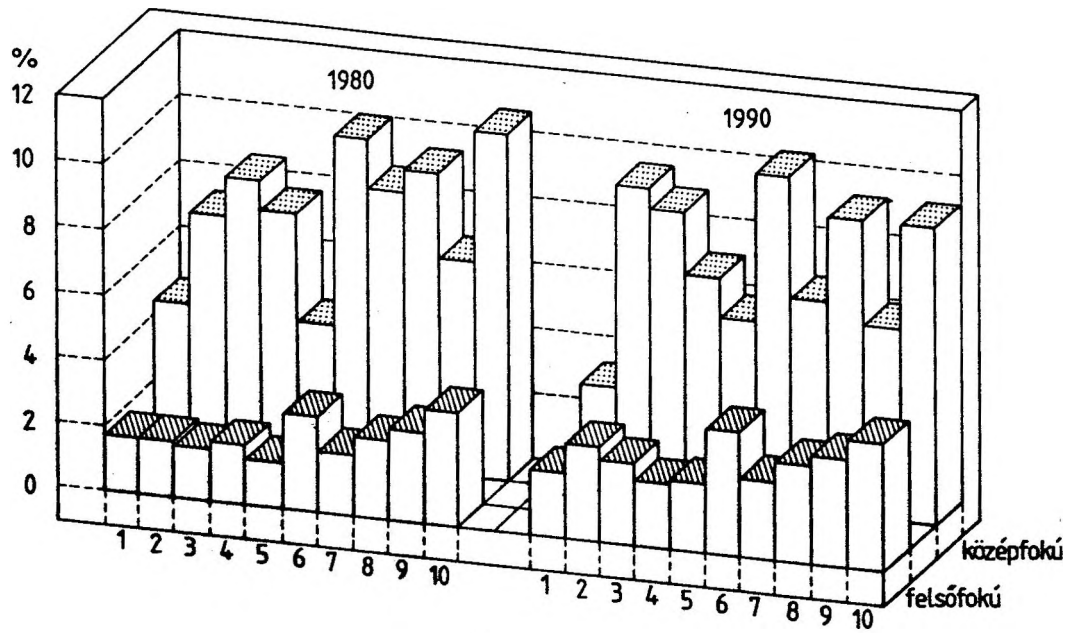
Az alkalmazott módszereket a fejlesztés céljától a térség adottságaitól függően kell alakítani.

Olyan térségfejlesztéssel foglalkozó csoportok létrehozása célszerű, amelyekben egy adott térség fejlődését befolyásoló valamennyi tényező – ipar, infrastruktúra, környezetgazdálkodás stb. – összefüggéseit, egymásrahatását ismerő, egymás munkáját, információval segíteni, befolyásolni tudó szakemberek dolgoznak.

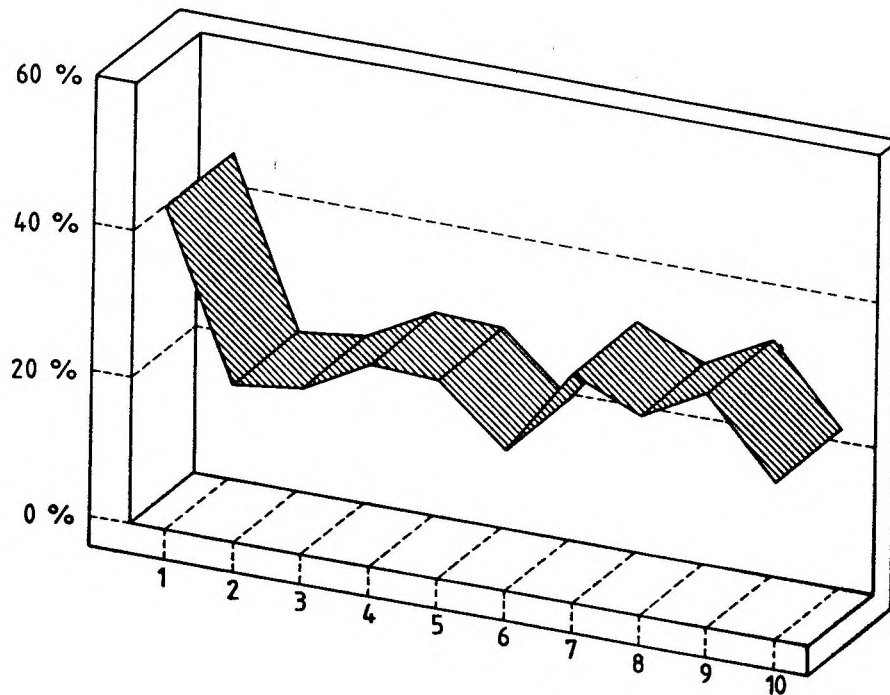
1. ábra: A lakónépességen belül (1990-ben keresőkön belül) a mezőgazdaságból élők aránya

2. ábra: A közép- és felsőfokú végzettségűek a lakónépesség %-ában

3. ábra: A munkanélküliségi ráta alakulása (1992)

A MEZŐGAZDASÁG ÁTALAKULÁSÁNAK FOLYAMATA HAZÁNKBAN

Rendek László

Egyetemünk, illetve jogelődei mindig fontos feladatuknak tekintették a kistermelés ökonómiai vizsgálatát. Az utóbbi 30 évben kutatómunkánkat négy megye 55 gazdaságára szűkítettük le. Feladatunk volt a termelés feltételeinek vizsgálata és a fejlesztés irányának meghatározása. Kutatómunkánk folyamán különös figyelmet fordítottunk a gazdálkodás jövedelmi viszonyainak vizsgálatára, melynek során a következő témákkal foglalkoztunk:

- a családlétszám alakulása;
- a családok évi munkaidő teljesítése;
- a munkaidő teljesítés szerkezete;
- a termelés szerkezetének alakulása a növénytermesztésben, a kertészeti ágazatokban és az állattenyésztésben;
- a családok vagyoni helyzetének alakulása; a családok költségeinek alakulása és szerkezete;
- a családok természet- és pénzbeni bevétele és annak megoszlása;
- a háztáji és a közös gazdaságból eredő jövedelmek alakulása; a kistermelés fejlesztésének lehetőségei;
- a nagyüzemek integrációs tevékenységében lévő lehetőségek;
- a szaktanácsadás feladatai.

A kutatás mintegy „melléktermékeként” szerzett információk a falusi életmód változásának nyomonkövetésére is lehetőséget adtak. Tapasztalatainkra alapozva kísérletet teszünk a magyarországi farmergazdaságok kialakításával kapcsolatos problémakör felvázolására.

A magyar mezőgazdaság átalakulásának előzményei, célja, alternatívái és feltételei

Magyarországon a közelmúltban lezajlott politikai, társadalmi és gazdasági változások a korábbihoz képest minőségileg új helyzetet teremtettek

a gazdálkodó szervezetek számára. A gazdaságpolitika egyik leglényegesebb eleme az állami tulajdon részarányának tudatos visszaszorítása.

A piacgazdaságra való áttérés új tulajdonosi struktúra kiépítésével valósítható meg, mert ez az alapfeltétele mind a belföldi, mind a külföldi tőkebefektetések számottevő növekedésének. Magyarországon a nemzeti össztermék (GDP) növekedése a 80-as évektől megállt. A bruttó külföldi államadósság az évtized végére megközelítette a 20 milliárd dollárt. A nemzetgazdaság teljesítménye csak a kamatok visszafizetését tette lehetővé. Fizetőképességünk nemzetközi megítélése romlott. A sikerárgaztatként nyilvántartott nagyüzemi mezőgazdaság új megvilágításba került. Feladatként jelent meg a mezőgazdasági üzemek termelés- és exportnövelése, vagy legalább szinten tartása úgy, hogy jobban alkalmazkodnak a piaci viszonyokhoz, gazdálkodásuk hatékonyabbá válik.

Az állam a vállalataitól a rájuk bízott vagyon eredményesebb működtetését várta el, és ehhez a fokozódó önállóság jegyében lehetőséget is biztosított.

Az irányítói és tulajdonosi funkciók szétválasztását, a vagyonerdekeltektől gazdálkodás és a vállalaton kívüli tőke bevonásának lehetőségét kellett megteremteni.

Ez a lehetőség a Társasági Törvényben, az Átalakulási Törvényben és a Vállalati Törvényben fogalmazódott meg.

A Társasági Törvény gazdasági társaságok alapítását, az Átalakulási Törvény pedig a gazdasági társaságok egymás közötti átalakulását, valamint a gazdálkodó szervezetek társaságokká történő szervezését szabályozza. E törvények alkalmazhatóvá váltak az állam tulajdonát képező állami gazdaságok és a csoporttulajdont képező termelőszövetkezetek esetében egyaránt. A privatizáció felé vezető út újabb jelentős állomása volt a Kárpótlási Törvény megalkotása, amely lehetővé tette az arra jogosultak földhöz jutását, a privát farmergazdaságok kialakulását. Jelenleg sok még az olyan kardinális kérdés, melynek törvényi szabályozása viták közepette folyamatban van. E viták az érdekeltek körében bizonytalanságot eredményeznek, és akadályozzák a mezőgazdaság gyorsabb ütemű privatizálását.

Az akadozó törvényalkotó és végrehajtó tevékenység ellenére a magyar mezőgazdaság átalakulásának alapvetően két alternatívája bontakozik ki:

- a gazdálkodó szervezetek (termelőszövetkezet, állami gazdaság stb.) társaságokká (decentralizált vállalati forma) történő átalakulása;

– magántulajdonon alapuló mezőgazdasági vállalkozások (farmergazdaságok) kialakulása.

Az átmenet időszakában mindkét megoldásnak vannak követői. Jelenleg dominál az előbbi, míg a vitáktól terhes időszak után várhatóan a magántulajdonon alapuló, a nyugati agrárszövetkezés jegyeit magán hordozó vállalkozások alakulnak ki.

Decentralizált gazdálkodó szervezetek

A decentralizált vállalati forma elvárható előnyeit az alábbiak szerint lehet összegezni:

- nyereségorientált gazdálkodás már a társaságoknál;
- hatékonyabb költség- és piaczdálkodás;
- a nyereség- és veszteségforrások gyorsabb és pontosabb feltárása;
- a veszteséges társaságok anyagi motiválása a veszteségforrások felszámolására;
- a döntési jogkör decentralizálásával a felelősséget megosztani nem lehet;
- olyan információs rendszer kialakítására nyílik lehetőség, amely naprakész adataival segíti a döntéshozók munkáját.

A fentiekben vázolt előnyök valójában csak akkor jelennek meg, ha a gazdálkodó szervezetek társaságokká történő átalakulása során különös figyelmet fordítunk a vagyon reális, valóságos értékelésére, ami elengedhetetlenül szükséges a belföldi, vagy külföldi befektetők bizalmának elnyerése, érdeklődésének felkeltése céljából. Ezt indokolja az, hogy a korábbi számviteli előírások alapján kimunkált mérleg szerinti vagyon erre a célra teljesen alkalmatlan.

Fontos feladat a konkrét tulajdonosok körének meghatározása, mert a társaságokká történő átalakulással kapcsolatos hatósági engedélyezési eljárást megkönnyíti, időben lerövidíti. Az átalakulás során lehetőséget kell biztosítani a dolgozói tulajdon megteremtésére oly módon, hogy kedvezményes feltételek mellett szerezhessenek tulajdonrészt a létrehozott társaságokban. Ezt leginkább az indokolja, hogy a múltban kialakított javadalmazási rendszer alulértékelt a munkaerőt, alacsony munkabéreket állapított meg.

Ez esetben azok a dolgozók, akik a gazdálkodó szervezet vagyónak növelésében részt vettek, bizonyos mértékben kárpótolva lennének. A dolgozói valós tulajdon ugyanakkor elősegíti a hatékonyabb és költség-takarékosabb gazdálkodást. Vezetői tevékenység a múltban is létezett, de

a társaságok kialakításával felértékelődött, és az eddigieknél erősebb motivációt jelent a vezető tisztségviselők számára.

A magántulajdonon alapuló mezőgazdasági vállalkozások (farmergazdaságok) kialakulásának néhány jellemző vonása

A mezőgazdasági kistermelés (magán- és háztáji gazdaságok, hobbi-kertek stb.) 1988-ban az agrárágazat bruttó termelési értékének 33%-át adta, amely érték meghaladta az ágazat exportteljesítményét, illetve az állami gazdaságok mezőgazdasági termelésének közel háromszorosát jelentette. A kistermeléssel foglalkozó mintegy 1,4 millió család évente 20–30 milliárd forint saját pénzeszközt és 5–6 milliárd forint hitelt fordított a termelés fejlesztésére. A mezőgazdaság állóeszköz értékének 20%-át találjuk itt. Elsősorban kézimunkaigényes tevékenységet folytatnak (állattenyésztés, gyümölcs- és zöldségtermesztés). A termelőszövetkezeti tagokon (számuk egyre csökken) kívül megjelentek a mezőgazdasági vállalkozók, és termelésük e termelési körön belül ma már meghatározó. E vállalkozói kör csak kényszerpályán (földbérlet-áruértékesítés) kapcsolódik a termelőszövetkezetekhez és az állami gazdaságokhoz, határozott törekvésük tapasztalható a magántulajdonon alapuló vállalkozások kialakítására.

Nagy valószínűséggel előrejelezhető, hogy a magántulajdonon alapuló mezőgazdasági vállalkozások (farmergazdaságok) területén fejlődésük meghatározott szintjén jelentős lesz a tőke koncentrációja és a termelés specializációja. Becslések szerint ugyanis a jelenleg a mezőgazdaságban foglalkoztatott mintegy félmillió munkavállaló 10%-a rendelkezik a magánvállalkozás beindításához szükséges tőkével. Éppen ezért szükséges a gazdálkodás feltételrendszerének államilag garantált javítása, ugyanis csak így lehet a magyar mezőgazdaságot a magántulajdonon alapuló mezőgazdasági vállalkozásokra (farmergazdaságok) alapozni.

Az átalakulást hátráltató legfontosabb tényezők

E tanulmány terjedelme nem teszi lehetővé, hogy teljes részletességgel foglalkozzon a közgazdasági és jogi szabályozás, valamint a szervezési és egyéb feladatok részletes ismertetésével, a megoldások javasolt formáinak feltárásával. Arra tesz csupán kísérletet, hogy érzékeltesse a probléma szerteágazó nagyságát és nehézségeit. A jogszabályalkotó és módosító, valamint a szervezési intézkedések egymásba kapcsolódása

hosszabb időszakot ölel fel. Jobbító hatásukat az egyre tornyosuló bizonytalanságok miatt csak az ezredforduló tájékán fejtik ki.

A mezőgazdaság és élelmiszergazdaság a privatizáció és a gazdasági szerkezetátalakítás legneuralgikusabb ágazatává váltak. A különböző támogatások részben már megszűntek, részben pedig a közeljövőben szűnnek meg. A mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek iránti bel-földi kereslet stagnál, az exportlehetőségek pedig a kelet-európai piac összeomlása miatt jelentősen beszűkültek. Mindezek következtében várhatóan túltermelés jellemzi majd az elkövetkezendő időszakot. Az infláció az importtermékek és -szolgáltatások esetében érvényesült legjobban, ennek, továbbá a bér és bérjellegű költségek emelkedésének következménye, hogy megnőtt a termelés forgóeszköz-hiteligénye. A magas hitelkamatok tovább növelik a pénzszükségletet. Ezek olyan költségterheket jelentenek a gazdálkodás számára, amelyek nem építhetők be az értékesítésre kerülő termékek és a végzett szolgáltatások áraiba.

Magyarországon a gazdasági rendszerváltást esetenként szakmai naivitás jellemzi. Több segítséget várunk a fejlett Nyugattól, mint amire reálisan számíthatunk.

A csalódottság hangja is felszínre kerül, amikor kénytelenek vagyunk megállapítani: csak a „szegény rokon” szerepét osztják ránk. Ennél is negatívabb jelenség körvonalai rajzolódnak ki, amikor azt tapasztaljuk, hogy a nagyüzemek privatizációját nem követi a magántulajdonon alapuló egyéni vállalkozások hatékony támogatása.

Meggyőződésünk, hogy az átalakulás sikere elsősorban attól függ, hogy mennyire sikerül az eddig soha nem tapasztalhatóan szélesre tárt agrárrolló helyett agrárbarát gazdaságpolitikát kialakítanunk.

A fentiekben leírtak megvalósítása érdekében olyan szakemberekre van szükség – a több mint ötvenezer diplomával rendelkező szakember túlnyomó többsége ilyen –, akik nem nosztalgiából, hanem elhivatottságból akarnak és tudnak is segíteni parasztságunknak.

A MAGÁNGAZDÁLKODÁS VÁRHATÓ IRÁNYAI ÉS FELTÉTELEI

Soós Károly – Brazsil József

Az átalakuló magyar társadalom felemelkedésében a magyar mezőgazdaság mozgása és stabilizálódása meghatározó jelentőségű lesz a vidék fejlődésében. A kérdés csupán az, hogy mikorra stabilizálódik és mozgása milyen kilengésű lesz! Ma úgy tűnik, hogy jelentős, az előzetes várakozásnál nagyobb amplitúdójú. Ez különösen érvényes a falvak és kistelepülések életében, ahol az egyetlen munkahelyet éppen a mezőgazdaság jelentheti, és a legerősebb a mezőgazdasági tevékenységhez való kötődés és tradíció. E munka eredményessége vagy eredménytelensége játszik fontos szerepet az ott élők életszínvonalának alakulásában.

Előbbre jutni, felemelkedni, csak racionális, hasznos munkával és gazdaságos termeléssel lehetséges. Ehhez pedig feltételrendszer és eszrendszer szükséges.

Az elmúlt évtizedben már láthatóvá vált, de napjainkban már vitathatatlanul igazolódott is, hogy a társadalomtudományi és közgazdaságtudományi kutatások számos fontos felvetődő kérdésre nem tudnak egyértelmű és biztos választ adni. A társadalom fejlődése szempontjából ugyanakkor fontos lenne az egyszerű és világos felelet, különösen ma, amikor egy régi társadalmi berendezkedés lebontása után, egy másik új rend építéséhez kezdetek és kezdett hozzá a nemzet. Nehéz a válasz arra a kérdésre, hogy mennyit és mit változtassunk, hol, mit és mennyit dobjunk el, milyen struktúrát bontsunk le és melyeket kell kiépíteni. Nehéz a válaszadás abban, hogy hol lehetnek a régi és az új kapcsolódási pontjai, a korábbi gazdálkodásban mi volt az, amit az újban is meg kell tartani! Egyáltalán hogyan használható fel újra az, ami jó és hasznos a magángazdálkodás szférájában?

Élő tanúi, és egyúttal esetenként szenvedői vagyunk annak, hogy milyen gyorsan tud változni egy társadalmi értékrend. A változásokra sem érzelmi és sem gazdasági magyarázatokat találni nem könnyű, mondhatnánk nehéz is.

Úgy gondoljuk, hogy nagy a zűrzavar az érdekek szférájában, holott az érdek az egyik fő mozgatója az emberi gondolkodásnak és cselekvés-

nek. Sok érdekelletét tapintható ki, amelyek egymás ellenében hatnak, és egymást is átalakítják, módosítják a cselekvési irányokat. Különös jelentőséggel bír ez a mezőgazdaságban, ahol a biológiai törvényszerűségeknél több évre szóló következményei is vannak, ahol éves időtartamú termelési folyamatok zajlanak. Nehezen vagy egyáltalán nem korrigálhatók vagy éppen visszafordíthatatlanok a hibás döntések és elhatározások.

Ma döntési helyzetek egész sorozatát éljük át a tulajdonviszonyok területén, a termelési irányok kijelölésében, a társadalmi munkamegosztás struktúrájában és tagozódása terén. A polgári demokráciákban a társadalom jövője szempontjából meghatározó döntések a parlamentekben születnek. A kérdés természetesen az, hogy az állampolgár mennyire érti és tartja jónak és elfogadhatónak a döntéshozók szándékát és akaratát. Azt gondoljuk, hogy a falusi társadalom egy jelentős részében még kevésbé tudatosult, hogy a rendszerváltás és az átalakulás lényege a privatizáció, a tulajdonszerzés, vagy a tulajdonvisszaszerzés, vagyis a tulajdon birtoklása, a vagyon eredményes működtetése, a megszerzett vagyon hatékony használata. Különösen nagy zűrzavar van pillanatnyilag a nagyobb gazdálkodó szervezetek tulajdonjogának kérdésében. Nehéz a válasz arra a kérdésre, hogy elkülönítetten vagy egybemaradottnan működjön-e a tulajdon, és milyen területeken és méreteken.

Tanúi vagyunk annak, hogy Magyarországon a század legnagyobb földtulajdon-rendezése zajlik. Következményeit nem tudjuk prognosztizálni. Ugyanakkor ennek alakulása és eredménye meghatározója a századvégi és a jövő század első évtizedének mezőgazdasági termelésének.

E pillanatban még nem ítéltethető meg pontosan az, hogy a törvényalkotások és módosítások következménye a tulajdonkérdés, hogyan rendeződik és hány évig tarthat. Egy paraszti-polgári társadalom megalapozásának legfontosabb kérdése ma a kárpótlás, a földvisszaszerzés illetve a földtulajdonrészek pontos nevesítése és helyének megjelölése. A jövőben erre épülhet az árutermelő paraszti réteg élettere, és ez jelentheti a továbbépítéshez az alapkövet, a fundamentumot. A földtulajdonlap a mezőgazdasági termeléssel foglalkozók számára némi túlzással egy alapító okiratnak is tekinthető. Szándékot is jelenthet és felelősségtudattal is párosulhat.

A sorsdöntő társadalmi változásoknak mindig vannak győztesei, de sajnos vesztesei is. Az egyén helyzete és további sorsa e változások során több szempontból is determinált. Egyik ilyen szempont a már korábban említett demokratikus törvény- és jogalkotás, de ez csak a lehetőségek előtti kaput nyitotta meg és hozta döntési kényszerhelyzetbe az egyént. Nehéz a válasz arra, hogy ösztönöznek-e a törvények a

változtatásokra? Úgy gondoljuk, hogy nem mindenkit ösztönöznek, hanem egyenesen kényszerítenek! E szituáció az egyén szempontjából alkalmazkodási kényszernek is nevezhető. Csak a belső motivációs erő és felismert igazi tulajdonosi tudat lehet az indító erő az önálló magángazdálkodás elkezdéséhez. A korábban gazdálkodást kezdő és most folytató tulajdonosoknak nem kell életformát váltania. Mivel a társadalom a szociális piacgazdaság felé tart, igazodnia kell a megváltozott viszonyokhoz, piacban kell gondolkodnia, meg kell találnia helyét az agrárpiaci rendtartás rendszerében, és később a kvótákhoz kell igazítania gazdálkodási struktúráját és méreteit. Ezt most már nagyon jó lenne előre látni!

Gazdaságának méretei önálló tevékenységi területté válnak, érdekelt-ségi viszonyai tiszták és egyértelműek lesznek. Nem lesz benne sem alul-, sem túlérdekeltség. A most induló családi mezőgazdasági termelők számára újra egyesül a család és a munkahely, amely a szocialista nagyüzemesítés során kettévált. Új életstratégiákat kell megfogalmazni és kialakítani, amely tudatosan vállalt, érzelmektől jobban befolyásolt és vezérelt folyamatnak ígérkezik.

Véleményünk szerint a jövő vállalkozói és magángazdálkodó paraszti életformát vállaló létszám várható alakulásában az alábbi tényezők játszhatnak szerepet:

a) Az egyén korábbi tevékenységének eredményessége illetve eredménytelensége. Pl. a háztáji és kistermelés volumene és haszna. Ez egy indulási helyzet.

b) A változtatás és változás felismert szükségyszerűsége. Tudatos vagy ösztönös változtatás. Pl. A munkanélküliségtől való félelem.

c) A család és az egyén korábbi érdeklődési köre és kapcsolatrendszere.

d) A rendelkezésre álló tulajdon és tőke. Annak bővítési lehetősége, pl. kárpótlás, részaránytulajdon illetve megszerzésének bonyolultsága.

e) A falvak, települések sajátosságai, természetföldrajzi és gazdasági viszonyai. A kiválás, szétválás, kilépés helyi mechanizmusának gyakorlata.

f) A fizikai és szakmai felkészültség, mint indító erő és garancia-tényező.

g) Az állami akarat, szándék, a támogatás kérdése. A termelési irányok és struktúrák kijelölése. Pl. a szarvasmarha-ágazat külön kiemelése, amelyre ma rendkívül nagy szükség lenne. Ez pénzkérdés!

Az újrakezdő magángazdálkodók többségénél tevékenységi struktúraváltás fog bekövetkezni. Számolni kell azzal, hogy az eddig egyoldalú traktorosból – akinek minden reggel megmondták, hogy hova kell menni és mit kell csinálni – egyszerre lesz traktoros növénytermesztő és állattenyésztő. Az eddig állattenyésztésben egy vagy két munkaműveletet végző emberből egy egész termelési folyamatot és biológiai törvényszerűségeit figyelő tulajdonos lesz, aki búzát, kukoricát, cukorrépát termeszto gazda is lesz. Tehát, az uniformizált nagyüzemi bér munkásból sokmindenhez értő, sokoldalúan képzett gazdára, parasztemberre lesz szükség.

A magyar parasztnak most erre az útra kell lépnie. A XX–XXI. század fordulóján a kor követelményeinek megfelelően éppúgy mindenhez kell értenie, mint ahogy ősei az elmúlt századokban értettek.

A magyar parasztra csak akkor vár boldogabb jövő, ha egyszemélyben lesz munkás, paraszt, értelmiségi. Nehéz az átmenet a termelőszövetkezetekből a beszerző és értékesítő szövetkezetek felé, amikor is a termelés a magángazdaságok szférájába kerül át. Ez a modell bizonyára nem valósítható meg egyszerre, csak lépésről-lépésre, és a működőképesség fenntartása mellett. A ma is szövetkezetekben dolgozók közül még sokan fel sem fogják, hogy a nevesített tulajdonrészekhez a szabad rendelkezés joga is hozzátartozik – természetesen szabályozott keretek között.

Ma több száz milliárdos hiány van a mezőgazdaságban, és ha nem vigyázunk az agrárról teljesen elnyírja. A termelés egyetlen szektorában sem tartható, hogy az anyag- és eszközbeszerzés világpiaci áron történjen, a termékfelvásárlás pedig a világpiaci ár 35–40%-án: ráfizetéssel egyetlen szférában sem lehet hosszú távon termelni! Az államnak a magángazdálkodás elindulása szakaszában kockázatot kell vállalnia a termelés megsegítése érdekében.

Befejezésül konkrétan a Zala megyei magángazdálkodók körében végzett indulási irányokról és arányokról szólunk. Az adatokat a Magyar Parasztszövetség Zala megyei szervezete szolgáltatta.

– Csak növénytermesztéssel kíván foglalkozni:	8–10%
– Csak állattenyésztéssel:	4550%
– Növénytermesztéssel és állattenyésztéssel:	30–35%
ezen belül:	
növénytermesztéssel és egy állatfajjal:	70–75%
növénytermesztéssel és két vagy több állatfajjal:	25–30%
– Kizárólag kertészeti termeléssel:	
gyümölcs, zöldség, dísznövény	5–7%

Néhány eldöntendő kérdés válaszadásra vár! Kivel kell versengenie a magyar mezőgazdaságnak a piacgazdaságban? Képes lesz-e erre a versenyre? A szorgalom, az akarat csak pénzzel és tudással együtt lesz versenyképes. Ez utóbbi kettőhöz nem elég az állam részéről a szándék és akarat, hathatós támogatással is kell, hogy segítsen!

A FALUSI ÁTALAKULÁS MEZŐGAZDASÁGI TERMELÉSÉNEK MENEDZSMENTJE

Veszeli Tibor

A magyar falu múltja, jelene és az ott élő emberek élete szorosan összefügg a mezőgazdasági termeléssel, melynek működése és színvonala meghatározza a településpolitikát is.

A mezőgazdálkodás bármely formája egy bonyolult rendszerben folyik, amelyben az összetett természeti környezeti adottságok mellett meghatározó a földművelő (gazdálkodó) ember és annak társadalmi környezete. A társadalmi környezeti hatások a mezőgazdasági termelőfolyamatoknál legjelentősebben a termelési biztonságban, ezen belül a szolgáltatás, a forgalmazás szervezésében, illetve a termelés és értékesítés integrációjában jelennek meg. Ezért a mezőgazdasági termelés menedzsmentjének nemcsak üzemi körülmények között, hanem a falu tevékenységrendszerében is érvényesülnie kell.

A menedzsment fogalmát többféleképpen definiálták. A jelenlegi téma tárgyalásánál a legegyszerűbb megközelítést alkalmazom. Menedzselni annyit jelent, mint vállalni mások ügyintézését, hivatásszerűen mások megbízásából szervező munkát végezni és a megbízók érdekében kapcsolatokat kiépíteni, esetleg szervezeteket létrehozni. Ehhez hozzátartozik, hogy mások tulajdonát úgy kell kezelni, vagy tevékenységét úgy szaktanácsolni, hogy az vagyonnövekedést (presztízsemelkedést) eredményezzen.

Amikor a falu mezőgazdálkodásának menedzseléséről beszélünk, nem hagyható figyelmen kívül az a kultúra, amely többek között települési, térségi hagyományokra, a kialakult életvitelre, a termelési szokásokra épül, és amely meghatározza egy-egy település magatartásformáját, valamint az ott élő emberek attitűd és motivációs rendszerét. A hozzáértő menedzselés nemcsak a termelési, technológiai kérdésekre terjed ki, hanem felöleli a termeltetés, a szolgáltatás, az értékesítés vertikumát, és érzékeli, elemzi azokat a környezeti hatásokat, amelyek befolyásolhatják a mezőgazdasági termelőtevékenységeket.

Csak e bonyolult rendszer valamennyi részelemének racionális folyamathoz épülése eredményezhet egy olyan termelői stratégiát, amely alap-

ján a piaczgazdálkodás körülményei között kialakítható egy – a környezeti tényezőket figyelembe és számba vevő termékstruktúrával és szervezettel rendelkező – biztonságos termelés.

Az elmúlt évtizedektől eltérő módon kell megközelíteni a mezőgazdálkodást a társadalmi és gazdasági átalakulást követően. Azt azonban nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a termelés biológiai és természeti tényezőrendszere nem megváltoztatható, hanem csak befolyásolható megfelelő szakmai felkészültséggel. *Mindenképpen egy nagyon sajátos és a természeti hatások miatt labilis rendszerben kell eredményes termelő tevékenységet folytatniok azoknak, akik erre vállalkoznak.*

A termelőszövetkezetek és állami gazdaságok termelési integráló, szolgáltató és a települések szociálpolitikáját segítő tevékenységére számítani a jövőben a régi formákban nem lehet, még akkor sem, ha azok az átalakulásuk után termelőszövetkezetként működnek. A gazdálkodóknak a piaczgazdaság keretei között a gazdasági racionalitásokat kell figyelembe venniük. Ma már azokat a költségeket, amelyek közvetlenül nem szolgálják a termelést, egyik gazdálkodási forma sem vállalhatja.

A fentiek figyelembevételével célszerű megközelíteni az átalakuló mezőgazdaság jelenlegi menedzselését falun. A menedzseri munkára az is jellemző, hogy nem ösztönös, hanem ismeretekre épül, amelyek közül ki kell emelni a szervezés módszertani ismereteit és a rendszerszemléletű racionális feladatmegoldást.

A jövőben – véleményem szerint – *3 mezőgazdálkodási forma kialakulása várható:*

- nagyüzemi (állami, szövetkezeti, magántulajdonú stb.);
- vállalkozói (saját és bérelt területeken);
- családi gazdálkodói.

Mindhárom gazdálkodási forma igényli a szakértelmet, amely nemcsak a szűken vett termelésttechnikai ismereteket jelenti.

A nagyüzemek szakembergárdájukkal funkcionális hierarchiát alakíthatnak ki, és ezzel magas szinten tudják megoldani a feladatokat. E munkához szorosban kapcsolódhat az a szakértői hálózat, amely partneri kapcsolatban lehet a termelő-szférával.

A vállalkozói gazdálkodásra feltételezhetően felkészült szakemberek vállalkoznak, vagy olyanok, akik vagyonuk növelése érdekében hajlandók gazdaságvezetőket (menedzsereket) és szakértőket foglalkoztatni.

A családi gazdálkodás az a forma, amelyet az átmeneti időszakban erőteljesen kell segíteni. Nem vitatható, hogy a gazdálkodás alapfeltételét képező tőke megfelelő hitellel biztosítható, de ismerve a

hagyományos paraszti gondolkodást, a hitelfelvétel lehetőségét csak részben fogják kihasználni. Ezért az átmenet menedzselésében a munkára alapozott tőkefelhalmozást kell támogatni, és ezt állami segítséggel az önkormányzatoknak kell megszervezni. Ismételten szeretném kiemelni azt, hogy a települések fejlesztése függ az ott folyó mezőgazdálkodás színvonalától, valamint a gazdálkodók életmódjától, ezért szükséges a mezőgazdasági termelés településszinten történő menedzselése. Az eredményes családi gazdálkodás csak úgy képzelhető el, ha az erre vállalkozók első időkben térítésmentes komplex szaktanácsadásra tarthatnak igényt, amely nemcsak azért szükséges, mert nem képesek a tanácsadásért fizetni, hanem azért is, mert nem érzik annak jelentőségét, hogy csak korszerű technológiákkal lehet piacgazdaságra minőséget termelni.

Első fokon az önkormányzatokon belül létrehozott mezőgazdasági szakigazgatásnak kell megoldani azt a menedzselést, amely szaktanácsadáson, termelésintegráláson és értékesítésszervezésen keresztül funkcionál.

A kisüzemi termelést vállaló családi gazdálkodóknak segíteni kell:

- a gazdálkodási helyzetfeltárásban (felismerésben);
- a gazdálkodási helyzetbe hozásban;
- a gazdálkodási helyzet fenntartásában.

Felmerülhet a kérdés, hogy ki alkalmas erre a szakértői, szaktanácsadói, termelés-szervezői, forgalmazói, ügyviteli, vagy kezelői munkákra? Válaszom egyértelmű: az ilyen feladatokra kiképzett, okleveles agrármérnök. Válaszomat indokolja az is, hogy a magyar agrárfelsőoktatás képzési céljaiban közvetlenül vagy közvetve mindig szerepelt a vidéki értelmiségi életforma elfogadására való felkészítés, és a mezőgazdasági termelés sajátosságaiból fakadó társadalmi környezetért való felelősségvállalás növelése. Ezért a mezőgazdasági értelmiségi pályát választók nagy többsége hivatást érzett e munkához.

Jelenleg is nagy szükség lenne olyan agrármérnökökre, akik szakmaszeretettel, tudományos igényességgel, magasfokú szakismerettel menedzselni tudják a kisparaszti (családi) gazdaságok létrejöttét és üzemelését, az ezredfordulónak megfelelő szinten. A tőlük elvárt sokrétű és bonyolult munkát kívánom felvázolni az alábbi folyamatrendszerben, amelyet tartalommal az „önkormányzati agrármérnökök”-nek kell meg-
tölteni.

Mezőgazdasági termelés menedzselésének folyamata:

- a) Cél-, feladatrendszer kidolgozása:
- a jelenlegi állapotok feltárása (adatgyűjtés);
 - a vizsgálatok eredményeinek elemzése rendszerezés);
 - a koncepcionális cél kialakítása (tervezési alternatívák kidolgozása).
- b) A meghatározott célból fakadó feladatrendszert érő makroszintű hatások elemzése:
- nemzetgazdasági szabályzórendszer pozitív és negatív hatásainak számbavétele;
 - a regionális szféra szabályzórendszeréből érkező hatások elemzése (terméktanácsok, szövetségek stb.);
 - települési (önkormányzati) hatások számbavétele (testületi határozatok, rendelkezések stb.);
 - nemzetgazdasági, regionális, településpolitikai elvárások értelmezése;
- c) A meghatározott célból fakadó feladatrendszert érő mikroszintű hatások elemzése:
- gazdálkodási előírások, működési és szervezeti szabályzatok, szervezeti és termelési szerződések, pénzügyi konstellációk, munkavédelem és környezetvédelmi hatások számbavétele és elemzése;
 - mikroszervezeti (társasági-, egyesület-, klub- stb.) szabályzatok, elvárások számbavétele;
 - érdekcsoportok normatíváinak és motivációs rendszerének feltárása;
 - termelés tevékenységet befolyásoló interperszonális hatások vizsgálata és az érdekegyeztetés lehetőségeinek feltárása.
- d) A kitűzött cél megvalósítása:
- termelési technológiák kidolgozása: termékszerkezet kialakítás, értékesítésszervezés, szállítási feladatok összehangolása, raktározási, csomagolási folyamatok szervezése.
 - szolgáltatásszervezés;
 - ügyvitelszervezés;
 - termelésfelügyelet.

AZ ÚJ SZÖVETKEZETEK JELLEMZŐI, AZ EGYES CSOPORTOK MÉRLEGELÉSI SZEMPONTJAI

Módos Gyula

Az alábbiakban három megállapításumat kívánom értelmezni, megvédeni és egyben vitára serkenteni.

a) A szövetkezetek a jelenlegi tulajdonosi struktúrában hosszú távon nem életképesek.

b) Az egyes csoportok érdekei nem azonosak a szövetkezet fenntartásában, illetve megszüntetésében.

c) A mezőgazdasági termelésben a szektorváltást az agrárértelmiségnek kell irányítani jórészt irratlan szabályok, de a tagok számára is elfogadható erkölcsi alapelvek betartásával és a politikai kampányok mellőzésével. Ezt részletesen nem fejtem ki, az előző két témakör megállapításai önmaguk adják az itt megfogalmazott kijelentést.

A szövetkezetek a jelenlegi tulajdonosi struktúrában tartósan nem életképesek

Ez a tulajdonosi szerkezet törvénykezés révén jött létre. A külső tulajdonosok nem gazdasági-üzleti megfontolások miatt lettek tulajdonosok. Ennek ellenére törvény adta joguknál fogva valódi tulajdonosként kívánnak fellépni, vagyis osztalékot követelnek.

Az ágazat jövedelempozíciója, külső politikai és közgazdasági környezete nem valószínűsíti jelentős nagyságú eredmény elérését.

A szövetkezetek adózási és főképp belső érdekeltégi rendszere is az ellen hat, hogy ne termeljenek, legalábbis ne mutassanak ki nyereséget.

Egy elviselhető mértékű veszteség a szövetkezeti tagságot egyáltalán nem aggasztja, mert:

- az amortizáció fedezi a „számviteli” veszteséget,
- a veszteség több évre elhatárolható, így több évre programozható az adómentesség és a „0” osztalék,

- a veszteség a vagyon terhére elszámolható, így az üzletrészek értéke folyamatosan csökken és minden bizonnyal ez irritálni fogja a külső tulajdonosokat.

A külső üzletrésztulajdonosok állandó nyomás alatt tartják a szövetkezeteket. Tulajdonarányuk 25% – ez sem elhanyagolható nagyság –, létszamarányuk azonban nagyobb, és könnyen manipulálhatók. Problémáikat a kormányzat külső beavatkozással ugyan rendezheti, de ennél is összetettebb a nyugdíjas-üzletrésztulajdonosok viselkedése.

A nyugdíjasok csoportjai, mérlegelési szempontjai

Sem a szövetkezethez, sem az önálló gazdálkodáshoz nem kapcsolódó nyugdíjas viselkedése, elvárásai és érdekeltsége hasonló a kívülállók érdekeihez.

Ha a nyugdíjas, vagy valamelyik családtagja, unokája stb. mezőgazdasági tevékenységet folytat – a szövetkezetben vagy önálló gazdálkodóként –, akkor ő is részesedik a kedvezményes szövetkezeti szolgáltatásokból. Ez az előny hozzávetőleg egyenlő az elvárható osztalékkal. Így ő valóban „csendes társ”, de amikor ő vagy egyik családtagja önálló gazdálkodásba akar kezdeni, akkor joggal akarja üzletrésztét eszközökre váltani.

A nyugdíjas örököseinek viselkedését – érdekei alapján – az határozza meg, kapcsolódik-e a mezőgazdálkodási tevékenységhez. Amennyiben tag az örökös, úgy helyzete az aktív tagok érdekeihez hasonló, gazdálkodóként pedig kedvezményes szolgáltatáshoz juthat. Nagy a veszély azonban, hogy az üzletrész tovább osztódik, és az örökösök kb. 2/3-a kívülállókat gyarapítja.

A nyugdíjas tagok az új szövetkezet megalakulásában az aktív tagság szövetségese volt, – korábban is fő támasza a szövetkezet volt – ez a szövetség azonban ingatag és nem tartós. Az érdekek szerint tagozódás után a nyugdíjasoknak csak egy kisebb hányada tart ki a szövetkezet mellett. A tagság csökkenésével, a nyugdíjas halálával a vagyoni állapotok állandó mozgásban lesznek.

Az aktív tagok mérlegelési szempontjai

Az aktív tagok erősen érdekeltek a szövetkezet fenntartásában, legalábbis egy 3–5 éves átmeneti időszakban. Legalább ennyi idő szükséges az

önálló gazdálkodás felkészüléséhez. Az aktív tagok szövetkezeti érdekeit az alábbiakban fogalmazhatjuk meg.

A jelenlegi bizonytalan helyzetben a tag munkavállaló akar lenni és nem vállalkozó.

Magatartását a munkavállalói szerepjellemzők határozzák meg, üzletrész-nagysága javítja biztonságérzetét és tartaléknak szánja az esetleges önkéntes vagy kényszerű kilépéshez.

A tag a szövetkezettől elkülönülő háztáji gazdálkodáshoz is ragaszkodik. Ez a kettős lábón állás nagyon tág teret nyújt a manőverezéshez, mert a háztáji tevékenységhez igen kedvező szövetkezeti szolgáltatás kapcsolható. Ennek több évtizedes írott és íratlan, de elfogadott szabályai alakultak ki. Az itt elért kedvezmény és a fix bér (még ha alacsony is) együttesen bőven kompenzálja az osztalékhiányt.

A szövetkezet egész vagyonának lényegében véve ingyenes használata egy minimum bér és a nem számszerűsíthető egyéb előnyök együttesen egy elfogadható *létezési módot eredményeznek*.

Ezt a sajátos létezési módot vezető, tag, szakmunkás, állatgondozó és növénytermesztő egyaránt kiépítette magának, *amelyet 30–40 éven át szinte tökélyre fejlesztett*. Ebben a bizalmas belső mikrovilágba a rendszerváltás időszakában a politika durván beavatkozott. Rövid sokk után a szövetkezeti tagok a törvényekhez meglepően rugalmasan alkalmazkodtak. Mindent végrehajtottak, minden határidőt teljesítettek és cserébe azt kérik, hogy hagyják őket nyugodtan és saját törvényeik szerint élni. Bizalmatlanok minden külső segítség, jó tanács iránt.

A nagyüzemi-kisüzemi munkamegosztásban számos olyan megoldás jött létre, amelyek ökonómiai alapokon is védhetők.

Az aktív tagok sem bíznak azonban a termelő típusú szövetkezetek tartós megmaradásában, ezért hozzákendek a szövetkezet fokozatos kiürítéséhez. Ennek több útja lehet, mindegyik lényege az aktív munkaképes tag és vezetők gyarapodása (ez persze erősen relatív) és a szövetkezeti vagyon fokozatos csökkenése. A bonyolult és sokszor szövés-válozatok mellett – ezek egyediek – a két leggyakoribb út:

- a magángazdaság erősítése a közös vagyon felélésével,
- olyan jogi személyiségű társaságok alakítása, ahol a vagyon túlnyomó részét a szövetkezeti központból bérlik. Így első lépésként a közös vagyon a kedvező bérletárak útján a társaságokhoz kerül – a kívülálló vagyonának, a nyugdíjasok üzletrészének folyamatos csökkenésével, – majd második lépésben – ha a társas vállalkozás is veszteségesé válik – az egyénekhez.

Így a mezőgazdasági termelés fokozatosan kikerül a szövetkezetből és valóban egy szolgáltató, szervező és tanácsadó szövetkezetté alakul át és közben fokozatosan kiépül egy erős magángazdálkodói réteg. Az arányok és sebesség minden szövetkezetben más lesz, de *szerves fejlődés révén jön létre egy tapasztalatokkal és vagyoni alapokkal bíró magángazdasági szektor*. Ennek időtartamát 3–5 évre tesszük. Ez a folyamat is számos veszélyt rejt magában.

a) A szövetkezeti vagyon fokozatos csökkenését mennyire viselik el az üzletrésztulajdonosok. Még a belső és aktív tag is mérlegel: mostani üzletrészéért most viszonylag értékes vagyontárgyakhoz (gépek, állatok) juthat – csöndes belső megállapodás útján – vagy elviseli a szövetkezeti vagyonvesztést a szövetkezeti tagsággal járó előnyökért.

b) A leépülő, értékcsökkenést is felélő, mindenáron bevételcentrikus gazdálkodási mód nem felel meg az alapvető ökonómiai alapelveknek. A vagyonstruktúra átalakítása a piactudásban, sőt a tervgazdaságban is így zajlik, így a leépülő területekről és vagyontárgyakról az amortizációt, illetve ennek értékét elvonjuk és a fejlesztő, építkező helyekre csoportosítjuk át. Ez könnyedén megy, ha mindkét terület – a leépülő és az újra épülő – egy tulajdonos kezében van. E vonatkozásban a kormányzatnak olyan orientációs pontokat kell kijelölni, amely alapján kidolgozhatók a segítő, építkező és fejlesztő programok.

c) A leépülő szektor termel a legolcsóbban. A szövetkezet által erősen támogatott szövetkezeti tag háztáji gazdasága is olcsón termel. Ezzel a két csoporttal a teljesen önálló és építkező magángazdaság nem lehet versenyképes, mert a hátrányokat a jobb hatékonyságból adódó előnyök nem képesek kiegyenlíteni.

d) Ezek a veszélyes és később sokba kerülő folyamatok sajnos jól simulnak a makroökonómiai folyamatokhoz. A majdnem világpiaci inputok mellett a felvásárlási árak és fogyasztói árak jóval elmaradnak a nyugat-európai szinttől. Az elszegényedő vásárlóknak ez az ár is magas és radikálisan csökkent a belső fogyasztás. A fizetőképes export-piacok alig bővíthetők.

e) Sem keresleti, sem ár oldalról a mezőgazdasági termelés és feldolgozás jövedelempozíciója így tehát nem javítható. A deficites költségvetésből sem várható lényeges elmozdulás, az agrárszféra támogatottsága minimálisra esett vissza.

Következtetés: Az optimista kormánynyilatkozatok ellenére realitás és valóság a leépülő, fejlesztéssel nem számoló, amortizáció nélküli termelés fenntartása, mert jelenleg ez a legolcsóbb. Ez az állapot a termelőt, a

falu lakosságát igen kilátástalan helyzetbe hozza. A hangulat igen elke-
seredett, főképp a nyomott árak és vertikális láncok szétszakadása, az ál-
lami feldolgozóipar fizetéseképtelenségei és a politikai bizonytalanságok
miatt.

Az előbb leírt és még részletezhető makroökonómiai gazdasági folya-
matok, valamint a parasztság és agárértelmiségi érdekek lettek a meg-
határozók és a magyar mezőgazdaságnak sem a szövetkezeti, sem az
állami szektora tartalmilag nem alakult át. Ehhez nem fűződtek erős ér-
dekek. A politikai akarta ehhez önmagában véve kevés. Bebizonyoso-
dott, hogy a parasztság ezeket a dramatikus 2–3 hónapos határidőket
nem tudja feldolgozni. Az Földművelésügyi Minisztérium tájékoztató
anyagok sokaságát küldi, az FM megyei hivatalainak összes munkatársa
a falusi gyűléseket járták, ezt tették a szövetkezetek területi szövetségei
és így tovább. Az átalakulás és főképp az életmódváltás azonnali megva-
lósítása nemcsak pszichikai, de gazdasági oldalról is akkora kockázatot
hordozott, hogy végül is az egyének visszariadtak.

A váltás persze meg fog történni a fent leírt fokozatos és tartalmi
átalakulással is, a gazdasági és egyéni érdekek szerint. A privatizációs
folyamat a gazdaság többi ágában lefékeződött és változatlanul a mező-
gazdaság lesz az a szektor, ahol a magángazdasági szféra aránya néhány
éven belül eléri a 70–75%-ot is.

Ezt a szektorváltást az agrárértelmiségnek kell vezényelnie. A mező-
gazdaság körül a hangulat feszült és felfokozott. Ebben a helyzetben ter-
mészetesen hozható olyan döntés is, hogy a korábban vázolt és fokozatos
folyamat törvénytelen és nem megengedett. Minden évben kitzűzhető
újabb és újabb kilépő nap, elrendelhető a vagyontárgyak kiadása azok-
nak is, akik még soha ezelőtt és ezután sem fognak gazdálkodni, a holt
vagyon használható részei (utak) átadhatók az önkormányzatnak stb. Egy
biztos, a zűrzavar újra nagy lenne, a szövetkezetek jelentős hányada
valóban hirtelen töréssel megszűnne, a termelő kapacitások hirtelen
elértéktelenednének, az új kapacitások kiépítését tömegessé kellene
tenni, amihez igen nagy belső vagy külső erőforrásokra, új szerveződé-
sekre lenne szükség.

VÁLLALKOZÓK ÉS CSALÁDI VÁLLALKOZÁSOK KELET-MAGYARORSZÁG ÁTALAKULÓ MEZŐGAZDASÁGÁBAN

Süli-Zakar István

Kelet-Magyarország falusi társadalma az utóbbi években – dömping-szerűen – egy sor kellemetlen, az életet drasztikusan megnehezítő (külső és negatív) hatást volt kénytelen elviselni. Ezek között kiemelkedő szerepet kapott a keleti exportra kiépült nagyipar termelés-csökkenése és az elavult felszereltségű vidéki telephelyek bezárása miatti gyorsan növekvő munkanélküliség.

A városok és a „szocialista” ipar által feleslegesnek minősített (a falvakba visszakényszerített) embercsoportok helyzetét és magatartását igyekeztem az elmúlt években szociálgeográfiai eszközökkel vizsgálni. Munkámban a statisztikai adatok hiányossága miatt is döntően a „puha” megközelítési módokra támaszkodhattam. A hagyományos földrajzi dif-fúziós kutatásoknak megfelelően különös hangsúlyt fektettem az egyének között szabadon terjedő információs és a szomszédsági hatások vizsgálá-tára. A hetvenes években és a nyolcvanas évek első felében szociálgeográfiai kutatásaim során több ezer kérdőívet vettem fel. 1991-ben újra indítottam Kelet-Magyarországon az adatgyűjtést, s első és megdöbbentő élményem a falusi emberek megváltozott hozzáállásából, elkeseredéséből és apátiájából formálódott.

Már a kutatás kezdetén is úgy véltem, hogy az agrártevékenység *nem kínál végső megoldást* a falusi foglalkoztatási gondok megoldására. Ugyanakkor meglepett a családi gazdaságok gyors terjedése, az önellátás fokozódása. A családi gazdaságok diverzifikációja még a nagyvárosok szomszédságában is ritka jelenség, ami első megközelítésben azt bizonyítja, hogy *nincs megfelelő fizetőképes kereslet* a mezőgazdasági termékek iránt.

Kelet-Magyarországon a munkanélküliség több körzetben már most is meghaladja a 30%-ot. A munkanélküliség egy része itt is természetesen *strukturális jellegű*, tehát a különbség a munkaerő képzettsége és az új munkahelyek igénye között van. Ugyanakkor nagy a veszélye, hogy a

képzetlen, alacsony kulturális szinten álló kelet-magyarországi munkanélküliek (akik itt a munkanélküliek igen nagy hányadát jelentik) kiszorulnak a munkaerőpiacról, s végérvényesen a társadalom periferiájára jutnak. Ugyanez a veszély jelentkezik az elbocsátott közép- vagy idősebb korú bányászok, kohászok esetében is.

Ugyanakkor kelet-magyarországi kutatásaim során arra figyeltem fel, hogy az ország periférikus felében a *mezőgazdasági* tevékenység bővülése jelentős mértékben enyhítette a rohamosan növekvő munkanélküliség kedvezőtlen társadalmi-gazdasági hatásait.

A Kelet-Magyarország falvaiban felvett 2 500 kérdőív mindenekelőtt arról győzött meg, hogy a *családi gazdaságok* szaporodását döntően a *kényszer* indukálja, s ilymódon ezeket jelentős részben „*kényszervállalkozásoknak*” tekinthetjük. Az ipari keresetek csökkenésével (megszüntetésével) párhuzamosan *növekszik a családi gazdaságok önellátó szerepe*, így sokágúsága is.

A kérdéseimre adott válaszok alapján a családi gazdaságokat *három csoportba soroltam*.

a) *kisegítő gazdaságok* esetében „külső” munkaviszonyból származik a családi jövedelem döntő (75%-nál nagyobb) hányada, a gazdaság teljes mértékben, vagy jórészt (75%-nál nagyobb) az önellátást szolgálja. A gazdálkodást a család tagjai kizárólag „munkaidő után” (vagy nyugdíjasként) végzik.

b) *Részmunkaidős családi gazdaságnak* azokat tekintetem, ahol a családi jövedelem megszerzésében a munkaviszonyból és a családi gazdaságból származó jövedelem megközelítően egyforma értékű (de külön-külön is mindenképpen meghaladja a 25%-ot). A gazdaság alapvető feladata az önellátás, de jelentős az árutermelés (25–75%) szerepe is. A gazdaság egy személy teljes munkaidejét leköti (ez lehet nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli), a család többi tagja pedig rendszeresen besegít. A munkacsúcsok idején többnyire alkalmaznak nem családi munkaerőt is. A családi gazdaság termékszerkezete is vegyes.

c) *Családi vállalkozásnak* tekintetem azokat a gazdaságokat, ahol a jövedelem megszerzésének elsődleges, vagy kizárólagos forrását (75%-nál nagyobb részét) a privát gazdaság jelentette. Vállalkozásorientált tevékenység ez, a családi vagyon és munkaerő bázisán. Állandóan foglalkoztatott bérmunkás is előfordul (nem túl gyakran). Munkacsúcsok idején viszont több bérmunkást is foglalkoztatnak. Az önellátás szerepe csekély (25% alatti). Az egyik szülő vagy a nagykorú gyermek más munkahelyen is dolgozhat, de egy vagy két felnőtt teljes munkaidejét leköti a gazdaság. A specializáció jelentősebb szintet ér el a család ellá-

tására szolgáló, és az eladásra kerülő termékek elkülönülnek. Az áru-termelés során előfordul, hogy a legmodernebb eljárásokat, technológiákat alkalmazzák, az önellátásra kerülő termékek esetében azonban még sok a hagyományos elem.

A külső munkaviszonyból, illetve *külső forrásból származó jövedelem csökkenése természetesen gerjesztőleg hatott a vállalkozásokra.* Ez döntően azt jelentette, hogy a vizsgált területen 1989-óta igen sok *kisegítő gazdaság alakult át rész munkaidős családi gazdasággá, illetve néhány rész munkaidős gazdaság családi vállalkozássá.*

A családi gazdaságok általában a hagyományos termékeket állítják elő, hagyományos módon. Az új növény- és állatfajták bevezetéséről kedvezőtlenek a tapasztalatok. Többen ráfizettek, vagy belebuktak pl. a humuszgiliszta, nutria, tökmag stb. tenyésztésébe, termesztésébe. A kudarc oka – véleményem szerint – a *megkésetttség és a kiszolgáltatottság volt.* Azt tapasztaltam, hogy az innovációs lánc Kelet-Magyarországon megszakad, vagyis az *innovációs centrumok nem közvetítik a periféria felé a szükséges információkat.*

Az értékesítési válság és a birtoklási bizonytalanság sötét jelent és bizonytalan jövőképet eredményez. A mezőgazdasági termelőeszköz-kereskedelem híradása is ezt támasztja alá: a mezőgazdaság szinten tartásához szükséges eszközök, anyagok töredékét képesek csak értékesíteni.

A családi gazdaság jövőjében azért a megkérdozettek többsége azért *bíz*ik – bár az indokaik nem meggyőzőek (a mezőgazdasági termékekre mindig szükség lesz; dolgozni csak kell az embernek; legalább a család nem hal éhen stb.). Adatközlőink úgy látják, hogy a *falusi (paraszti) életforma nyújtja (és nyújtotta) a legbiztosabb védelmet a „külső” kedvezőtlen hatásokkal szemben.* A 15–20 éve a városi nagyiparban dolgozók is az *autark parasztság visszaállítását tűzték célul maguk elé.* Időtálló bázisnak, *egyetlen reális megélhetési stratégiának tartják az önellátást.*

Ma nincs egyetlen befogadó városi térség sem az országban (sem külföldi munkalehetőség), így ők ma mezőgazdasági „vállalkozók”-nak tekintik önmagukat. A mezőgazdasági termelőfolyamatba – elsősorban a családi- baráti segítség révén – *viszonylag könnyen be tud ágyazódni az ember, s ez sokaknak jelent ma reális kiutat Kelet-Magyarországon.*

Az önellátó parasztgazdaság restaurálása nagy tömegek számára ma az egyetlen reális cél, s úgy vélem, ennek politikai konzekvenciái sem elhanyagolhatók.

Minél nagyobb a családi gazdaság, annál árnyaltabban ítéli meg a jövőt a megkérdezett. A jövőben a mezőgazdasági piac fellendülésével azoknál a családi gazdaságoknál lehet majd a termelés jelentős bővítésére számítani, ahol jelenleg is már számottevő árutermelést folytatnak. Náluk ugyanis van továbbfejleszhető, bővíthető kapacitás, befektethető tőke, beszerzési és értékesítési tapasztalat, valamint olyan emberi magatartás és értékrend, amely nem idegenedett el a mezőgazdaságtól.

Ugyanakkor az évek óta agrárvállalkozásból élők is *bizonyos feltételek* jövőbeni teljesüléséhez kötik boldogulásukat: pl. ha sikerül a jövőben a gazdaság területét növelni, ha lehetőség nyílik az intenzívebb gazdálkodásra, ha sikerül megfelelő mértékben gépesíteni, ha megfelelő támogatást kap, ha megfelelő áron tudja értékesíteni termékét.

Alig volt olyan árutermelő részmunkaidős családi gazdaság, vagy családi vállalkozás, ahol ne kötötték volna ki: *agrárvállalkozások terén elengedhetetlennek tartják az új típusú szövetkezetekhez kötődő integrált termelést.*

Agrárgazdaságunk alapjait és jövőjét illetően *alapvető kérdésekben még nincs parlamenti döntés.* Ugyanakkor tervszerűen, vagy külön tervek nélkül *a falusi társadalom jelentős embertömeget volt képes visszafogadni.* Az ország keleti falvaiban – csak az utóbbi másfél évben – több tízezer embernek sikerült a „takarékra állítódás”. Társadalmi-gazdasági értelemben – természetesen – ez a döntő többség számára *egy mai emberhez méltatlan vegetálást jelent.*

Az agrárpiacon ekikindülésével az új kihívásokra nem a mai paraszti zárványterületek (Délkelet-Nyírség, Zempléni-hegység, Cserehát), hanem *a nagygazdaságokkal eddig is szimbiózisban él piacorientált családi vállalkozások lesznek képesek megfelelő választ adni.* A jövőben a családi munkán alapuló, szűk profilú családi vállalkozások jelenthetik majd az *agrártermelés bázisát.* Ezek a családi üzemek azonban továbbra sem nélkülözhetik az átalakuló szövetkezeteket. *Rugalmas és folyamatos átmenet szükséges,* elsősorban az agrártermelés jellegéből adódóan, amely már csak az ellátás biztonsága miatt is egy bizonyos kontinuitást követel meg. *A piacgazdaságokban reális kényszere van az innovációk keletkezésének, terjedésének-befogadásának.* Felmerésem meggyőzött, hogy *Kelet-Magyarország falvaiban egy megfelelően széles társadalmi csoport készen áll új agrártevékenység, új szervezetek, ismeretek és technológiák befogadására,* s ezt nem a paraszti mentalitás restaurálásával, paraszti földhözragadtsággal kívánja elérni. A leendő magyar agrárkoncepciónak *elsősorban ezt az agrárvállalkozói réteget kell megcé-*

loznia. A pozitív innovációs impulzusokra Kelet-Magyarországon azonban egy darabig még sajnos várni kell.

Természetesen egy önmagát modernnek tekintő társadalomban mindenképpen *elképzelhetetlen* az, hogy a keresők 20–25%-a (Kelet-Magyarországon 30–40%-a) az agrárágazatban dolgozzon. A közelmúltban kialakult (vagy éppen napjainkban kialakuló) helyzet szükségképpen *ideiglenesnek tekinthető*.

Néhány új agrárvállalkozó talán sikeres lehet, de ők a törpe kisebbséget jelenthetik a jövő magyar mezőgazdái között. A sikeresek zöme az évtizedek óta családi gazdaságot üzemeltetők közül fog kikerülni, akiknél a szakmai ismeret megfelelő személyes ismeretségi körrel és kiépített kapcsolatokkal párosul. A ma funkcionáló családi gazdaságok egy része is ki tudja majd elégíteni a hazai és a (reményeink szerinti) külpiazi igényeket.

Ezek lesznek azok a *középzuzemek*, vállalkozói gazdaságok, amelyek a piaci lehetőségekre és a családi munkaerőre épülnek. Itt már nélkülözhetetlen lesz a korszerű technológia, a fejlettebb infrastruktúra és a jó szervezethezesség. Kelet-Magyarország általam vizsgált agrárvállalkozói közül erre mindössze csak 9% esetében látok lehetőséget.

Véleményem szerint *a családi gazdaságok terén* – már a közeljövőben – *valószínűsíthető egy gyors koncentrációs folyamat* beindulása. Szerencsés esetben ez talán majd egybeesik azzal, hogy a gazdaság egyéb szektorai – főleg pedig a terciér ágazatok – munkaerőigénnyel jelentkeznek. Ebben az esetben ugyanis *biztosra vehető, hogy az új falusi vállalkozók (kényszervállalkozók) zöme felhagy – az egyébként is csak vegetálást biztosító – mezőgazdasági tevékenységével.*

TSZ-ÁTALAKULÁS ÉS CSELEKVÉSI STRATÉGIÁK (Két esettanulmány)

Csibe András

Bajna és Epöl termelőszövetkezeti összekapcsoltsága 1992. december 9-ig tartott. Az átalakulási törvény értelmében lehetőség nyílt mind egyéni mind csoportos kiválásokra is, s a bajnai Alkotmány Termelőszövetkezetben a vagyonnevesítés során 305 tag és több mint 500 kívülálló üzletrésztulajdonosnak nevesítettek vagyont. A nevesítési közgyűlés utáni 15+60 naphan mindössze 14-en jelentették be kiválási szándékukat, ám az utolsó napon a szám felugrott 200 fölé. Vajon mi történt? Mi váltotta ki ezt a pánikszerű rohamot? Előadásomban néhány tényezőt szeretnék ismertetni, melyek a szétválások és kiválások esetében szerepet játszottak.

Mint terepmunkánk során megállapíthattuk, Bajnán végülis csak 43 egyéni kiváló volt, és a szövetkezet két utódszervezetében maradt mintegy 190 tag. Közülük több mint kilencvenen már nyugdíjasok. Epöln viszont nem volt egyéni kiváló, hanem az epöli illetőségű tsz-tagság szétvált, és önálló szövetkezetet alapított. Bajnán, mint néhányan elmondták: leáldozott a közösnek és kitért a maszekvilág. Epöln ugyanakkor, mint azt egy nem kevésbé szellemes interjúalany elmondta, hadikommunizmus van. Mit is jelent ez? Epöln a szétváló szövetkezetbe egy szomszédos tsz-ből sikerült igazgatót hozni, aki a falu polgármesterével karöltve hozzáfogott a megmaradt egységek újjászervezéséhez. Fő célként azt fogalmazták meg, hogy a szövetkezetből egy olyan működőképes üzemet alakítsanak ki, amely egyrészt munkahelyet tud biztosítani a lakosság jelentős részének, másrészt megakadályozza, hogy a megörökölt tsz-vagyont az üzletrésztulajdonosok széthordják és föléljék. Bajnán a tsz-ből mintegy 60 millió forint értékben vittek ki egyének vagyont és vágtak bele egyéni gazdálkodásba. A kiválók között találjuk a volt elnököt, főállattenyésztőt és helyettesét, számos irodistát és jó pár járművezetőt is. A megmaradt szövetkezetben lényegében csak az alaptevékenység maradt meg, bár az utódszervezetnek nem kell megbirkóznia a más-hol oly terhelő adósságokkal, hisz az átalakulás előtt minden hitelezőt elégtettek ki. A kiválók java része egyéni vállalkozásba fogott. Közöt-

tük találunk a mezőgazdaságban dolgozókat is, de a zömük a szolgáltatásokban és az iparban tevékenykedik (pl. fuvarozás, építőipar). Most úgy tűnik, hogy Bajnán azok jártak jobban, akiknek sikerült kihozniuk a vagyont, hisz akik bent hagyták üzletrészüket, nem mind tudtak munkát találni a Teszolgban, de ugyanakkor vállalkozni sem tudtak. Érzékletesen mutatja a két utódszövetkezet helyzetének alakulását, hogy Epölön az induló 22-ről 55-re nőtt a foglalkoztatottak száma (65 tag mellett), míg Bajnán mintegy 70 főt foglalkoztatnak, holott a tagok száma 156. Két eltérő faluval állunk tehát szemben, két olyan faluban, ahol a lakosok által követett stratégiák különböznek. Vagyis hát mindenütt van ilyen is, meg olyan is, de a sikeresebbek különböznek. Bajnán érdemes volt az egyéni utat választani, a kiválását. Epölön viszont a szétválás után megmaradó szövetkezetben volt érdemesebb maradni.

De milyen tényezők befolyásolták az egyéneket azon döntésük meghozatalában, hogy egyéni avagy kollektív stratégiát választanak-e? Két csoportot kell talán elkülöníteni a tekintetben, hogy a döntéshozók kitől szereztek információkat. Egyrészt a tsz és a falu vezetése, pontosabban az elnök lépései és véleménye, másrészt a többi tag álláspontja került mérlegelésre. A meghatározóbbnak én a tsz-vezetés döntéseit tartom, bár a többség követése – mint biztonságra, kockázatsökkentésre orientált döntés – sem elhanyagolható. És itt kell tennünk egy szétválasztást Bajna és Epöl között. Epölön már tavaly tavasszal eldöntötték az ott lakó tsz-tagok a kiválást. Mindezt a polgármester ösztönzésére határozták el, aki ígéretet tett arra, hogy a szétválás után megmaradó résznek megfelelő, profi vezetőt szerez. Bajnán ugyanakkor a tavasz folyamán már elkezdődött egy kétes tisztességűnek tartott játék. A nevesítés és az értébecslés során egyes vezetők állítólag a maguk számára kedvezően befolyásolták a döntéseket, ugyanakkor a faluban a tsz-vezetés azt terjesztette, hogy megmarad a szövetkezet, és senki se váljon ki. Azonban azon a bizonyos forró júniusi napon, a kiválási igények leadásának utolsó napján elterjedt a hír, hogy kiválik a vezetés. Futótűzként terjedt el a hír a faluban, és aki még megtehetette, az bejelentette a kiválást. Sokan azonban így is elkéstek.

Úgy vélem, hogy a bajnai esetet nem kell különösebben elemezni. Azok, akik a legfőbb döntési helyzetben voltak, – és akik stratégiájához a többség a sajátját alakította – tehát az elnök, egyéni haszonmaximalizálásra törekedve a gyors kiválás útját választotta. Vizsgáljuk meg azonban, hogy az epöli esetben miért nem egy hasonló stratégiát követett az ottani vezető, a polgármester. Először is figyelembe kell vennünk azt, hogy pozíciójának legitimitását két forrásból merítette. Egyrészt régi jó

gazdacsaládok leszármazottjának vallja magát, olyan famflia örökösének, mely már századok óta a faluban él, és ad vezetőket a községnek. Másrészt viszont Epöl helyzetéből fakadóan meghirdette az „eltanyásodás megállítási programját”. Epöl ugyanis – hasonlóan más kistelepülésekhez – elszenvedője volt a 60–70–80-as években érkező körzetesítési hullámoknak, s a 90-es évek fordulójára sem iskolája, sem önkormányzata, sem önálló termelőszövetkezete nem maradt. Jelentős számú képzett munkaerő áramlott ki a faluból, és nagyon kevés az újjászervezésben helyben levő képzett ember állt rendelkezésre. A polgármester a falu közös identitását ebben az eltanyásodásban, de egy megállítandó eltanyásodásban határozta meg, s ez elsősorban Bajna ellen irányult. Úgy láttam, hogy az epöli tsz egységben maradásához ez a faluközösség-konstruáló tevékenység nagyban hozzájárult. Hisz a cél érdekében („felzárkózás Bajna mellé”) az egyéni érdekek közösséginek való alárendelése szükségesnek tűnt. Természetesen a polgármester és a néhány hasonló gondolkodású epöli számára a tsz és ÁFÉSZ átalakulások közepette erőforrás is adódott, amely felett diszponálva elérhette a falusi közzvélemény egységét. Vagy ha nem is mindenki értett egyet a koncepcióval, de az is kénytelen volt kollektív stratégiát követni, hisz az árverések során a tsz lelicitálhatja, sőt a munkahely szempontjából monopolhelyzetben levő tsz-ben még munkát sem biztos, hogy kap. Úgy látom tehát, hogy a falu vezetői a község fejlesztésére a kollektív út követését tartják elfogadhatónak. Mindez azonban egy olyan hatalomkoncentrációval járt együtt a két monopolhelyzetben levő tsz és ÁFÉSZ révén, hogy szinte teljesen diszkriminálták az egyéni utat járókat. Bajnán is megtörtént az önkormányzat szerepének és hatalmának megnövekedése, hisz az érdekegyeztető, a földrendező és földkiadó bizottságokban az önkormányzat képviselője is részt vesz, sőt a bizottságok összetételének megállapításában a polgármesteri hivatalnak komoly szava van. Bár Bajnán is arra szolgál ez a megnövekedett hatalom, hogy a falu háború előtti vezető csoportjainak leszármazottait pozícióba juttassa, de a tsz-ből kiváltak jó része olyan vagyoni biztonsággal rendelkezik, hogy egy kollektív stratégia koncepciójának erőltetése sem tudná megingatni piaci helyzetét. Másrészt azt is el kell mondani, hogy a bajnai polgármester és e „falusi blokkból” kikerülő társai az egyéni farmergazdaság modelljében hisznek, nem pedig a szövetkezetben. A kárpótlás során ennek a csoportnak lehetősége van elég jelentős hirtokállomány megszerzésére. Pozíciójuk legitimitásának megerősítését egy élet- és fejlődőképes egyéni gazdaság létrehozásától várják.

Összefoglalva az eddig elmondottakat, megállapítható, hogy a két község esetében az egyéni és kollektív stratégiák alkalmazásának különbözőek voltak a feltételei. Bajnán, ahol a tsz elnöke a kiválás mellett döntött, az döntött jól, aki szintén kivált, hisz nem volt olyan kényszerítő erő, amely meggátolta volna ezt. Másrészt viszont akkor járt jobban a kiváló, ha minél kevesebben váltak ki, hisz az önállóan is működőképes egységek száma korlátozott volt. Epölön viszont az döntött jobban, aki a bentmaradást választotta, hisz szankciók érték azt, aki kivált és egyéni utakat kívánt járni. Mint láttuk Epölön sikerült a falu szimbolikus egységét is megteremteni, amely a kollektív stratégia követéséhez szilárd alapot képezett. Tudjuk ugyan, hogy a szimbolikus egység kialakítását kedvezően befolyásolta a falu vagyoni és foglalkozási csoportjaiban meglévő viszonylagos differenciálatlanság, de emellett a közösség-identitásnak Bajnával szembeni definiálása is jelentősen hozzájárult az egységhez. Szép kifejeződése volt ennek a gépeknek Bajnáról való hazahozatala, hisz a traktorokat és kombájnokat könnyező népünnepegy fogadta.

Bajnán egy vagyonilag, foglalkozásilag és származási helyet illetően is differenciáltabb lakossággal találkozunk. Ez utóbbi azért is jelentős, mivel a községbe a 60-as és 70-es évek során az Alföldről sokan telepedtek le. A törzsökösök csak „gyűtmenteknek” titulálják őket, és a falu vezető pozícióinak betöltésekor preferálják az őshonosakat. Egy komoly létszámú helybenlakó csoportnak a falu szimbolikus közösségéből való kiszorítása, illetve be sem fogadása a kollektív stratégiák követésének gátja. Különös jelentőséget ölt e tény, ha figyelembe vesszük, hogy a volt tsz elnöke is egyike az Alföldről betelepülteknek.

Végül néhány mondatban összefoglalnám, hogy a termelőszövetkezeti átalakulás kutatásának milyen irányokban kellene a számszaki adatokon túl terjednie. Először is fontos az adott átalakulásnak olyan szempontú megvizsgálása, hogy a tagság milyen információk és milyen preferenciák alapján hozza meg döntését. Másrészt elengedhetetlennek látom a történések megértéséhez a tsz- és ÁFÉSZ-átalakulásoknak a falu politikai mezejére gyakorolt hatásának a felmérését. Harmadrészt pedig időt adnék, hogy a körvonalazódó struktúrák életképessége is megmérterettségre kerüljön, ne csak létrejöttének jogszerű avagy épp jogszerűtlen volta. Vagyis várjuk meg, hogy is állják meg a helyüket a piacon az egyéni gazdaságok, és hogyan a szövetkezetek.

BARANYA MEGYE TERMELŐSZÖVETKEZETEINEK FOGLALKOZTATÁSI HELYZETE

Hantó Zsuzsanna

Baranya megyében a mezőgazdaságban az átlagos állományi munkaerő-létszáma 1988-ban 18 288 fő volt. 1992-ben 8 618 fő.

A foglalkoztatottak létszámának csökkenése nemcsak a csőd, illetve felszámolási eljárás alatt álló gazdaságokra jellemző, bár ott a legnagyobb mértékű. Míg a szövetségi tagok száma a megyében 1992-ben közel 18 000 fő, a foglalkoztatottak száma a 9 000 főt sem éri el. A foglalkoztatási kötelezettség megszűnésével a szövetségi tagok növekvő arányban válnak munkanélkülivé. Számuk az 1991. évi 784 főről 1992-ben 1 448 főre emelkedett, a megye munkanélküli létszámának 4,4 %-át, 1992-ben 5,05 %-át alkották.

A létszámleépítések mögött azonban nem struktúraváltás, intenzív, kevesebb munkaerőt foglalkoztató tevékenységre valló háttér húzódik meg. A mezőgazdaságban ugyanis a 80-as évek közepétől bővített újratermelésre már nem nyílt lehetőség.

Míg a jól működő gazdaságokat az amortizálódó állóeszközök folyamatos karbantartása, felújítása és korszerűsítése, azaz a beruházási tevékenység kiegyenlített üteme jellemzi, addig a gazdasági szervezetek működésének zavarai a beruházási tevékenység csökkenésében is nyomon követhetők. A nyolcvanas évek második felétől a magyar gazdaság egészében végbemenő folyamatok eltérően érintették a megye gazdálkodó szervezeteit.

Az egyik legradikálisabb beruházáscsökkenés a mező- és erdőgazdaságban volt (bár az anyagi ágak egészében a beruházási tevékenység csökkenő tendenciát mutat). Itt a gazdasági szervezetek beruházásainak megoszlása 17,2% az 1981–85-ös évek átlagában, míg 1991-ben 8,8%-ra csökkent. A mezőgazdaságban géppótlásokon, és állattartó telepi rekonstrukciókon kívül beruházási tevékenység nem folyt, s e korlátozott beruházási tevékenység sem érintette a megye egészét – a bolyi mezőgazdasági kombinátot, a mohácsi térség néhány gazdaságát, továbbá a szigetvári térség egy-két nagyüzemét kivéve. A beruházási tevékenység

csökkenése a termelés további visszaesését eredményezte, illetve annak a következménye.

Az 1990-es és 1991-es éveket összehasonlítva jelentősen nőtt a termelőszövetkezetek vesztesége. A munkaerőlétszám csökkentésével ugyan nőtt a bérmegetakarítás, csökkent a nyereségadó (egyúttal a nyereségadó-kedvezmény is), de egyúttal csökkent a tartalékvagyonképzés is, nem kevesebbel, mint 82,7%-kal, miközben a tartalékvagyonfelhasználás több mint négyszeresére emelkedett. 1991-ben az 1990-es nyereség 26,1%-át sikerült a termelőszövetkezeteknek produkálni, s a veszteség egy év alatt 1,3 millió Ft-ról 1,1 milliárd Ft-ra nőtt, azaz több mint kilencszeresére. Az eredménycsökkenés következtében kevesebb árbevételhez jutottak. Baranya megyében a termelőszövetkezetek 1991-ben az 1990-es árbevétel 84,1%-át érték el. 1992-ben a 217 millió Ft nyereség mellett az 58 szövetkezet vesztesége 1 323 millió Ft, amelynek 48,5%-a a 16 csődbe jutott szövetkezetet terheli. Az 58 szövetkezet közül az 1992-es évet 11 zárta nyereséggel.

Míg 1988-ban a bankköltség az összes költség 2,2%-a volt: 228 millió Ft, a bankköltség aránya a költségvetésen belül 1991-ben 7,6%-ra emelkedett. 1988-ban az energiaár részesedése az összes költségből 8,3% volt, míg 1991-ben ez az arány már 13,2. 1988-hoz képest az energiaár megduplázódott, a bankköltség csaknem ötszörösére, 931 663 millió Ft-ra emelkedett 1991-ben, s 1992-ben a veszteségek miatt nem arányosítható. Miközben a műtrágyafelhasználás csökkent, s a növényvédőszerre fordított összeg is alig emelkedett (28%).

A termelőszövetkezetek olyan kényszerhelyzetbe kerültek, amelyben nincs más lehetőség, mint a folyamatos munkaerő-elbocsátás és a meglévő vagyon fokozatos felélése. Ez a rablógazdálkodás irányába tereli a szövetkezeteket, növelve a csőd- illetve felszámolási eljárások veszélyét. A TESZÖV a vagyonarányos eladósodottság mértékének vizsgálatára adatokat kért a szövetkezetektől, mely kérdésre 53 szövetkezet válaszolt.

Eladósodottság mértéke	Szövetkezetek		Érintett vagyon	
	száma	részarány, %	millió Ft	részarány, %
10% alatt	9	17,0	3,3	20,4
10 – 20% között	11	23,0	3,2	20,0
20 – 35% között	22	41,5	6,3	39,6
35 – 50% között	6	11,3	1,4	8,9
50% felett	5	9,4	1,8	11,1
Összesen:	53	100,0	16,0	100,0

Kilenc szövetkezet pénzügyi helyzete mondható stabilnak s további 11, összesen 20 szövetkezet működőképessége biztosított, ahol az eladósodottság mértéke a 20%-ot nem éri el, illetve nem haladja meg. A többi gazdaság napi pénzügyi problémákkal küzd, s a likviditási gondok miatt növekszik a csődeljárások megindításának veszélye.

16 öncsődot jelentett gazdaság esetében folynak az egyeztető tárgyalások, de az egyeztetések eredményét a csődeljárásoknak a mezőgazdaságra csak megszorításokkal alkalmazható technikája megkérdőjelezi. Három szövetkezetnél nem született egyezség, és öt szövetkezet nem tudta teljesíteni az egyezségben vállalt határidőket, felszámolásuk megindult. A felszámolásra került nyolc szövetkezet 1990-ben az 58 szövetkezet üzemi termelési értékének 14,1%-át adta, a földterület 13,6%-án gazdálkodott s a háztáji gazdaságokból történt felvásárlás 368 millió Ft volt, a 16 csődöt jelentett szövetkezethez összesen 489 millió Ft.

Az, hogy a termelő típusú szövetkezeteket farmergazdaságokká kell átalakítani, olyan politikai illúzió volt, ami két és fél év alatt nyilvánvalóvá tette, hogy az új struktúra felépítéséhez – a nagyüzemi intézmény- és infrastruktúrahálózat kisüzemi családi művelésre alkalmas infrastruktúrává, intézményhálózattá történő alakítására – az anyagi feltételek hiányoznak. A kormány nem biztosította, nem tudta biztosítani ehhez az átalakításhoz a szükséges pénzügyi bázist. Ezzel kapcsolatban különböző becslések láttak napvilágot. A legrealisabbnak az tűnik, hogy három évi nemzeti jövedelmünket kellene erre az átalakításra fordítani. Meg kell változtatni a falvak gazdasági szerkezetét és a birtokstruktúrát, pl. a most hozott törvény földkimérő költsége 30–40 milliárd Ft. Eszerint „vissza” kellene tagosítani azt a nagyüzemi birtokstruktúrát, amit 30 év alatt létrehoztunk. Ismét ki kellene mérni az utakat a kisparcellákhoz, biztosítani a kutat, vagy az öntözés lehetőségét, az istállókat, létrehozni a kisgazdaságok gépi bázisát, a szárítókat, át- illetve vissza kell alakítani a falurendszert ehhez a struktúrához.

A mezőgazdaság működőképességét veszélyeztető okok a 80-as évekbeli reformtörekvésekig nyúlnak vissza. A költségvetési hiányokat – többek között – a mezőgazdaságban keletkezett jövedelmek egy részének elvonásával kívánták fedezni. Csökkentették a támogatások összegét, 1990 nyarán 30 milliárd Ft-tal, és a támogatási rendszert a piacgazdaságra történő áttérés ürügyével két és fél év alatt folyamatosan leépítették. 1992-ben a különbözőzeti földjáraadék – mint támogatási forma elmaradt, bár nem szüntették meg; 1992-ben az aszálykárokat, azaz nem biztosítható elemi károkat sem térítették meg, csak rendkívül

szűk kör számára (l. 40/1992. (III. 4.) Korm. rendelet módosításai). A felszámolásra került szövetkezetek közül Diósvizsló nem tartozik a kedvezőtlen adottságú területek szövetkezetei közé, s a már elemzett okok mellett egy gazdasági forma, a különbözeti földjáraadó leépítése pecsételte meg a hegyháti szövetkezet sorsát. (Az országban csődöt jelentett 233 szövetkezet területének átlagos aranykorona értéke 16,38, a baranyai 16 szövetkezetben 16,29, a megye egészében 20,0.)

Miközben a mezőgazdaságban a támogatások csökkentek, az ipari árak növekedtek, nőtt a gépek, gépalkatrészek, a műtrágya és növényvédőszer árak, szélesebbre nyílt az agrárpiac. Növekedtek a szállítási és energiaárak. Növekedtek a bankköltségek. 1991-ben 932 millió Ft bankkamat egy jó év teljes nyereségét vonta ki az ágazathoz. A mezőgazdaság magyar gazdaságon belüli kondíciói megváltoztak. Míg az alapanyagtermelőknél a termelői árindex csökkenése 20–25 milliárd Ft veszteséget jelentett, az Agrimpex pl. fennállásának legnagyobb nyereségét realizálta 1992-ben.

A támogatások csökkenése egybeesett a mezőgazdasági termékek világpiaci árának csökkenésével, ami a Közös Piac országainak termelői számára 10% körüli támogatásnövekedéssel járt együtt. A belső és a külső piaci helyzet megváltozása egyidőben zajlott az export-import liberalizációval. A hazai piac nem védte a termelőket, hanem kiszolgáltatta a belső és külső piaci változásoknak, nem hagyott időt ahhoz, hogy alkalmazkodni tudjanak a változásokhoz, s a várható hatásokat ellentételezzék. A magyar termelőt két és fél évig kiszolgáltatták a piacnak, a rendtartási törvényt csak idén fogadták el, s még nem tudja érvényesíteni a termelői érdekeket. Ehhez idő kell. Először a baromfi-ágazat ment tönkre, miközben ez az ágazat a világ baromfitermelésének 10%-át, exportjának 4–5%-át biztosította, tehát versenyképes volt a nyugati piacokon is (l. a felszámolásra került termelőszövetkezetek magas háztáji felvásárlását). Tönkrement a főliás virág, zöldségtermesztőink jelentős része sem bírta a versenyt a liberalizáció miatt kinyitott piacokon megjelenő primőrökkel.

A termelés technikai háttere és infrastruktúrája folyamatosan romlott, a belföldi élelemfogyasztás visszaesett, a jelentős piacvesztés és a teljes gazdasági csőd Keleten relatív túltermelési válságot idézett elő. A korábbi KGST felváltásával kapcsolatos új technikák igen fontosak lettek volna a magyar termelők védelme szempontjából, ezek azonban nem valósultak meg.

A termelőszövetkezetek átalakulási folyamata az elemzett gazdasági körülmények között zajlott. A felszámolás alatt állók kivételével 50 szö-

vetkezet alakult át, többségében új típusú szövetkezetté; a megyei cégbíróságnál bejelentett mezőgazdasági üzemek száma 86. Az egyénileg kivált tagok száma nem éri el a 10%-ot. A a kiváltak számát tekintve a megye 23 szövetkezetéről van pontos adat (1993 április). A kivált 134 fő által kivitt vagyon értéke 62 millió Ft, a 3 milliárd forintnyi közös vagyonból. A 23 szövetkezet vagyonából 34,4% van az aktív tagság tulajdonában, 25,3% kívülállóké, a többi a nyugdíjasoké. 1992-es megyei adatok szerint a vagyon 36,72%-a jutott az aktív tagoknak és 24,73% volt a kívülállóké. Úgy tűnik tovább csökkent az aktív tagság által működtetett vagyon értéke, ugyanakkor a farmergazdaságok létrejöttét szorgalmazó törvényhozás ellenére sem növekszik a kiváló tagok száma. Ugyanis a mezőgazdaságban ma nem a technika, és a jól végzett munka szelektál, hanem a vak véletlen. Minthogy a törvény lehetővé teszi az önkormányzati egységek működését a szövetkezeteken belül, a gazdasági bizonytalanság a tagságot ma még együttmaradásra ösztönzi.

CSOPORTÉRDEKEK ÉRVÉNYESÜLÉSE A SZÖVETKEZETI ÁTALAKULÁSBAN

Börzseiné Závori Mária

A mezőgazdaság, a falu már hosszabb ideje az átalakulás, a változás idejét éli. A változásokat illetően más az a generáció, amely annak idején a szövetkezetek megalakításának feladatait végezte el, és más a jelenlegi időszak feladatainak végrehajtója, de mindkettőjük közös vonása, hogy emberi sorsokat érint, és eredményessége az emberi cselekvéstől függ.

Néhány gondolatban szeretnék rávilágítani arra, hogy Mosonmagyaróvár város és környéke gazdaságaiban az átalakulási folyamat, amely a feladatok sokaságát adta a szövetkezetekben dolgozó vezetőknek, tagoknak egyaránt, a közösségek életében milyen változásokat eredményezett.

A kárpótlási és a szövetkezeti törvény illetve az átmeneti törvény határozta meg azokat a feladatokat, melyeket végre kellett hajtani. A szövetkezetek a földalapok elkülönítése után:

- érdekegyeztető fórumot hoztak létre, amely tervezetet készített táblaszintű egységekig lebontva a kárpótlásra kijelölt földekre;
- a vagyonnak a nevesítését kellett elvégezni. Erről közgyűlési határozatot hozni, a tagokat a vagyonrészek pontos megjelöléséről értesíteni;
- újabb határidő megjelölésével adhatták be kiválási szándéknyilatkozatukat az e megoldás mellett döntők. Ezt követte az egyezkedés a kiválni szándékozók és a szövetkezetben maradók között.

Mindezeket azért tartottam szükségesnek felsorolni, hogy érzékeltessem, milyen jellegű befolyásoló tényezők voltak azok, amelynek megbontották a gazdaságok szervezeti rendszerét és az azokban uralkodó csoportérdekeket.

Az elmúlt időszak gazdálkodására jellemző volt egy bizonyos szintű érdekazonosság, amely a termékstruktúrákhoz kötődött. Ehhez kapcsolódott a szövetkezeti foglalkoztatottak kiegészítő tevékenysége. Szervezetten jelentek meg az értékesítési, forgalmazási és egyéb juttatási formák, amelyek már egy valós integrációs rendszerben működtek. Ilyen jellegű együttműködések a helyi sajátosságok jellemzői szerint alakultak ki,

mint Óvár környékén az eperland, paradicsom és egyéb zöldségfélék termesztése. Mindezek következtében a szövetkezeti és csoportérdekek egy-egy valósult meg, amelyek megbomlása az új motivációs tényezőrendszer következtében az érdekkülönbségek kialakulásával jelentkezett. A kialakult stabilitás érzetét keltő munkacsoportok csoportviszonyai átrendeződtek, megerősödött az informális csoportstruktúra. Az új szimpátia és érdekcsoportok már nem a szervezett munkacsoportok szerint jelentek meg. Ennek oka a tulajdon és struktúraváltás szükségességét előidéző intézkedések sora. Habár a gazdálkodó szervezetek a struktúraváltás szükségességét időben érzékelve tettek lépéseket az új szervezeti formák, kisebb egységek, új érdekeltségi rendszerek kialakítására, de ez a változásokkal kiforrni nem tudott.

A kárptólás következményeként a földtulajdon nevesítésével megjelent:

- a többség akaratát kifejező egyéni tulajdonon alapuló, de közös gazdálkodást megvalósítók szándéka;
- az egyéni gazdálkodásban érdekeltek, valamint
- a valós szükségletektől elrugaszkodott vélt érdekek alapján kialakuló nosztalgizáló köre, melyek a legszűkebb csoport szimpatómákat mutatják.

A kárptólásra jogosultak földigénylése másként jelentkezett környékünkön ott, ahol a faluban az őslakosok száma a meghatározó, és a nyugdíjasok ragaszkodtak részaránytulajdonuk megjelöléséhez, s másként azokban a telepese községekben, ahol az őslakosság csak 10%. A földkérdésben megjelenő eltérő érdekek is eredményezték azt, hogy az ilyen – korábban egy gazdaságot alkotó – községek falunkénti szövetkezetekké váltak szét.

A magángazdálkodásban érdekeltek az egyéni, illetve a csoportos kiválás mellett döntöttek. Az egyéni kiválók közt voltak olyanok, akik eddig a szövetkezet zöldség- vagy húsboltjában dolgoztak, mint szövetkezeti tagok, és most vagyonyjegyük fejében kiváltak. A nyugdíjasok közt 10–12 fő vált meg tagsági viszonyától az azonnali, nagyobb összegű pénzhez jutás érdekében (80–100 db szarvasmarha kivételére került sor, amely azonnal vágóhídra jutott.) A csoportos kiválók közt jellemző, hogy az eddig is egy munkacsoportot alkotó kis közösségek váltak ki, amelyek a gazdálkodáshoz elsősorban kiszolgáló illetve alaptevékenységen kívüli tevékenységükkel kapcsolódtak. Kft-t, betéti társaságot alapítva továbbra is szolgáltatást nyújtanak a falunak, valamint a

szövetkezetnek. Többek között 17 fő műhelyben dolgozó, 15 fős építő brigád, 15 fő ügyviteli dolgozó választotta ezt a megoldást.

A gazdaságok vezetői rákényszerültek arra, hogy a korábbi szervezeti felállásban működő, és most már felbomlott munkacsoportok helyett ezeknek a kialakult új csoportoknak kívánságait vegyék figyelembe, amely nem mindig megbékélést, kiegyezést hozott létre, hanem a még meg nem jelenő problémákat, konfliktusokat is felszínre hozta. Ezen konfliktusok levezetését tapasztalataink szerint számos vezető még úgy is vállalta, hogy az nem is az ő feladata volt. Fellelhető az is, hogy egyes érdekcsoportok élére általában a középszintről kivált szakemberek álltak.

Alkalmazkodóképességet, kompromisszumkésztséget kívánt mind a tagok, mind a vezetők részéről az az alkusorozat, amely a vagyonscortosítások, felajánlások körül kialakult. Sajnos előfordult olyan eset is, hogy megegyezés hiányában határidők csúszása miatt, tovább húzódott a folyamat.

A falvakban bonyolította a helyzetet még az, hogy az ezideig látszólag egy irányba ható települési érdek és a szövetkezeti érdek erőteljesen különvált. Sok esetben nem ismerték fel az önkormányzat és a gazdaság vezetői, hogy csak közösen tudják megoldani a gondokat. Ezeknek néhány helyen politikai indítéka is volt. Az előírt változtatások megtörténte után csak bizonyos ideig nyugodtak meg a kedélyek, mert ezt követően felélénkült a munkaeszközök elosztásának kritikája. Ez ismét új típusú érdekcsoportokat hozott létre. Megindult a küzdelem a sokszor amortizálódott gépekért is, melyet megítélhetünk úgy is, mint az élénkülés, a vállalkozói kedv fellelhető jegyeit. A gépek új tulajdonosai többségükben azonban nem saját gazdálkodói tevékenységükhöz veszik ezeket igénybe, hanem szolgáltatási jelleggel hasznosítják, hiszen akinek eszköze van, az tud gyarapodni, tőkét képezni. Megtörtént az épületek felosztása is, amelyek különböző kft.-khez kerülve a kft.-tulajdonosok szintén nem a mezőgazdasági termelést szolgáló célt tűzték ki, hanem a hasznosítás lehetőségét ragadták meg, így lettek istállókból, magtárakból raktárak.

Természetesen az Óvár és környékén kialakuló még egyéb érdekcsoportosulások – amelyek az osztrák határ közelségéből adódóan jönnek létre – nem lehetnek országos standard értékűek. A mezőgazdaságból felszabaduló munkaerő foglalkoztatásának sem jelenti megoldását az e helyzeti előnyből adódó alkalmankénti munkalehetőség.

Felillantva néhány gondolatban azokat a tendenciákat, amelyek a változások hatására megindultak és kialakították az új érdekazonosság alapján a különböző csoport törekvéseit, elképzeléseket, azok erősí-

tése, támogatása látszik indokoltnak, amelyek e régióban is az intenzifikált mezőgazdasági termelést tűzik ki célul. A gazdaságok új felállású közösségei épp a helyi érdekek, helyzeti előnyök érvényesítéséhez azt a külső támogatást várják, amely további bizonytalan helyzetüket megszüntetve termelésüket segíti.

HELYI KEZDEMÉNYEK A RURÁLIS GAZDASÁGOK KIALAKÍTÁSÁÉRT ERDÉLYBEN

Neményi Ágnes – Neményi József Nándor

A román agrárgazdaság megfelelő stratégia nélkül indult el a rendszerváltás és szerkezetváltás útján 1991-ben.

1991-ben a földtörvény életbelépésekor, amely helyreállította az 1948-as földmagántulajdont, gyakorlatilag a tsz-ek spontánul felosztottak és vagyontárgyaikat *megfelelő ellenőrzés nélkül* kiosztották. Ennek következtében Romániában, így Erdélyben is, az ágazat általános válságba került: csökkent az állatállomány, a termőföldeknek egy része megműveletlen maradt, a gépesítés és általában a termelés csökkent.

A valamennyire működő szövetkezetek megszűnése (illetve politikai megfontolásokból való szétverése 1990-ben) súlyos válságot idézett elő. Romániában az egész nemzetgazdaságban egy bonyolult köztes állapot lett uralkodó. Az újonnan alakuló gazdasági egységek, és a még meglévő állami mezőgazdasági vállalatok sem a központi utasításokat, sem a piac jelzéseit nem tudják fogadni. Szerintünk ez a több mint két éve húzódó bonyolult köztes állapot a legveszélyesebb, és elengedhetetlenné teszi a privatizációs folyamat felgyorsítását.

A tulajdonreform szükségességét a fejlődő országok tapasztalati is alátámasztják. A tulajdonforma megreformálása nélkül, szerkezetváltás nélkül nem lehet sikeres a gazdasági rendszerváltás, falun sem. A privatizáció viszont csak akkor lehet eredményes, ha az új gazdák vagy vállalkozók saját pénzből fektetnek be és egy új vezető kiválasztási folyamat – káderváltás – indul be.

Tehát a gazdasági bajokra a privatizáció a legjobb orvosság, ezt gyorsítani kell, ameddig csak az állami tulajdont nem hordják szét és az állami vállalatok nem sorvadnak el olyan mértékben, hogy nem lesz mit privatizálni. A félbehagyott reform rosszabb, mint az el sem kezdett, mert új aránytalanságokat, igazságtalanságokat és nyomort hordoz; a köztes állapot nemcsak a gazdaságban, hanem a társadalomban is meghonosodik, és végképp megviseli a lakosság tűrőképességét.

A három éve alkalmazott monetáris sokkterápia után teljesen világos Romániában is, hogy a gazdaság élénkítése és befektetések nélkül nem

lehet eredményeket felmutatni. Feloldani a társadalmi problémákat csak a gazdasági válság enyhítésével lehet, ha „kiittuk fenéig” a keserű orvosságot: megtörténik a tulajdonátadás, megszűnik az állam egyeduralkodó falun is.

Több mint két évvel a földtörvény elfogadása után az alapvető kérdések 1993 júliusában is tisztázatlanok, aminek a fő okai szerintünk a következők:

- az új gazdák kevés földdel rendelkeznek. Maximum 10 ha-t adtak vissza egy személynek, és nem biztosítottak mezőgazdasági gépeket és felszereléseket az új tulajdonosoknak;
- az új tulajdonosok tőkehiánnyal küszködnek, az állam nem biztosított előnyös hiteleket a magángazdálkodás elindulásához;
- az alapvető gépi munkákat az AGROMECS SA állami vállalat végzi el, de ennek is már amortizálódott a traktor- és gépparkja, ugyanakkor a vállalat monopol helyzetben van, és az árakat többször is felemelte. Szolgáltatásaik díja nincs arányban a mezőgazdasági termékek eladási árával.
- a szövetkezeti mozgalom és a mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom 1949–1989 között teljesen lejáratódott, és a legtöbb faluban fel sem lehet vetni a szövetkezés szükségességét;
- a helyi vezetésben falun és a községekben nem történt meg egy valószínű politikai rendszerváltás. A falusi önkormányzatokban óriási szerepe és befolyása van a régi hatalom képviselőinek. A kedvezmények adásához, hitelhez jutáshoz állami vállalatokkal kell előzőleg leszerződnetni a mezőgazdasági termékeket.

A mezőgazdasági termelést a rosszul működő tervgazdaságból visszavezetni a piacgazdaságba Erdélyben, egy történelmileg ismeretlen folyamat; az átállás terheit és kudarcait gyakorlatilag a falusi nép viseli. A gazdasági *rendszerváltás drámája* tovább tart 1993 második felében és valószínűleg 1994-ben is, mert nincs megoldva a gépesítés, a hitelezés, a biztosítás kérdése, és a tulajdonviszonyokat nem sikerült még teljes mértékben tisztázni. Kolozs megyében a megszűnt 205 tsz-ből csak 56-nak van likvidálási mérlege, és a tulajdonosi bizonylatokat csak 30%-ban osztották ki. Ilyen körülmények között az év első öt hónapjában csökkent az állatállomány, a tejtermelés, aszálykárok miatt az őszi árpa, cukorrépa, borsó kb. 50%-os termés kiesést vetít elénk.

A fentiekből nyilvánvalóan következik a termelés-csökkenéssel együtt a fogyasztás-csökkenés, a beruházások stagnálása és egy új egyensúly-eltolódás, amelynek következtében a piac felvevőképessége továbbra is

csökken. Véleményünk szerint a piacgazdaság és farmgazdaság kialakulása az erdélyi faluban egy lassú folyamat, és a valódi változásokig még sok időnek kell eltelnie.

A helyzetet bonyolítja az, hogy az állami mezőgazdasági vállalatok is válságba kerültek, a tulajdont és vagyont felélik és részben elherdálják (csirke és sertéskombinátok) és Románia élelmiszer-export helyett alapvető mezőgazdasági termékeket importál, újabb és újabb fogyasztási hi-teleket vesz fel. Ennek közvetlen következménye a magas inflációs ráta (1992-ben 203%, 1993-ban első hat hónap: 71%) és a cserearány rom-lása a konvertibilis valutákhoz viszonyítva, a mai tulajdonosi bizony-talanság körülményei között.

Két évvel a földtörvény életbelépése után megállapíthatjuk, hogy csökkennek a lakosság tartalékai és megtakarításai, súlyosbodik a tőke-hiány, és elvesztegetett idő és hibás út után csak az esetleges külföldi tőkebeáramlás segítségével lehetne megoldani az alapproblémákat a termelés beindítása és beruházások élénkítése céljából.

A független egzisztenciák kialakítását az államtól való függőség meg-szüntetéséért – mint a civil társadalom kialakításának forrását –, a farmergazdaság helyett önfenntartó kis gazdaságok kialakulását vizsgált-uk három gazdálkodó példáján, akik Kolozsvártól 15, 30, illetve 55 km-re vannak. E településeken agrármérnökök kezdtek hozzá 1992-ben a magángazdálkodáshoz, bérbe vettek földeket és leszerződtek az állammal a termények jelentős részét.

a) Kolozs községben D. J. mezőgazdasági gépészmérnök a szülők és nagyszülők földjén 10 ha-on és 110 ha-on bérbe vett földön kezdett gazdálkodni, saját kft-t indított be, traktort vett, és édesapjával és roko-naival szerződést kötött, hogy biztosít a tulajdonosoknak hektáronként 100–200 kg búzát. Hitelt a ROMCEREAL és a dési konzervgyár adott a búzáért illetve a borsóért, ugyanakkor szerződést kötött az apahidai AGROMECA SA vállalattal, amely traktorokat, kombájnokat és más mezőgazdasági gépeket kölcsönöz. Mivel azonban ezek rossz minősé-gűek, továbbá az energiahordozók (gázolaj és más petróleumtermékek) árának emelkedése és új forgalmi adó bevezetése folytán a jövedelmező-ség kétes. 1992-ben minden hektár bérbe vett föld 12 000 lej tiszta nyereséget hozott D. J.-nek és társának (szintén diplomás mérnök), de mivel a társ nem volt helybéli, visszavonult és végkielégítést kért az alapítókéből.

1993 április-júniusában az aszálykár miatt 20 ha borsó 50%-ban károsodott, és mivel a vetőmag 1,12 \$ volt (800 lej/kg.), nincs garancia

a dési konzervgyártól vett hitelre. Az őszi búza 40 ha-on gyenge közepes termést ígér, a maglóhere ritka, a kukorica jelenleg nem ígér biztos termést. Bár a termelési eredmények előre láthatólag gyengék, mégis D. J. tevékenysége pozitív megítélésű, mert a kolozsi nehezen gépesíthető határban neki köszönhető, hogy idős emberek földjének 50 százaléka fel lett szántva. Hozzá kell tenni, hogy az új földtulajdonosok kb. 40%-a egyáltalán nem dolgozta meg a földjét.

Az év végére az AGROMECS vállalatot privatizálni fogják, D. J. traktorokat szeretne venni szüleivel és rokonaival együtt, így a magántraktorok száma a 3000 ha földterületre (szántó, kaszáló, legelő) 52 darab lenne, ami kevés, mert ebből az új traktorok részaránya csupán 15%.

A nyereséget majd esetleg a maglóhere, vetőmagbúza és borsó-mag képezi, ha az időjárás közel három hónap aszály után kedvező lesz. A bérbevett földek legnagyobb része podzol, amely sok istállótrágyát igényel, és sok a lejtős, 6%-nál nagyobb meredekségű szántó. Legjobb esetben 1993-ban D. J. és családja nem zárja vesztéssel az évet.

b) B. P. apahidai vállalkozó 5 ha-on kezdett el gazdálkodni, virágra, zöldségre (primőrökre), illetve feldolgozásra is szakosodott. Az aszály miatt (nem volt öntözésre berendezkedve) ez év májusában abbahagyta a termelést, és kocsmát nyitott, ahol sört és más szeszesitalt árusít, és földjének nagy részét bérbeadta az AGROMECS-nek. Megmaradt az önfenntartó kis gazdaság 0,5 ha-on, ahol paradicsomot, fűszerpaprikát, padlizsánt és paradicsompaprikát termel rokonai segítségével.

c) R. S. Aranyosgerenden, Kolozsvártól 55 km-re bérbe vette a Bánffy grófok 40 aranykoronás földjét, és bár még lehetősége lett volna 90 ha 30, illetve 40 aranykoronás földterület bérbevételére, nem tette ezt meg, csupán 32 ha-t vett bérbe, mert az AGROMECS SA nem biztosította a gépesítést, illetve túl drágának találta a gépi munkák ellenértékét. A bérleti díj 500 kg búza/ha. A növényi kultúrák beosztása a következő:

– maglóhere	11 ha
– szarvaskerep mag	3 ha
– zabos bükköny	3 ha
– sörárpa mag	15 ha
– összesen	32 ha

A vetőmagvak le vannak szerződve a SEHROM SA állami vállalattal, és ez a részvénytársaság meghitelezte a lóhere magot, a sörárpat és a szarvaskerep magot. A termelési előrejelzés a szárazság miatt gyenge, a termelésekiesés 40–45%. Ilyen körülmények között, bár R. S. 41 éves

szakgyakorlattal rendelkezik és okleveles agármérnök és kutató, (a legjobb földeket vette bérbe, de nem öntözött) 1993 júliusában válságos helyzetbe került, mert nem lesz mivel fizesse a gépi munkákat, illetve a két alkalmazottját (egy technikust és egy őrt).

Távlati terveiben benne van két traktor vásárlása (univ), ekék, tárcsás borona és utánfutók megvétele. Ehhez hitelt szeretne felvenni, de a kb. 30 millió lej (8 millió Ft) értékű hitelre nem tud megfelelő garanciát felmutatni. Az AGROBANK 65%-os kamattal hat évre folyósítaná a hosszú lejáratú hitelt, de megfelelő fedezet hiányában nem biztosítja hitelkéréséhez a szükséges összeget.

R. S. külföldi kapcsolatokat is keresett, és számításai szerint normális természeti viszonyok esetén 8 év alatt vissza tudna fizetni 40 millió lejt, de nincs fedezete az évi 19 millió kamatra.

Az aszályos év körülményei között mind a három esettanulmány negatív eredményekhez vezet; Romániában nincs jól megszervezve a mezőgazdasági növények biztosítása, és így a kevés induló tőkével rendelkező vállalkozók ki vannak téve a természeti tényezők kénye-kedvének. Ezt a helyzetet súlyosbítja az AGROMECH állami vállalat monopol helyzete, amely felemelte a gépesítés díjait, de nem biztosít időben és minőségben megfelelő szolgáltatást.

A megoldáskeresés útján elsőrendű fontosságú lenne a gépesítés teljes privatizációja, új traktorok és mezőgazdasági gépek vásárlása és az alapvető mezőgazdasági termények: búza, kukorica, árpa, tehéntej és a gyapjú állami támogatása. Mindezek mellett, mivel a költségvetés 1992-ben és 1993-ban is deficites, külföldi alacsony kamatlábú hitelek folyósítása az új tulajdonosoknak, ha rendeződtek a tulajdonviszonyok.

A SZÖVETKEZETEK FUNKCIÓI A MEZŐGAZDASÁGBAN*

Szabó Gábor

Az ország gazdasági stabilitásának és későbbi fejlődésének biztosításában az egyik legfontosabb szerepet kétségkívül a mezőgazdasági szövetkezetek kell, hogy játsszák, mivel a mezőgazdasági termelés terén súlyuk – még az átalakulás idején is – meghatározó. A szövetkezetek formáját tekintve átalakulás történik ma Magyarországon és az érintettek szempontjából az a fontos, hogy a „szövetkezeti lényeg” fennmaradjon, illetve megteremtődjön, mert ez képviseli a szövetkezeti tagok érdekeit hosszú távon.

A szövetkezetek lényegét Ihrig Károly (1892–1970) professzor, nemzetközi hírnő agrártudós és szövetkezet-elméleti szakember segítségével próbáljuk feltárni, ezt követően pedig nyugat-európai, elsősorban holland példák alapján igyekszünk bemutatni, milyen célokat kell és lehet kitűznie egy szövetkezetnek, valamint milyen eredményeket képes elérni egy *hatékonyan megszervezett szövetkezeti rendszer*.

A „szövetkezeti lényeg” Ihrig Károly műveiben

Ihrig professzor szövetkezeti elmélete az individualisztikus vagy más néven gazdasági elméletek közé tartozik. Ezek a szövetkezetek reformáló, jobbtétő hatását elsősorban gazdasági téren tartják hasznosnak, és azt a liberális piacgazdaság „vadhajtásainak” lenyesegetésével fejt ki.

A teljes gazdasági szabadságon túllépve a fő cél Ihrig professzor szavaival az, hogy: „Összhangba kell hozni a termelést és a fogyasztást úgy, hogy a termelés ismét azt és annyit nyújtson, amire és amennyire a fogyasztásnak szüksége van.” Ez tehát a szövetkezetek feladata közgazdaságilag makroszinten. Általában megállapíthatjuk, hogy Ihrig professzor megközelítése makroökonómiai volt mindvégig, nem egy konkrét szövetkezet érdekelte, hanem a rendszer maga. Nem is csodálkozha-

* A kutatás az OTKA F-4702 támogatásával készült.

tunk, ha az előbb idézett, 1929-ben megjelent „Alapvető jelentőségű szövetkezetek” c. művében a szövetkezet fogalmának meghatározásakor egyfajta nagyobb egységet, rendszert is feltételez: „A mozgalom egysége a szövetkezet. Ez alatt olyan társulatot értünk, amelyben több gazdaság, valamely gazdálkodási mozzanatot *közös üzemben* végez vagy végeztet el, úgy azonban, hogy a gazdaságokat egyébként független különállásukban meghagyja.” (15. p.)

Magángazdaságilag a tömörülés célja Ihrig Károly szerint az, hogy megtakarítsák a vállalkozói nyereséget (a közvetítő elem kiküszöbölésével), illetve a forgalom jobb megszervezésével azt gazdaságosabbá tegyék.

Bár az alapvető és deklarált cél *gazdasági*, a szövetkezetek másik fontos célja, funkciója *társadalmi*, azáltal, hogy összegyűjtve a kis egzisztenciákban rejlő apró energiákat, a tagok gazdasági, szociális és erkölcsi helyzetének javítását, azaz társadalmi felemelkedését szolgálja.

A „kiegyenlítő erő”

Nyugat-Európa mezőgazdasági szövetkezetei általában egycélúak, azaz egy konkrét célra szerveződtek (single purpose co-operatives). Különösen a skandináv és a holland szövetkezetek működnek ilyen elv szerint. Ezekben az országokban idegenkednek a többcélú (multi purpose societies) szövetkezetektől, mert ezekben a szervezetekben az elszámolás áttekinthetetlen.

A mezőgazdasági termelési folyamat középpontjában a közös piaci agrárpolitikának megfelelően a farmerek, a családi gazdaságok állnak. A szövetkezetek pedig alapvetően különböző *szolgáltatásokat* nyújtanak számukra, melyek közül azokat veszik igénybe, amelyek segítségével a költségeiket csökkenthetik, illetve a bevételüket növelhetik. Végző soron a tagok jövedelmének növelése a célja az egyesülésnek is, hiszen azért hozták létre. A szövetkezet *kifelé* a piaci szereplőkkel szemben úgy viselkedik, mint bármely más gazdasági társaság, *nyereséget* próbál elérni, melyet aztán a tagoknak oszt szét a szövetkezettel való kapcsolatok arányában, hiszen *befelé* a tagokkal való kapcsolat *altruiztv*, azaz a szövetkezet önmagában nem törekszik nyereségre.

A szövetkezeteket aszerint csoportosíthatjuk, hogy hogyan kapcsolódnak a termelési folyamathoz. Az input oldalnál (a holland példából kiindulva) a legfontosabbak: a vetőmag és a trágya biztosítása, ezeket (egyéb cikkek mellett) az ún. *beszerző-szövetkezetek* útján szerzik be a

tagok. A termelés során a farmerek sok fajta szolgáltatást igénybe vesznek, így szükségük van a hitel- és biztosító-szövetkezetekre, illetve a mesterséges megtermékenyítést nyújtó, valamint az alkalmi munkaerőt biztosító (farm relief) szövetkezetekre. Ezeket nevezhetjük „szolgáltató-szövetkezeteknek” is. A megtermelt termékeket pedig a különböző piacokon az értékesítő-szövetkezeteken keresztül helyezik el a farmerek. Egy szövetkezet általában csak egy termék forgalmazásával foglalkozik, de a piacképeség fokozására gyakran feldolgozzák azt, illetve tárolással várják ki a megfelelő időt az értékesítésre.

A szövetkezetek tehát az egész termelési folyamatban egyfajta „ki-egyenlítő erőt” („countervailing power”) játszanak azáltal, hogy a farmereket összefogják, s így együttesen képesek (főleg a szövetkezeti központok révén) a piacra hatást gyakorolni, azt a kvázi tiszta verseny irányába elmozdítani. Egyenként ugyanis a termelők túl kicsik, nem képesek egyforma minőséget garantálni, egyáltalán gyenge a pozíciójuk a (vásárláskor, eladáskor egyaránt) a koncentrált iparágakkal és erős eladókkal szemben.

Vegyes szövetkezeti struktúra szükségessége

Magyarországon az újonnan létrehozott szövetkezetek lehetnek *egycélúak*, melyek létjogosultságát a nyugat-európai gyakorlat igazolja (pl. hitel-, beszerző- és értékesítő-szövetkezetek). Hatékonyság szempontjából fontos azonban fenntartani a meglevő „*többcélú*” szövetkezeteinket is, mert a mi gazdasági és társadalmi viszonyainknak ezek felelnek meg leginkább, természetesen a szükséges változások után, amelyek során valódi és működőképes szövetkezetek jönnek létre. Nem vagyunk abban a gazdasági helyzetben, hogy a gazdálkodók mindent előlről kezdve próbáljanak új szövetkezeteket megszervezni, létrehozni. A nemzetközi kötelezettségek teljesítéséhez szükséges aktív külkereskedelmi mérleg biztosítása az élelmiszertermelés feladata lesz a következő években is, ehhez viszont a szervezeti keretek részleges megőrzése szükséges, hiszen csak így lehetséges a *folyamatos működés*. Ez megegyezik a tagok többségének akartával, akik szintén a szövetkezetekben maradás mellett tették le voksukat.

A megoldás tehát *vegyes szövetkezeti struktúra* kialakítása a tényekből, a valóságból kiindulva, de lehetőség szerint felhasználva a II. világháború előtti szakirodalomban felvetett tapasztalatokat, illetve a sikeres nyugat-európai (főként a dán és a holland) gyakorlat eredményeit. A

meglévő „közös termelő” szövetkezetekre is szükség van, ha tisztázódtak a tulajdonviszonyok, s ezen keresztül az érdekeltségi rendszerek, valamint az elszámolási és nyilvántartási módszerek. A hatékonyságot biztosítja ezekben az esetekben a termelés méretéből adódó költségszűkenés, a nagyüzemi technológia alkalmazásának lehetősége (különösen a szántóföldi növénytermesztés esetében), a specializáció, a jól képzett szakemberek tudása és tapasztalata, valamint a már meglévő piaci kapcsolatok kihasználása.

Valószínűsíthetőleg a szövetkezetek nagy része több funkciót fog ellátni, vagy legalább a beszerzési, illetve értékesítési tevékenységeket fogja koncentrálni. Az input oldalon nagy szerepe lesz a gépbeszerző- és hitelszövetkezeteknek a termelés elindításában, mivel könnyebben és olcsóbban jutnak hozzá a kívánt tőkéhez, illetve eszközökhöz. Az output oldalon pedig a raktározást, feldolgozást és csomagolást végző szövetkezetek a vertikáció mezőgazdaságot meghaladó lépcsőfokait építik ki, miközben az áru értékét növelik. Nagy szerepük lesz a szövetkezeteknek a minőség biztosításában is, hiszen nagyobb tőkeerejük révén képesek a szükséges berendezéseket beszerezni a termékek feldolgozásához és a szabványok betartásához egyaránt. Mindezek mellett egy szaktanácsadói hálózat kiépülése szükséges, amelynek azonban egy megfelelő általános kulturális szintre kell épülnie. Ebből a szempontból nem elhanyagolható a tagság és az alkalmazottak képzése, hogy képesek legyenek az új ismereteket befogadni. A nyugati (főleg a dán) példák igazolták az emberi tőkébe való befektetés jó megtérülését.

Az eddigiek alapján valószínűsíthető tehát, hogy a szövetkezetek nagy szerepet fognak játszani a vizsgált területeken, mint:

- *piaci „ellensúlyozó erő”*, részben az összefogott forgalmi funkciók méretei miatt, részben a vertikációban betöltött szerepük révén;
- *integrátorok* (egyes esetekben felvállalva a termelési folyamatok irányítását is);
- *gazdasági érdekképviseleti szervek* bizonyos mértékig, ez természetesen csakúgy, mint a piac befolyásolása, elsősorban a szövetkezeti központokon keresztül valósulhat meg;
- *a felelősségmegosztást és a hatékonyságot* egyesítő speciális szervezetek, melyeknek különösen fontos szerepet kell betölteniük, hiszen az új gazdálkodók általában nem rendelkeznek elegendő tőkével és szakismerettel egy életképes farm vezetéséhez.

A szövetkezetek *társadalmi hatását vizsgálva* pedig megállapíthatjuk, hogy a széthulló szociális háló szerepét némiképpen képes betölteni, azáltal, hogy a tagok társadalmi pozícióját erősíti:

- a tagok jövedelmének növelésével a gazdagoságon keresztül;
- a szövetkezeti puffer felhasználásával; illetve
- a közösséghez való tartozás érzésével, amely megkönnyíti a gazdasági, társadalmi és morális válság leküzdését.

Tehát a kedvező, vagy legalább kielégítő makrogazdasági feltételek mellett egy élet- és versenyképes szövetkezeti szektor kialakításához vegyes szövetkezeti struktúra szükséges. Ez pedig a falusi társadalom boldogulása mellett az agrárgazdaság, és ezen keresztül az egész magyar gazdaság stabilitását biztosíthatja.

A MAGYAR CUKORVERTIKUM TOVÁBBFEJLŐDÉSÉNEK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Gurzó Imre

A nyugat-európai cukorgazdaságban az utóbbi 25 évben rendkívül gyors és sokrétű fejlődés volt tapasztalható. A 60-as évek megvetették a következő évtizedek fejlődésének alapját, előkészítették a tudományos technikai forradalmat (gépesítés, modernizáció, kemizálás, komputer-technika, informatika stb.). A nyersanyagtermelés vonatkozásában a nyugat-európai országokban a gépi cukorrépa-termesztésre való áttérést ösztönözték egyrészt az ipar hatásai (a mezőgazdasági munkaerő egy része az iparba vándorolt; a mezőgazdaság kiváló felvevőpiacot jelentett az ipar által előállított mezőgazdasági gépek számára), másrészt a mezőgazdasági tulajdoni szerkezet (a kis családi farmokon a munkaintenzív cukorrépa-termesztés élőmunkaigényét csökkenteni kellett). Nyugaton a magyarországinál tehát korábban kialakult a kemizált, gépi cukorrépa-termesztés. Ennek az egész rendszernek alapsajátossága, hogy a termesztők 3–5, maximum 10 ha-os kis cukorrépa-területeihez alkalmazkodik. Ekkora méret mellett a termesztés családi keretek között, magas színvonalon gépesítve szinte „kertszerű” pontossággal, a munkálatokat optimális időben végezve, egyes fázisoknál – ha szükséges – kézi munkaerőt is alkalmazva folytatható. Lényeges a fejlődés hajtóerejét adó két tényező: a verseny és a magas jövedelmezőség. A termelés irányítói, a gyárak olyan helyzetben voltak, hogy a minőségi cukorrépa-termesztést a kimagasló jövedelmezőség által ösztönözni tudták. A termesztők között nagy volt a verseny, így a gyárak a farmerek között „válogathattak”. Másrészt a magas színvonalú termesztéshez minden tudományos segítséget meg tudtak adni. A gyárak a kutatási és a termesztési tapasztalatok birtokában már a 70-es évek elején répalaboratóriumokat szereltek fel: laboratóriumi talaj-, és répavizsgálatokon alapuló szaktanácsadást vezettek be, különböző felárakkal, prémiumokkal ösztönözték a minőségi répatermesztést. Eredmény: a hektáronkénti répa- és cukortermés erőteljesen nőtt, jobb lett a répa minősége, ezzel összefüggésben javult a gyári munka (energiamegtakarítás, nagyobb cukorkiho-

zatal, kisebb veszteség stb.). Kialakult az ezredvég modern, környezetbarát cukorvertikuma.

A vázolthoz képest Magyarországon az ágazat fejlődése gyökeresen másként alakult. A nyersanyagtermelést a tsz-ek és az állami gazdaságok uralták és ma is uralják. A 60-as években nálunk is erősen csökkent a mezőgazdasági munkaerő, de hiányoztak a korszerű nagyüzemi répatermesztés műszaki feltételei. A modern nyugati mezőgazdasági technológiára a 70-es évek elején a magyar mezőgazdaság egésze gyors ütemben állt át: ha fáziskéséssel is, de új korszak kezdődött a hazai cukorrépa-termesztésben. Fokozatosan létrejött a nagyüzemi gépi kemizált répatermesztés. Ezzel együtt hamar jelentkeztek a nagyüzemekben nagy táblákon alkalmazott, de alapvetően kisparcellákra kialakított, nagy pontosságot igénylő technológia ellentmondásai. Romlott a répa minősége, csökkent a cukortartalma, lényegesen megnőtt a földszennyeződés, ráadásul az árrendszer sem a minőségi, hanem a mennyiségi termelésre ösztönzött. 1979-től bevezették a répa cukortartalom szerinti átvételét, ami bár javulást hozott, de ennek ellenére sem jött létre a minőségi nyersanyag-termelés. Kialakulásának négy legneuralgikusabb pontja:

- a gépesítés nem kielégítő színvonala,
- a műtrágyatúladagolás,
- a nagy pontosságot igénylő kisparcellás technológia és az „alulgépesített”, a munka műveleti optimumidőpontok betartására képtelen nagyátlás művelés ellentmondásának feloldatlansága,
- az átvételi árrendszer minőséget nem eléggé ösztönző jellege.

A negatív folyamatokat csak erősítette az adott tulajdonviszonyokból fakadó emberi érdekeltség hiánya. A 80-as években a jövedelmezőség a többszöri árrendezés ellenére is hullámozott, a gépesítés színvonala romlott, a répa cukortartalma és feldolgozhatósága nem, vagy alig javult.

Adódik a kérdés: mely legfontosabb területekre kell kiterjednie a hazai cukorgazdaság „rendszerátváltásának”? Ezek az alábbiakban foglalhatók össze:

a) Megoldásra vár egy a jelenleginél sokkal hatékonyabb, a tulajdonosi státuson nyugvó, hosszú távú érdekeltséget biztosító, az optimális termőtájakra koncentrált, minőségi répatermesztés kialakítása.

Feltétlenül meg kell változtatni a cukorrépa-termesztés üzemi méreteit. Ma Magyarországon a cukorrépa-termesztés koncentrációja és a táblaméret sokkal nagyobb az optimálisnál. A 100–120 ezer ha termőterületen alig néhány száz termelő osztozik. Ezek 1 700–2 000 répatáblát művelnek. A gazdaságok többsége a nemzetközi élvonal mércéjével

mérve gyenge, legfeljebb közepes gépesítettségi szintjéhez képest túl nagy területen termel répát. Ezért a magyar termelők szükségképpen nem tudják a munkaműveleteket optimális időpontban, megfelelő színvonalon elvégezni. A nem megfelelő gépi munka által kiváltott negatív hatásokat fokozza az, hogy a tápanyagutánpótlás, a növényvédelem színvonala meg sem közelíti a nyugat-európaiakat. Nem meglepő, hogy a munka „végeredménye”, a betakarított nyersanyag hektáronkénti mennyisége, cukortartalma, feldolgozhatósága sokkal kisebb illetve rosszabb, mint Nyugaton. Magyarországon is ki kell alakítani a 3–5, maximum 10 ha-os kis cukorrépa-területeken nyugvó, szinte kertszerű pontosságú, „túlgépesített”, egyes fázisoknál esetleg kézi munkaerőt is alkalmazó, családi keretek között végzendő cukorrépa-termesztést.

Ehhez egyelőre hiányoznak a feltételek: az életképes, jól felszerelt parasztgazdaságok, a fenti technológiához szükséges beruházási források és a kisgéppark (a ma használatos gépek jórészt nagytablára valók). Ezért a következő 6–8 évben a nagy- és kistáblás cukorrépa-termesztés keveréke, illetve ennek olyan irányú állandó változása várható, amely során a kiöregedő mai géppark lecserélése egyben technológia- és üzemméret-cserét is magával hoz. Azaz a nagytablás cukorrépa-termesztés fokozatosan visszaszorul, a kisparcellás pedig folyamatosan tért hódít. Háromféle termelési típus valamifajta keveréke várható. Az első típusnál farmerek (legalább 30–50) fejenként 2–5 ha-ral répatermesztésre szövetkeznek. A termelők együtt egy speciális szakcsoportot alkotnak, gépeket vesznek, a gépi munkákat közösen végzik, minden egyebet egyénileg csinálnak. Ha megvalósul, ez is gépesített, kemizált művelés lesz, azzal a különbséggel, hogy sokkal pontosabb, jobb, mint a jelenlegi nagyüzemi. A második típus a tulajdoni rendezés után megmaradó, feltehetően új típusú szövetkezetek répatermesztése lehet. Ezekben várhatóan megmarad a nagytablás termelés, de ahhoz, hogy hosszú távon versenyképes legyen, a jelenleginél nagyobb gépesítés, precízebb munka kell. A harmadik típust testesíthetik meg azok az egyéni termelők, akiknek semmilyen gépük nincs, a gépi, növényvédelmi munkákat szövetkezetekkel vagy a fent említett szakcsoportokkal végeztetik, tehát csak a földjüket, munkaerejüket, szaktudásukat adják, és a gépi munkákat hárlik. Az, hogy ennek a három típusnak néhány év múlva milyen lesz a répatermesztésbeni aránya, ma még természetesen megjósolhatatlan.

b) Alapvetően meg kell változtatni a termeléspolitikát, az egész rendszer felépítését. Közéledni kell a nyugat-európai, garantált árakon alapuló, magas jövedelmezőségű, szigorú minőségi követelményeket elő-

író, kvótarendszerű termesztési modellhez. Nyugat-Európában a gyári feldolgozás méretének 3–5-szörösére növelése ellenére a répaszerzési körzeteket nem növelték, a répatermesztő farmerek száma csökkent, mivel az érdekvédelmi szövetségbe tömörült termesztők „klubot” alkotva az utóbbi 20 évben nem engedtek maguk közé új termesztőket, sőt a termesztésből kilépők kvótáját is maguk között osztották el. Nálunk először dekoncentráció szükséges (több cukorrépa-termelő és kisebb táblaméret); ki kell alakulnia a termesztők azon körének, akikből később létrejöhet egy érdekvédelmi „klub”. A cukorrépa a magas kézimunka-igény miatt a közepes és kisgazdaságok egyik fontos termesztett növénye lehet. A tulajdoni rendezéssel sok új, a szigorú minőségi előírások betartását vállaló kistermelő és új típusú szövetkezet jelentkezésére lehet számítani; lassan felszámolható az a mai anakronisztikus helyzet, hogy a gyárak körzetük 30–50 répatermesztőjének kiszolgáltatottjai. Amíg Nyugaton az utóbbi két évtizedben már csak az termelhetett garantáltan magas profitot hozó cukorrépát, aki a gyárak által előírt szigorú minőségi előírásoknak megfelelt, addig nálunk – kis túlzással – az termelhetett, aki akart, illetve akit a gyárak erre rá tudtak venni.

Lényeges teendő tehát a fejlődés két fő hajtóerejének, az állandóan magas jövedelmezőségnek és a termelői versenyhelyzetnek a mielőbbi kialakítása. Ha a cukorgyárak megfelelő jövedelmezőség által képesek lesznek a répatermesztőket ösztönözni, akkor a termesztésért versengő szövetkezetek, egyéni termelők elé minőségi követelményeket állíthatnak, válogathatnak közöttük. Ennek pedig meg fog mutatkozni az eredménye a hektáronkénti magasabb gyökér- és cukorhozamban, a jobb beltartalmi és technológiai értékben, valamint a javuló gyári mutatókban.

c) A kiöregedő mai géppark lecserélése egyben technológia és termelési filozófia-cserét is kell hozzon. Rendezni kell a nyersanyagtermelésben képződő tömegtakarmány (leveles répafej) hasznosításának eleddig nagyrészt megoldatlan kérdését is. Amennyire cukortermelés, legalább annyira takarmánytermelés is a cukorrépa-termesztés. A mai betakarítógépek „főtermékcentrikusak”, a terméstömeg közel felét kitevő répafej és levél ma még nem, vagy alig hasznosított. A képződő leveles répafej a vertikum alig kihasznált tartaléka, hasznosítása javítaná a cukorrépa jövedelmezőségi helyzetét a többi versengő növényvel (búza, kukorica, olajos növények, zöldségfélék) szemben. Szakirodalmi adatok szerint a jelenleg kárba vesző leveles répafej felhasználásával 70 ezer ha jelenleg tömegtakarmány-termesztésre leköötött szántóterület lenne felszabadítható.

d) Meg kell oldani több, régóta húzódo közgazdasági-integrációs problémát is. A végtermékszemléletű integrációban az anyagi érdekelt-ség ellentmondásmentes megvalósítása bonyolult, mindmáig kellően nem megoldott feladat. A nagyipari cukorgyártás több mint 100 éves történetére az ipar uralkodó jellege nyomta rá a bélyegét. A gyárak, mint a termelés integrátorai a mezőgazdasági termelőket hitellel, szaktanácsadással, vetőmaggal stb. segítették, cserébe a felvásárlásnál – az előbbieket jóval meghaladó – monopolisztikus előnyben részesültek. A gazdálkodó partnerek közötti kapcsolat számos problémával, ellentétes érdekekkel terhelt. Átalakításra vár a répaátvételi árrendszer, továbbá meg kell szüntetni az átadás-átvétel során felmerülő, a szennyeződés megállapításával és a szállítás ütemezésével kapcsolatos ellentéteket is.

Az átvételi árrendszer átformálása a legkeményebb, megoldásra váró problémák egyike. Az átalakításnak elvi síkon egyszerre három probléma megoldására kell irányulnia. Először is el kell érni azt, hogy a répa termesztés jövedelmezősége hosszabb távon is viszonylag állandó és magas legyen egyrészt a többi versenytárs növénytermesztési ágazathoz, másrészt a tőkebefektetési igényhez és a kockázathoz képest. A stabilitás mérsékelhetné a mostani változó répa termesztési kedvből fakadó nagy nyersanyagtermelési hullámzásokat. A magas jövedelmezőség pedig természetes igény ebben az ágazatban, ahol nagy a tőkeberuházás (a speciális répaművelő gépek igen drágák), a gépek kihasználtsága alacsony (alig néhány hétig üzemelnek), a beruházási döntés (az, hogy termeszték-e cukorrépat) több évre szól, és az átlagosnál jóval nagyobb a termelési kockázat is. A második megoldandó kérdés az átvételi árrendszernek a minőségi répa termesztést nem eléggé ösztönző jellege. Bár a jelenlegi árrendszer a cukortartalom szerint differenciál, még mindig nem igazán készlet magas cukortartalmú, kiváló technológiai értékű répa termesztésére. A mezőgazdasági üzemeknek a jövedelmük alapját képező hektáronkénti bruttó cukorhozamot ma is könnyebb a termésátlag növelésével (túltrágyázással) fokozni, mint a beltartalmi érték javításával. A megoldás talán a fehér-cukorhozam alapján fizetendő termelői ár bevezetése lehet. A harmadik feladat az árrendszer olyan átalakítása, hogy az a répaminőségi, répatisztasági szempontok mellett – a termesztés területi rendszere optimumának kialakulását segítő – a gyárkörnyéki termesztésből (a kisebb szállítási távolságból) származó előnyöket is bizonyos mértékig értékeljen. Mindazonáltal ez csak olyan határig történhet, ami nem teszi lehetővé azt, hogy újabb, rossz adottságú (de gyárakhoz közeli) termesztők jelenjenek meg a vertikumban. Erre jó módszer lehet a szállítási költségeknek az átvételi árba való beépítése. A

jövedelmezőség kapcsán azt is meg kell említeni – bár ez nem vertikumon belüli probléma –, hogy megfelelő jövedelmezőséget kell kialakítani a kapcsolódó állattenyésztési ágazatokban is (elsősorban a szarvasmarha-tenyésztésben), mert az eddigiekben elmondottakon túl csak ezáltal lehetséges a képződő melléktermékek hasznosítása.

Fel kell oldani további két fontos, vertikumon belüli ellentétet. Állandó viták forrása az átadás-átvételnél a (föld-, gaz- stb.) szennyeződés, illetve a fejezetlen répa arányának megállapítása. Ezt gyári alkalmazott becsléssel végzi, így nem lehet kizárni a tévedés lehetőségét, igaz viszont, hogy ha a termelő nem ért egyet a becsléssel, akkor próbatisztítást végezteshet. Talán szerencsésebb lenne az átadás-átvételre egy olyan független szakértői gárda létrehozása, amelynek költségeit a gyárak és a termelők közösen fizetnék.

Gyakran kerülnek ellentétbe a termelők és a feldolgozók az átadás-átvétel időpontjának, a szállítás ütemezésének kérdésében is, mivel a szántóföldi tárolásnál fellépő tömeg- és digestiócsökkenésből eredő anyagi veszteség nagyobb, mint a kapott ütemezési felár. A különbség teljes egészében a termelő vesztesége, mert az átvételre (ami az elszámolás alapja) a „kitároláskor” kerül sor. Ennek megoldása a jelenleginél méltányosabb összegű felár fizetése lehet.

További probléma, hogy a jobb gyárakat a spontán privatizációval „kiprivatizálták” a termelők elől, és ezzel nem biztos, hogy a magyar fogyasztók és megfordítva, biztos, hogy nem a répatermelők érdekeit szolgálták. A nyersanyagtermelőt és a feldolgozót ezzel a megoldással tulajdonilag mereven szétválasztották, amivel féltő, hogy az itt említett és még számos más érdekkonfliktust is hosszabb időre konzerváltak. Szerencsésebb lett volna és lenne az élelmiszeripar privatizációjával várni. Először végre kellett volna hajtani a földtulajdon rendezését, és ennek függvényében élelmiszeripari tulajdont is adni a mezőgazdasági nyersanyagot előállítók kezébe. A cukorágazatban ez azt jelenti, hogy a külföldi tőke csak egy meghatározott kisebb részarányt kaphatott volna a gyárak tulajdonjogából, míg a nagyobb rész a termelőknek jutott volna. Így a modernizációt végrehajtó külföldi tőke – a mai monopolisztikus, félmonopolisztikus gyakorlattal szemben – rákényszerült volna a termelőkkel való egyezkedésre, a termesztők pedig a feldolgozás érdekeinek figyelembe vételére (a minőségi répatermesztésre). Ez nem mai kitaláció, hiszen WIENER Moszkó már 1902-ben arról ír, hogy: A legszorosabb érdekkapcsolat kialakítása annak függvénye, hogy a gyárak a répatermelők érdekeit a vállalati nyereség által hogyan tudják integrálni. Csak akkor, ha a répatermelő és cukorgyáros érdekei egybeolvadnak,

fog az ipar mindkét fél részére egyenlő jövedelmezőséget kilátásba helyezni. A külföldi kézbe nem adott gyáraknál (Ács, Ercsi, Sárvár, Mezőhegyes, Sarkad) mindez még megtehető. A külföldi tőkét inkább a cukorgyári tevékenység kiszélesítése felé kellene orientálni. Ezzel közelednénk a nyugat-európai gyakorlat felé, ugyanis Nyugat-Európában számos cukortermelő nagyvállalat korántsem csak cukrot termel, tevékenységi körük nagyon széles: érdekeltek üdítő- és szeszesitalok előállításában és forgalmazásában, továbbá az édesiparban, a mezőgazdasági termékelőállításban és -forgalmazásban, az élelmiszeripar egyéb ágazataiban stb. Ezáltal egyrészt kiadásaik és bevételeik folyamatosak, másrészt termelési kockázatuk kisebb („több lábon állnak”). A cukorgyáraknak a tevékenységi körük szélesítését elsősorban a melléktermékek (főleg a melasz) jobb hasznosításában, (pl. takarmányélesztő, etanol, butanol, citromsav, lizingyártás), édesipari, szesz-, bor-, üdítőtital- és konzervipari cégekkel való együttműködésben kellene keresniük.

Összességében a cukorvertikumot – tekintettel az ágazatnak a cukor alapvető élelmiszerjellegéből következő fontosságára – nemzeti ellenőrzés alatt kellene tartani. Csak azokat a külföldi cukortermelő vállalkozásokat szabadna (lett volna szabad) magyar tulajdonhoz és piaci részesedéshez juttatni, amelyek vállalják:

- hogy kiegyeznek a cukorrépa-termesztőkkel (megfelelő jövedelmezőséget biztosítanak, a termesztőkkel közös részvénytársaságot alkotnak);
- vállalják a szükséges modernizációt;
- a magyar piacot hazai termelésű cukorral látják el;
- segítik a magyar cukorgazdaság Nyugat-Európába való integrálódását.

A DOMBVIDÉKI BORSZŐLŐTERMESZTÉS NÉPESSÉGMEGTARTÓ SZEREPÉNEK VÁRHATÓ ALAKULÁSA

Brazsil József – Soós Károly

Nem nagy dolog ma egy mezőgazdasági ágazatról azt állítani, hogy válságban van. Sajnos a válság közénk férközött, velünk alszik, velünk ébred, így nem kerülhette el a borszőlőtermesztést sem. A magyar borszőlőtermesztés válságjelenségei már történelmi léptékűek. Okai:

- a fogyasztási szokások megváltozása;
- az exportlehetőségek erőteljes beszűkülése;
- előrehozott selejtezések;
- anyag- és energiaköltségek növekedése;
- jövedelem csökkenése, eltűnése;
- ellátási zónák átrendeződése;
- fagykárok okozta hozamkiesések;
- koncepcióhiány, összefogás hiánya;
- pénztelenség;
- kishitűség.

A dombvidéki borszőlőtermesztés még az országon belül is bizonyos hátránnyal indul, hiszen magasabb költségszintjével a minőséget még nem díjazó piacon háttérbe szorul. Nem a fogyasztó dönt, hogy mit képez el szívesen a poharába, hanem a vendéglátás, melyik boron van nagyobb jövedelme, 150–300%, esetleg 400%.

A borszőlő érdekes növénye mezőgazdaságunknak. Lehet úgy is mondani, hogy előprivatizációs növénye, hiszen változó tulajdoni viszonyok között a terület 80–90%-án családi művelésre alapozott termesztés folyt.

A dombvidéki szőlőtermesztés elég sajátos, új jelenséggel kell hogy szembetalálkozzon, a kárpótlással. A kárpótlás során a licitálók egy részét nem az ültetvény gondozása iránti vágy hajtja, hanem a terület fekvése izgatja, és szőlőmentessé tételében gondolkodik. Így fordult elő, hogy Csupakon termőföld árverésen volt olyan egyén is, akinek

egy sorköz jutott, tehát nincs gondja a növény kezelésével; a szüretelhetőség nagyságrendjében nem tudom ki fog dönteni.

Ma országosan a gondosan művelt ültetvények mellett elhanyagolt, metszetlen ültetvényeket is találhatunk, amelyek sorsa kilátástalan. Mire a tulajdonlása rendeződik, az ültetvényben jóvátehetetlen károk keletkeznek (megeőltetik, elfertőződik).

Az utóbbi időszakban a szőlőültetvények zömét családi művelésre alapozva gondozták. Milyen nagyságrendű az a terület, amelyen egy átlagos család a munkaműveletek zömét maga tudja elvégezni. A mai kis gépesítettség mellett speciális anyagok és eszközök hiányában ez 4–5 ha (1. sz. ábra).

Fordítsuk meg a képletet és vizsgáljuk meg, ha szabad a dombvidéki szőlőtermesztést családi művelésre alapozni, alapozható-e a család megélhetése dombvidéki borszőlőtermesztésre.

Mielőtt a választ megfogalmazzánk, tételes költség- és jövedelem-számítással győződjünk meg állításunk igazáról (1. sz. táblázat).

1. táblázat: 1 ha kisüzemi szőlő költség- és jövedelmezőségi viszonyai

Költség	Ft
1. Tápanyagvisszapótlás költsége 10 t termésre átlag 21 Ft/kg hatóanyagár	6 510
2. Növényvédőszer-költség: 5 permetezés x 2 500	12 500
3. Egyéb anyagköltség	7 000
4. Anyagköltség összesen	26 010
5. Munkabér (szüret): 500 kg/nap/fő 20 x 700 + közterhei 43+1+1=45%	6 300
6. Traktoros talajmunkák költsége 6 x 2100 Ft	12 600
7. Traktoros növényvédelmi munkák költsége: 5 x 1 400 Ft	7 000
8. Szállítási költségek	4 000
9. Utaztatási költségek: 35 x 200 Ft	7 000
10. Segédüzemi költségek összesen	30 600
11. Föld bérleti díja: 600 kg x 18 Ft	10 800
12. Föld adó 48 AK értékre számítva	1 824
13. Ültetvény amortizációs költsége: 312 00 Ft/20 termő év	15 600
14. Közvetlen költség összesen	105 134
15. Általános költség minimum	10 000
16. Termelési költség	115 134
17. Árbevétel 16 Ft/kg x 10 1000 kg	160 000
18. Bruttó jövedelem	44 866

16 Ft-os várható szőlőár mellett 44 866 Ft bruttó jövedelme keletkezik 1 ha-on a termelőnek. A 44 866 Ft-nak még fedeznie kell a család 500 órás munkaráfordítását. Ha a fennmaradó 500 órát a szüretnél kifizetett 101,5 Ft/óra munkadíjjal és közterheivel megszorozzuk, úgy a kisüzemi (családi művelésre alapozott) borszőlőtermesztés tiszta jövedelme a vázolt költségviszonyok között eltűnik. Világosan látható, hogy amíg a dombvidéki szőlőtermesztést családi művelésre lehet és kell, a család megélhetését nem lehet a szőlőtermesztésre alapozni.

A családi létminimum 34 604. Ha ezt megszorozzuk 12-vel az 415 284 Ft; 5 ha szőlő esetén, ezt a 216 Ft/kg-os áron értékesített szőlő tudná biztosítani.

A szőlőtermesztés jövedelmezősége napjainkban 100–120 ezer kistermelőt érint, és mellette, vagy párhuzamosan a nagyüzemi termelésben 4–5 ezer családot érint, illetve érintett.

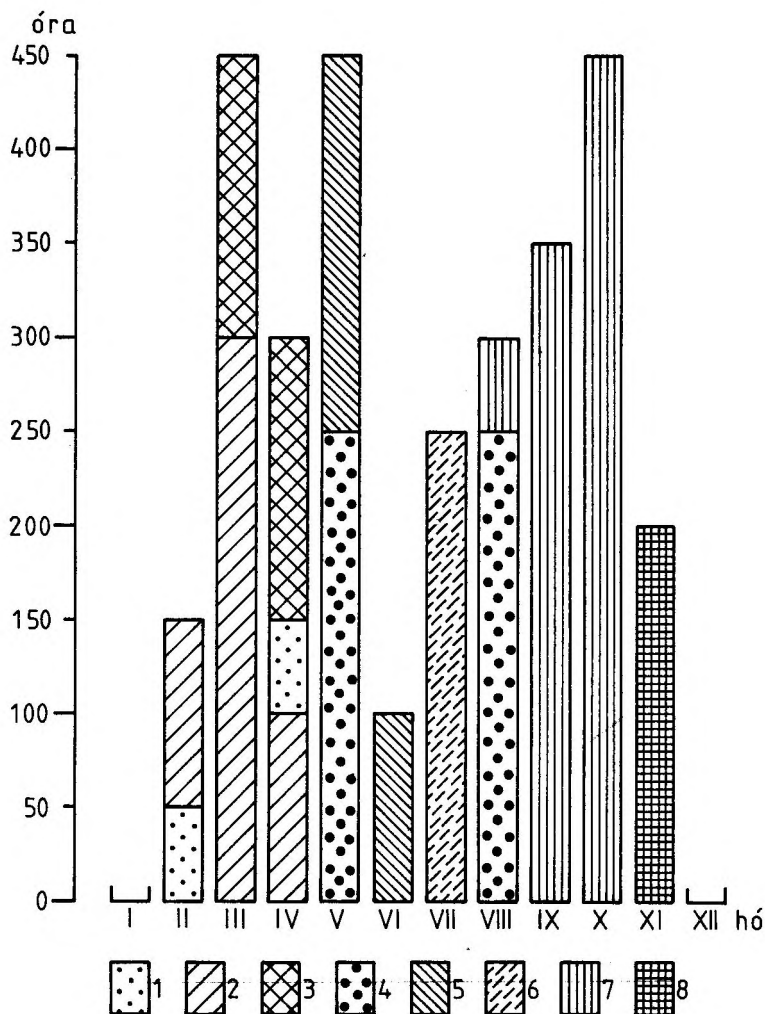
Világosan lehet és kell látnunk azt a tényt, ha rendeződik is a szőlő jövedelmi pozíciója, a szőlő sem képes csodákra, és csak

100 ezer ha / 5 ha = 20 ezer család

100 ezer ha / 4 ha = 25 ezer család

megélhetését biztosítja, a mosatni nagyságrend helyett. Továbbá biztos, hogy a hobbi-szint és az árutermelés erőteljesen el fog különülni egymástól. A kisebb szőlő- és bortételek csupán családi igényeket fognak kielégíteni.

1. ábra: 4 ha termőszőlő kézimunka igénye

1 – táंबरendezés javítás, 2 – metszés, 3 – lekötés, 4 – kézi kapálás, 5 – hajtásválogatás, kötözés, 6 – csonkázás, 7 – szüret, 8 – tápanyagpótlás.

A RACIONÁLIS FÖLDHASZNÁLAT LEHETŐSÉGEI ERDŐ- ÉS ÜLTETVÉNYTELEPÍTÉSSEL

Barna Tamás

A magyar falusi társadalom újra földhöz jutott rétegeiben egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik az erdő- és ültetvénytelepítés iránt.

Sokan keverik a két fogalmat, nem tudván, mi a különbség a kettő között. Előadásomban megpróbálom először tisztázni a fogalmat, majd fel szeretném hívni a figyelmet a fatermesztő ültetvények telepítésének ökológiai és ökonómiai előnyeire.

Az *erdőtelepítés* az a tevékenység, melynek során korábban mezőgazdasági művelésbe vont területen, őshonos fajokból, a természetes erdőtársulásokhoz hasonló összetételű faállományokat hozunk létre, ezeket külterjesen kezeljük, 60–120 évig fenntartjuk őket. Az erdőtelepítésben a fatermesztés csak egy – és nem is mindig a legfontosabb – cél a többi között.

Fatermesztő ültetvény telepítéskor a korábban mezőgazdasági művelésbe vont területen nem őshonos fajokból, illetve nemesített klónokból, kizárólag fatermesztési célú, intenzíven kezelt, rövid (4–15–30 éves) – vágáskorú ültetvényeket hozunk létre.

A racionális földhasználat szempontjából mindkettőnek megvan a maga jelentősége. Az erdőtelepítés – hosszú megtérülési ideje miatt – nehezen illeszthető be a mai vállalkozási keretekbe. Ezért ez inkább állami feladat, olyan területeken, ahol elsősorban valamilyen védelmi szerepet tölt be.

Ezzel szemben a fatermesztő ültetvény a rövid megtérülési időhöz szokott mezőgazdaság számára is elfogadható megtérülési idővel, jelentős hasznot képes hozni. Ugyanakkor számottevő ökológiai előnyei is vannak.

Ezért a továbbiakban inkább a fatermesztő ültetvények telepítéséről szeretnék beszélni.

A fatermesztő ültetvények telepítésének háttere, motivációja

A nagy ráfordítást igénylő, intenzív szántóföldi, vagy kertészeti termelést csak a legjobb adottságú területeken szabad folytatni. Ha ezeken a területeken – fokozva a termelés intenzitását (nagyobb hozamú fajták alkalmazása, ésszerű műtrágyázás stb.) – az átalakult magyar mezőgazdaság az ezredfordulóra el tudja érni a fejlett nyugati államok termelési színvonalát, akkor jelentős szántóterületek szabadulnak fel és lesznek hasznosíthatók más művelési ágakkal.

Vegyük alapul az 1986-os, átlagos termést hozó évet, amikor 4 631 ezer ha volt a szántóterület. A tervezett magasabb hozamokkal az 1986. évvel azonos termésmennyiség 3 391 ezer ha-on is megtermelhető, azaz 1 240 ezer ha felszabadul a szántóterülethől. Ez a terület más célra – köztük erdő- és ültetvénytelepítésre – lenne használható.

Ráadásul az európai agrárpiacot fokozott túlkínálat jellemzi. A magyar élelmiszerexportnak emiatt egyre szigorúbb korlátozásokkal kell szembenézni. Nincs messze az az idő, amikor a termelés önkéntes korlátozását kell előírni, aminek legegyszerűbb módja a szántóterületek csökkentése.

Noha jelenleg nagy ütemben folyik a földgázvezeték-hálózat kiépítése falun is, tudomásul kell venni, hogy az ásványi energiahordozók készletei végesek. Ráadásul – mivel felhasználásuk nagy részét importáljuk – kiszolgáltatott helyzetben vagyunk.

Emiatt fokozott figyelmet kell fordítani az alternatív, ezen belül is az újratermelhető – sőt, a helyben, környezetbarát módszerekkel újratermelhető – energiaforrásokra.

Magyarországon – különösen vidéken – ebből a szempontból a tűzifát soha nem lehet figyelmen kívül hagyni. A fa eltüzeléséhez azonban új, nagyobb hatásfokú, olcsóbb tüzelőberendezésekre van szükség.

Az erdőtelepítések mennyisége az elmúlt 10 évben csökkent Magyarországon. Következésképpen csökkeni fog az elkövetkező 5–10 évben a gyorsan növekvő fafajok kitermelése is, ami megnöveli keresletüket belöldön.

Az Európai Közösség fapiacát immár hosszú ideje az jellemzi, hogy a felhasználás meghaladja a hazai termelés, a szükséglet 40–50%-át importból fedezik.

Különösen nagy az igény a minőségi faanyag iránt. Így a hámozási minőségű nyárrönköt igen jó áron lehet értékesíteni. Ezzel szemben a tömegárunak minősülő cellulózipari alapanyagot nagyon nehéz eladni.

Egyre újabb fafeldolgozási eljárásokat dolgoznak ki, amelyek az eddig lenézett fafajok, vagy választékok gazdaságos feldolgozását is lehetővé teszik.

A fatermesztő ültetvények telepítésének hatása a mezőgazdaságra

Kedvező hatások:

- a vidéki társadalom részére jobb életkörülmények alakulnak ki;
- meg nem újítható, újra nem termelhető energiahordozók és anyagok takaríthatók meg;
- javul a talajszerkezet, csökken a talajerózió, javul a talajvíz minősége, gazdagodik a mezőgazdasági környezet élővilága, tisztább, egészségesebb lesz a környezet;
- javul az üzemgazdaságosság, mert a szántóföldi használatban szerény jövedelmet hozó területek jövedelmezősége növekszik;
- a szomszédos, szélvédelmet élvező mezőgazdasági kultúrákban a mikroklíma javulása a termésmennyiség növekedését eredményezi;
- az ültetvény első 3–4 évében alkalmazható mezőgazdasági köztesművelés többletjövedelmet biztosít.

Hátrányos hatások:

- a mezőgazdaságban megszokottnál képest sokkal hosszabb megterületési idő;
- speciális szaktudás;
- különleges gépi felszereltség;
- monokultúrák kialakulásának lehetősége.

A nemesnyár-ültetvények létesítése és gazdaságossága

A monokultúrák hátrányai ellenére, a vállalkozói jelleggel telepített ültetvényekben a legnagyobb szerepe a különböző nemesnyár-klónoknak lehet.

Ezek a könnyen, olcsón szaporítható klónok a mezőgazdaság számára már kedvezőtlen termőhelyen nagyobb jövedelmezőséggel termeszthetők, mint jó mezőgazdasági termőhelyeken a legtöbb szántóföldi kultúra.

Az 1. sz. táblázatból – amely összehasonlítja a különböző technológiával telepített nyárasok jövedelmezőségét – kitűnik, hogy milyen nagy szerepe van a technológián kívül a vágáskornak, azaz a befektetés időtartamának.

A költségeket és a bevételt 6%-os kamattal, a telepítés évére diszkontáltam. A belső kamat elég magas: 18,7–25,0%.

Az étkezési búza nyeresége 1992-ben, országos átlagban 7 500 Ft/ha volt. Látható, hogy a nemesnyár-ültetvény az étkezési búzához képest mennyivel nagyobb nyereséget produkál olyan termőhelyen, ahol a búza termesztése szinte szóba sem kerülhet.

Gondot okoz viszont a magas létesítési költség. A táblázatban szereplő összeg már az állami támogatást is tartalmazza. Kevés mezőgazdasági vállalkozó rendelkezik annyi tőkével, hogy több hektáros ültetvényt tudjon saját erőből létrehozni. Ezen úgy tudnánk segíteni, ha sikerülne külföldi tőkét behozni a nyártermesztő ültetvények létesítéséhez. Ehhez megvan a reális esély. Kanadából, Olaszországból máris érkezett ilyen értelmű szándék, de remény van francia és belga tőke behozatalára is.

Különleges erdő- és ültetvénytelepítési lehetőségek

Az *erdősávok* minden előnyös hatása a szél energiájának megtörése által jelentkezik. A mezővédő erdősávok legfontosabb hatása a mezőgazdasági terméseredmények növelése.

Magyar, osztrák, francia és amerikai vizsgálatok igazolják, hogy mindössze 3–4%-os területfelhasználás mellett az erdősávok 10–15%-kal képesek növelni a védett mezőgazdasági területek terméshozamait.

Hatástávolságuk a magasságuktól függ. Telepítésükhöz ezért elsősorban a gyorsan növő és nagy magasságot elérő nemesnyárat célszerű felhasználni, de többféle fa- és cserjefaj elegyesítésével egyéb kedvező mellékhatást – pl. méhlegelő-javítás – is el tudunk érni.

Ahhoz, hogy a kívánt kedvező hatást elérjük, nem elég egy-egy erdősávot létrehozni, hanem erdősávrendszerekre van szükség. Célszerű egy községhatár egységes erdősávrendszerét megtervezni és kivitelezni.

Köztudott, hogy a hazai ipari és kommunális szennyvizeknek csak kis része került tisztítva a befogadókbá. Különösen érvényes ez a megállapítás a vidéki településekre. Ezen a helyzeten lehetne segíteni a *szennyvízelvezető és hasznosító ültetvények* elterjesztésével, amelyekben a nagy vízigényű nyáraknak és fűzeknek lehet elsősorban szerepe, és amelyekkel megvalósítható a szennyvizek komplex – mechanikai, biológiai és biokémiai – tisztítása.

Egy 8–14 ha-os akácültetvény képes fedezni egy átlagos családház éves *tüzelőszükségletét*. 10 t/év átlagos szénfelhasználást – a fa nedveségtartalmától függően – 15–20 t/év faaprítékkal lehet helyettesíteni.

Mivel ezt a famennyiséget biztonsággal számolva 2 ha-on lehet megtermelni, 4–7 év vágásfordulót feltételezve jön ki a 8–14 ha-os terület. Az ültetvény létesítéséhez jól sarjadzó fafajok (akác, nyár) vehetők számításba.

Az *agroerdőgazdálkodás* a földterület egyidejű, vagy időben váltakozó – mezőgazdasági és fatermesztési – kettős célú hasznosítását jelenti. Legegyszerűbb formája a már említett mezőgazdasági köztestermesztés. Ezen belül azonban még kiskísérletezésre vár az, hogy mely mezőgazdasági növények jöhetnek szóba, és mennyi ideig természetközeli gazdaságosan a faállomány alatt.

A szántóföldi növényeken kívül szóba jöhet a karácsonyfatelepek létesítése is a nyárasban, pl. jegenyefenyőből, vagy dió alátelepítés. A dióültetvény a nyáras kitermelés után még 40–50 évig fenntartható.

Itt kell megemlíteni az agroszilvipasztorációt is, amely nem más, mint fásított legelők létesítése. A korábbi évszázadokból szép példái maradtak ránk ennek a művelési módnak az ország különböző tájain.

Az időben váltakozó agroerdőgazdálkodást jelentősen nehezítik a jelenlegi rendelkezések, amelyek előírják az erdő művelési ágba sorolását fatermesztő ültetvény esetén is. Liberálisabb szabályozásra lenne szükség, amely lehetővé teszi, hogy a tulajdonos szabadon eldönthesse, hogy hol, mikor, mit termel. Az ültetvényszerű fatermesztést alternatív mezőgazdasági tevékenységnek kellene tekinteni, és nem lenne szabad művelési ágváltozáshoz kötni.

Minden ilyen adminisztratív előírás egyfajta akadályozója a termőföldek ésszerű hasznosításának.

ÖSSZEFOGLALÓ A „MEZŐGAZDASÁGI” SEKCIÓ MUNKÁJÁRÓL

Kovács Teréz

Az 1980-as évek közepén beállt válságjelenségek a mezőgazdaságban a rendszerváltással még jobban napvilágra kerültek, egyes területeken pedig a jogbizonytalanság és a piacgazdaságra való áttérés következtében elmélyültek. A szekcióban elhangzó 21 korreferátum a válságjelenség egy-egy szegmentumáról szólt. Megállapításként hangzott el, hogy olyan utakon járunk, amelyet előttünk még senki sem járt be. A tét óriási, hiszen az átalakulás 10-től 50 évig is eltarthat. Ez utóbbi akkor következhet be, ha a mezőgazdaság visszatér a maga fél évszázaddal korábbi állapotába, amit semmiképpen sem szabad megengedni. Ezzel kapcsolatban szó volt arról is, hogy nincs agrárlobby – és még legalább öt évig nem is lesz – viszont az agrárérdekek képviselését mégis valakiknek vállalnia kell.

A válsággal kapcsolatban hangsúlyozták, hogy az évtizedekig elhúzódhat, ha hiányzik az önszerveződés és kevés a központi támogatás. Az önszerveződés kényszerből jelenik meg és csökkenti az ellentéteket, az aprófalvakban pedig oldja a feszültségeket. Nyugaton az önszerveződés természetes formája a szövetkezés. Amit ott közösen csinálnak, azt itt még egyénileg teszik meg az emberek, de csak azokon a településeken, ahol vannak helyi szervezők, helyi fáklyavivők. A mezőgazdaság átalakítását szolgáló különféle bizottságok a civil szerveződések alapjai lehetnek.

A tsz-átalakulásokról szólva elhangzott, hogy ha a polgármester az átalakulás élére állt, akkor – legalábbis az alföldön – a több falura kiterjedő tsz-ek megszűntek. Ilyen esetekben előfordulhatott, hogy a szövetkezeti érdek és a faluérdek különvált. A több községre kiterjedő tsz-eknél nem volt könnyű rekonstruálni a településhatárokat. A menedzser típusú tsz-vezetés sokkal jobban kereste a kompromisszumot, mint azok a tsz-elnökök, akik a korábbi rendszer politikai megfontolásból ültetett a vezetői székbe.

Szinte valamennyi előadó szavaiból kicsengett, hogy a falusi társadalomban mélyreható átrétegződés zajlik, aminek folytán egyesek veszte-

sek lesznek, ami személyi tragédiákhoz is vezethet. A folyamat nyertesei és vesztesei konfliktusba keverednek, és eközben a szélsőségek is megfognak jelenni. Ráadásul a feketemunka is fellendül.

A kárpótlás és a részaránytulajdonosok körében az egykori parasztfamiliák erős lobbisták képeznek. A jövő szempontjából nagyon fontos kérdés, hogy milyen magángazdálkodási minták voltak az elmúlt egy-két évtizedben. Egyeseknek most módjukban áll a korábban szerzett előnyüket megerősíteni.

A tsz-átalakulás három generációt érintett, és ez is nehezítette az átalakulási folyamatot.

A szekció munkája során elhangzott, hogy több segítséget vártunk el a Nyugattól, mint ahogy arra reálisan számíthatnánk. Most az a feladatunk, hogy nagyon alaposan tanulmányozzuk a közös piaci irányultságokat, és azt saját tapasztalatainkkal összeegyeztessük. Ennek megfelelően környezetbarát módon kell irányítani a jövő mezőgazdaságát, főleg az állattartást. Biotermeléssel kell – és érdemes is lenne – foglalkozni, mert annak korlátlan piaca van, ehelyett azonban nálunk e téren olyan súlyos lemaradással küzdünk, hogy például a téma oktatására még tanársegédeket sem tudunk biztosítani.

Várható, hogy a fenntartható fejlődés tért hódít a mezőgazdaságban. Nyugaton, ahol az ilyen gazdálkodás a közgondolkodásban fontos szerepet játszik, már nem a termelők, hanem a középrétegek – a fogyasztók széles régegei – határozzák meg a mezőgazdasági politikát.

Az is elhangzott, hogy további kitörési pont lehet a fapiac is, mert Nyugaton olyan helyzet alakult ki, hogy a felhasználás meghaladja a fakitermelést. Sajnos, Magyarországon csökkenni fog a fakitermelési lehetőség az elkövetkező években. Jelenleg kevés magángazda rendelkezik olyan tőkével, amelyet erdőtelepítésre fordíthatna. Fokozott figyelmet kell fordítani az alternatív energiaforrásokra. Éppen egy ilyen energiaforrás lehet a fa is.

Az előadók olyan kérdéseket is felvetettek, amelyek az elmúlt évtizedekben kevés szó esett, és még ma sem figyelünk oda kellően. Nevezetesen arról van szó, hogy mennyire fontos a fizikai képesség és az egészség a mezőgazdaságban. Ami érvényes az emberre, az érvényes a tájra is. Az elmúlt évtizedekben lerombolt tájhagyományokat csak részben lehet újraéleszteni, újrafeljeszteni. Nagy gondot fog jelenteni továbbá, hogy az elmúlt évtizedekben a területhasznosítás egyszerre volt pazarló és kizsákmányoló, aminek hatását csak most fogjuk érezni.

Mindezen túl, napjainkban erős információs válság van, és nemcsak a mezőgazdaságnak, hanem a regionális politikának sincs lobbija. Követ-

kezésképpen nem érződik, hogy milyen regionális különbségek vannak az országban. A tradicionálisan depressziós térségekre komplex kezelési módszereket kell kidolgozni, hogy meginduljon a válságból való kiút. Itt az állami cselekvésnek rendkívül nagy feladata van. E térségeknek halaszthatatlan szükségük van a kormányzati támogatásra. Ezen túlmenően, a helyi sajátosságokat jól ismerő fejlesztési tereket, és azok gyakorlati megvalósítására szerveződött csoportokat kell kialakítani. Ilyen esetekben egyaránt kell alapozni a történelmi szemléletre, a valóságismeretre és a fantáziára.

Többek között szó volt még a cukorvertikumról, a bor, a szőlő válságáról, az agrárkamaráról, Ihrig Károlyról, a nemzetközi hírű – de itthon az elmúlt évtizedekben elhallgatott – szövetkezet-elméleti agrártudósról.

A mezőgazdaság átalakulásáról lévén szó, elhangzott olyan adat is, hogy várhatóan kétmillió új földtulajdonos lesz Magyarországon az elkövetkező egy-két évben.

A kárpótlás és részaránytulajdon révén földhöz jutottak átlagterülete várhatóan 3–4 ha, az aktív tsz-tagok földterülete pedig 1,2 ha lesz. Ekkora területek alkalmatlanok arra, hogy egy-egy család belőle élethivatásszerűen megéljen. Ez a föld csupán kiegészítő jövedelmet tud biztosítani használói számára. Ugyanakkor, nagy kérdés, hogyan történik meg az elaprózott földek olyan integrációja, amely lehetővé teszi azt, hogy egyesek belőle élethivatásszerűen is megéljenek.

Most a mezőgazdasági termelés mozgatója a megélhetési kényszer. Az, hogy mennyire tudunk ebből kilépni, az attól függ, hogy milyen piaca lesz a mezőgazdaságnak.

**A „FALUSI ÁTALAKULÁS MENEDZSMENTJE”
SZEKCIÓ**

AZ ELMARADOTT FALUSIAS TÉRSÉGEK KÖZPONTI TÁMOGATÁSÁNAK GONDJAI

Faragó László

A falusias térségek támogatása több csatornán keresztül történik, de területi korlátok miatt csak a 2területfejlesztési támogatási rendszerrel foglalkozhatom és annak is csak néhány problémájára koncentrálok.

A jelenlegi helyzet kialakulásának előzményei

A magyar területi politikában a falvak, azon belül is különösen az elmaradott területek *megkülönböztetett kezelésének igénye* először az Országos Településhálózat-fejlesztési Konceptió kritikája kapcsán merült fel szélesebb körben. A 70-es évek második felére a szűkebb szakmán kívül is felismerték, hogy a falvak, a rurális térségek jelentős része pozitív megkülönböztetés nélkül nemcsak hogy népességét nem képes megtartani, hanem a fejlődésben oly mértékben marad el, ami regionális, országos kihatású társadalmi–politikai feszültséget is eredményez. A problémakörrel való központi foglalkozás szükségességét az is indokolja, hogy központi támogatással e településkör egy részénél ez a folyamat megállítható lenne. A Központi Területfejlesztési Alap felhasználásának 1980-as szabályozása mégsem tükrözte ezt a felismerést, hanem elsősorban a főváros gondjainak enyhítését szolgálta. 1981-ben az OTK igen szerény módosításakor már hangsúlyeltolódásokra került sor. A minisztertanácsi határozat szerint: „A továbbiakban a településhálózaton belül a közép- és kisvárosok, valamint a községek súlyának növelését kell előtérbe helyezni.” De ez még mindig nem jelentette a legelmaradottabb településkör tudatos támogatásának meghirdetését.

Fordulópontot jelentett az 12/1980–1985 számú országgyűlési határozat megjelenése, amely a terület- és településfejlesztés hosszú távú feladatait fogalmazta meg. E határozat kimondta, hogy megkülönböztetett figyelmet kell fordítani a sajátos adottságú térségek fejlesztésére, és gyorsabb ütemben kell mérsékelni a lakosság életkörülményeiben meg-

lévő indokolatlan különbségeket. E feladat teljesítése érdekében meg kellett határozni a preferálandó településkört, a beavatkozás célterületeit és a program intézmény- és eszközrendszerét. 1986-ban a Minisztertanács határozatot fogadott el a gazdaságilag elmaradott térségek fejlesztésének meggyorsításáról. Igen korszerű szemléletet tükrözött, az a szándék, hogy a környezet- és természetvédelemre is tekintettel lévő gazdasági szerkezetátalakítással, korszerűsítéssel szerették volna megteremteni az önerős továbbfejlődés lehetőségét. Már akkor megfogalmazásra került az a tétel is, amely az Antall-kormány alatt perfektuálódott igazán, miszerint a kedvezményezett megyék között is elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megyékre kell koncentrálni.

A 80-as években megfogalmazódott programtól és megkezdett gyakorlatától lényegében alig különböztek a rendszerváltást követően született kormányrendeletek¹, sőt a program végrehajtása – elsősorban objektív okok következtében – még centralizáltabbá vált. *Tehát a központi területi politikában 89-et követően nem volt rendszerváltás értékű áttörés.*²

Kinek a kormánya?

A rendszerváltást követően, a foglalkoztatási gondok erősödésével, a területi válságok elmélyülésével párhuzamosan komoly erőfeszítések történtek a központi területi politika szükségességének az elismerése érdekében és a területfejlesztési támogatások újraélesztésére, de igazán komoly áttörést nem sikerült elérni.

Különböző csoportok más-más okból „nem segítették” a program megújítását. A klasszikus ágazatok kompetenciáik sérelmétől tartottak, a Belügyminisztérium centralizációs törekvéseit, hatalmi pozícióit féltette, a környezetvédők a fejlesztési politika eluralkodásától félttek, a liberális politikusok centralizációs törekvéseket láttak benne, és sorolhatnám a sort.

¹ Ezeket részleteiben egyrészt a terjedelmi korlátok miatt nem értékelem, másrészt mivel köztisztviselőként „közreműködtem” megalkotásuknál, egyesek nem jól fogadnák, ha a hibák magyarázatát adnám, míg mások a kritikát tartanák részemről nem helyénvalónak.

² Ezt optimistábbán úgy is meg lehetne fogalmazni, hogy a területi politika és különösen a rendezési típusú tervezés reformja megelőzte a rendszerváltást. Ha ez igaz, akkor nem annyira a korábbi irányelvek, jogszabályok hatálytalanítására kellene koncentrálni, hanem a végrehajtásukra.

A tényleges gyakorlat kialakulását alapjában három szempont határozta meg:

a) *Az önkormányzatok felkészületlensége.* A paternalizmushoz szokott önkormányzatok többsége nem tudott élni a pályázati rendszerben működő támogatási lehetőséggel.

b) *A területfejlesztés szűk, válság-menedzsmentként való értelmezése.* A Kormány rövid távú politikai érdekeltsége miatt a politikailag leginkább érzékeny, legsúlyosabb válságterületekre koncentrált(t).

c) *Területi lobbizás.* Néhány megye politikusai (képviselői) tették a dolgukat és körzetük érdekében éltek a politikai befolyásolás lehetőségével. Erre még esetenként rásegített a centrális alárendeltségű szervezetek vezetőinek, dolgozóinak személyes ambíciói. Ebben nem az a baj, hogy létezik pl. „szabolcsi lobby”, hanem az, hogy máshol hiányzik a területi politizálás.

E három tényező együttes hatására a központi (területfejlesztési) támogatások túlzott mértékben koncentráálódtak Északkelet-Magyarországra.

Állításom alátámasztására hoznék néhány adatot³. Míg például a területi támogatásokban döntést hozó tárcaközi bizottság 1991-ben több mint egy milliárd forintot ítelt oda Szabolcs-Szatmár-Bereg megye infrastrukturális és munkahelyteremtő beruházásainak támogatásához, addig az ország másik végében levő Baranya 115 elmaradott települése összesen 840 ezer Ft-ot kapott egy presszó és vegyesbolt felújításához. 1991-ben csak Ózd, annak egyetlen üzeme, egyedi kormánydöntéssel a területfejlesztési támogatási keretből ennek több mint ezerszeresét kapta a kohászat újraindításához, távfűtésre és munkabérekre. (Ez nem sajtóhiba!)

Az 1992-es döntések sem mutatnak alapjaiban más képet. Amíg Szabolcs-Szatmár-Bereg megyének több mint 4,5 milliárd forint támogatást engedélyeztek infrastrukturális beruházásokhoz, addig a támogatásban érintett hét dunántúli megye összes infrastrukturális támogatása nem érte el a 260 milliót. Tehát a területfejlesztésre szánt forrásból a 92-es döntések alapján Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kb. 17-szer többet kap, mint az egész Dunántúl.

Kétségtelen, hogy Szabolcsból és Borsodból lényegesen több pályázat érkezett, mint az ország többi megyéjéből összesen. De ez nem a rászorultsággal van arányban, hanem a támogatások előkészítésével. Például a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium mindkét

³ Forrás: ÁFI nyilvántartás.

megyére és kistérségeire programokat készítettett, és segítette a területfejlesztés intézményesülését. A megyei önkormányzatok is nagyobb aktivitást mutattak a területfejlesztési programok kialakításában.

Az ország a PHARE-program keretében 10 millió ECU-t kapott a területfejlesztési programok támogatására. A Kormány által előkészített és ma már Brüsszel által is elfogadott program – más támogatási programokhoz hasonlóan – ugyancsak Borsodra és Szabolcsra koncentrál. Azt hiszem nem alaptalan a félelmem, hogy ez a mintegy egy milliárd forint értékű támogatás 70–80%-a is e két megyében kerül majd felhasználásra.

A területfejlesztési támogatások esetében a kormány erre a térségre a hatékonysági (közgazdasági) és méltányossági (szociális) mutatókkal nem indokolható mértékű támogatást nyújt⁴. Természetesen e támogatás mértéke nem a felmerülő jogos igényekhez képest sok, hanem a gond az, hogy más térségek rovására történik a források ilyen arányú elosztása. A hatékonysági szempontok azt indokolnák, hogy speciális programok esetén viszonylag fejlettebb körzetek is részesedhessenek a területfejlesztési alaphól – erre egyébként a törvény lehetőséget biztosít –, méltányossági, társadalmi igazságossági szempontok pedig az elosztás módjának a megváltoztatását teszik szükségessé. Ez utóbbi alatt azt értem, hogy egyenletesebben kell elosztani a rászoruló körzetek között a rendelkezésre álló forrásokat.

1993: a 22-es csapdája

Az 1992. évi LXXXIII. törvény az elkülönített állami pénzalapokról *új helyzetet teremtett* a központi területfejlesztési támogatás tekintetében. Egyrészt azzal, hogy az Alap felhasználását törvény szabályozza, így – a törvényben meglévő kiskapuk ellenére⁵ – behatárolja a Kormány moz-

⁴ Nem ilyen arányban, de más esetekben is kimutatható néhány megye megkülönböztetett támogatása. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a központi fejlesztési célú támogatások (elkülönített állami alapok + néhány központi beruházás) 1992-ben megközelítették a 10 000 Ft/főt, míg az országos átlag 4 300 Ft körül mozgott. (1991-ben csak kb. 2 000 Ft-tal haladta meg az országos átlagot.)

⁵ Amíg kormányrendelet szabályozta a területfejlesztési támogatást, addig a Kormány saját hatáskörben gyorsan módosíthatta is azt. Erre eklatáns példa volt, amikor 1991-ben a területfejlesztésre és munkahelyteremtésre szolgáló támogatás több mint felét a pályázati rendszeren kívül az Ózdi Kohászati Üzemnek adta. Sajnos a Területfejlesztési Alap törvényi szabályozása után is támogatás adható a pályázati rendszeren kívül a

gásterét. Másrészt, az Országgyűlés saját hatáskörébe vonta a támogatás irányelveinek és a kedvezményezett területi besorolás feltételrendszerének meghatározását. (A Területfejlesztési Alapról rendelkező VI. fejezet 51. paragrafusának 4. bekezdése.) 1993-ban az országgyűlésnek erről április végéig kellett volna határozatot hoznia⁶, és ezt követően kell majd a kormánynak rendeletben megállapítania a kedvezményezett területek jegyzékét.

Jelenleg tehát a helyzet az, hogy a kormányrendelet, amely részleteiben szabályozta a területfejlesztési támogatásokat és amelynek melléklete tartalmazta a kedvezményezett településkört, hatályát veszítette, új lehatárolás pedig még hónapokig nem várható. Ha a gond csak ennyi lenne, akkor az országgyűlési határozat, majd az ezt követő kormányrendelet megjelenésével megoldódna a probléma. A gondot fokozza, hogy *jó „megoldás” a jelenlegi szituációban nem várható.*

A lehatárolás megújítása feltétlen szükséges, mert az 1991-ben, az elmaradott térségek fejlesztését és a munkahelyteremtést szolgáló területfejlesztési támogatásokról szóló 75/1991. (VI.13.) sz. Kormányrendelet-höz készült térségi lehatárolás – adathiány miatt – nagyrészt 1988. évi, illetve néhány 1990. évi adat figyelembevételével készült, és a 97/1992. sz. Kormányrendelet sem módosította az elmaradottnak minősített települések listáját. A kedvezményekből kimaradó települések több esetben joggal vitatták a lehatárolás igazságosságát.

Tehát sokan óriási várakozással tekintenek az újabb lehatárolás elé, még az idén segítséget várva az Alaptól. De a várakozásoknak nincsen pénzügyi fedezete. Az 1993-as Alap minden forintja már az év elején meg volt címkézve, így az idén – még ha elfogadásra is kerül az új szabályozás – gyakorlatilag nem működtethető a pályázati rendszer.

A Területfejlesztési Alap 1993. évi kerete 6 milliárd Ft. Az Alap csaknem kétharmadát az előző években meghozott pályázati döntések alapján *determináció terheli*. Főként a Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye infrastrukturális (gáz és telefon) fejlesztésének több éves beruházási programjai miatt. A földművelésügyi tárca az új önálló mezőgazdasági alapok ellenére ragaszkodik ahhoz, hogy 1,5

Kormányrendeletben kedvezményezett területekre vonatkozó területfejlesztési programok finanszírozásához. Ezzel gyakorlatilag újra szabad kezet kapott a Kormány.

⁶ A Kormány nem terjesztette be a Parlament elé időben javaslatát. Ennek alapvető oka, hogy az érintett tárcák nem tudtak megegyezni a lehatárolás szintjében és módjában. A viták után várhatóan nem előrevívó kompromisszum születik, hanem olyan öszvér, amin nem Európába lehet menni, hanem csak a Balkán ösvényein használható.

milliárd forint újfent a 17 AK/ha alatti átlag szántóterületen gazdálkodók között kerüljön szétosztásra. A fennmaradó részt még az elmúlt év végén a Kormány felosztotta a Nógrádi, a Békés, valamint Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megye fejlesztési programjának részbeni finanszírozásához. *Szabad források hiányában új településlista közreadása nem igazságosabb alapokat az elosztáshoz, hanem csupán nem biztosítana teljesíthető elvárásokat keltene.*

Új településlista megjelenése azért is fog zavart kelteni/kelthet, mert több tekintetben még ma is használatos a korábbi településlista. Az 1993. évi költségvetési törvény a korábbi, önhibáján kívül hátrányos helyzetbe került önkormányzatok támogatása helyett a 97/1992. (VI.16.) Kormányrendelet mellékletében szereplő elmaradott települések számára 2 200 Ft/fő többlet fejkvótát irányzott elő, mint amit az érintett önkormányzatok beterveztek. Ugyanezt a listát használja a Céltámogatások Kiegészítő Kerete és más támogatások is.

A lehatárolás néhány módszertani gondja

Természetesen a lehatárolás módjának meghatározása, nem csak technikai kérdés, hanem egyben tartalmi szempontok eldöntését is jelenti. A különböző módszerek, mutatók alkalmazása más-más településkört jelöl ki. Az eltérés érintheti a kedvezményezett területek nagyságát, vagy akár fele részben is más településeket érinthet.

Egyik látszólag módszertani kérdés, hogy településsoros, vagy körzeti szintű lehatárolást válasszunk. A településsoros lehatárolás sok tekintetben jó lehet, de nem szolgálhat a területfejlesztési támogatások alapjául, mert az elmaradottság sok eleme nem értelmezhető településszinten, és ellentmond a támogatás több céljának is. Ezzel azokat az erőnyeit veszítené el, ami megkülönbözteti egyéb települési szintű támogatásoktól. A területfejlesztési támogatásoknak a térségi gondokat kell orvosolniuk, így például nem a településen belüli, hanem a térségi infrastruktúra-fejlesztést kell szolgálnia. Kisebbségi települések esetében a települési szintű munkanélküliség is értelmezhetetlen. Amióta a lakóhely- és a munkahely-funkció térben elvált, nemcsak és nem elsősorban az a fontos, hogy az adott településen arányban van-e a munkaerő-kínálat és kereslet, hanem a körzeti szintű egyensúly a fontos.

Számomra nem az a kérdés, hogy településszintű vagy körzeti lehatárolás legyen, hanem az, hogy a körzeteket központokkal vagy anélkül vegyük figyelembe.

A másik fontos eldöntendő kérdés, hogy a lehatárolás „jóságát”, vagy a mindenki által való érthetőségét, ellenőrizhetőségét preferáljuk.

Korszerű matematikai, statisztikai módszerek alkalmazásának (faktoranalízis, cluster-elemzés, diszkriminancia-analízis) *előnye*, hogy relatíve sok mutatót tud komplex módon kezelni, és az adatok megválasztása után kevés a szubjektív tévedés lehetősége. A mutatók megválasztásának hibalehetősége minimálisra csökkenthető azzal, ha indulásnál a rendelkezésre álló adatokból minél többet vesznek figyelembe. További előnye, hogy a jelenlegi statisztikai adatrendszer adottságaira is alapozható.

E módszerek alkalmazásának kétségtelen *hátránya*, hogy a módszertanban járatlan emberek számára nem követhető, de *szakemberek által megmagyarázható* az egyes területeknek a kedvezményezett körből való ki-bekerülése. Sokan emiatt nem tartják elég demokratikusnak e módszereknek ebben az esetben való alkalmazását. De többek között ilyen esetekre is találták ki a *képviselői demokráciát*. Nem szükséges, hogy minden állampolgár teljes szakmai mélységben értse a lehatárolás módszertanát, ha választott képviselőiken keresztül ez *szakemberek segítségével ellenőrizhető*.

A másik lehetőség, hogy az egyszerű áttekinthetőség kedvéért, az átlagpolgár számára is ellenőrizhető módon határozzuk meg a preferált településkört. Meghatározott mutatók alapján rangsoroljuk, pontozzuk a településeket, vagy az egy küszöbértékétől való negatív eltérést támasztjuk a preferált területté nyilvánítás feltételül.

E módszerek *előnye* a lehatárolás áttekinthetőségében van. *Hátrányuk*, hogy kevés mutató számbavételére van lehetőség, ami növeli a mutatók kiválasztásának kockázatát. *Szubjektív elem a küszöbértékek vagy a súlyok meghatározása is!* Minél több mutatót alkalmazunk, annál lejjebb kell szállítani a küszöböt, mert egyre kevesebb település képes a feltételeket egyidejűleg teljesíteni. Több mutató esetén kézenfekvőnek tűnik a határt az országos átlag körül meghúzni. Ennek kockázata az, hogy a településállomány nagyobbik része az átlag körüli sávba tartozik, így a határérték kismértékű elmozdítása nagyságrendekkel megváltoztatja az eredményt! A pontozásnál, súlyozásnál megint megnő a szubjektivitás kockázata. Az egyszerű eljárások finomítása/keverése a gyakorlatban a manipuláció esélyeit növeli.

Hogyan tovább?

A területfejlesztési támogatásoknak sokkal célratörőbbnek és karakteresebbnek kell lennie, és ebben sem létezik tiszta „magyar út”, legfeljebb magyar sajátosságok. Különböző mutatók alapján három problematikus térségcsoportot kell meghatározni, és leginkább ezek akut problémáit kell a támogatásoknak megoldozniuk. Mind a térségek lehatárolásánál, mind a programok megfogalmazásánál célszerű tekintetbe venni az Európai Közösség gyakorlatát.

Az *elmaradott területek* meghatározásánál akkor tudunk egyszerűen megfelelni az egyszerű áttekinthetőség és ellenőrizhetőség, ugyanakkor a szakszerűség követelményrendszerének, ha találunk olyan mutatót, amely szintetizáltan mutatja a területi elmaradottságot. *Hibával együtt* egy ilyen elvi lehetőség van a **területi GDP**⁷ (a Hozzáadott Érték fajlagos mutatója). Egyelőre azért jelent csak elvi lehetőséget, mert a magyar statisztikai nyilvántartási rendszerre építve nem lehet meghatározni a területi GDP-t, és közelítő számítása *jelenleg* több mint egy évet vesz igénybe⁸.

A közelítő számításokból fakadó értelmezhetőség, a titkos adatkezelés és a hibalehetőség csökkentése miatt a területi GDP nem számítható ki településsorosan, de sok esetben a mikrokörzet is gondot jelentene. Ebből következik, hogy legalább megye nagyságú területre kellene meghatározni.

Nyugat-Európában is a területi GDP adja a *regionális gazdaságstatisztika magját*, és jelenleg az EK-ban is e mutatót használják a területi elmaradottság mérésére. Az a régió (NUTS II szint) pályázhat az elmaradott területek fejlesztését célzó alaphoz, ahol az egy főre jutó GDP nem éri el a közösségi átlag 75%-át. A társulási szerződés ratifikálásával a teljes jogú tagság megszerzésének reményében nekünk is meg kell majd határozniunk.

Javaslatom az, hogy a választási ciklusból visszalévő egy évet tekintsük átmeneti időszaknak, és a kormány fejezze be a megkezdett prog-

⁷ Adott intervallum (általában egy év) alatt egy adott megfigyelési egységben a teljes gazdasági tevékenységben előállított új érték pénzben mért volumene. Kiszámítható a bruttó termelési érték és a folyó termelőfelhasználás különbözeteként vagy a bruttó munkajövedelmek, az adózatlan eredmény és az amortizáció összegeként.

⁸ A területi GDP meghatározása számtalan nehézségbe ütközik, pl. a második gazdaság számbavétele, a gazdaságstatisztika fejletlensége, nem minden gazdasági tevékenység lokalizálható stb.

ramjait. Közben a KSH készüljön fel a területi GDP négy-évenkénti kiszámítására. Ki kell dolgozni a területi GDP közelítő számításának módszertanát, meg kell kezdeni az adatgyűjtést. *Az a megye minősüljön elmaradott területnek, amelyben az egy főre jutó GDP nem éri el az országos átlag 75%-át.* Az elmaradott megyékből esetenként nagyobb elmaradott régiók is kialakulhatnak.

Minden évben meg kell határozni az *ipari válságkörzeteket*. Ebbe a kategóriába azok a foglalkoztatási körzetek tartozhatnak, ahol:

- az elmúlt 3 évben a munkanélküliség meghaladta az országos átlagot;
- a tényleges munkanélküliség meghaladja az országos átlag 1,5-szeresét és
- a tartós – 6 hónapon túli – munkanélküliek aránya meghaladja az országos átlag 1,5-szeresét;
- az ipari foglalkoztatottak aránya az országos átlagot meghaladó mértékben csökkent egy bázisévhez viszonyítva.

A harmadik kategória, amit meg kellene határozni, a *támogatandó falusias térségek*. E körzetek meghatározásához a népsűrűséget, a vándorlási különbözetet, a szántók átlagos aranykorona-értékét, a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányát kellene elsősorban figyelembe venni.

Ezekre az eltérő típusú problematikus területekre speciális programokat kellene előkészíteni, és aktuális, célorientált pályázati lehetőségeket meghirdetni. Az elmaradott területek támogatásában közép- és hosszú távú programokon alapuló infrastruktúra-fejlesztés és vállalkozásélénkítés játszhatja a döntő szerepet. Az ipari válságkörzetekben a rövid távú válságmenedzsment is kaphat támogatást. A falusias térségekben komplex falufejlesztési programok és a mezőgazdaság átalakítása kell, hogy döntő szerepet kapjon.

A FALU SORSÁNAK BELSŐ TERÜLETFEJLŐDÉSI ÖSSZEFÜGGÉSE

Mészáros Rezső

Napjaink gazdasági, társadalmi folyamatairól, jelenségeiről többnyire általánosítások, csaknem területi homogenitást feltételező megállapítások hangzanak el. Nem kellően hangsúlyos a regionális különbségek érzékelése, a települési, településtípusbeli differenciálódásról pedig az átalakulással összefüggésben alig esik szó. Ha mégis, akkor az adott településtípus szenved általánosítást. Természetesen nem vitatható, hogy a rendszerváltozás következményeként zajló gazdasági, társadalmi átalakulások rendelkeznek általánosabb érvényű jelleggel, de az is nyilvánvaló, hogy a folyamat igen nagy tartalmi és területi eltéréseket mutat. A zűrzavar és a sok naivítás, ami az átalakulás körül burjánzik, a jelenségek széles skáláját produkálja, amelyek leginkább a településekben öltenek konkrét megjelenési formát.

Abból kell tehát kiindulni, hogy Magyarországon van egy település-állomány, egy településhálózat, amely egy hierarchikus, egy területi szerkezetet, különböző tartalmi-minőségi szinteket tartalmaz. Ez az elmúlt tíz, húsz, ötven, száz év alatt alakult ki. Ne feledjük, hogy a rendszerváltozást ebben a településrendszerben kell, kényszerülünk végigvezetni. Vagyis a piacgazdaság, a többpárti demokrácia, az új társadalmi szerkezet nem valamiféle gazdasági, társadalmi, politikai absztrakcióban valósul meg, hanem a településekben. Kézenfekvő tehát a kutatási lehetőség, akár a településrendszer egészét, akár egyes típusait vagy elemeit illetően. Minden bizonnyal izgalmas lehet megtalálni azt, hogy a rendszer mely elemei válnak fontossá, illetve mely elemeit kell fontossá tenni az új fejlődési pályán. Engem azonban jobban érdekel az, hogy ebben a sodró, örvényekkel teli folyamatban, hogyan vizsgálható, miként értelmezhető a település maga.

Úgy tapasztalom, hogy a gazdaság és a társadalom új tagolódási, együttműködési és szervezeti formái a tértudományok kutatási szemléletét, kutatási programjait sem hagyják érintetlenül. A figyelem – külföldön legalább is – tartósan a hely/ség/-problematika felé látszik fordulni. A két nagy szemléleti sík, a globalitás és a regionalitás mellett

egyre erőteljesebben van jelen a *lokálitás* kérdésköre, vizsgálati tematikája. A lokálitásé, mint társadalmi, gazdasági térkategóriáké. Azon persze hosszan lehet polemizálni, hogy mi a lokálitás tartalma, mifajta témérettel fejezhető ki, egyáltalán mennyiben szociálgeográfiai, illetve térgazdasági kategória. A lokálitást, gyakran idézett definíciója (Cooke, P. 1989) a csoportok és egyének napi gazdasági és politikai aktivitásának társadalmi téralapjaként írja le, amelynek a határait a kiterjedés-vizsgálatok oly szívesen kutatják. De ha jól meggondoljuk, a mi kistérségi közelítéseink sem állnak túl messze ettől a szemlélettől, ettől a térértelmezéstől. Kétségtelen, hogy témánk szempontjából (kiút a válságból) ez egy lehetséges és talán kívánatos vizsgálati szint, hiszen a falusi gazdasági, önkormányzati szerveződések számos új eleme éppen ebben a kistérségi méretben funkcionál (pl. a különféle társasági együttműködések). De ha azt szeretnénk tudni, hogy az új gazdasági, társadalmi folyamatokra milyenek a lokális reagálások, akkor (ismét) a települési vizsgálatokat kell előtérbe helyezni. Az itt kínálkozó rendkívül gazdag kutatási lehetőségek közül én (a jelen helyzetben különösen) a *településen belüli területi fejlődés* problémakörét vélem fontosnak. És talán némiképp újszerűnek is, hiszen a hazai kutatások erre alig mutattak, mutatnak – érdeklődést. Bár a falvakon belüli területi problematikával foglalkoznak a szociálgeográfia kiváló hazai művelői, de annak lényegéből következően inkább a területi elkülönüléseket tárják fel egy-egy pillanatban, vagy szűkebb időszíkon. Külföldön pedig főként a városi mikroterek váltanak ki jelentősebb szociológiai, szociálgeográfiai és természetesen építészeti – városrendezési kutatási ambíciót. Igen gazdag a publikációs listája az ún. „city-boom”-mal jellemezhető városok, városi térségek vizsgálatának, amelyekben a belső szociális, gazdasági térproblematika már markánsan megjelenik.

Pedig volt (van) „villageboom” is, gyors falufejlődés. Meglepően sok magyar falu sorolható ide. Sajnos most inkább az ellenkezője, a visszaesés, a válság a jellemző. Nem ismerjük azonban azt a mechanizmust, amely a fejlődés – vagy éppen a hanyatlás – időszakában megjeleníti a területi fejlődést a falun belül. Miközben a „látványról” vannak információink: új utcások, új falucentrum, a termelői vagy a szolgáltató infrastruktúra megjelenése egy-egy falurészen, üzemek, intézmények telepítése, ami által új vonzáskörzetek formálódnak a falun belül – a telekárak területi differenciálódása vagy mindennek az ellenkezője: üressé váló házak, eladhatatlan, zömében új lakások, házak, megműveletlen föld, romló műszaki állag stb.

Némi kutatási eredmény birtokában látok fantáziát abban, hogy egy szélesebb idősíkon vizsgálva a falvak belső térszerkezetének változását, felismerhetővé válnak a területfejlődési állapotok. Vagyis arra keresem a választ (OTKA-támogatással, ny.sz.: I/3 1205), hogy miért, mikor és milyen mértékben volt belső térfejlődési differenciálódás. Talán sikerül rátalálni olyan információra is, amely megmutatja, hogy a település mely terének sorsában lehet tetten érni a helyi hatalom tevékenységét, illetve mely terét alakította meghatározó erővel településen kívüli gazdasági, esetleg politikai impulzus.

Feltételezem, hogy ilyesféle ismeretanyag a település működtetésének, a települési vagyon értékelésének és kezelésének egyik alkalmas szemlélete, megközelítése lehet, és talán segíthet az ésszerű belső térszerkezeti gazdálkodás szükségességének felismerésében és elfogadtatásában, és segíthet abban, hogy mihamarabb legyen tényleg. És alkotó-eleme a helyi településpolitikának, valamint a helyi településfejlesztési terveknek az, a gazdaságossági elemeket is magában hordozó megközelítés, amelyet két szó/fogalom/-szörnyeteg fejez ki és képvisel talán a legérzékletesebben: *térméret-ökonómia* és *térszerkezet-ökonómia*.

AZ ALFÖLDI FALUSI ÖNKORMÁNYZATOK ÖNKÉPE (Egy felmérés néhány tapasztalata)

Csatári Bálint

A magyar falusi válságról és átalakulásról – valljuk be magunk közt – még elég kevés általánosítható, tudományosan értékes eredményt tudunk felmutatni. A két évvel ezelőtti hasonló tematikájú konferencia kötetét újraolvasva érzékelhető, hogy falusi településeink igen „sokfelé” indultak el, s ma alapvetően más gazdasági–társadalmi körülmények övezik tevékenységüket, mint két-három éve. Az előző konferencián „Tétova települések a térben” címet adtam előadásomnak, amelyben egy Bács-Kiskun megyei falufelmérés tapasztalatait összegeztem azokból a szempontokból, ami a közigazgatás átszervezése után bekövetkező és érzékelhető településközi – térbeli dezintegrációt jellemezték. Mára, csak egy gondolat erejéig visszatérve erre a problémára, ez a helyzet szerencsére valóban változott, s a rurális térségek önkormányzatai talán megtették első integrációs lépéseiket. Különösen az Alföldön, ahol sorra alakulnak azok a kistérségi (falusi – kisvárosi) társulások, amelyek egy-egy markáns tájegység falusi településeinek mérsékelhetik a „tétovaságát”, s belső problémáikon felülemelkedve a területi – kistérségi integráció formájában kívánják – a lehetőségek keretei között – megoldani valóban közös gondjaikat.

Mai előadásomban – az Alföld Kutatási Program keretében elvégzett – falusi kérdőíves felmérés mintegy önértékelésnek tekinthető néhány elemét szeretném bemutatni.

A kérdőív négy tematikai egységből állt. Az elsőben a falvak általános helyzetének a megítélésére kérdeztünk rá, a másodikban a település földrajzi hálózati helyzetére, a harmadikban a falvak legfontosabb térbeli kapcsolataira, a negyedikben pedig egy makroregionális programhoz való kapcsolódásuk lehetőségére, annak főbb prioritásait rangsoroltatva a helyi önkormányzatok vezetőivel.

Az itt értékelt minta a hat alföldi megye 150 falusi önkormányzatának válaszait tartalmazza, különböző összevetésekben. Az idő és terjedelmi korlátok miatt csak az első témacsoportra adott válaszokat mutatjuk be.

A falusi önkormányzatok gazdasági-pénzügyi helyzetét firtató első kérdésre kapott válaszok gyengének (31,5%) illetve közepesnek (55,7%) ítélik meg azt. Az közismert, hogy a normatív elosztás révén némileg mérséklődött ugyan falvaink hátránya, ugyanakkor a méret szerinti differenciák és az ebből következő faluműködtetési problémáik nem csökkentek. Csaknem 30 százalékpontnyi az eltérés az átlagos magyar faluméretnél (1 200 főnél) kisebb, elsősorban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei települések és az alföldi átlag körüli 3 000 fős lélekszámú falvak megítélés-értéke között.

Az alapellátásuk színvonalára adott válaszok tovább differenciálják ezt a képet. Megjelenik az elégtelen kategória (2,7%), 7% ponttal kevesebb a közepes minősítés aránya, ugyanakkor 13,3% ponttal emelkedve csaknem negyedük ítéli jónak ezt az igen fontos falusi települési alapfunkciót. Az előbbihez viszonyítva szignifikánsan erősödnek a méret szerinti különbségek. Mindezekből azt hiszem két következtetés is levonható: a megalakult falusi önkormányzatok működésük elmúlt három esztendejében szinte minden erejükkel (erőforrásukkal) a helyi alapellátásuk javításával foglalkoztak (emiatt talán egy kicsit ezt jobbnak is szeretnék látni, mint amilyen valójában), ugyanakkor a földrajzi térbeli helyzetük, a közeli városokhoz való kapcsolódásuk lehetősége általános fejlődésükre talán kevésbé hat vissza, mint korábban. Beluszky Pálnak a hetvenes évek végén végzett országos faluvizsgálata egyik fő konklúziója az volt, hogy míg az 1950-es, 60-as években a méret játszotta a fő szerepet falusi átalakulásban, addig az 1970-es, 80-as években a földrajzi helyzet, a dinamikus városi központokhoz való kapcsolódás lehetősége. Most talán újra a méreté, kifejezetten a helyi vagy a megszerezhető külső erőforrásoké lesz a főszerep? Ebben az esetben, mint azt már mások is felvetették, a falusi térségeink további igen erős differenciálódására lehet számítani.

Talán ennek adja egyik halvány alátámasztását a harmadik kérdésre – település szakemberellátottságának minősítésére kapott – válaszok megoszlása. A kistelepülések csoportjából érkezett minősítések alapján tovább nő az elégtelen válaszok száma és aránya (6,1%), szignifikánsan tovább csökken a közepes minősítések összevont átlagának aránya (37,2%). (Közbevető megjegyzésként: ez a közepes érték a gazdasági helyzetnél 55,7%, az alapellátásnál 48,7% volt.) Először jelenik meg

ugyanakkor a kiváló minősítés két 1 500 főnél népesebb faluban (1,4%). A jó értékek pedig pontosan ugyanúgy oszlanak meg, mint az előbbi kérdésnél (25,7%). Vagyis az előbb már jelzett erősödő méret szerinti differenciálódás a korábbi évtizedek sokszor megírt falusi szellemi degradációs tüneteinek a mai „eredményét” mutatja. Az, hogy a falusi önkormányzatok saját településük szakemberellátottságát 77,9%-ban gyengének vagy közepesnek ítélik, súlyos és elgondolkodtató, de sajnos valós tények.

Szorosan kapcsolódnak e képhez – előzetes feltételezéseinknek megfelelően éppen ellentétesen – „a település lakosságának részvétele a helyi közéletben” című kérdésre adott minősítések. Tovább nő az elégtelen válaszok aránya (10,1%), hasonlóan a gyengéhez (69,8%). A közepes értéket már csak a települések 18,1%-a jelölte meg és mindössze háromban (2,0%) volt jó az érték. Az előbbi kép teljesen „megfordul” tehát, a nagyobb településekben jellemzőbbek a „rossz” válaszok, a kicsikben a viszonylag kedvezőbbek. Ez talán azt is tükrözi, hogy mekkora vitalitás és fenntartó erő van és mozog a magyar vidéken, s milyen sajnálatos az, hogy a viszonylag kedvező alapellátási és pénzügyi helyzethez, településmérethez mennyire nem társul megfelelő mértékű helyi aktivitás. A nagyobb települések helyi önkormányzatai – éppen e szignifikáns megítélésbeli különbségek jelzik – sokkal kevésbé a helyi társadalom aktivitására építve tevékenykednek, mint az elvárható lenne. Néha – s ezt egy helyi sajtóhírvizsgálattal bizonyára ki is lehetne mutatni – éppen olyan veszekedős kis helyi kormányhatalmat és demokráciát játszanak, mint azt „fent” látják. Talán az is odagondolható e le-sújtóan minősítő válaszok mögé, hogy árnyaltan kell vélekednünk falvaink napjainkban nem ritkán újra idealizált társadalomképe felől. Az első csoport utolsó kérdése egy – talán az előbbieknél még tárgyyszerűbb – szakmai tényre kérdezett rá, a településrendezési tervellátottságára, illetve a jelenleg érvényben lévő terv minőségére. Szinte megdöbbentő: a válaszadó települések egyharmadának nincs érvényben lévő rendezési terve! Ha utánagondolunk ennek, s a ma nem ok nélkül divatos falusi környezet problémáknak, a falusi térben rendkívül kiterjedt földtulajdon- és földhasználat változásoknak, az elmaradott falusi térségek felzárkóztatási elképzeléseinek, akkor az elvárt – helyi adottságokon alapuló – fenntartható fejlődés falusi települési adottságainak a műszaki – fizikai-tervezésről előfeltételei bizony nagyon hiányosak. Különösen, ha a válaszok minősítéseit is sorra vesszük. Az érvényben lévő tervek 15,7%-át „elégtelen”-nek, 32,2%-ukat gyengének, 47,8%-ukat közepes színvonalúnak válaszolták. E kérdésnél volt a legkisebb külön-

ség a különböző nagyságú falvak között. Jónak ítélt terv (mindösszesen 5) kis és átlagos méretű faluban is előfordult. E problémakör legfőbb tanulsága az lehet, hogy egyelőre megszűnt vagy nagyon mérsékelt a hagyományos műszaki-fizikai tervezési aktivitás falvainkban. Ez több szempontból és a jövő szempontjából is igen veszélyes tendencia. A falvak átalakulásának, fejlődésének megalapozásában, a XX. század vége felé, kikerülhetetlennek tartjuk a falvak rendezési-tervezési előkészítését, megalapozását. Az új földosztás nyomán a belterületközeli magántulajdonok bilincsbe foghatják, vagy nagyon költségessé tehetik a terjeszkedést, az elmúlt negyven év falusi építési telkei teljességgel alkalmatlanok lesznek a magángazdálkodás lebonyolítására, számos közérdek – a falusi önkormányzatok tulajdonlása híján – nem juthat érvényre, s akkor még a külterület és belterület viszonyának feltételezhetően gyökeres átalakulásáról nem is szözlöttünk.

Az egyes fenti kérdésekre adott válaszokat mintegy ellenőrizni kívántuk azzal, hogy e témacsoport végén visszakérdeztünk: Milyen napirendi témákkal foglalkoztak az új falusi önkormányzatok megalakulásuk óta?

A 10 lehetséges válaszból a legmagasabb értéket az infrastruktúra-fejlesztés (83,1%), a telefonfejlesztés (80,5%), a településfejlesztés (79,2%) és a helyi iskola ügye (77,3%), mint napirend kapta. Ez tehát megmagyarázza a befelé fordulás tényét, s azt is, hogy a falusi alapellátás fejlesztése az elmúlt három esztendőben az alföldi falvakban valóban prioritást élvezett. Ez mindenképpen helyes, csak hát az a társadalmi aktivitás, amelyet az előző kérdéskörnél hiányoltak a kérdőívre válaszoló helyi vezetők, bizony arra is rámutat, hogy a jövő falufejlődése, modernizációja nemcsak ezeken fog múlni, sokkal inkább a helyi társadalmon, a szakképzettségen, a jó színvonalú tervezésen. A fenti értékeknél mintegy 20%-kal alacsonyabb gyakorisággal 61–62%-ban foglalkoztak a testületek a környezetvédelemmel és a kistérségi társulások együttműködésével. Mindkét témát igen fontosnak és jövőbe mutatónak ítéltjük. További két téma a települések alig több, mint felében került napirendre: a munkanélküliség problémája (53,2%), és mezőgazdasági átalakulás (52,6%). Ezek kisebb arányt képviselnek, mint azt vártuk, bár ha belegondolunk abba, hogy milyen konkrét megoldási-cselekvési terük van ezeket illetően a falusi önkormányzatoknak, akkor nem csodálkozhatunk ezen sem. Tanulságos viszont, hogy a helyi gazdaság problémáival és fejlesztésével már csak a települések 48,2%-a foglalkozott, a tervezetessel pedig mindössze 37%-uk. Nehezen áll tehát össze a kép. Van elszánás és akarat is, de kevés a forrás, a helyi társadalmi aktivitás és szellemiség, ugyanakkor vannak kedvező jelek is.

A válaszok e rövid összevetése és a címben jelzett önkép azt mutatja, hogy falvaink csak nagyon kis lépésekkel indultak el egy falumodernizáció felé, annak véghezviteléhez pedig sok évre, s számos új, a fenntartható fejlődést megalapozó tényező megszületésére és integrációjára van szükség.

TÁRSADALMI INNOVÁCIÓ A KÖZÉP-TISZA-VIDÉKÉN

Szoboszlai Zsolt

Elméleti közelítés

Innovációként a legtöbb ember első reflexió gyanánt a műszaki – technikai folyamatokat, újításokat értelmezi, a gazdaság megújulókéességére gondol. Az okozatként jelentkező gazdasági eredmény mögött az eredőt kereső kutatók viszont a *társadalmi innováció* problémájába botlanak.

Mai tudásunk szerint társadalmi innovációnak nevezzük mindazon *modernizációs hatások összességét*, amelyek az egyént vagy közösségeket a korábbtól eltérő viselkedésre, kapcsolatalakításra készítetik, és új magatartásformák, intézmények, szervezetek, kommunikációs formák megjelenésével és terjedésével járnak együtt. Úgy is mondhatnánk, hogy az *emberek közötti* kapcsolatokban végbemenő gyökeres *megújulás*, megújítás a *társadalmi innováció*.

Divatosabb szóhasználatlaltal a *polgárosodás problémái* körül forog gondolkodásunk. Hipotézisünk szerint ugyanis társadalmi innovációra a szabad polgárok képesek. A magyarországi polgárosodás folyamata a késői indulás mellett számtalanszor megtört, többször megszakadt, de a polgári társadalomfejlődés jó csírái megmaradtak, s ezekre a virtuális lehetőségekre épül ma a társadalmi innováció.

Vizsgálataink elsődleges célja az innovációt hordozó ember és azok a közösségek, amelyek akarják a változást, az újat, a fejlődést és képesek is rá. Nem állítjuk, (sőt!) hogy a társadalmi innováció tudatos, erre irányuló emberi cselekvés eredménye, hanem feltételezzük, hogy az innovációt mindig és kizárólag egyes emberi *magatartásformák hordozzák*. Tehát a társadalmi innováció a gyakran nem tudatos motivációk, késztetések, attitűd-változások, valamint az ezeket a cselekvéshez közvetítő érték- és normarend-változások következménye. Megjelenik a magatartásmódokban, viszonyokban és ezek változásaiban. Ez teszi vizsgálhatóvá és mérhetővé.

Úgy gondoljuk, hogy a társadalmi innováció dinamikus kategória, tehát folyamatként lehet/szabad értelmezni. Mivel pedig e folyamat állapotok egymásba való átmenetinek sorozata, szükségünk van a társadalomtudomány szokásos eszközeivel történő állapotfelvételekre, annak hangsúlyozásával, hogy a vizsgálati cél a folyamat feltárása lehet.

Az innovációkutatás háttéréként célszerű az *átalakulást* is vizsgálni. Azt, hogy mennyire járta át a helyi társadalom egyik és másik rétegét a *változás* valamilyen reménye, félelme, a személyes bekapcsolódás és részvétel szándéka stb.

A kutatás kérdésfeltevése nagy kihívás mindannyiúnknak, hiszen új területet próbálunk vizsgálni, így felvetéseink, kérdéseink talán pontatlanok, hipotéziseink bizonytalanok. Reméljük, s munkánkat nagyrészt ez motiválja, hogy a kutatást követően az adott térségek társadalmi innovációjáról, regenerációs, megújulási lehetőségeiről mai ismereteinknél lényegesen többet tudhatunk majd.

Összefoglalva: a társadalmi innováció kutatásakor keresnünk célszerű azokat a tényezőket és mindezek objektivizált formáit, amelyekkel regisztrálhatjuk a modernizációs hatásokat, a szakítást a régi struktúrákkal, az átalakulást, a változást, az újat, a mást, azok hatásrendszereit.

Történeti elemzés

A témához komplex igényvel közelítő vizsgálat taglalja a történeti és a környezeti feltételeket is. A kutatás első fázisában alapos regionális, térségi és települési analízist célszerű végeznünk. Ebben a térség és az érintett helyi társadalmak (XIX–XX. századi?) történetének, belső viszonyainak, kultúrájának stb. a kutatás alapkérdéseire figyelő elemzése mellett a múlt és a jelen viszonyainak (ezen belül az újdonsághordozó elemek) vizsgálatára célszerű koncentrálnunk.

A társadalmi innovációkutatást nem lehet lecsatolni a gazdasági innovációkutatásról, de az is evidencia, hogy a gazdaság fejlesztését sem szabad(na) elvonatkoztatni a társadalmi innovációkutatástól. Ezért is fontos a gazdasági–szervezeti és a termék–tevékenységi innovációk történeti elemzése, hiszen jól érzékeltetik a térség aktivizációs szintjét, állapotát, újdonságfogadási miliójét.

Fontos kérdés, és csak a történeti elemzés válaszolhatja meg: honnan jöttek az újdonságok ebbe a régióba? Hol és melyek voltak a térség kötődési pályái a kereskedelem és egyéb kooperációk terén? Hová kötődött ez a régió, a vizsgált települések, mi volt számukra a (koronként esetleg

változó) centrum? E kérdések azért is fontosak, mert az adaptációs folyamatok a centrum funkciókkal szorosan összefüggnek.

A *szerves* hagyományokra épülő *fejlődést* célszerű vizsgálnunk. Ehhez nélkülözhetetlen kiinduló információ az attitűd- és motivációrendszer, amely nem pusztán a történeti folyamat része, nem lehet abból automatikusan leképezni, de történeti elemzés nélkül a mai folyamatok sem tárhatók fel. A vizsgálati területekre tekintettel a katolikus és a protestáns szellemiség, a kulturális nyitottság majd bezárkózás folyamatának elemzése sem kerülhető meg, annál is inkább, mivel feltehető, hogy a térségek/települések mai bezártsága, a Közép-Tisza-vidék modernizációból való kiszorulása az elmúlt évszázad kulturális, politikai és más tényezőinek is következménye.

Úgy hisszük, hogy csak egyeztetett norma- és fogalomrendszeren alapuló elméleti ismeretekkel, történeti -környezeti elemzés talaján épülhet fel az empirikus innovációkutatás.

A „jelenismeret” és az innovációkutatás szempontjai

A megye mai „közállapotait” és adott térségi különbözőségeit objektíven feltárva, adottságként szükséges azokat kezelni. Ugyancsak célszerű áttekinteni és országos *kontextusba* helyezni a térség alapvető társadalmi-gazdasági folyamatait. Vizsgálat tárgyává tehető a népesség demográfiai, migrációs jellemzői, a helyi társadalmak struktúrája, a foglalkoztatási, életkori, etnikai jegyek, sajátosságok és ezek térbeli eltérései. Törekednünk célszerű azon ismérvek kiválasztására, amelyekkel a társadalmi innováció „mérhető”.

Általános kiindulópont lehet az adott térség(ek) helyi társadalmainak komplex vizsgálata: állapotuk, minőségük regisztrálása. Erre egyrészt a demográfiai ismérvek alkalmasak: a lakosság életkora, iskolai végzettsége, etnikai összetétele, foglalkozási struktúrája, a helyben lakó értelmiség aránya, arányának változási tendenciái stb. A kutatás egy iránya a települések lakossága változási szándékainak felmérésére irányulhatna. A helyi társadalom innovációja tetten érhető például a lakókörnyezeti preferenciák változásában a régi és új, a lakótelepi és a szuburbánus lakókörnyezet között. Megfigyelhető az új megoldásokra való törekvés a telekhasználatban, az épületfunkciókban, az építőanyagokban is. A kutatás egyik ütemében célszerű – néhány település rendezési célú vizsgálataival összekötve – elvégezni a lakosság (családok) életforma-állapotának és az épített környezet egymásnak megfelelőiségi vizsgálatát.

A helyi társadalmakkal párhuzamosan vizsgálható a települések önkormányzatainak társadalmi és politikai összetétele, a *helyi önkormányzatok* stratégiái, működési mechanizmusa. Érdeemes lenne elemezni az önkormányzatok és a vállalkozások kapcsolatát, vizsgálni, hogy a térség(ek) önkormányzatai, vállalkozói milyen pályázatokhoz, cél- és címzett támogatásokhoz jutottak, hogyan részesültek a különböző elkülönített állami pénzalapokból.

A társadalmi – gazdasági, műszaki – technikai és egyéb változások során nyilvánvalóan változnak a gazdasági cselekvés motivációi, megváltozik a célracionális, az értékracionális, az emocionális és a tradicionális gazdasági cselekvések aránya, és ezek térségi sajátosságai megjelennek a helyi kapcsolatrendszerekben, így az önkormányzatoknál és a gazdálkodói szférában, valamint az egyéb helyi viszonyrendszerekben is.

Lényeges tudnunk, hogy az egy ciklusra választott önkormányzatok működésében mennyire jelentkezett a *távlatosság*, az előrelátás, hogy az önkormányzat és a polgárok közötti *kapcsolat* (emberi viszony) milyen szerepet játszhat az innováció terjedésében. Egyáltalán: mennyire mutatkozik meg az emberek gondolkodásában az előrelátás, a jövő.

Feltételezhető, hogy léteznek innovációt termelő, továbbító és fogadó, illetve „taszító” térségek, helyi társadalmak. Eszerint (is) alakul a *települések hierarchiája*, egymásra vonatkoztatott rendje, a centrumok, decentrumok, perifériák sokasága. Vizsgálendő a hely és innovativitás kölcsönhatása, a foglalkoztatási, illetve gazdasági szerkezet befolyása mellett a speciális tényezők (tradíciók, attitűdök, intézmények, speciális funkciók stb.).

Alapos elemzésre szorulna, hogy a vizsgálandó térségekben lévő települések között a gyakorlatban milyen *együttműködések* alakultak ki, ezek mennyiben realizálódtak, milyenek a fejlesztési elképzelések, van-e kohézió, mennyire „átjárhatóak” a települések/térségek közötti közigazgatási és egyéb határok, léteznek-e vonzáskörzetek stb. Kérdés az is, hogy a helyi társadalom „én/mi” tudatában mennyire jelenik meg a *térségi kötődés*, azaz a kistérségekhez, városhoz vagy megyéhez tartozás valóban benne van-e a helyi társadalom „levegőjében”.

Vélhetően vizsgálható az a probléma is, hogy milyen viszonyban van egymással a helyi társadalmak értelmiségi elitje és a helyi hatalom. A konfliktusos vagy az együttműködő modellek – illetve árnyalataik –, milyen hatással vannak egyrészt a helyi hatalmi döntések tartalmára, illetve mennyiben segíti vagy gátolja a helyi hatalom a társadalmi csoportok aktivitását. Különös figyelmet érdemel az *értelmiségi magatartásformák* vizsgálata, hogy megtudjuk: valóban nagyrészt ők-e az inno-

váció hordozói? Nehéz, de talán érdemes feladat kimutatni, hogyan járul hozzá a *politikai kultúra és aktivitás* a helyi társadalom- és gazdaságfejlődéshez, a helyi egyéni és kollektív döntések ésszerűségéhez, hatékonyságához. Izgalmas lenne megrajzolni az egyes *társadalmi rétegek* térben és időben valóságosan és igény szinten megjelenő *térfolyóirát*, hiszen ezzel mozgásterükről, életmódváltozásokról, az újdonság befogadásáról is képet kaphatunk.

Aktuálisnak tűnik a *késői rendiség* szimptomáinak vizsgálata is, mert modernizációt, demokratizálódást, innovációt gátló tényezőként van jelen a társadalomban. Ebből a szempontból is célszerű szemügyre venni a történeti fejlődést, a kialakuló új tulajdonviszonyokat, a vállalkozók és vállalkozások esélyeit, lehetőségeit, perspektíváit, a helyi közélet, nyilvánosság fejlődését az új rendiségképződés-dilemma mentén.

Nélkülözhetetlen a gazdasági szerkezetátalakítás, az új szervezeti formák, a privatizáció folyamatainak elemzése, hiszen ezek térségi sajátosságaiból következtethetünk a *gazdasági cselekvés* motivációira, s figyelmet érdemel a piac és a vállalkozások, a verseny, a nonprofit szféra stb. fogadásának *közgazdasági–szociológiai elemzése*. Amennyiben a társadalmi innováció kívülről kell hogy „táplálkozzon”, milyen közrendszerrel állnak rendelkezésre, hogy e forrásokat a térség valóban realizálni tudja? A modern innovációkutatás a posztindusztriális társadalmat vizsgálja, amely igen gyors innovációs impulzusoknak van kitéve. A Közép-Tisza-vidék társadalmát „erő” társadalmi innováció terjedésének megörökítése, a terjedés–szétszóródás törvényszerűségeinek lebontása érdekes feladatnak ígérkezik. Nem könnyű, mégis hálás kutatási feladat lehet lemérni, elemezni, hogy egy-egy termék-, illetve tevékenység-innováció hogyan, milyen módon terjedt el a térségben, kik voltak a *pionír adaptálók*, az elsődleges követők, majd a szétterülés hogyan zajlott az adott településen vagy térségben, milyen volt a dinamikája.

Hasznos lenne, ha kideríthetnénk, hogy az innováció potenciális hordozói, a jelentősebb *vállalkozók* mikor és hogyan teremtették meg vállalkozásaik alapját, hogyan „ugrottak ki” társaik közül, milyen folyamatok játszottak közre helyzetük alakulásában, hogyan látják ők maguk saját múltjukat, kapcsolataikat, szűkebb-tágabb környezetükkel, jövőjüket.

Mindenki előtt ismeretlen a kárpótlás okán kialakuló, s az ennek talaján is formálódó *társadalmi struktúra* a falusi térségekben. Ma még folyamatában vizsgálhatjuk a kárpótlás során tulajdonossá váló rétegeket, az átlagos birtoknagyság kialakulását, módosulását stb. Mindez magában hordozza a települések, különösen a falvak társadalmának újrafarmálódását is. A mezőgazdasági tulajdonviszonyok kialakulása választ

adhat a települések fejlődésére és funkciórendszerének kialakítására, amely ugyancsak szorosan összefügg a települések revitalizációjával és a bennük élő lakosság innovációs és revitalizációs képességével.

Az *innováció* (is) *kulturális feltételezettségű*. A helyi hatalom a helyi társadalom és a kulturális „konceptciók” függvényében értelmezhető, vagyis helyi társadalom, hatalom és kultúra egymást feltételező fogalmak. A kulturális változás szinte láthatatlan, hiszen az emberek, közösségek zsigereiben rejtezik, a mentalitásban, a mindennapi értékekben, normákban, szokásokban, magatartásokban él. A kultúra ökostruktúrája mélyen a múltunkban, történelmünkben gyökerezik, megkerülhetetlen hát a kölcsönös feltételezettség vizsgálata. Ha tehát a Közép-Tisza-vidék innovációs készségéről mondani akarunk valamit, ismernünk kell *kulturálközvetítői* teljesítőképességét, *potenciálját*, mely településként eltérő, feltáratlan.

Az egyéni innovációs „készség” és „képeség” többek között függ a társadalmi kapcsolatok mennyiségétől és minőségétől (család, barátok, munkahelyi és egyéb kapcsolatok), a vonatkozási csoport(ok)ban elfoglalt helytől stb. A társadalmi innováció tanulmányozásához tehát egyfelől elengedhetetlen az innovációs képeség feltérképezése, másfelől a lehetséges innovációs törekvések számbavétele, összefoglalóan az *innovációs potenciál* megismerése.

Módszertani kérdések

A kutatás „több szintről”, regionális, térségi és települési, illetve egyéni, közösségi szempontból, azonos alapelvek nyomán közelíthető. Így rétegzett, az összehasonlítás lehetőségét is nyújtó kutatások végzésére lesz mód. Módszertanilag is fontos, hogy a jelzett településeket, kistérségeket ne csupán elkülönítetten, önmagukban vizsgáljuk, hanem olyan *kontextusos elemzésekre* kerüljön sor, melyek révén föl lehet mutatni mindazokat a sajátos jegyeket, illetve markáns különbözőségeket – unikumokat is –, amelyek az egyes térségekre jellemzők.

Nyilvánvaló, hogy csak igen *komplex metodikával* szabad dolgozni.

Szükséges kialakítani olyan *szekunder adatbázist*, amely a társadalmi innováció egyes főbb „megjelenítőit” kimutatja, hogy a kérdőíves felméréssel és interjúkkal már a háttereket, a mélyebb összefüggéseket lehessen megragadni.

Megjegyzendő, hogy (különös tekintettel a gyors változásokra) a szokásos mérési stratégiák kevésbé működ(het)nek, viszont felértéke-

lőd(het)nek a közösségekben lévő mélyebb mozgásfolyamatok. A kutatás valószínűleg precízebb, ha nem statikusan előre tervezett, hanem „*gördülő célokkal*” dolgozik, azaz a feltárt összefüggések alapján határozza meg soron következő céljait.

Források, ütemezés

Sokrétű a kutatói szándék, s ez *ma* – tekintettel a források jelenlegi szűkösségére is elnagyolt vagy szűkebb körű regionális, illetve megyei áttekintés mellett a jelzett térségekben, néhány településen való rétegzettebb vizsgálatot tesz kívánatossá. A téma újszerűsége, a köréje szerveződő kutatócsoport affinitása *alapkutatás* indítását teszi szükségessé és lehetségessé. Megfelelő elképzelésekkel, a részeredményeken gördülő célok, rugalmas módszerek alkalmazásával néhány év alatt meglehetősen mélyre áshatunk a vizsgálati térség(ek) innovációs, revitalizációs állapotának, tartalékainak feltárásában.

Olyan kutatást célszerű indítani, amelyben *érdekeltté* lehetne *tenni* mindazon intézményeket, szervezeteket, vállalkozásokat (de talán polgári csoportokat is), akiknek vélhetően korántsem közömbös az adott település/térség jelene, jövője. Más oldalról pedig támogatásokat lehetne szerezni pályázati úton alapítványoktól, országos hatáskörű szervektől, alapoktól, amelyeknek feladatkörébe tartozik a térségek, területek fejlődésének segítése.

A kutatás *szakaszolása* célszerűnek tűnik. A téma újszerűsége, gazdagsága, a társadalmi innovációs folyamatok megfejtése több éves (akár 2000-ig ívelő) kutatás megszervezését indokolják. Elsőként a történeti elemzés, illetve a háttérinformációk gyűjtése, elemzése végzendő el, s ezt követheti a kérdőíves reprezentatív mintavétel, az interjúk készítése, illetve egyéb technikákkal a további empirikus feltárás. A vizsgálat első *részösszegzése* legkorábban 1994 tavaszára tehető. Az empirikus vizsgálatok megkezdésével párhuzamosan célszerű *további elméleti viták* kezdeményezése a társadalmi innováció fogalmi megközelítéséről, tartalmáról, mibenlétéről...

A DÉL-BÁCSKAI FALVAK KÖRNYEZETI ÁLLAPOTA ÉS AZOK FEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Nagy Imre

A környezetvédelem és környezetgazdálkodás létjogosultságát, fontosságát és társadalomban betöltött szerepét nem kívánom hangsúlyozni, hiszen a probléma közismert. Ehelyett a dél-bácskai falusi települések környezeti problémáinak elemzésével próbálok rámutatni a válság néhány sajátosságára, ennek alapján viszont a kiütkeresés lehetőségeire is.

A dél-bácskai falvak a vajdasági régió belül az újvidéki vonzáskörzethez tartoznak, és eltérő demográfiai, gazdasági, vonzáskörzeti sajátosságokkal bírnak. Ezeknek a falvaknak nincsenek ipari létesítményei, amelyek veszélyeztetnék a településkörnyezetet. Az egyes városi iparágak kihelyezett üzemrészei nem környezetszennyező jellegűek. A rendezetlen kommunális problémák viszont (infrastruktúra, zöldövezet és útburkolat hiánya) a mezőgazdaságból származó terhelésekkel komoly veszélyt jelenthetnek a rurális környezetben.

Az értékelés, amelynek módszerét itt nem ismertetem, a legfontosabb infrastruktúrák (a távfűtés, a vízvezeték, a közcatorna-hálózat, a zöldövezet és az útburkolat-minőség) mutatói alapján, azok megfelelő súlyozásával lett elvégezve.

Köztudott, hogy a fűtési időszakban a klasszikus energiahordozókkal való fűtés a magánlakásokban, magánházakban a legártalmasabb légszennyező forrás. A dél-bácskai falvakban megindult a gázvezeték kiépítése, de az országban uralkodó gazdasági helyzet teljesen leállította ezt a folyamatot, s ezzel mintegy tovább élte a légszennyeződési ártalmak ezen főmáját (*1. sz. táblázat*). A légszennyeződést kiváltó tényezők, amelyek a többi hónapban jelentkeznek, szintén az infrastrukturális ellátottsághoz tartoznak. Az útburkolat-minőség állapota a vizsgált 30 faluban megnyugtatóbb, mivel az úthálózat hosszának falunként 90–100%-a korszerű burkolat, s így a légszennyezettségi ártalmak valamelyest csökkennek. A zöldövezet kiépítettsége viszont már nagyon

kodással még nem foglalkozó térségeknek, városoknak, külföldi partnereknek. Ez az eljárás közel áll Némethi Gábor (1981) azon véleményéhez, hogy a biogazdálkodás a legjobban járulhat a környezetvédelem megszüntetéséhez, illetve, hogy a környezetről való gondoskodás feleslegessé válna és anakronisztikussá tenne egy ezzel foglalkozó mozgalmat.

Ha a biogazdálkodást is be kívánjuk építeni a falvak gazdaságába, akkor egy összetett fejlesztési modellel van dolgunk, amelynek több összetevője van. A modell első összetevője a téralkalmasság-vizsgálat.

A biogazdálkodás beindításával az önkormányzatoknak kérni kellene a téralkalmasság-vizsgálatokat, megteremtve így a helyi biogazdálkodás téralkalmassági feltételeit. Idetartozik még a tájrekultiváció lehetőségeinek, a tájlesztítikának az értékelése, amely a mezőgazdasági szerepkörű környéknek megadja esztétikai súlyát, harmóniáját. A szorosan összefüggő, de különböző önkormányzatokhoz tartozó parcellákon az önkormányzatok elindíthatnák a biogazdálkodás átterjesztését a szomszédos területekre. Az interrurális térségekben végbemenő különböző jellegű védősávok létesítésével a gazdálkodás már kiterjeszthető bogyós gyümölcsök, gyógynövények stb. termesztésére.

A *környezetvédő technológiák* modellkomponense elsősorban az energiatakarékos, hulladékszegény eljárások beépítésére utal, várva a piacgazdálkodásból kiugró lehetőségeket ezen technológiák megvásárlására. Itt kell kihangsúlyozni a biogáznyerés lehetőségét, a szennyvíz-szikasztásból eredő szerves trágyanyerést, amely a szennyvíztisztítás technológiájától függ, a hulladék pirolíziséből származó hőenergianyerést, és annak a mezőgazdaságban (üvegházak) vagy kommunális célokra való kihasználását. Ezek a technológiák elképzelhetetlenek megfelelő infrastruktúra nélkül. Talán csak a telekommunikációs infrastruktúrák és a közúthálózat nincs közvetlen összeköttetésben a biogazdálkodás folyamatával, a többi infrastruktúra (vízvezeték, közcsatornahálózat, víztisztító berendezés, részleges távfűtés) teljességében vagy részlegesen összefügg vele, így azok kiépítése – amennyiben azt még nem tették meg – a jövő biogazdálkodás-központú falufejlesztésnek megfelelően kellene hogy történjen. Ebben az esetben a zöldterületek rendszerének fejlesztését is infrastruktúráként kezeljük. A falvak kertés beépítésű magánházeit övező zöld területek mellett ki kell alakítani a parkok, utcai fasorok, települési védősávok és a környék erdőfoltjainak, mezővédő sávjainak összefüggő, harmonikus, a mikroklimát kedvezően befolyásoló, porszűrő rendszerét.

A környezetgazdálkodás irányítása és fenntartása a modellnek talán a legösszetettebb és legfelelősségteljesebb összetevője. Csak helyes kialakítása, megszervezése válthatja valóra a helyi sajátosságokkal rendelkező, környezetkímélő technológiákat felhasználó környezetgazdálkodást. Éppen ezért ez a fejlesztési részmodell sokrétű és magába foglalja:

- a környezetgazdálkodás helyi jogrendszerének kialakítását az országos jogrendszerrel összhangban;
- irányítja annak alkalmazását;
- összehangolja a falvak lakosságának környezetvédő törekvéseit;
- lehetővé teszi a környezetgazdálkodás-biogazdálkodás speciális kívánalmai számára szükséges képzést;
- a biogazdálkodás elméletének terjesztését és gyakorlati alkalmazásának biztosítását (például megfelelő nagyságú területre megfelelő számú növényvédő szakmérnököt) stb.

A hétvégi üdülőtelepülések, telkek lényegüknél fogva a pihenést, a kikapcsolódást szolgálják, de rendeltetésükkel, az egészséges gyümölcs- és főzelékféle-termesztéssel, az egészséges életmód gyakorlati szorgalmazásával tulajdonképpen a biogazdálkodás kistelkes formáját valósítják meg.

Hiszem, hogy a piacgazdálkodás térhódításával és az egészséges életmód érdekében ezek a törekvések falvainkban mind nagyobb mértékben fognak megvalósulni.

A TÉRSÉGI VAGY TELEPÜLÉSSZINTŰ TERÜLETI FEJLESZTÉS KÉRDÉSE

Becsei József

A probléma nem új keletű, de napjainkban az önkormányzatok önállósága és elszigeteltsége, valamint a területi (megyei) szintű szervezőerő hiánya mellett a kérdés különös aktualitással bír. Mindennek további nyomatókat ad az, hogy nincs az országnak terület- és településfejlesztési új koncepciója (törvénye). Tapasztalataim és a tudományos megfontolás azt mutatják, hogy a településfejlesztés (fejlődés) csak térségi koncepcióban lehet eredményes, de nyomban felvetődik az a kérdés, hogy melyik az a legkisebb területi egység, amely már képes organikus fejlődésre? Erre a kérdésre kerestem a választ a békés-bihari határmenti kistérség vizsgálata során. (A vizsgálat az alábbi településeket foglalta magába: a területén kívül fekvő jelentős vonzást gyakorló városok: Gyula, Berettyóújfalu; a területen belüli központok: Sarkad, Komádi; Békés megyei falvak: Biharugra, Geszt, Körösnagyharsány, Körösújfalu, Kötégyán, Mezőgyán, Méhkerék, Okány, Sarkadkeresztur, Újszalonta, Zsadány; Hajdú-Bihar megyei falvak: Berekböszörmény, Körösszakál, Körösszegapáti, Magyarhomorog, Újiráz, Vekerd.

A vizsgált területről meg kell állapítanunk az alábbiakat:

- a békés-bihari határmenti körzet nem újkeletű, hanem tradicionális depressziós, elmaradott terület;
- az államigazgatási adminisztráció nem enyhítette, hanem elmélyítette a válságzóna jellegét;
- a korábbi, s a jelenlegi településhálózati fejlesztési törekvéseknek nem volt olyan koncepciója, amely e településhálózati „perifériát” bekapcsolta volna a fejlődés normális menetébe.

Mindennek – s bizonyára egyéb tényezők – hatására ez a terület többszörösen hátrányos helyzetű; határmenti periférikus helyzetbe került:

- magyar-román határmenti terület;
- két megye határán elhelyezkedő terület;

- a valódi városi vonzások határán – „légüres” területén – elhelyezkedő övezet;
- a korábban egy megyéhez tartozó települések elválasztott perifériák lettek.

Korábban is történtek kísérletek munkahelyteremtésre (még beruházások is), ezek azonban a megoldás módjából következőleg eleve kudarcra voltak ítélve, s ezt a rendszerváltás még csak felerősítette.

A terület általános jellemzésére itt most csak az alábbi adatokat írjuk le: a falvak népességüknek 1949 és 1990 között 22,1%-át (30 042 fő) veszítették el; ma az itt élő népességnek 26,9%-a nyugdíjas; a négy évtized alatt a 18 település esetében (a 72 lehetséges esetből) összesen hat alkalommal volt pozitív a népesség reprodukciója, ebből kettő Méhkeréken volt. A községekben lévő munkahelyek száma az itt élő aktív keresők ötödének sem elegendő.

A békés-bihari határmenti kistérség sem egységes veretű, abban elég határozott vonalakkal elkülöníthető egységek fedezhetők fel.

Gyula és Berettyóújfalu határozott vonzással, amelyek társadalmi struktúrája az alföldi középvárosi struktúrát mutatja.

Sarkad hiányos vonzással rendelkező kisváros, amely vonzását főként Kőtegyán, Méhkerék, Újszalonta, Sarkadkeresztúrra tudja kiterjeszteni, de maga is alárendelt vonzásban van Gyulával, amely a kisvárosi funkciókat is megkapcsolja.

A falvak vonzásában a fent említett városokon túl, osztozik Biharkezes, Komádi, Szeghalom, de a Békés megyei falvakra jelentős vonzó hatást gyakorol Békéscsaba is.

Komádi – bár több vonatkozásban átmeneti helyzetben van a falvak és a kisvárosi állapot között, valódi vonzást főként a közlekedés szétosztottsága miatt nem tud gyakorolni.

Határozott különbség fedezhető fel a falusi térségeken belül, amely így hármassá oszthatóvá válik:

- Sarkad vonzásába esők;
- a periférikus helyzetben levők: Körösnagyharsány, Biharugra, Geszt, Mezőgyán, Okány, Zsadány;
- a többes vonzásban (Szeghalom, Berettyóújfalu, Biharkezes, Komádi) elhelyezkedők: Berekböszörmény, Körösszakál, Körösszegapáti, Magyarhomorog, Újiráz, Vekerd, Okány.

A legrosszabb helyzetben Vekerd és a 2. csoport tagjai vannak, itt a leggyorsabb a társadalom szétbomlása, sőt pusztulása, kihalása.

Hatékonyan a terület elmaradottságát csak úgy lehet megoldani, ha céltudatos fejlesztéssel egy valódi városi vonzást gyakorló központot hozunk létre, mert:

- város és vidéke csak együtt létezik, kölcsönösen egymásra utaltak, a kettő nem funkcionálhat „normálisan” egymás nélkül;
- minél távolább fekszik egy település a várostól, annál inkább kerül periférikus helyzetbe;
- az országhatár itt olyan zárat jelent, amely a városi vonzás irányait lezárja és behatárolja;
- a vidék nem autarchiát jelent, hanem normális kapcsolatokat a központtal, amelynek alapfeltétele a minden irányú gyors közlekedés (út, telefon stb.);
- ilyen feltételek mellett nem az a probléma, hogy a vonzott területek közlekednek a központba (bármilyen céllal), hanem az, ha ez sok időt és fáradságot vesz igénybe;
- léteznie kell tehát – ha eddig nem volt, létre kell hozni – egy normális („ideális”) város–falu sűrűségnek, amelyben minden település organikus fejlődésre képes.

A terület ma a fenti követelményeknek nem felel meg. Az általam felvázolt megfontolásoknak az a település felelhet meg, amely egy 15–20 km-es sugarú körön, s azon belül elhelyezkedő települések részére az első fokú városi ellátást biztosítani tudja, illetve az itt elhelyezkedő településeknek ilyen irányú és mennyiségű igénye van. Ez mintegy 120–140 km²-es területen már elképzelhető, amelyen alföldi viszonyok között mintegy 12–15 falu helyezkedik el. A központ népessége 10–20 000 fő között mozogna, a vonzott településeké 40–50 000 fő között. Térségünkben ennek a követelménynek Komádi felelne meg.

Végül is: a problémák megoldási módjai között nem tartom elfogadhatónak a tüneti kezelést, amely ún. munkahelyteremtő akciókban jelenik meg, helyette egy jó közlekedési adottságokkal kiépülő központ minden irányú fejlesztését tartom a probléma valódi megoldásának.

KULCSKÉRDÉS A FALVAK INFRASTRUKTÚRÁJÁNAK FEJLESZTÉSE

Abonyiné Palotás Jolán

Ma Magyarország infrastrukturális ellátottsága elmarad termelő ágazatainak fejlettségétől és a fejlett világ infrastrukturális szintjétől, s még jobban saját elvárásainktól.

Az infrastruktúra terén meglévő lemaradásunk nem volt mindig jellemző. Míg a Kiegyezéstől a trianoni határrendezésig a megelőző típusba tartoztunk, mert infrastruktúránk (főleg a banki szolgáltatások, a távíró, telefonellátottság, a vasút, közlekedés stb.) relatíve fejlettebb volt, mint az iparunk, addig a két világháború között a párhuzamos típusba tartoztunk. Ekkor az ipar és az infrastruktúra egymást gerjesztve fejlődött, sajnos azonban nagyon lassú ütemben. 1938-tól – a többi volt szocialista országhoz hasonlóan – mi is a legkedvezőtlenebb utólagos típusba kerültünk át. Infrastruktúránk elmarad a kor általános színvonalától. Ez az elmaradás abszolút és relatív vonatkozásban egyaránt jelentkezik. Makrostrukturális fejlődési pályánkat fő vonásaiban az jellemzi, hogy a termelő ágazatokat, ezen belül is leginkább az ipart preferálja a terciér ágazatokkal szemben. A megkésett és erőltetett iparosítás nagy tőkeigénnyel járt, ami elvonta a fejlesztési forrásokat a nagy tőkeigényű és a befektetéseket lassan és áttételesen megtérítő infrastruktúrától. Az ipar dinamikus fejlesztéséhez felhasznált tőke egyik forrása az infrastruktúra fejlesztésének visszafogása, szinten tartásának elmulasztása és elhanyagolása volt. A nemzetközi összehasonlítások azt mutatják, hogy makrostrukturánk eltért a nemzetközi trendektől, jöllehet a volt szocialista országok közül a mi gazdaságunk makrostrukturája hasonlít leginkább a nemzetközi főáramlatokéhoz.

Tehát az infrastruktúránk leszakadásából származó ellentmondások, feszültségek makroszinten általában jellemzőek. Az infrastruktúra általános makroszintű fejletlensége az országon belül igen nagy területi differenciáltságot mutat. Még az átlagosan mintegy 5 000 km² kiterjedésű megyék komplex infrastrukturális ellátottságában is óriásiak a különbségek.

Természetesen az könnyen belátható, hogy egy-egy infrastrukturális elem fejlettségét egzaktan kifejező mutató (mint pl. a vezetékes gázzal ellátott lakások aránya) értéke megyénként nagyobb szóródást mutat, mint a területi kiegyenlítődéseket is magában hordozó ágazati fejlettség (mint pl. kommunális ellátottság, vagy egészségügyi ellátottság) összesített mutatójáé. Ugyanez áll fenn fokozott mértékben az infrastruktúra egészét magába foglaló komplex fejlettségi mutatóra vonatkozóan is.

A fentiek ismeretében meglepő, hogy hazánkban még megyénként is milyen óriásiak az eltérések.

Egy-egy megye kiterjedése viszonylag nagy térség arra, hogy az ellátottságot kifejező fajlagos mutatók egymásnak többszöröse legyenek. Az még méginkább hátrányos, ha egy-egy megyében élő – átlagosan félmillió – ember többségében, vagy valamennyi infrastrukturális szolgáltatást átlag alatti, vagy a legalacsonyabb szinten kapja meg.

A falvak infrastruktúrája lényegesen elmarad a városok szintjétől. Így amelyik térség városodottsága alacsonyabb, már ezért is hátrányba kerül.

Amikor községeink infrastrukturális ellátottságát vizsgáljuk, akkor egyszer minősíthetjük azt, hogy az egyes infrastrukturális szolgáltatást nyújtó létesítmények az adott községben egyáltalán vannak-e, illetve a térség községeinek mekkora hányadában kell teljes mértékben nélkülözni azokat.

Minősíthetjük továbbá azt, hogy az egyes térségek községeiben elemenként átlagosan (pl. kumulált fajlagos értékek) milyen az ellátás színvonala. Mivel az infrastruktúra nagyon sokarcú, igen sok elemből (komponensből) tevődik össze, érthető, hogy az ellátottság színvonala elemenként eltérő, összességében mintegy mozaikszerű képet ad, ezért létjogosultsága van az összesített, több elem szintjéből összetevődő komplex fejlettséget kifejező mutatónak is.

Meglepő, de vannak olyan falvaink, amelyekben kiskereskedelmi bolt egyáltalán nem üzemel. Ugyancsak a falvak jelentős hányadában nem működik vendéglátási egység (pl. az Alföld falvainak 33,6%-ában egyáltalán nincs ilyen létesítmény).

A lakás és kommunális ellátottságot kifejező mutatók terén szintén nagy a szóródás. Legrosszabb a helyzet a lakások közcsatorna-hálózatba való bekapcsolódása terén. (Az Alföld községeinek 91%-ában abszolút nélkülözik ezt az ellátottságot.)

A gyógyszertárak hiánya is fontos jellemzői falvainknak. A falvak több mint felében nem üzemel gyógyszertár. A benzinkúthiány szintén általános, de míg Bács-Kiskun megyében a községek 60,0%-ában, addig

Heves megye Alföldhöz tartozó községeiben 94%-ában nélkülözik ezt a szolgáltatást. A TŰZÉP-telepek is a falvaknak csupán 75–80%-ában üzemelnek. E téren az átlagnál jobb ellátottsággal Békés megye és rosszabbal pedig Szabolcs-Szatmár-Bereg tűnik ki.

A falvak infrastrukturális ellátottságának alacsony szintjét legmarkánsabban egy-egy elem teljes hiánya jelzi, de hasonló gondokat okozhat az ellátottság alacsony fajlagos értéke is.

Rendkívül kedvezőtlenül alakul például falvaink egészségügyi ellátottsága. A tízezer lakosra jutó orvosok száma Borsod-Abaúj-Zemplén megye falvaiban 6,2, Győr-Moson-Sopron megyében 6,5, Szabolcs-Szatmár-Beregben 6,7. A falvak legjobb orvosellátottságával Csongrád megye tűnik ki (12,3). E mutató országos értéke 36,9, községi átlagértéke 8,9. Ezek után érthetővé válik az a megdöbbentő adat, miszerint falvainkban a születéskor várható átlagos életkor lényegesen alacsonyabb; egyes régiók értékei között öt-hat éves különbség is adódik. Ez óriási hátrány, amely a falusi lakosságot sújtja. Ugyancsak falvaink közül kerülnek ki azok a települések is, amelyekben nincs egészséges ivóvíz. Az oktatás színvonala, hatékonysága terén is a negatív anomáliák a jellemzőek.

Tehát falvaink infrastrukturális ellátottsága lényegesen elmarad az amúgy is alacsony a hazai átlagtól. Ez már önmagában közvetlenül is hátrányosan érint nagy területen élő nagy népességszámot. A falvak iparosodottsági szintje is lényegesen alacsonyabb hazai átlagnál, nem is szólva eszközellátottságának minőségéről, termelékenységéről és hatékonyságáról. A külföldi működőtőke sem a falvakat célozza meg, így a fejlődés pénzügyi háttere sem kedvező.

Napjaink vegyes gazdaságában, illetve a kialakuló piacgazdaságban milyen eséllyel indul a versenyben az a falusi térség, amelynek infrastruktúrája fejletlenebb, iparának eszközellátottsága rosszabb, a termelés hatékonysága kisebb és kevesebb működőtőke áll rendelkezésre. Ebben a nehéz gazdasági helyzetben nem szabad hagyni, hogy a falvak leszakadjanak a fejlődésben, mert akkor összeomlanak azok a korábbi eredmények, amelyek felzárkózásuk, a gazdasági fejlettségük nivellálódása terén születtek. A továbbfejlődés kulcsa pedig az infrastruktúra fejlesztése, ami (már menet közben) csökkenti a munkanélküliséget, emeli az életszínvonalat, vonzza a működőtőkét, emeli a termelés hatékonyságát, csökkenti a termelő beruházások tőkeigényét, növeli a térség népességmegtartó képességét, egyszóval a térség felemelkedéséül szolgál.

A FALUSI TÉRSÉGEK KÖRNYEZETVÉDELME MINT PERIFÉRIKUS PROBLÉMA*

Fodor István

*A falvakban még van levegő, meg-
fojtani eddig nem hagyták magukat,
de a légszomjat legtöbbjük már megta-
pasztalhatta.*

A rurális térségeket sújtó gazdasági-társadalmi válságfolyamatok még viszonylag gyakran kerülnek a tudomány fókuszába — a kiút kapaszkodóit keresve — de e térségek környezeti állapota, környezetvédelmi stratégiája azaz környezetvédelme mégis csupán a társadalmi érdeklődés periferiáján mozog.

Kevesek számára ismert, hogy a táplálékláncon keresztül a környezetszennyezés által okozott emberi egészségkárosodás tudományos becslések szerint 40%-os arányban mezőgazdasági eredetre vezethető vissza (az ipari 25%-kal, a közlekedési 15%-kal, a kommunális eredetű szennyezés 10%-kal, a határokon át hozzánk jutó szennyezés pedig 10%-kal terhelhető).

Alulértékeltnek tűnik ez a veszély, ha figyelembe vesszük, hogy Magyarország népességéből az élelmiszeren keresztül érvényesülő környezetszennyezés szempontjából 5,8 millió fő fokozottan, kb. 4,5 millió pedig mérsékelten veszélyeztetett.

Ezek a figyelmeztető adatok csupán közvetett mutatók, amelyekre a társadalom kevésbé figyel oda. A falusi térségek közvetlenül súlyos ökológiai/környezeti válsággal küzdenek. Ezek a területek azonban az ipari régiók környezeti válságmenedzseléséhez viszonyítottan oly mértékben vannak hátrányban, hogy legtöbbször a környezetkárosító folyamatok lassításának, vagy megállításának még a reménye sincsen meg. Ez egyértelmű bizonyítéka annak, hogy az ökológiai veszélyhelyzet felismerésének hiánya a falusi térségek környezetvédelmét még mindig a társadalom érdeklődésének periferiáján tartja.

* A kutatások az OTKA 361. sz. témához kapcsolódnak

A környezeti válság legsúlyosabb megnyilvánulásait a rurális térségekben a következőkkel jellemezhetjük:

- A termőtalaj degradálódása és elszennyezése;
- A felszíni és felszín alatti vizek fokozódó elszennyeződése;
- A falvak településkörnyezeti problémái;
- alacsony hatékonyság a mezőgazdaság közvetlen és közvetett energiafelhasználásában.

Figyelmünk hosszú időn keresztül csupán másodlagosan terjedt ki a mezőgazdaság szerepére a magyar környezeti válság kialakulásában. Pedig a mezőgazdaság 1965–1975 között a kemikáliák mennyiségi felhasználásának gyors növelésével és a nagyüzemi állattartás hígrágyás technológiájának széleskörű elterjesztésével szinte berobbant Magyarország fő környezetszennyezői közé.

A rurális térségek környezete – a különösen elmaradott infrastruktúra következtében – a kommunális folyékony és szilárd hulladék kezelésének megoldatlansága révén még sérülékenyebbé vált. Ezek súlyos következményekkel jártak (a talajvíz elszennyeződése, a talaj terhelésének megnövekedése stb.).

A kérdés az, hogy falvaink számára milyen perspektíva vázolható fel. Találhatnak-e kitörési pontokat azok a települések, amelyeket az agrárágazat válsága mellett a környezeti válság is sújt. Ráadásul ez utóbbi tekintetében a társadalom meglehetősen magára hagyta azokat, annak ellenére, hogy az elmúlt évtizedekben e településeket éppen a politika hajszolta bele – szinte kontroll nélkül – az ökológiai válságot elmélyítő környezetkárosításokba.

A válságból való kiút lehetőségeit véleményem szerint csupán a Nyugat-Európa bevált technológiai megoldásainak irányába történő elmozdulás teszi lehetővé. Erre pedig az ad számunkra jó lehetőséget, hogy az ezredfordulóig Európa-szerte sürgősen szükség lesz egy olyan új környezetvédelmi politikára, amely segíti a hatékony környezetvédelmet, környezetgazdálkodást és a környezetminőség előtérbe helyezését. A Kelet-Közép-Európában zajló politikai és gazdasági változások egyfelől ugyan lehetővé teszik a környezetvédelmi problémák valós feltárását, másfelől azonban erőteljesen korlátozzák az elérhető gazdasági eredményeket. Ugyanakkor Nyugat-Európában a környezetpolitikai megközelítésmódok újraértékelése az elmúlt időszak sikereinek és kudarcainak mérlegelésével történik. Emellett szükséges a környezetvédelmi kérdéseknek a társadalom minden területével való összekapcsolása. Ez reményt ad arra, hogy a kialakítandó európai környezetpolitikában a

urális térségek környezetvédelmi problémái is – súlyuknak megfelelően – új megvilágításba kerülnek, előmozdítva a környezeti-ökológiai válságból való kilábalást is.

A megoldás lehet(ne)!? az agrárgazdaság nagyarányú környezetbarát technológiai megújulása.

Ennek azonban számos akadálya van. A XX. század utolsó évtizedében az agrárszektorban is a piacgazdaság újraszervezése, az ágazat működőképességének fenntartása, a működő tőke bevonása, a szükséges profit biztosítása az elsődlegesen érvényesítendő cél. Ezek pedig nehezen illeszthetők egy új környezetkímélő vagy környezetbarát gazdálkodáshoz, amely rendkívül költséges, és az Európai Közösség országában is csupán 40-48%-os állami támogatással valósítható meg.

A válságból való kiút keresés szempontjából tanulságos lehet számunkra a fenntartható fejlődés eddig már körvonalazott európai kísérlete. A fenntartható fejlődés gondolatát – mint a környezetbarát gazdaság alapelemét – a Brundtland-jelentés fogalmazta meg először (1987). A tudomány és a politika egyaránt gyorsan elfogadta, mint a fejlődés egy konszenzuson alapuló járható modelljét. Sokrétű elemzését adta a Rioi Konferencia (1992/93).

A fenntarthatóság fogalma 4 alapvető szempontot tartalmaz: 1. élelmiszerbiztonság, 2. munkavállalás-és jövedelemarányok javítása, 3. környezeti/természeti források megőrzése, 4. emberi tényezők. Természetesen ha ezeket a szempontokat különböző megvilágításban vizsgáljuk, akkor más-más prioritások kerülnek előtérbe és valósulnak meg, amelyek eltérő magatartásbeli megközelítésmódot jelentenek a természetre, társadalomra és a velejáró erkölcsi döntésekre vonatkozóan. Ezen különbségeknek megfelelően a mezőgazdasági fejlesztés különböző stratégiái részesülnek előnyben, amelyek mindegyike sajátos következményekkel bír az agrárfejlődésre és a falusi térségek formálására nézve, és eltérő hatást fejt ki a rurális térségek környezetminőségének alakulására.

Az Európai Gazdasági Közösség új környezetbarát agrárpolitikája különös figyelmet szentel az autonóm agro-ökoszisztéma irányítást aláátmasztó elveknek, oly módon, ahogy ez az organikus gazdálkodási típusban alkalmazásra kerül. Az organikus gazdálkodást másszóval biogazdálkodásnak is nevezzük, bár szerintem a két fogalom nem teljesen fedi egymást. (Amíg az organikus gazdálkodás esetében határozott törekvés érvényesül az intenzív mezőgazdaságban használt nagy mennyiségű kemikália minimumra szorítására, addig a biogazdálkodás teljesen

mellőzi a kemikáliákat.) Ez a forma napjainkban kezd Magyarországon is elterjedni.

Az agro-ökoszisztéma és alrendszerének többcélú működését választva az organikus gazdálkodás típusa megfelel és alkalmazkodik a természeti erőforrások fenntartható használatához. Környezetre, természetre és domborzatra gyakorolt hatása megfelel az Európai Közösség és a nemzeti környezetpolitikák kívánalmainak. Gazdasági hatékonysága megfelel a hagyományos farmgazdaságokénak. A terméshozam valamilyen alacsonyabb a korszerű kemikáliákat alkalmazó rendszereknél, de még mindig elegendő ahhoz, hogy megfeleljen az EK túltermelést megelőző intézkedéseinek. Már az eddigi tapasztalatok is azt mutatják, hogy az organikus gazdálkodás típusa kielégíti a társadalom minőségi élelmiszer szükségletét is. A szervezett mezőgazdaság magasabb munkakövetelményei, a mezőgazdasági munkafajták minősítése, valamint a termelők és fogyasztók közötti szociális hálózatok nagyban hozzájárulnak a fenntartható társadalmi fejlődéshez.

A konklúziót úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a környezetvédelmi politikában periférikus területen „parkoló” válságból való tartós kitérésnek lehetőségét csupán egy környezetbarát termelési magatartással teremthetjük meg. Ennek feltételeit azonban az agrárágazat önerőből még hosszú ideig nem lesz képes megoldani, csupán a társadalom széles körű támogatásával.

ÚJ IRÁNYOK A VIDÉKI TURIZMUS FEJLESZTÉSÉBEN

Szabó Géza

A fejlett turizmusú európai országok idegenforgalom-fejlesztési politikáinak már évtizedek óta egyre hangsúlyosabb eleme a vidéki régiók aktivizálása, bevonása a vendégforgalom vérkeringésébe. Ez egyaránt fakad tömegturizmus veszélyeinek felismeréséből, ezzel összefüggésben az individuálisabb, környezet- és társadalomkímélőbb „szelíd” turizmus támogatásából, valamint a kedvezőtlen gazdasági helyzetű körzetek megsegítésének igényéből.

A fejlesztési politikák két sarkalatos pontja: a hagyományos idegenforgalmi centrumok zártságának feloldása, igénybevételek mérséklése; ezt elérendő a vidéki kínálat feltárása. A turizmus által alig, vagy egyáltalán nem érintett területek potenciális adottságainak a mozgósítására, az idegenforgalmi formák és módszerek sokszínűségével és komplexitásával jellemezhető ún. vidéki turizmust alkalmazzák.

Ez a megnevezés nem egy meghatározott turizmus formát jelöl, hanem minden helyi bázisra telepíthető vendégfogadási változatot, a sport-hobby turizmusoktól a kulturális turizmuson át egészen a falvak gyógy- és termál idegenforgalmáig. A Magyarországon általánosan használt falusi turizmus fogalomnak egy jóval specializáltabb kínálatú megfelelője – német nyelvterületen „Urlaub auf dem Bauernhof” – szintén része a vidéki turizmusnak, része, de nem kizárólagos képviselője.

A hazai idegenforgalmi politikában is megjelentek már a vidék „felértékelődésének” jelei. Különösképpen a turizmus válságkezelő, gazdaságélénkítő, elmaradott térségeket fejlesztő hatásai kaptak jelentősebb publicitást. Mindezek joggal remélhetőek az európai példák alapján, azonban az elsődleges előnyök mellett érdemes figyelmet szentelni a vidéki régiók turizmusának közvetett és igen pozitív hatásaira ugyanúgy, mint a folyamat esetleges beiktatóira is.

Hozzászólásomban a turizmus terület- és településmarketingben, valamint a tulajdonváltási konfliktusokban betöltött szerepét érinteném, és ami egyre időszerűbb: a helyi lakosság bevonásának kérdését az idegenforgalmi fejlesztésekbe.

Turizmus mint a települési és a tájegységi marketing iniciálója

Bár a „vállalkozó önkormányzat” modell mozgósítható javak és kellő szakismeretek hiányában a falvak döntő többsége számára csak jól hangzó jelszó, ennek ellenére minden jövőt tervező település számára nélkülözhetetlen, hogy megpróbálja adottságai, értékei iránt felkelteni a potenciális vevők figyelmét. Ezek lehetnek beruházók, vállalkozók, ingatlanvásárlók vagy pihenésre vágyó turisták egyaránt. A figyelem felkeltésének alapvető módszere a nálunk még újdonságnak ható település-marketing. Arra már vannak pozitív kezdeményezések, hogy egyes városok (Győr és Szekszárd) miként próbálják saját erőforrásaik piacát feltárni. A realitásokat figyelembe véve ma még nem várható, hogy az ezer gonnal küzdő falusi önkormányzatok marketing-koncepciók alkotásába kezdjenek.

Több esélyt adhatunk olyan módszerek alkalmazásának, amelyek a nélkülözhetetlen településmarketinget önállóan is működőképes, rövid időtávon belül is eredményeket hozó elemekre bontják. Ezeket a rész stratégiákat egymásra építve alakulhat ki az átfogó, a nagyságrendeket számítva jóval inkább tájegységi, mint települési szintű marketing. Önállóan is hatékony marketing tevékenység indulhat egy-egy kistérség idegenforgalmi potenciáljának feltárására és piacra juttatására.

A turizmus sajátos követelményei révén megköveteli mindazon adottságok feltárását és vonzó külső arculattá történő összeállítását, amelyek a marketing alapelemének számító helyi image kialakításában döntő szerepet játszanak. A természeti táj szépsége, eredetisége, a környezet épsége, valamint a települések tradíciói, hagyományos értékei jelentik azt az adottságcsokrot, amely Ny-Európában is az általános – nem csupán idegenforgalmi célokat szolgáló – helyi image kialakításának alapelemei. Természetesen ezek az adottságok az idegenforgalomban az attraktivitás fő tényezőiként, a pozitív külső arculatot erősíthetik, ennek kialakítása propaganda anyagok kiadásával, terjesztésével már sok településen megindult. Az önkormányzatokban jó ha tudatosul, hogy az idegenforgalmi propaganda, az ezzel járó ismertség, kialakuló vendégkör nemcsak a közvetlenül érintett vállalkozóknak hoz hasznot, hanem a településmarketing bevezető elemeként az egész falunak is. Ezért érdemes kezdeményezni; támogatni a helyi turizmus reklámját, nem kidozott pénz a vonzóerőket és persze a települést is bemutató kiadványokhoz támogatást adni. Az image kialakításában ügyelni kell a turizmus alapvető jellemzőire: nem települést, hanem változatos programot nyújtó

tájégségeket keresnek a turisták. Így célszerű a promóciós tevékenységet falvaknak összefogva, tájegységi, kistérségi szinten megindítani.

Szerencsére az idegenforgalommal indított image teremtsenek már vannak konkrét eredményei. Zengő vidék falusi turizmusának visszajáró vendégei közül némelyek már felfigyeltek a falvak gazdasági adottságaira is. Így egyikük privatizált egy évek óta veszteséges kisüzemet, amely megújítva, helybeliek munkalehetőségét bővítette. De számos ingatlanvásárlás, vállalkozásindítás, üzleti kapcsolat jött létre a vendégfogadás révén.

A vidéki turizmus a tulajdonváltással kapcsolatos konfliktusok enyhítésében

A kárpótlási törvények, valamint a szövetkezeti átmeneti törvény alapján megindult a földtulajdon viszonyok átrendeződése. A földek magántulajdonba kerülése, mint régóta kívánt fő folyamat mellett, egy sajátos mellékágon kvázi „visszaállamosítási” lépések is történnek. A fent említett törvényekben külön rendelkezések vonatkoznak a természetvédelmi területekre, melyek szerint a legértékesebb, fokozottan védett, vagy nemzetközi szerződések hatálya alá eső területeket nem lehet kárpótlásra kijelölni; földcserével vagy anyagi kártérítéssel állami tulajdonba kell kerülniük. Mivel a rendelkezések a már meglévő védett területek mellett a tervezettekre is vonatkoznak, ezért viszonylag jelentős mennyiségű, főként erdő-, legelő- és parlagterület, kisebb részben szántóföld esik e törvények hatálya alá.

Mindenekelőtt le kell szögezni, hogy az említett rendelkezések természetű örökségünk védelme szempontjából igen hasznos és időszerű lépések voltak, azonban a jelenlegi szituációban szükségszerűen sértik az érintett föld-visszaigénylők érdekeit. Ezzel ugyanis Magyarországon megelőzhetőek azok a magántulajdonosokkal hosszú éveken, sőt évtizedeken keresztül húzódó birtokrendezési, földtulajdon kezelési egyeztetések, amelyek Nyugat-Európában nagyon megnehezítik például a nemzeti parkok megalakítását. Erre közeli és friss példa a közös magyar-osztrák Fertő-tavi Nemzeti Park, amelynek hazai része már megalakult, az osztrák része pedig, éppen a fenti okokból kifolyólag, még mindig csak az alacsonyabb védettségi kategóriába tartozó „Naturschutzgebiet”.

Az állami tulajdonba vétel előkészítő munkálatai a már meglévő öt nemzeti parkunk (Hortobágyi, Kiskunsági, Bükki, Aggteleki, Fertő-tavi Nemzeti Park), korábban főként Tsz-tulajdonban lévő részletein meg-

indultak. Ezzel egy ütemben folyik a tervezés, az 1995-ig, országgyűlési döntés alapján létrehozandó Duna–Dráva, Duna–Ipoly, Maros–Körös Nemzeti Parkok területén is. Az előkészítő munkálatok és az egyeztető tárgyalások eddigi tapasztalatai azt jelzik, hogy az érintett lakosság értetlenül és ellenérzésekkel fogadja a tervezett tulajdonrendezéseket.

Azzal, hogy nem kaphatják vissza régi földjüket úgy érzik, megkárosítják őket. Ez a hozzáállás nemcsak az „ösi juss”-hoz ragaszkodásból származik, hanem helyenként valós gazdasági alapjai vannak.

A Duna–Ipoly tervezett nemzeti park szegélyén olyan értékes faanyagú – korábban közbirtokossági – erdőket vesznek állami tulajdonba, amelyek a falvak gazdálkodásában még a II. világháború után is jelentős súllyal bírtak. Most csereföldként például egy kiszáradó almáskertet ajánlottak fel. A két terület csak a termőföld aranykorona értékében egyezik meg. Hasonló konfliktusok kerültek felszínre szántóföldek és rétek, legelők esetében a Kiskunsági Nemzeti Park szegélyén Fülöpszállásnál, míg a tervezett Körös–Maros Nemzeti Parknál Biharugránál. A Duna–Dráva Nemzeti Park egyeztető tárgyalásain is éles ellentétek bontakoztak ki a természetvédelmi szakhatóság és a helybeliek között.

A megoldás felé csak valamiféle kompenzáció vezethet el.

A helybelieknek, a településeknek látniuk kell, hogy mit kapnak az elcserélt, elvesztett javakért ellentételezéseként? Milyen új lehetőségeik, előnyeik származnak a védett területekből?

Kétségtelenül egyik előnyük lehet a természet iránt vonzó turizmus megjelenése. Ahhoz azonban, hogy a fokozódó kereslethől a környező falvak is kellőképpen részesedjenek, egy alapvető koncepcionális váltásra van szükség a hazai védett területek idegenforgalmában.

Szakítani kell az eddigi külön, a nemzeti parkok testébe ágyazódó fogadóbázisok létesítését preferáló gyakorlattal. A védett területek turizmusát a környező falvakon át kell megszervezni. A szükséges kapacitások szálláshelyben, ellátó – szolgáltató létesítményben, alap infrastruktúrában a településeken létesüljenek. Ezzel két fontos eredményt lehet elérni:

- a vendégforgalom a környezetkímélő turizmus elveinek megfelelően nem foglal el létesítményeivel újabb területeket a természetből; a kereslet szétszórt, egyéni és nem tömeges jellegű lesz; a védett területeken fejlesztendő öko-turizmus újabb bázisokat nyer;
- a falvak infrastruktúrája, szolgáltatásai fejlődnek; az új fogadóbázisok települési környezetben valósulnak meg; a helyi lakosság

vendégfogadóként, szolgáltatás vagy program nyújtóként esélyt kap az idegenforgalomba való bekapcsolódásra.

Míndezek az előnyök kölcsönösek, segítik a védett területek megóvását, miközben enyhítik a települések – lakosaik – és a természetvédelem között má érzékelhető ellentéteket.

Természetesen a turizmus csak egy elem a kompenzációk sorában, ezt még továbbiaknak kell követniük.

A helyi lakosság bevonása az idegenforgalmi fejlesztésekbe

A vidéki turizmus új tevékenységeket kezdeményező, a mai átmeneti helyzetben konfliktuskezelő vonzatai mellett elsődleges jellemzője az erős kötődés a befogadó környezethez, településhez, a helyi gazdasághoz és a helyi lakossághoz. Ezt a kritériumot teljesíteniük kell a vidéki térségekben frissen indított idegenforgalmi fejlesztéseknek is.

Sokasodnak a példák arra, hogy egyes jó adottságokkal – pl. hasznosítható termálvíz, üdülésre, pihenésre alkalmas vízpart – rendelkező településeken, tőkeerős vállalkozások jelentős fejlesztéseket kezdeményeznek. Gyakori a külföldi tőke bekapcsolódása, néhol kizárólagos részvétel ezekben. Az ilyen fejlesztések új, a korábbi területi struktúrától eltérő fogadóbázisokat eredményeznek, általában magas minőségi kategóriákat céloznak meg, és a beruházók széles piaci – jórészt külföldi – kapcsolatrendszerrel rendelkeznek. Ám a fejlesztéseknek vannak rejtett buktatói, amelyekre fontos lenne még az indulásnál, sőt az előkészítés fázisában felhívni a figyelmet.

Az „eladható” természeti vagy egyéb idegenforgalmi adottságot az önkormányzatok ölükbe hullott szerencseként értékelik és – igazán el nem ítéhető módon – megpróbálnak ebből általános fejlesztési céljaikhoz pénzt szerezni. A problémák akkor kezdődnek, ha ezt az adottságot, termálkút vagy földterület formájában teljes egészében eladják. Ezek után az adottság kiaknázása a településtől független irányt vehet: az önkormányzat tulajdonjog hiányában nem kontrollálhatja a fejlesztést, és persze a későbbiekben a bevételekből sem részesedhet közvetlenül. Ilyen esetekben előfordulhat, hogy a befogadó település érdekei nem jelennek meg a beruházás idegenforgalmi koncepciójában, a tulajdonosok nem adnak teret, lehetőséget a helyi lakosság bekapcsolódására. Ennek az iránytnak logikus eredménye, hogy nem jön létre az az egész település az új fogadóbázis és a környéket átfogó komplexitása a kínálatnak, amely a

település egyéb mozgósítható adottságai és a helybeliek aktivitását is feltárná.

A helyi önkormányzatoknak óriási a felelősségük abban, hogy adottságaikat a település érdekében optimális módon hasznosítsák. Ennek érdekében, az igen kívánatos, külső finanszírozással létrejövő fejlesztéseknél törekednünk kell arra, hogy „birtokon belül” maradjanak; tulajdonrészben alapuló kontroll esélyeiket ne adják fel.

Mindhárom – a terjedelmi korlátok miatt – csak felületesen elemzett problémakörben a megoldás felé vezető út a helyi kezdeményezéseken át visz. A falvának a vidéki idegenforgalom megteremtése során nemcsak a vonzó adottságok feltárásáig és hasznosításáig kell eljutniuk, hanem a települést fel kell készíteni a turisztikai fejlesztés befogadására. Idegenforgalmi koncepciót – ha vázlatosat is – kell készíteni/készíttetni. Ebben meg kell határozni a turizmus szerepét a falu fejlesztésében, valamint a helyi gazdaság, helyi lakosság bevonásának módjait. Nem elegendő fogadóbázisokat, szolgáltatásokat, piaci kapcsolatokat, hatékony propagandát és szervezést létrehívni a fejlesztőknek, hanem ezzel párhuzamosan ösztönözni kell a befogadó közeg szervezeteinek a létrejöttét is.

Melyek lehetnek ezek? Számos jó példa van arra, hogy helyi civil szerveződések alakulnak az idegenforgalom, sokszor speciálisan a falusi vendégfogadás támogatására, szervezésére. Ezek az egyesületek az önkormányzatokkal együttműködve képesek saját érdekeik megjelenítésére. Hatékonyabbá tehető munkájuk kistérségi szövetségek létrehozásával, amelyekben már a regionális érdekek is hangot kaphatnak. A helyi kezdeményezések lévén a lakosság is aktivizálható, érdeklődése az idegenforgalom irányába fordítható.

Mindezeket a pozitív folyamatokat az önkormányzatok kezdeményezhetik, segíthetik saját érdekükben is, hiszen a tárgykört érintő kérdéseikben világosan megjeleníthetik a helyi érdekeket.

A FALUSI TURIZMUS KINÁLATI PIACÁNAK HELYZETE A TÁTIKA – REZI RÉGIÓBAN

Molnár András – Kocsondi József – Dancs Zoltán

A XIX. század végén és a XX. század elején még csak a módosabbak kiváltsága volt a nyarat egy-egy felkapott, általában Monarchia-beli, vagy külföldi üdülőhelyen tölteni. Az I. világháborút követően kezdtek elterjedni a városiak – így a városi munkásság – körében is a belföldi turizmus különböző formái. Ezek között előkelő helyet kapott a falusi turizmus. Az 1930-as években az ország akkori üdülési igényének 30–35%-át a falvak elégítették ki. A középosztálybeliek által is megfizethető szállodák és magánüdülők hiányában még a kimondottan üdülésre szakosodott vidékeken is – mint a Balaton vagy a Dunakanyar – jórészt a falusi turizmus keretei között juthatott szobához a hosszabb, vagy rövidebb ideig ott tartózkodni kívánó üdülő. A II. világháborút követően mesterségesen létrehozott kényszerhelyzetek alakították a magyarországi lakosság turizmusát, üdülési lehetőségeit. Az 1950–60-as esztendőekben a külföldi nyaralásnak általában nem voltak meg sem a politikai, sem pedig a gazdasági feltételei. Az utóbbi 20–25 év során kialakult hazai üdülési szokások sajátosságait a következőképpen foglalhatjuk össze. A magyarországi lakosság az 1960-as évek derekán megnyílt nyugati utazási lehetőségekkel erején felül igyekezett élni. A nyugat-európai utazás bizonyos mértékben presztízs-kérdéssé vált, ezért még azok is igyekeztek külföldön nyaralni, akiknek anyagi helyzetük miatt inkább a belföldi, azon belül is a falusi turizmus lehetőségei között kellett volna válogatniuk.

Vegyük még ehhez hozzá, hogy hazánkban – jórészt pénzbefektetési okokból – igen sok a hétvégi telek és víkendház, továbbá hogy az állami pénzből épült üdülők révén a belföldi turizmus, a szabadság eltöltése gyakorlatilag erőteljesen kényszerpályán mozog, és mindezek a tényezők a falusi turizmus elterjedése ellen hatnak. A hazánkba érkező külföldi turisták száma az 1980-as években több mint 80%-kal nőtt, s ezen belül az eddigi nomenklatúra szerint „nem szocialistának” nevezett országokból érkezők száma csaknem megnégyszereződött, 1989-re elérte a 7,73 milliót. Valamivel kevesebb mint egyharmaduk származott az

Európai Közösség országaiból, de számuk rohamosan nő. 1990-ben több mint 25%-kal jöttek többen mint a megelőző esztendőben. Különösen szembetűnő, hogy Belgiumból, Hollandiából, Írországból és Olaszországból az átlagot meghaladó mértékben növekedett a látogatók száma. Tudnunk kell még, hogy az EK országaiból hazánkba látogatóknak többsége „turista”, vagyis nem „kiránduló” vagy „átutazó”, hanem 24 óránál tovább tartózkodik hazánkban, szemben a „volt szocialista” országokból jövőkkel, akiknél ez az arány jóval kisebb. Hogy az immár több mint 2,5 millió – az Európai Közösség országaiból érkező – turista közül mennyi az, aki a hazai falusi turizmus keretei között talál magának szállást, ezt statisztikai nyilvántartásunk fogyatékoságai miatt egyáltalán nem tudjuk kideríteni.

Zala megye két önálló tájegységet foglal magába: Göcsejt és Hetést, továbbá szervesen kapcsolódik a Balatonhoz. Az ország nyugati részén 3786 km²-en terül el Szlovéniával, valamint Horvátországgal határos, és 50 km választja el Ausztriától. Domborzata és természeti adottságai miatt aprófalvas szerkezetű, amit bizonyít az is, hogy 255 települése közül 2 megyei jogú és csupán 4 kisvárosa van. A terület népessége az 1991. évi adatok alapján 313 257 fő. Zala megye legjelentősebb sajátosságai az alábbiakban foglalhatók össze:

- aprófalvas településszerkezet;
- szellemi és anyagi erőforrások koncentrációja (Zalaegerszeg, Nagykanizsa, Keszthely);
- az országos átlaghoz képest magasabb arányú mezőgazdasági foglalkozású lakosság (a foglalkoztatási gondok növekvő tendenciájuk);
- az idegenforgalmi és kereskedelmi adottságok jelentősen meghaladják a kihasználtságot;
- a természeti adottságok és kincsek feltárása és hasznosítása elmaradt a benne rejlő lehetőségektől illetőleg alacsony hatékonyságú.

Az idegenforgalomban és a természeti adottságokban rejlő lehetőségek messze nincsenek kiaknázva, annak ellenére, hogy a hidrogeológia és a tájépítészeti lehetőségek különösen jó feltételeket teremtenek. Bár nőtt az idegenforgalmi szálláshelyek száma, az igényeknek megfelelő szolgáltatási színvonal azonban még várat magára.

A Tátika–Rezi kistérségi együttműködési régiót Keszthely–Sümege vonalában a Keszthelyi-hegység hegyeinek-völgyeinek 10 települése alkotja.

A régió két megye határán fekszik, összterülete közel 500 km². A 10 település közül 2 kiemelt üdülőtelepülés: Czerszegtomaj (balatoni háttér-üdülőhely), Vállus (Nemzetközi üdülőhely) és 5 hátrányos helyzetű település van, melyek állandó lakosainak száma 70 és 1500 fő között mozog.

Zala megyé – és ezen belül a Tátika–Rezi régió – példája bizonyítja, hogy kevés csak kimondani a falusi turizmus szükségességét. Az is kevés, ha valamilyen vonzerőt hozzáfércelünk egy-egy kihalt faluhoz, vagy elhagyott tanyához. Ettől még senki sem indul meg a Lajtán túlról, hogy a magyar puszta vad romantikáját saját bőrén élvezze. A nyugati államokban a szervezett falusi turizmus állami felkarolása gazdasági okokra vezethető vissza. Nem véletlen, hogy szinte valamennyi európai állam jelentős kedvezményeket és támogatást biztosít e tevékenységhez.

Semmi sem bizonyítja azt, hogy éppen a leginkább hátrányos helyzetű, gazdaságilag viszonylag elmaradott települések lennének a turisták célpontjai. Ott ugyanis halmozottan jelentkeznek a gazdasági hanyatlás és az infrastrukturális lemaradás tünetei is (környezeti károk, munkanélküliség, a víz- és csatornavezeték, valamint a telefonhálózat hiánya, lepusztult épületállomány stb.). Reálisan senki sem gondolhatja, hogy ez ideális lehet a nyugodt, kiegyensúlyozott környezetre vágyó, pihenés céljából érkező vendég számára. *Az idegenforgalom barométere felettebb érzékeny!* Más koncepciót kellene tehát követni. Véleményünk szerint célravezetőbb volna, ha versenypályázatok alapján, tájegyiségként egy, vagy néhány mintatelepülés kapna központi támogatást a falusi turizmus megvalósítására. E települések modelljei követendő példák lennének a környező községek számára is. Ilyen koncentrált központi segítség, és különösképpen szakmai iránymutatás hiányában nincs esélye a magyar falusi turizmus nemzetközivé szélesítésének. Nem lehet eléggé hangsúlyozni a marketingszemlélet fontosságát. *A király: a vendég!* Ha jól körülhatároltan ismerjük a turista, a vendég pontos igényét, és megteremtjük kielégítésének feltételeit, akkor talán a sok elvi lehetőség némelyike valóra válik, s megérkezik a magyar falusi házba a nyugati vendég. E vendég udvariasan ugyan, de számonkéri a színes prospektusban ígért fürdőszobát, a csendet, a frissen fejt tehéntejet, a választékos és tiszta vendéglőt, a hegyi kirándulást (ahol az út szélén nem botlik lépten-nyomon szeméthalomba és kidobott hűtőszekrénybe, sparherdbe), ahol az ország egyik legszebb típusú tanúhegyén nem bányásznak, hanem geológusok tanulmányozzák a fekete bazaltot, ahol a gazdaságok és magántulajdonosok a gyors pénzszerzés reményében nem vágják tarra az erdőt, ahol a faluban legalább 1–2 telefont a nemzetközi hálózatba is bekap-

csoltak, hogy szükség esetén hazatelefonálhasson, és ahol az egész faluban baráti melegség árad az idegen vendég felé, ha másért nem, legalább azért, mert belőlük szeretnének megélni.

Ha Németország 80 millió lakosa közül például csak a pár milliót kellene évente vendégül látnunk, aki az ország közelsége miatt legalább az év második nyaralását olcsón és barátok közt szeretné eltölteni, akkor nemzeti propagandánk betöltené célját, és Ausztria árnyékában mind több hazánkfiának is megélhetést, vagy jobb körülményeket biztosítana az idegenforgalom, a falusi turizmus.

KISTÉRSÉGI GAZDASÁGFEJLESZTÉST SZOLGÁLÓ INTÉZMÉNYEK LÉTREHOZÁSA (Vas megyei esettanulmány)

Répássy Helga

1990-ben egy „action-orientedy” kutatás indult a Budapesti Közgazdasági Egyetem Közszolgálati Tanulmányok Központjában. A projekt célja helyi fejlesztéseket támogató szervezetek felépítése egy know-how átvétele segítségével. Ausztriában az ilyen tanácsadó szervezetek már több éve sikeresen működtek. Az akcióorientált kutatás az ausztriai tapasztalatok átvételét illetően a következő kérdésre hivatott választ adni:

Hasznosak illetve alkalmazhatók lehetnek-e (és milyen adaptációs technikákkal) ezek a tapasztalatok Közép- és Kelet-Európában a tervgazdaságból a piacgazdaság felé történő átmenet szakaszában?

A fejlesztési modellt nyújtó ÖAR (Osztrák Regionális Fejlesztési Szövetség) egy non-profit tanácsadó szervezet, amely endogén jellegű kistérségi fejlesztést segít, illetve támogat Ausztriában. Tevékenységi területei elsősorban a hátrányos helyzetű régiók, fő tevékenysége pedig a kistérségekben létrehozott regionális tanácsadók általi segítségnyújtás. A hangsúlyt a gazdasági megújulást ígérő kulcságazatokra helyezi, nevezetesen a mezőgazdaság, a turizmus, a kis- és kézműipar, a fő tanácsadási irányokat az alternatív, lokális energiaforrások hasznosítása, illetve az integrált településfejlesztés területei képezik.

A hálózatban 10 regionális aliroda működik Ausztria periférikus régióiban. Az irodák fele a magyarországi, Szlovén és a Cseh Köztársaságbeli határok közelében van, ami különösen kedvező adottság a know-how átadása céljából.

Ugyanakkor ez a projekt ideális alkalmat nyújt az új helyi fejlesztési folyamatokban történő részvételre.

A munka eddigi eredményei azt támasztják alá, hogy szükség van a helyi (kistérségi) fejlesztési szervezetek felállítására, valamint az információ- és tapasztalatcsere, illetve az azt lehetővé tevő csatornák biztosítására.

A tanulmány célja eddigi tevékenységünk eredményeinek és problémáinak ismertetése.

A projekt szerkezete és célkitűzései

A Vas megyében történt tevékenység fő célkitűzése egy tanácsadói szervezet létrehozása volt a helybeli gazdasági kezdeményezések és endogén jellegű fejlesztés támogatására. Ez a következőkből épül fel:

- hat kistérségi tanácsadót érintő kétéves képzési (társtanácsadói) program. A hat tanácsadó a REGINNOV nevű, Vasváron levő (Vas megye elmaradott déli részének egyik kisközpontja) tanácsadói csoportot alkotja;
- a kistérségi szereplőket és intézményeket támogató érdekvédelmi szervezet (amely a tanácsadókat alkalmazza) megalapítása.

A megvalósítás koncepcionális alapja az Ausztriában tíz éve sikeresen működő ÖAR „önerős kistérségi fejlesztést” célzó programja/módszere volt, amely egy endogén elemekre hangsúlyt helyező fejlesztési stratégia, az ausztriai depressziós régiókra jellemző sajátságos feltételekhez adaptálva. A hangsúly olyan vállalkozások és projektek installálása, amelyek a fenntartható gazdasági fejlődés alapján tartós javulást gerjesztenek, a helybeli gazdasági lehetőségekhez igazodva.

A koncepciót a magyar adottságokhoz két lényeges irányban kellett módosítani:

Különös hangsúlyt helyeztünk az újonnan megalakult önkormányzatok igényeire és a gyorsan növekvő munkanélküliség elleni helyi programok szükségességére. Így közösségfejlesztést és a foglalkoztatási programokat magukba foglaló tevékenységeket már a kezdeti szakaszban bevettük a programba, mely tevékenységek, pl. Ausztriában külön szervezetek profilját képezik.

A gyakorlati munka mellett – mely munkában a magyar kistérségi/regionális tanácsadókat gyakorlott osztrák szakemberek kísérik – a tanácsadók két éves „önerős kistérségi menedzsment és tanácsadás” tárgyú képzési programban vesznek részt, amely formális oktatási órákból, ausztriai szakmai tapasztalatcserékből és rövid nyugat-európai tanulmányutakból épül fel.

Az OECD-ILE Program beleegyezett a tanfolyamok, valamint a tanulmányutak egy részének anyagi támogatásába. Ez lehetővé tette nemzetközi szakértők bevonását, és hozzájárul ahhoz, hogy a résztvevők meglátogathassanak nyugat-európai intézeteket és projekteket.

Ezen kívül az ILE Program vállalta egy „evaluation” (kiértékelés) költségeit, amelyet egy független nemzetközi szakértő végez el a kétéves program végén.

A Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium, a Pénzügyminisztérium, a megyei Önkormányzat és az érintett települések (64 település) aktív támogatást nyújtottak a projekthez. A program összeállítása a felsorolt partnerek közeli együttműködésével történt, akik néhány alapítvány és intézet támogatása mellett vállalták a lokális költségeket. (Támogatók: a Magyar Vállalkozásfejlesztési Alapítvány, az Országos Kisvállalkozásfejlesztési Intézet és a PHARE SME Program.)

Az érintett minisztériumok a projektet egy első (pilot) tapasztalatszerzésnek tekintették, amely siker esetén kiterjeszhető az ország többi elmaradott térségére.

A Közös Oszták – Magyar Területfejlesztési Bizottság a projektet a know-how átadás egyik modellterveként fogadta el.

Kistérségi fejlesztés és management című oktatási program

E program célja bázis szintű szakértelem biztosítása a térségi endogén fejlesztés részére (úgy elméleti, mint gyakorlati formában), valamint a magyarországi vonatkozású háttérinformáció – törvények, rendelkezések, gyakorlat – megszerzése.

A program egyben modern módszerek és vezetési technikák megismertetését is célozza ezen a területen. Biztosítja az alapvető képességek megszerzését, amelyekre a fejlesztési menedzsereknek, tanácsadóknak szüksége van.

A tervet elsősorban magyar és osztrák szakértők valósították meg, néhány specifikus esetben más európai országok szakértőinek bevonásával.

A résztvevők a kistérségfejlesztési tanácsadói team tanácsadói (REGINOV, VASVÁR), valamint hat területfejlesztési szakember más, jelentősen elmaradott térségekkel rendelkező magyarországi megyéből.

A képzési program 1991 novemberében indul és két évig tart. Rövid időtartamú oktatási egységekből álló moduláris rendszerből épül fel (max. 3–5 napos szakaszok). Ez lehetővé teszi, hogy a résztvevők folytassák rendszeres munkájukat és ezzel együtt megszerezzék a szükséges gyakorlati tapasztalatot.

A program az alábbi fő elemekből épül fel:

a) Szeminárium jellegű képzések: Összesen 75 nap szemináriumi, illetve workshopot terveztünk be, ezeknek kb. 50%-a az első 6 hónap folyamán történt. Ezeket tartalom szerint 3 címcsoportba lehet sorolni:

- Ausztriából történő know-how átadás: vezetési és tervezési módszerek; szociális és gazdasági elemzés eszközei; alapvető know-how a piac működésére; tanácsadási módszerek, moderálás, projektmenedzsment, konfliktusmenedzsment, projektfinanszírozás, team-munka, kooperációs technikák stb.;
- magyarországi vonatkozású információk: a gazdaságfejlesztés pénzügyi környezete, privatizációs technikák stb., alapvető törvények és rendelkezések stb.
- térségfejlesztés modelljei az OECD és EC országokban, tőkepiac, kisvállalkozók képzési programjai stb.

b) Szakmai gyakorlat és tanulmányutak Ausztriában.

A résztvevők csatlakozhattak ÖAR-beli kollegáikhoz azok munkája során, és megtekintettek fejlesztési projekteket saját magyarországi munkájuk elindításának megkönnyítése céljából (1992. tavasz).

- rövid időtartamú (2 hét), egyedileg szervezett tanulmányutak személyes munkavégzés formájában olyan tanácsadói szervezeteknél és/vagy projekteknél, amelyek a helyzet és a felmerülő problémák szempontjából hasonlóságot mutatnak a saját magyarországi munkájukban tapasztaltakkal (1993. őszére időzítve);
- a projekt alapozó (két éves) szakaszának kiértékelése, amely résztvevő és ismertető formában történik annak érdekében, hogy a kiértékelő technikák oktatási részeként szolgáljon (1993. július);
- tanulmányutak a tárgyhoz tartozó szervezetekbe vagy projektek megtekintése Nyugat-Európában (1993. ősz).

Problémák és eredmények

A pilot-projekt és oktatási program szervezése közben felmerülő problémákat hat csoportba lehet osztani:

- koncepció és „fogalmi örökség”;
- struktúrák és intézményes összefüggések;
- módszerek és munkatechnikák;
- emberek és képességeik;
- nemzeti és regionális (üzleti) környezet;
- az oktatási program tartalma és módszertana.

Ami az endogén fejlesztés újszerű koncepciójának bevezetésével járó nehézségeket illeti, a múlt hagyományainak maradványai láthatók. Habár a helyi döntéshozók az endogén fejlesztést problémáik megoldására rokonszenves útnak tekintették, gondolkodásukat, illetve a dolgok kezelését még mindig nagyon erősen a „fentről” „kívülről” probléma-megoldási módszer befolyásolja. A tervezés, mint eszköz, fokozottan diszkreditálódott, ezzel akadályt gördítve a modern rugalmas gazdasági tervezés és stratégiai gondolkodás módszerei elé.

A kezdeti szakaszban nagyok voltak az elvárások az endogén fejlesztési megközelítés problémamegoldó lehetőségével szemben, ezt sok döntéshozó egy új „csodaszernek” tekintette. Ezért jelentős erőfeszítésekre volt szükség ahhoz, hogy felismerjék a siker szükséges feltételeit, illetve a tanácsadókra és a többi szereplőre háruló szerepek természetét a módszer működőképessége érdekében.

A fejlesztési ügynök vagy tanácsadói foglalkozás egyaránt új volt, ezért működését és korlátait be kellett mutatni.

A regionális gazdasági fejlesztés intézményes összefüggésrendszere még mindig nagyon idegen. Az alábbi tényezők a legfontosabbak:

Még nem létezik a regionális politika stratégiája. Hiányzik egy világos stratégiai irány, illetve a nemzeti szinten mind ez ideig követett stratégiát és meglévő eszközöket (pl. Területfejlesztési Alap) inkább önhatalmúlag kezelik, és az hatástalan.

A regionális stratégiák megvalósítási rendszere átépítésre vár: az előző struktúrát megyei szinten hozták létre, de az elvesztette kompetenciáját és szerepét a döntéshozatalban. Jelenleg a regionális fejlesztés intézményrendszere kicsi és centralizált. Alapvetően egy minisztériumi osztályból áll, nélkülözve bármilyen decentralizált intézményt.

A gazdasági fejlesztés felelőségét nagy mértékben átruházták helyi szintre, megfelelő szükséges eszközökkel és kapacitással rendelkező önkormányzatok megléte nélkül. A legtöbb önkormányzat kis mérete miatt szükségszerű a közösségek közötti együttműködés, de hiányoznak az ezirányú specifikus irányadó anyagok vagy segédlet.

Jelenleg a PHARE SME és a Területi Fejlesztési Program is támogatja az új struktúrák bevezetését (Regionális Vállalkozásfejlesztési Központok – RVK – és kistérségi tanácsadó irodák). A legfőbb gondot a kistérségi tanácsadó irodára és ezen struktúra integrációjának biztosítására fordítottuk, valamint olyan konkrét javaslatokra, amelyek életképesek és a helyi önkormányzatok által elfogadottak. Ilyeneket néhány megye részére kidolgoztunk. Mindazonáltal úgy tűnik, hogy a megfelelő PHARE-programok között hiányzik egy bizonyos koordináció és

megértés az új intézmények célkitűzései és működési hatókörük vonatkozásában.

Rögtön az induláskor hatásos volt a terület aktivizálása és a fejlesztési ötletek generálása. De érezhető volt a know-how komoly hiánya, ami szükséges ezen ötletek megvalósításához. Nemcsak az alapvető ismeretek hiányoztak az emberekből a piacgazdaságok működése vonatkozásában, hanem a projektirányítás és a hatékony csapatmunka tapasztalatai is. Meg kellett tanulniuk a rájuk kiosztott szerepek és funkciók leírásától kezdve a projekthordozók és vállalkozójelöltek szűréséig mindent.

Ugyanezek a nehézségek vonatkoznak a tanácsadó gyakornokokra. A meritési bázis kiválasztásában az újoncok képességei Vas megyében igen eltérőek voltak. Nemcsak gazdasági gondolkodás és tapasztalat vonatkozásában, de az irányítói képesség és alapvető szakmai tudás/gyakorlat szempontjából is (munkaszervezés, irodavezetés).

Úgy az országos, mint a területi üzleti környezet jelentősen eltér Nyugat-Európától – még akkor is, ha sokkal kedvezőbb, mint a legtöbb Közép- és Kelet-Európai országban. Így ezek az eltérések jelentős értelmezési gondokat okoztak, ami nehezítette a nyugati koncepciók megfelelő működését.

A privatizáció lassúsága és bizonytalansága nagyon károsan befolyásolta az új vállalkozások létrehozását. Ez különösen igaz a mezőgazdaságra, ahol a földbirtoklás kérdése és a szövetkezetek privatizálása annyira bizonytalan volt, hogy majdnem két évig semmi sem történt a magánfarmok létrehozása területén. Ez gyakorlatilag kizárta a mezőgazdasági tanácsadó munkájának legfontosabb elemét.

Az elmaradott régió bankintézményeinek nincs tapasztalata a kisvállalkozói szektorban, és nem rendelkeznek megfelelő hitelkonstrukciókkal. Ezért helyben nem lehet kielégíteni az új vállalkozók alapvető igényeit (külső tőke hiánya), így jelentősen csökkentek a tanácsadói tevékenység beindításának lehetőségei. A helyzetet remélhetőleg valamelyest könnyíteni fogja az új Szombathelyi Vállalkozói Központ mikrohitelrendszere.

Habár létezik országos szinten néhány támogatási program és séma a különböző gazdasági tevékenységek részére, ezek az elmaradott régiók számára nagyon korlátozottak. A legtöbb ilyen program nem rendelkezik kellő útmutatókkal, és az információ beszerzése is nehéz és késedelmes. A procedúrák önkényeseknek tűnnek és a döntéshozatal lassú, előre láthatatlan, így nehéz számítani az ilyen támogatási formákra, másfelől

ezek a problémák megerősítik a közvetítő irodák szükségességét, amelyek hatásosan meg tudják szervezni az információáramlást a központból a perifériára.

Az alapozó képzést nem rövid szemináriumok formájában kell végrehajtani, hanem inkább egy tömbben, még mielőtt a gyakornokok hozzálátnak tényleges munkájukhoz. A hangsúlyt azokra a tételekre kell helyezni, amelyek a folyó programban a leghasznosabbaknak bizonyultak: projektmanagement, csoportmunka, alapvető pénzügyi és gazdasági eszközök, fejlesztési tervek kidolgozása.

Az oktatási program rendkívül átfogónak, időigényesnek és ambiciózusnak bizonyult. Ezt érdemes blokkokra osztani: indító oktatás (start training) és folyamatos képzés a későbbiekben, előadása rövid szemináriumok és workshopok formájában történik.

Sürgős az igény több és több oktatási anyagra. A megfelelő anyagot Ausztriából, valamint az EC-ből kell összeállítani, lefordítani a kistérségi fejlesztésben közreműködők számára.

Az iroda a hatékony munkarutin kialakításán kívül valamennyi kulcszereplővel és szervezettel munkakapcsolatot létesített a régióban. Eddig a REGINOV képes volt integrálódni a területi rendszerbe egy új, jól működő ügynökségként, a VETOSZ pedig a terület szerkezetileg gyenge közösségeinek hangja és fő szószólója lett.

Az eddig elért specifikus vívmányok az alábbiak:

- a terület vagyoni és fejlesztési potenciálhelyzetének jobb megismerése a helyi szereplőkkel történő viták, találkozók segítségével, illetve a Területi Fejlesztési Programon keresztül (a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium megbízása);
- több fejlesztési projekt indítása rövid távú eredmények felmutatása érdekében (mennyiségileg is), valamint azon tevékenységek és segítség bemutatása érdekében, amelyekre egy Kistérségi Fejlesztési Tanácsadó Ügynökség képes;
- a munkahelyteremtési kezdeményezések (a munkanélküliek részére szervezett képzési programokat beleértve), közösségfejlesztés (nevezetesen a kommunális infrastruktúra megfelelő javulása) és az idegenforgalom azok a területek, ahol ezek a szolgáltatások eddig a legtöbb sikert hozták.

Kilátások és jövőbeni perspektívák

A Vas megyei pilot-projekt tapasztalatai és az eddig a helyi és az országos szintű partnerektől beérkezett visszacsatolásból, valamint a döntéshozók reflektálásából néhány pozitív következtetés nyugtázható. Ezek az alábbiak.

Az endogén fejlesztési koncepció és az eddig Ausztriában és Nyugat-Európában kidolgozott vonatkozó metodológia alkalmasak és átültethetők a magyarországi vidéki helyzetre.

Az eddig kapott eredmények határozottan bátorították és javították az ilyen típusú kezdeményezést, és enyhítettek néhány, a fejlesztést akadályozó problémát. A legészrevehetőbb eredmények a munkalehetőség-teremtés-szervezés és képzési programok területén tapasztalható, valamint a közösségi infrastruktúrák javításában.

Fokozott érdeklődés érezhető más, gazdaságilag hanyatlott régiókban ugyanezen irányokban történő munka, illetve hasonló módszerek és struktúrák bevezetése iránt. A helyi kulcsszereplők részvétele a teljes folyamatban és a helyi pénzügyi támogatáshoz történő ragaszkodás a helyi szinten megvalósuló fejlesztési folyamat elismerésében tükröződött (hatásos felügyelet mellett).

Ennek a pozitív tapasztalatnak köszönhetően – és a felmerülő nehézségek ellenére – a Vas megyei pilot-terv kiterjesztése folyamatban van:

Hajdú-Bihar, Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyék elmaradott térségei számára üzleti terveket állítottak össze a kistérségi fejlesztési ügynökségek részére (LDA-k). Rövidesen követi a példát Zala és remélhetőleg Baranya megye is.

Ezen fejlesztések tükrében alakult egy magyarországi programkoordinációs és tanácsadó szervezet, (RÖM Management Kft.) Budapest székhellyel. A cég nemcsak a kistérségi tanácsadó intézmények beindításával foglalkozik, de részt vesz egy országos hálózati struktúra kialakításában a térségi tanácsadói hálózat fejlesztése érdekében (képzés, információcsere).

Folynak olyan irányú tárgyalások, amelyek célja az LDA-k integrálása annak érdekében, hogy maximálni lehessen az együttműködést és kiküszöbölni a költséges párhuzamos struktúrákat.

Ezen fejlesztések úgyszintén a jövőbeni kistérségi irodák képzése iránti igényt is fokozzák majd. A folyamatban lévő program tapasztalatai alapján egy új képzési programot fejlesztenek a három északkelet-

magyarországi megyei személyzet részére. A programokat a szerzett tapasztalatok alapján módosították.

A tapasztalatokat több egyetem és főiskola a graduális és posztgraduális oktatási programjában szeretné felhasználni.

A KISTÉRSÉGI SZÖVETSÉGEK SZEREPE A TERÜLETFEJLESZTÉSBEN

G. Fekete Éva

Az önkormányzati törvény életbelépését követő *atomizálódás* után ma már gomba módra nőnek ki a földből a különböző *települési szövetségek*. Vannak, amelyeket az a valóban alulról jövő felismerés hozott létre, hogy egyedül nem megy, vannak, amelyek pusztán ezúton kívánnak többletforrásokhoz jutni a regionalizmusra úgymond sokat adó kormányzattól, és van, amelyet az állami akarat már sokkal direktebb módon sugallt.

Szerveződési formájukat tekintve is sokszínűek. Egyesekben csak önkormányzatok vesznek részt — szövetségi vagy társulási formában —, mások a társadalom szélesebb körét kívánják átfogni, megjelenésük kevésbé közigazgatási, mint inkább civil társadalmi formának tekinthető.

Egy dologban azonban megegyeznek. A terület- és gazdaságfejlesztés, a foglalkoztatási gondok enyhítése, a vállalkozások segítése, az infrastrukturális fejlesztések valamilyen formában való előmozdítása mindegyikük céljai között szerepel. Így talán nem érdektelen, ha áttekintjük, milyen lehetőségek adódnak ma a kistérségi szövetségek számára ezeken a területeken.

Először is különbséget kell tennünk *a szervezetek két alaptípusa* között. Más feladatok és módszerek adódnak a csak a jogi kereteket biztosító, az együttműködési szándékot deklaráló, de a konkrét ügyekben más-más szereplőkkel és vezetőkkel, más-más szerveződési formában megjelenő ún. keretszövetségekben, és megint más a helyzet a minden résztvevőenységet integráló, önálló szervezetként működő szövetségek esetében. Tapasztalataim alapján ez utóbbiakról kívánok szólni.

A kistérségi szövetségek terület- és gazdaságfejlesztéssel összefüggő tevékenységformái az alábbiak köré csoportosíthatók:

- a) Konkrét terület- és gazdaságfejlesztési programok végrehajtása.
- b) Tanulmányok, térségi tervek kidolgozása, kidolgoztatása.
- c) További önszerveződések generálása.

- d) A terület- és gazdaságfejlesztési programok koordinálása.
- e) Területi illetve gazdasági információs rendszer kiépítése.
- f) Az innovációk terjedését segítő képzésben, szemléletalkításban való részvétel.
- g) A térség image-nek alakítása.
- h) Területi érdekvédelem.
- i) terület- és gazdaságfejlesztési iroda működtetése.

a) A legkevésbé tartom a kistérségi szövetség feladatának a konkrét térségi programok közvetlen végrehajtását, inkább azok kezdeményezése, szakmai és társadalmi segítségének megszervezése, koordinálása lehet egy ilyen szövetség feladata. (Ellentétben a társulással, amely éppen erre, egy konkrét, szerződésben paraméterezzhető cél megvalósítására jön létre.) A szövetségi keretek közötti közvetlen térségfejlesztést a végrehajtáshoz szükséges *hatáskörök hiánya illetve tisztázatlansága* és az anyagi alapfeltételként jelentkező *saját vagyron hiánya* akadályozza. A térségfejlesztés közvetlen programjai a szövetség vezetésétől az ún. *harmadik szektor* működésének, a non-profit vállalkozások módjának, lehetőségeinek sokkal alaposabb ismeretét, össztársadalmi méretekben ezen szféra jogi kereteinek tisztázását kívánja meg.

b) A kistérségek fejlesztését megalapozandó számos tanulmány készült az elmúlt években. Így történt ez az általam behatóbban ismert Cserehát esetében is.

Magának a Szövetségnek ilyen célra közvetlenül nem áll a rendelkezésre pénz. Az RKK-s kapcsolatoknak köszönhetően a Szövetség céljait is figyelembe vevő részletes feltárómunka készült az MTA RKK Észak-magyarországi Osztályának műhelyében, majd kormányzati megrendelésre megszületett a VÁTI infrastruktúra programja, de térségfejlesztéshez kapcsolódó kutatómunkát végzett az angol SEGAL cég, a Kertészeti Egyetem, a REGIOINVEST, a RÖM Kft. és a ECONO-CONSULT Kft. is.

A tanulmányokkal kapcsolatban a diagnózis felállítását és a lehetséges stratégiai irányok feltárását követően a Szövetség vezetőiben két alapelv fogalmazódott meg:

A stratégiai irányoknak megfelelő részterületek fejlesztését megalapozó speciális szakmai tanulmányokra, *megvalósíthatósági tanulmányokra van szükség* pl. a gyógynövénytermesztés, a tejfeldolgozás, a hátramenti kapcsolatok élénkítése, a mézfeldolgozás, az erdősisítés, az

idegenforgalom stb. területén. Csak akkor lesz a legkiválóbb tanulmányban megfogalmazott stratégiai és taktikai elképzelésekből valódi térségfejlődés, ha az embert is megtaláljuk hozzá, azaz sikerül olyan cselekvőképes személyeket találjunk, akik ezeket az elképzeléseket magukévá teszik. Sajátjának pedig akkor és csak akkor érez egy elképzelést, ötletet az ember, ha azt ő maga mondta ki. Ezért nem lehet a kész, bőrbe kötött tervekkel mit kezdeni, *egy közös tervezési folyamatra van szükség*. Ez azonban egy ilyen, elmaradott térségben az átlagosnál is nehezebb, több energiát, türelmet, speciális szaktudást igényel. A később meg is valósítható stratégiai és taktikai elképzelések azonban csak ezek után építhetők fel egy rendszerbe – a területi folyamatokat jól ismerő szakemberek által.

(Az MTA RKK-ban folyó OTKA-kutatás keretében már beindultak ezek a – legfeljebb 3–4 falut átfogó – közös beszélgetések. Kapacitásunk illetve a hatékonyság növelése, a helyi szellemi potenciál hasznosítása érdekében munkánkat a helyi értelmiségiekből megalakult ún. Szakértői Kör segíti.)

Mindezekből következik, hogy a különböző kutatások közül igazából a térségnek:

- a részterületek kimunkálására
- az animálási folyamatban aktív szerepet vállalni képes szakemberekre, valamint
- a már meglévő illetve a közös tervezési folyamatban megszülető ismeretek szintézisére, rendszerbe foglalására van szüksége.

Ezzel szemben sorra jelennek meg a térségben a különböző minisztériumok, központi szervek megbízása alapján általános célkitűzéseket megfogalmazó tanulmányokat produkáló szervezetek. Ugyanakkor a Szövetség anyagi lehetőségei nem teszik lehetővé az általa kívánatosnak tartott tanulmányok elkészíttetését.

Pályázatok és külföldi kapcsolataink révén az OTKA-kutatás keretében illetve önkéntes alapon az RKK-ban folyó kutatás mellett egyetlen fejlesztési tanulmány elkészítésére volt lehetőség: *holland szakemberek a csereháti tejfeldolgozás lehetőségeit* vizsgálták.

A kistérségi szerveződések tervező funkciójának erősítéséhez tehát indokolt lenne a térségre vonatkozó megbízások kiadásakor a szövetséggel konzultálni, az erre a célra adott pénzeszközöket decentralizálni.

c) A Csereháti Településszövetség számos további szerveződést indított meg. Így eredményeink között tartjuk számon pl. *a méhészek összefogásának megteremtését*. Ez a fajta tevékenység szintén arról győzött

meg, hogy nem szabad csupán önkormányzati szövetségeket, „polgármesteri klubokat” létrehozni, hanem a civil társadalom számára nagyobb mozgásteret kell biztosítani ezekben a szövetségekben. Teljesen más a helyzet. ha a polgármesterek döntése alapján valamely polgármesteri hivatal kezdi a méhészszovétséget szervezni, vagy ha egy olyan szervezet nevében teszik a szervezet aktivistái, amelynek magánszemélyek, maguk a méhészek is tagjai. A méhészekhez hasonlóan tervezzük még *a falusi vendéglátással foglalkozni szándékozók, a gyógynövény- illetve biotermesztéssel foglalkozni szándékozók összefogásának megszervezését* is.

Mindamellet a gazdaságon kívüli szövetségi munkában említésre méltó *a pedagógusok és a kultúráközvetítők szövetségén belüli szerveződésének szándéka*.

d) A területfejlesztési programok koordinálásának jó példája a *Kány-Buzítai határátkelőhely, a telefonhálózat, az ivóvízellátás, a gázhálózat, a Büttös-Szemerei út kiépítését célzó pályázatok elkészítésében, a beinduló beruházások figyelemmel kísérésében, a helyi ellenőrzés, érdekegyeztetés kereteinek kialakításában vállalt szerepünk*.

Közben ismét bizonyossá vált, hogy mindezt – a települések közötti ellentétek és a bürokratikus szemlélet – miatt nem lehet valamely kitüntetett (pl. városi) polgármesteri hivatalból intézni, ugyanakkor az is nyilvánvalóvá vált, hogy ezen ügyek vitele apparátust, szakembereket kíván. Ez utóbbi feltételek (cél)társulások formájában is biztosíthatók, ám ezek hiányában a Szövetség vállalta a feladatot.

e) Információs rendszerünk kiépítése magába foglalja:

- egy, a területi folyamatok nyomonkövetésére és a piaci információk tárolására, továbbítására képes *kistérségi adatbank* felállítását;
- az ún. külső propagandát, beleértve a sajtószerepléseket, *külső kapcsolatrendszerünk* alakítását;
- a belső információs csatornák kiépítését, ezen belül a *Csereháti Hírmondó* c. újság beindítására és a *kábeltévé-hálózatok* nyújtotta lehetőségek kiaknázására irányuló törekvéseinket.

Bármelyiket is tekintjük, alapvető gond az „*írástudó*” emberek *hiánya, a telefonhiány és a fenti célokra fordítható anyagi eszközök hiánya*. Módszeresen próbálkozunk mindhárom hiány leküzdésével, számos pályázatot nyújtottunk be, de nem sikerült támogatást szereznünk.

f) Az előző ponthoz szorosan kapcsolódik a képzés, a szemléletalkotás. Ennek súlyát különösen megnöveli egy általunk lehetségesnek tartott fenntartható fejlődési irány előkészítése, a további térség- illetve közösségfejlesztő tevékenység aktívahálózatának bővítési kényszere. Próbálkoztunk egy olyan *képzés szervezésével*, amely éppen ezen aktívahálózat potenciális tagjainak megtalálását, összekovácsolását célozta volna. Tapasztalataink azonban azt igazolták, hogy a térségben az átlagnál talán nyitottabb embereket is csak saját falujukban, személyes beszélgetésekkel lehet megnyerni, az ismeretek utáni igény még csak nagyon gyenge motiváció.

Célunkat annyiban sikerült elérni, hogy 12–15 fővel létrejött a már említett, helyi értelmiségből álló *Szakértői Kör*. Ahhoz, hogy ez a társaság hathatós térségi animációt tudjon végezni, nagyobb módszertani ismeretre lenne szükségük, ám további képzésre már e kör tagjai is nehezen vállalkoznak.

g) A Szövetség akarva, nem akarva is hozzájárul a térség image-nek alakításához. Nyilván szerencsésebb, ha ezt tudatosan tesszük. Külső szerepléseinkben, a Szövetség képviselőinek megnyilatkozásaiban igyekeztünk *egy közel egységes Cserehát-képet* kialakítani. Ebben nagy szerepe van kiadványainknak is. Másrészt – ez a térségi marketing körébe tartozik –, hogy a megalakuláskor kissé elszórt *szimbólumválasztást* követően igyekszünk figyelmet fordítani a Szövetség mellett megjelenő szervezetek egységes logo-jának kialakítására. A Méhészszoövetség a Településszoövetség emblémájának motívumaiból alkotta meg saját emblémáját.

Tervezzük a „*Cserehát*” mint *márkanév* levédetését is.

A térség image-nek alakítását segíti a miskolci fotókör által készített több ezer fotó, a tervezett naptár és a Cserehátra látogató vendégeink számára összeállított programok, a *vendéglátás* is. Az átgondoltabb tevékenység érdekében a Miskolci Egyetem közgazdászaival együtt gondolkodunk *egy regionális marketingstratégia* felépítésén.

h) A területi érdekvédelem a határozottság és tudatosság, felkészült érvelés mellett *fórumok, jogosítványok* kérdése. A Szövetség nevét egyre több helyen ismerik, egyre több szervezet kéri ki véleményünket. Közvetlen kapcsolatunk alakult ki a térségfejlesztésben hatáskörrel rendelkező szervezetekkel, bár az nem igazán tisztázott, hogy mi, illetve *mi lehet a szövetségek hatásköre*. Ez a kérdés egy külön tanulmányt érdemelne.

i) Tudatosan hagytam a végére a Terület- és Gazdaságfejlesztési Iroda működtetésének kérdését. 1990-ben fogalmaztuk meg, hogy a térségfejlesztési feladatok menedzseléséhez szükség van egy olyan szakembergárdára, amely képes hivatásszerűen és szakmailag magas szinten foglalkozni a térségfejlesztéssel az elmaradott térségben. Így született meg az Iroda terve és alapítási koncepciója. Az Iroda felállítását esetünkben tehát a működés tapasztalatai vetették fel, megalakulásának legfőbb indoka a jogi keret megteremtése egy ilyen iroda működéséhez.

Közel hároméves szervezőmunkánk főbb tapasztalatai a következők:

A jó ötlet és az azt szülő nyilvánvaló szükségszerűség még kevés az „üdvösséghez”, az anyagi támogatás megszerzéséhez. A vízben, illetve vízberuházásban nyakig ülő, sok esetben csak a mában gondolkodó, esetenként napi fizetési nehézségekkel küzdő önkormányzatoktól nehéz a saját erőnek megfelelő támogatást megszerezni az aprófalvas térségben. Más potenciális támogató, pl. gazdasági szervezet, nincs a térségben.

A kormányzaton belül sem tudja mindig a jobbkéz, hogy mit csinál a bal. Egymásnak ellentmondó, egymás között nem tisztázott kezdeményezések kapnak zöldutát, ugyanakkor az értelmezési különbözőségek, a bürokratikus szemlélet egy-egy TEFA pályázat FI által történő elfogadtatását erősen megnehezítik. (Szép példa, hogy a szóbanforgó Iroda felállítására vonatkozó pályázathoz mellékelni kell a környezetvédelmi felügyelőség nyilatkozatát arról, hogy a beruházás nem környezet-szennyező.)

Arra, hogy máskor ne legyen egy-egy területfejlesztési pályázattal ennyi gondunk, a legjobb orvosság maga az Iroda.

Közben többször kerültünk arra a pontra, hogy a Szövetséget fel kellene oszlatni, és másokhoz hasonlóan egy új, csak az Iroda működtetésére vállalkozó szövetséget létrehozni. Sajnos az energiáink javát lekötő szervezőmunka közben számos, egyébként fontos lehetőséget elszalasztottunk, illetve számos tevékenységet „parkoló pályára” tettünk. A más területeken jelentkező igények, a térségen élőkkel való találkozások ugyanakkor arról győztek meg bennünket, hogy éppen ezek, a ma kényszerből, kapacitás híján mellőzött tevékenységek miatt van létjogosultsága a civil társadalomból gyökerező, nem a közigazgatás szervezetébe betagozódott, de azzal szorosan együttműködő településszövetségeknek. Ebben a formában is szükséges azonban ezen szövetségek intézményrendszeren belüli helyének, jogosítványainak meghatározása.

ÖSSZEFOGLALÓ A „FALUSI ÁTALAKULÁS MENEDZSMENTJE” SEKCIÓ MUNKÁJÁRÓL

Faragó László – Csatári Bálint

A szekcióban elhangzott előadások – a falvak rövid helyzetértékelésén túlmenően – a falusi átalakulás menedzselésének két fő kérdésre keresték a választ.

a) Kik és milyen szervezeti keretek között végezzék el ezeket a feladatokat?

b) Melyek legyenek e feladatok fő tartalmi elemei?

Általános volt az a megállapítás, hogy a falusi átalakulás segítése nem egyszerűen és nem elsősorban politikai és közigazgatási feladat. Az előbbinek a különböző irányokat, az utóbbinak a kereteket kell csak kijelölnie, s magát a menedzsmentet egy sokszereplős integráló tevékenységnek kell tekinteni. Szinte egybehangzó volt az a vélemény, hogy a nagy mezőgazdasági szervezetekből felszabaduló, tapasztalt szakembergárda alkalmas lehet erre, és segítheti, kiteljesítheti az önkormányzatok szervező, koordináló tevékenységét. Valószínűsíthető, hogy az agrárszféra és a falukapcsolata ezen a módon újulhat meg leginkább.

Az előadások által érintett és bemutatott főbb témacsoportok közül az egyik a falvak belső, endogén tényezőivel foglalkozott, a másik a települések térbeli együttműködésének, kistérségi integrációjának a lehetőségeivel, mintegy kifejezve, hogy a közigazgatás tapasztalható dezintegrációjával szemben ma már sok pozitív példa mutat az érdemi térségi összefogásra, együttműködésre, s ide az út a falvakon belüli folyamatok, problémák pontos ismeretén, az adott hely lehetőségei és adottságain alapuló fejlesztési prioritásainak kijelölésén át vezet.

A falvak belső problémáinak értékelésében a következő elemek kaptak kiemelését:

A tulajdonviszonyok átalakulását a helyi falusi társadalomnak és az önkormányzatnak kell kézben tartani, s arra kell törekedniük, hogy ők maguk, mint tulajdonosok is minél nagyobb részt vállaljanak a helyi tulajdonok megszerzésében, az erőforrások feltárásában és hasznosításában.

Nagyon fontos a helyi munkanélküliek specifikumainak és munkaerő-innovativitásának ismerete, mert ezek nélkül nem lehet „helyre szabott” programokat eredményesen bevezetni, végrehajtani.

Több előadás foglalkozott a falvak új helyi gazdasági lehetőségével: a falusi turizmussal, amelyet a szekció munkájában részt vevők általános véleménye szerint nemcsak egy gazdasági szektornak kell tekinteni, hanem a falusi gazdaság diverzifikálása egyik fő lehetőségének. A menedzsment szempontjából is igen fontos, hogy amennyiben ezt valóban egy komplex fejlesztési lehetőségnek tekintjük, akkor magában foglalja a kulturális- és zöldturizmust, a gyógy- és termálidegenforgalmat, s az előadásokban jelzett konkrét esetek szerint az először csak vendégként érkezők később részt vesznek a falusi gazdaság újjáépítésében s a fejlesztésben egyaránt. A külső tényező tehát belsővé alakulhat át.

Több előadó szólt a falvak infrastruktúrájának általános elmaradottságáról, ami nemcsak a fejlődést gátló tényező, hanem oka a falusi környezet súlyosbódó állapotának is. E téren a szintrehozás vagy fejlesztés a falvak belső erőforrásaiból aligha biztosítható, ugyanakkor a környezeti rehabilitáció utólagosan sokkal költségesebb, mint a megelőzés. Csak a falusi környezet tudatos védelme biztosíthatja például a biogazdálkodás sokfelé tapasztalható bevezetésének igényét, lehetőségét is.

A falvak térségi összefogásáról, együttműködéséről ezek kibontakozó gyakorlatáról a következő általánosítható, közös megállapítások hangzottak el:

A falvak térségi együttműködésének több formája – kistérségi célszövetségek, társulások, tanácsadó irodák, kistérségi animáció – egyszerre is megszervezhető, s ezek megalakulását „alulról is, felülről is” támogatni szükséges.

Az előadók megállapították, hogy bármely forma alakul ki, talán a legfontosabb a helyi kötődés, a szoros kapcsolat a tanácsadók, animátorok és a helyi közösség képviselői között. Stabil, fenntartható, alulról építkező falufejlődésre és kistérségi menedzsmentre a legjobb garancia, ha a helyiek között sikerül megtalálni a szükséges tudással rendelkező, vagy átképzésre vállalkozó személyeket.

A rendelkezésre álló erőforrások szűkössége és a vázolt falufejlődési problémák hasonlósága miatt megállapítható, hogy a falumenedzsment kistérségi (kistáji) szinten valósítható meg a leghatékonyabban.

Sajátosan új elem lehet ebben a folyamatban a magyar vidéken eddig még alig ismert területi marketing, a falu vagy az adott kistérség image-nek a kialakítása. Több előadó is szólt arról, hogy ennek eleme lehet a területért való lobbizás, a külső támogatások, források megpályázása, a

helyi társadalom „piacosítása” kisbefektetők tőkájének a megszerzése, a helyi társadalom számára kijelölendő közös célok nyomán a megtartóké-
pesség fokozása, vagy esetleg az elvándoroltak visszacsábítása egyaránt.

Csak egy előadó szólt a városok peremén található rurális területek sajátos konfliktusairól, holott vélhetően e kistérségi falufejlesztési irány-
zat megvalósulása esetén a falu-város kapcsolatoknak is új minőséget kellene kapnia, legyőzve a falusi önkormányzatok okkal, ok nélkül kialakult városellenességét, s az elérhetőséget a vidék nagy kihívásának tekintve, a kisváros–falukapcsolatok érdemi újrendezését, a területi (kistérségi) hatékonyságot a középpontba állítva lehetne csak igazán eredményt elérni.

Az elmélet és a gyakorlat párbeszédének is tekinthető szekcióülés egyik fontos tanulsága, hogy kevés a módszertanilag is következetesen végigvitt, befejezettnek tekinthető empirikus alap kutatás. A bemutatott gondolatgazdag előadások elsősorban – térben, időben és mélységében is különböző – pillanatfelvételek voltak, amelyek jelzik ugyan falusi átalakulásunk néhány jellegzetes irányát, de még nem mutatnak be tartós tendenciákat, igazán alkalmazható, teljesen végigvitt modelleket. Pedig mind a tudományos kutatásnak, mind a későbbi gyakorlatnak ezekre is szüksége lesz.

ÖNKORMÁNYZATI SEKCIÓ

A SZABADSÁG KEVÉS

Pálné Kovács Ilona

Az induláskor megfogalmazott remények

Jó két évvel az önkormányzati törvény életbelépése után e konferencia alkalmat nyújt annak értékelésére, vajon mit hozott a kétségtelen szabadság a falvak számára. E kérdés megválaszolása különösen azért fontos, mert az elmúlt évtizedek falvakat sújtó településpolitikáját gyakran hozzák, hozták összefüggésbe a falvak önállótlanágával, a saját képviseleti lehetőség hiányával.

A rendszerváltás csattanós választ adott a magyar történelemben politikailag mindig kiskorúsághban tartott falvakkal kapcsolatos várokozásokra.

Közjogi és politikai értelemben nemcsak az önálló döntés lehetőségét kapta meg minden közigazgatási helységnévvel rendelkező község – függetlenül népességszámától – hanem az alkotmányos konstrukció egyenlővé tette a legkisebb falu önkormányzatát is nemcsak a városokkal, hanem a hajdanán nagyhatalmú megyével is. A falvak egyenjogúsítása nemcsak az önkormányzati alapjogok teljes körű garantálását jelenti, hanem azt is, hogy a falvak is szabadon vállalhatnak minden feladatot, amelyet jogszabály nem utalt más szerv hatáskörébe, sőt – ahogy a törvény fogalmaz – „A kisebb lakosságszámú település önkormányzata – amennyiben saját maga vagy társulásával arról közösen gondoskodni tud – működési területén önként vállalhatja a törvény által a nagyobb lakosságszámú települési önkormányzatnak, illetve megyei önkormányzatnak kötelezően előírt közszolgáltatás megszervezését”. A falvak önkormányzatai a többihez hasonlóan rendelkeznek a szervezetalakítás, rendeltetalkotás, társulás, szövetkezés jogával, önkormányzati döntéseik felett csak törvényességi és gazdasági szempontú ellenőrzés épült ki. Az európai léptékben is rendkívül liberális magyar önkormányzati modell tehát azokban a falvakban hozta a legtöbb változást, ahol addig nem hogy a teljes szabadság, de még az „önvédelem” joga sem adatott meg.

A közjog biztosította „elégtétel” sorába tartozik az önkormányzati tulajdonlás, adóztatás, vállalkozás, a források feletti szabad rendelkezés joga is. Ezek a jogok a falusi önkormányzatok gazdasági önállóságát hivatottak megalapozni.

Az önkormányzás joga politikailag és szociológiailag is rendkívül pozitív változások záloga, hiszen a helyi döntés lehetősége közösségformáló erő, a lakóhelyi identitás alapja. A helyben kialakítható és funkcióhoz jutó érdekartikulációs mechanizmusok pedig megkönnyítik a politikai szocializációt, s nyilvánvalóan növelik a rendszer iránti lojalitást, szélesítik a legitimációs bázist, az új rendszer támogatottságát.

A remények a tények tükrében

Az elmúlt – ugyan kétségtelenül rövid – időszak tényei azt mutatják, hogy a falvaknak nyújtott, ígért „elégtétel” zömében politikai, közjogi szinten maradt, s ha a falvak gazdasági, szociális szükségleteit vesszük szemügyre, a megkapott szabadság kevésnek, sőt paradox módon esetenként túl soknak bizonyult.

A közjogi értelemben szinte korlátlan önkormányzati jogalanyiség, a társulások teljesen önkéntes jelleggel történő szabályozása, s igencsak tétova, következetlen indirekt ösztönzése odavezetett, hogy az agrártérsegek önkormányzatai rendkívül megosztottakká, szétaprózottakká váltak. Közigazgatási „erejük”, szakértelmük, operativitásuk akkor csökkent, amikor erre pedig talán a leginkább szükségük lenne a jelentkező új feladatok minősége és mennyisége érdekében egyaránt.

A helyzetet tovább rontja, hogy a dezintegrált területi szerkezetet nem fogja össze sem városkörnyéki (járási), sem megyei szinten integratív, segítő, koordinatív funkciójú önkormányzat.

A közjogi önállóság nyújtotta előnyöket tovább rontják az önkormányzati szervezetek és tisztségviselők működésében elég gyakran és általánosan fellépő zavarok, konfliktusok.

A testületek és a polgármester közötti ellentétek, az esetenként jellemzővé váló túlpolitizáltság és szubjektívizmus, a testületek és a hivatalok közötti bizalmatlanság, a helyi demokrácia fórumrendszerének meglehetősen lanyha igénybevétele mind-mind olyan diszfunkciók, zavarok, amelyek a döntések demokratizmusának, szakszerűségének és az operativitásnak egyaránt ártnak.

Rendkívül felemásan alakult a helyzet a falvak gazdasági-szociális körülményeit illetően, annak ellenére, hogy a központi újraelosztás a korábbi évtizedek gyakorlatához képest egyértelműen nagyobb falupártiságot mutat. Valóban nagyon sok aprófalú elmondhatja, hogy még soha nem történt annyi változás, fejlesztés, mint az utóbbi két évben. Gondoljunk csak az egészséges ivóvíz helyi biztosításához kapcsolódó programokra, az iskolai beruházásokra, közműfejlesztésekre. Az infrastrukturális beruházások, a falvaknak nyújtott központi támogatások azonban a helyi osztatlan lelkesedés ellenére összességében nem hoztak átütő, hosszú távon gyümölcsöző változásokat. Egyrészt a központi újraelosztási mechanizmus merevsége, „normativitása” miatt gyakran nem a település, térség igazán sürgető igényeit támogatta, amivel viszont az önkormányzati magatartást kényszerpályára is terelte. Az önkormányzatok szinte kizárólag olyan fejlesztésekbe kezdhettek, amelyekre központi támogatási prioritás volt, s ezek a beruházások „saját erő” formájában felszippantották a szabad felhasználású helyi forrásokat is. Másrészt az önkormányzati beruházásokkal párhuzamosan az agrártérségek zömében a gazdaság szinte teljes válságba jutott, ahelyett hogy a nagyvárosokból hazakényszerülő hajdani ingázóknak megélhetést teremtett volna. Egyik oldalon tehát „hangulatjavító” beruházások, másik oldalon mélyülő gazdasági válság, növekvő munkanélküliség. Az önkormányzatok gazdálkodási lehetőségei ráadásul erőteljesen differenciálódnak térségek és településtípusok szerint is. Amíg a legapróbbak „szabadsága” valóban nagy – hiszen például a népességszámtól és intézményektől függetlenül járó általános települési normatívát belátásuk szerint költhetik el – addig egy-egy falukörzet központjául szolgáló nagyobb falvak (kisvárosok) költségvetésébe nem fér bele az intézményhálózat működtetése. E települések nyilvánvalóan és érthetően azokat a funkciókat építik le először, amelyeket nemcsak a saját lakosságuk, hanem egy nagyobb körzet számára nyújtanak. Így foszlik szét aztán az aprófalvak látszólagos előnye.

A politikai, szociológiai előnyei az önkormányzati szabadságnak ugyancsak ambivalensen valósultak meg. A nyolcvanas évtizedben eszmélő civiltársadalom a rendszerváltozással új körülmények közé került. Egyrészt a civiltársadalom adta az önkormányzatokba került új politikuskok zömét, másrészt viszont paradox módon jórészt elveszítette korábbi pozícióit, illetve a helyi hatalommal való partneri viszonyt. Az önkormányzatok még nem ismerték fel mindenütt, hogy a helyi társadalom szervezeteivel kialakított partneri viszony nemcsak működésük demok-

ratizmusát, a közvéleménnyel való érintkezést erősíti, hanem lehetőség különböző önkormányzati funkciók gyakorlására is, pl. a szociálpolitikában, közművelődésben.

A helyi politikai aktivitásról természetesen ugyanolyan nehéz általános, az ország egészére érvényes véleményt mondani, mint magukról az önkormányzatokról. A falvak átalakuló gazdasága, társadalma, politikája olyan kutatási területek, amelyek bőven adnának feladatot a társadalomtudomány számára. Sajnos azonban a jelenlegi tudományfinanszírozási rendszer nem kedvez a nagy empirikus felvételeknek. Mindenesetre a részleges adatokból, esettanulmányokból, szakirodalomból, tömegtájékoztatásból származó információk is alátámasztják azt a tényt, hogy a falvaknak adott szabadság kevés, az átütő, pozitív változásokhoz gazdasági, társadalmi eredmények sorára van szükség, s ezeket – sajnos – nem lehet törvényekben elrendelni.

RENDSZERVÁLTÁS VAGY ELITVÁLTÁS A HELYI HATALOMBAN?

Bóhm Antal

Az önkormányzatisággal kapcsolatban óhatatlanul föl kell tennünk a kérdést: mi is történt a helyi hatalomban 1989–90-ben, vagy szélesebb értelemben: a rendszerváltás során. Markánsabban fogalmazva: *rendszerváltás vagy elitcsere* történt-e az elmúlt években?

Mint ismeretes, évszázadunkban többször – legalább ötször – történt rendszerváltás, vagy legalábbis a rendszer átalakításának kísérlete, ezek azonban többnyire kimerültek az elit lecserélésében. A változtatás szándéka mögött, a társadalom mélyén természetesen a polgári társadalom megteremtésének az igénye húzódott meg, azonban a társadalom strukturális átalakítása többnyire kudarcot vallott, s megrekedt az elitcserenél. S bármennyire is paradox, a strukturális változás, a félig rendi – félig polgári szerkezet radikális átalakítása helyett elitcsere, s vele együtt a felszíni változtatások (szimbólumok, utcanévtáblák, szobrok cseréi) következtek be. A régi értékeket homlokegyenest megtagadva, a régi elitet bűnbaknak kikiáltva vette át és építette ki hatalmát az új elit, miközben a gazdaság- és a társadalom szerkezete nemigen változott, pontosabban kevésbé modernizálódott. A felszín látványos és radikális változását nem követte mély gazdasági-társadalmiátalakulás, azaz a felszín viharai alig-alig érintették a mélyebb rétegeket.

Ebben a kelet-európai régióban a gazdasági-társadalmi kontinuitás – diszkontinuitás dimenziói közül többnyire a diszkontinuitásra esett a hangsúly, de, „a múltat végképp eltörölni” szándék végül is abszurditása miatt sem realizálódhatott. A régi elitből ugyan könnyen lehetett bűnbakokat, mártírokat, áldozatokat csinálni, likvidálni azonban sohasem lehetett őket teljesen. Először is azért, mert minden új rezsim, még a legvadabb időszakokban is – I. ötvenes évek – kénytelen átvenni volt a régi elit szaktudást, s esetenként más értékeit, vagy megőrizni, másodszer pedig azért, mert az elit egy része mindig is hajlandónak mutatkozott bizonyos – az adott történelmi helyzettől függő – kollaborációra. Ez utóbbinak ragyogó irodalmi példája Toaso di Lamedusa: Párduc című regényében olvasható, amikor a fiatal Tancredi hercegnek

nagybátyja – arisztokrata családja nevében – szemrehányást tesz, amiért az ifjú herceg képes volt Garibaldi mellé állni, ő így válaszol: „Amikor körülöttünk minden megváltozik, nekünk is meg kell változnunk, hogy semmi ne változzon.” Az irodalmi példa mellé idézzünk föl egy keményebb szociológiai tényt: hazánkban az 1939-ben vezető értelmiségi beosztású apák fiainak 56 százaléka 1963–64-ben vezető, értelmiségi beosztásban dolgozott. Hét-nyolc évvel 1956 után, miközben lezajlott egy világháború, s átélték az ötvenes éveket!

Voltaképpen arról van szó, hogy az elitnek mindig is megvolt a képessége arra, hogy önmagát „megszüntetve megőrizze”, s fölösleges volna ennek itt most az etikai vonatkozásait firtatni.

Visszatérve eredeti kérdésünkre: mi is történt 1989–90-ben hazánkban a helyi hatalom csúcán, csak akkor válaszolhatunk tisztességesen, ha a fentiket figyelembe vesszük.

Politikai értelemben senki nem vitathatja el, hogy *rendszer*váltás történt, a monolit állampárti hatalmi struktúrát a parlamentári demokrácia többpárt-elvű struktúrája váltotta föl. A lokális hatalomban pedig: *a tanácsrendszer helyébe az önkormányzatiság* lépett, lényegesen nagyobb önállósággal, mozgástérrel, a helyi érdekek valóságos képviselőjének nagyobb esélyével, tisztább, áttekinthetőbb játékszabályokkal.

A helyi hatalom struktúrájának a megváltozását az önkormányzati törvény vezette be 1990 nyarán, majd pedig ősszel a helyhatósági választás legitimálta. Hogy e folyamatban mennyi a diszkontinuitás és mennyi a kontinuuus elem? Tulajdonképpen ez itt a kulcskérdés. Formálisan tekintve annyi történt, hogy az 1 470 tanács helyett 3 200 települési önkormányzat alakult meg. Így kétszer annyi önkormányzati hivatalt kellett felállítani mint korábban, aminek következtében az új, több mint duplájára nőtt települési önkormányzat sokhelyütt szakemberhiánnyal küzdött, vezetési és közigazgatási tapasztalatok híján lévő munkatársakkal kezdték meg működésüket. Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a tanácsrendszer utolsó periódusában – a reform következtében – jelentős mértékű fiatalítás történt a tanácsai munkatársak körében, megnövekedett a szakemberek aránya az apparátusban és a tanácsai testületben is. A tanácsai apparátus kezdett leválni a pártállami strukturáról, egyre jobban önállósította magát.

Mindezt figyelembe véve tehát, adva van egy jól képzett szakapparátus, s adva van egy – a megnövekedett számú önálló települések miatti – szakemberhiány, egy vákuum, amely óhatatlanul kedvez az új rendszerbe való beilleszkedésnek. Egy, a polgármesterek körében végzett felmérés alapján tudjuk, hogy a polgármesterek egyharmada volt koráb-

ban tanácselnök, ami másfelől azt is jelenti, hogy a tanácselnökök közel fele a helyi hatalom élén maradt – mert újraválasztották. S hogy ez sok, vagy kevés, azt döntse el az olvasó, mindenestre ne hagyjuk figyelmen kívül az erős területi szóródást! Táblázatunk jól mutatja, hogy a Zala megyei 8,9%-tól a Bács-Kiskun megyei 44,4%-ig milyen nagy különbségek vannak.

1. táblázat: A polgármesterek megoszlása aszerint, hogy hányan voltak közülük tanácselnökök megyénként (%)

	N	tanács- elnök volt	nem volt tanácselnök	nincs adat
Bács-Kiskun	54	44,4	5,9	3,7
Baranya	129	10,9	86,8	2,3
Békés	36	33,3	58,4	88,3
Borsod-Abaúj-Zemplén	171	26,3	69,6	4,1
Csongrád	30	40,0	60,0	–
Győr-Moson-Sopron	64	10,9	89,1	–
Fejér	54	29,6	66,7	3,7
Hajdú-Bihar	35	28,6	71,4	–
Heves	66	28,8	63,6	7,6
Jász-Nagykun-Szolnok	45	26,7	66,7	6,7
Komárom-Esztergom	70	37,5	52,5	10,0
Nógrád	58	25,9	70,4	3,4
Pest	89	29,2	67,4	3,4
Somogy	100	12,0	83,0	5,0
Szabolcs-Szatmár-Bereg	99	28,6	68,3	3,1
Tolna	52	28,8	69,3	1,9
Vas	61	19,7	73,8	6,5
Veszprém	86	23,3	72,0	4,7
Zala	90	8,9	87,8	3,3

Bármennyire is jó lenne markánsan fogalmazni, úgy gondoljuk, hogy ebben a kérdésben az árnyaltabb kép a helyénvaló. A polgármester személyisége, s feladatai is rendkívül összetettek, így aligha lehet őket kategórikus, fekete-fehér állításokkal megítélni. A polgármester ambícióit, rátermettségét, felkészültségét, s nem utolsósorban tevékenységét illik mérlegre tenni. A kulcskérdés itt: akar-e változást vagy sem, s ha igen, mi módon? S természetesen az sem elhanyagolható, hogy mekkora mozgásteret van a változtatásra. A régi rendszer tanácselnökeinek valószínűleg jóval kisebb volt a hatalma, azonban kevésbé ismeretes, hogy hatalmukat hogyan élték meg. Volt-e hatalmuk egyáltalán?

Helyi társadalom-vizsgálódásaink kapcsán éppen Gombár Csaba kérdőjelezte meg a helyi hatalom létét, mondván, jó lenne, ha volna helyi hatalom, de a tanács csupán a központi hatalom nyúlványának, helyi képviselőtének tekinthető. Továbbá: mi volt tevékenységük személyes motivációja a régi rendszerben, s miként ítélték meg mindez, ha történetesen jól tették a dolgukat, valóban képviselték – persze az adott keretek között – településük társadalmát, s ezáltal jogosan váltak népszerűvé?

A polgármester hatalma minden bizonnyal kibővült az új struktúrában. Am, ha figyelembe vesszük a helyi elit belső harcait, a hatáskörök kuszaságait, a polgármester gyakori kiszolgáltatottságát az önkormányzati testületnek, vagy éppen esendőségét tesszük mérlegre, újra megkérdezhetjük: kibővült-e a polgármesterek hatalma, mennyiben igen, s mennyiben nem.

Tágabban fogalmazva: mennyiben változott meg hazánkban a hatalmi struktúra, s mennyiben változott meg ebben a települések helyzete?

Kik állnak a helyi hatalom élén? Milyen aspirációik, értékeik vannak, milyen a személyiségük? Milyennek látják, s milyennek látatják önmagukat?

S végül milyennek kell(ene) lenniük? Melyek az ideálok, s milyen a valóság?

Egyetértünk Schneller budapesti polgármester-helyettessel, aki egy előadásában a közelmúltban így fogalmazott: a polgármesternek polgárnak és mesternek kell lennie egyidejűleg, egyszemélyben. Ami pedig az értékrendjét illeti, az ideális polgármester „gazdasági téren szocialista, a politikában liberális, a kultúrában pedig konzervatív”.

Való igaz, az új rendszer, az önkormányzatiság most formálódik. Szerencsésebb országokban száz–százötven éves tradícióra tekinthetnek vissza, nálunk épphogy megszületett.

A STABIL, KONSZENZUSOS DEMOKRÁCIA FŐ TARTÓPILLÉREI A HELYI TÁRSADALOM SZINTJÉN

Táll Éva

Előadásomban a korszerű önkormányzatiság ideáltípusának feltételeit szedem csokorba, és minden feltételnél röviden utalok azokra az empirikus eredményekre, amelyeket a témával kapcsolatos szociológiai felméréseinkből az utóbbi három évben nyertünk. (MTA Politikai Tudományok Intézete, Önkormányzat és helyi hatalom team.)

A stabil demokrácia legfontosabb alkotmányi-államszervezési feltétele a területi autonómiák léte és a polgárok politikai egyenlőségének általános elismertsége.

Az önkormányzati törvény nyomán hazánkban 3 200 helyi önkormányzat jött létre. Nincs viszont megoldva az etnikai kisebbségek önkormányzásának kérdése, ami elsősorban helyi szinten okoz problémát.

A közigazgatási szakemberek szerint a polgármesteri hivatalok munkájának szakszerűsége a kisebb településeken nem éri el az egykori tanácsok színvonalát, és már tervezik a kötelező összevonásokat. Az irányítói szinteken sokan úgy vélik, hogy a törvény bizonyos területeken megfosztotta az államot korábbi eszközeinek egy részétől, a helyi szinteken viszont úgy tűnik, hogy még ez a mai, forrásoldalról korlátozott önállóság is óriási rejtett energiákat szabadított fel.

A politikai egyenlőség ugyan deklarálva van az alkotmányban, városi vezetők között végzett nemzetközi felmérésünk szerint azonban ennek az ízig-vérig demokratikus értéknek az elismerése igencsak függ az adott ország eddigi történelmétől, a demokratikus hagyományok hosszabb távú meglététől.

Több kérdés alapján megállapított átlagos pontszámok alapján az egyes országok vezetői eltérően értékelték a politikai egyenlőség fontos-

ságát. (Minél magasabb a pontszám, annál fontosabbnak tartják az adott értéket a helyi vezetők.)

– Kazahsztán	-2 741
– Oroszország	-2 474
– Magyarország	-2 428
– Belorusszia	-2 310
– Ukrajna	-1 364
– Litvánia	-1 323
– Szlovénia	-925
– Lengyelország	-808
– Svédország	4 935

Látszik tehát, hogy egyedül a hosszú demokratikus berendezkedést maga mögött tudó Svédország városi vezetői tartották *pozitív értéknek* a politikai egyenlőséget, *a volt szocialista országok újonnan választott vezetői pedig* – kismértékben ugyan, de – inkább negatívnak. (A standardizált pontszámok -10 000 és + 10 000 között helyezkedhettek el.)

Jogi-intézményi feltételekként a többpárti parlament, illetve önkormányzati testület legitimitását, a munkaadói és -vállalói érdekegyeztető szervezetek és kisebbségi érdekvédő szervezetek létét, valamint a civil szervezetek szaporodását kell megemlítenünk. Ezeknek a szerveződése ugyan folyik ugyan folyik, de a kompromisszumkészség, a megegyezésre, mások érdekeinek a figyelembevételére még kevés a hajlandóság (országos és hely viszonylatban) a hatalomban lévők részéről. Különösen a civil szervezetekre jellemző, hogy ritkán tekintik őket partnernek a polgármesterek (a testület) vagy az apparátus.

A harmadik egy társadalmi feltétel: az alattvalói mentalitástól való megszabadulás, az állampolgárrá válás.

Ezt a folyamatot nem könnyíti meg, hogy a (helyi) hatalomba újonnan bekerültek zömmel a régi vezetés reflexei szerint működnek tovább, a közélet más szereplőit nem igyekeznek bevonni a döntések előkészítésébe, sőt inkább ellenségnek, konkurenciának tekintik azokat. Ennek ismét szemléleti oka van: „mindenki” csalhatatlannak gondolja magát, és nem ismeri el a hatalomból – pillanatnyilag – kimaradottak ellenőrzési jogát. Pedig a demokráciához hozzátartozik, hogy az egyének és szervezetek részt vehessenek az őket érintő döntések előkészítésében, egyes esetekben a meghozatalában, de közvetve vagy közvetlenül minden esetben azok ellenőrzésében. A volt szocialista országok 30–30 városának vezetői közt folytatott vizsgálat tanúsága szerint éppen a participáció az,

amit a helyi hatalom jelenlegi birtokosai a legkevésbé ismernek el. Több kérdésből számított skála alapján nyolc ország városi vezetői a következő sorrendben tartották fontosnak a beleszólási jogot:

– Litvánia	-3 684
– Belorusszia	-2 557
– Kazahsztán	-2 495
– Oroszország	-2 407
– Lengyelország	-1 394
– Magyarország	487
– Szlovénia	1 233
– Svédország	6 089

Negyedikként egyfajta tudati, beállítottsági, politikai szocializációs feltételt említenék. Pillanatnyilag irreálisnak tűnik Magyarországon ilyesmit követelni – akárcsak a helyi vezetőktől is –, de a demokrácia stabil működésének elengedhetetlen feltétele a konszenzus szükségességének belátása, annak felismerése, hogy a közéleti tevékenység szolgálat, és a hatalom gyakorlása során felmerülő érdekkonfliktusokat megfelelően kell tudni kezelni.

Nincsenek illúzióink ennek az állapotnak az eléréséhez hosszú tanulási idő szükségeltetik. Az említett nemzetközi felmérésben vizsgáltuk azt is, vajon mekkora a városi vezetők konfliktustűrő képessége.

Az alábbi tábla a kilenc ország vezetőinek átlagpontszámát adja meg. A konfliktust jól tűrők maximum 1 000 pontot kaphattak, a leginkább konfliktuskerülők pedig -10 000-ig is lemehtek a skálán:

– Svédország	2 583
– Magyarország	1 198
– Lengyelország	898
– Szlovénia	-343
– Ukrajna	-1 479
– Litvánia	-1 751
– Oroszország	-2 698
– Belorusszia	-4 404
– Kazahsztán	-4 031

A konfliktusokkal való szembenézés tehát a „régii” demokráciák mellett elismertebb érték azokban a volt szocialista országokban, amelyek nem tartoztak a Szovjetunióhoz. Ezekben az országokban a történelem során már történtek kísérletek a polgári társadalom kialakítására, amely fejlődés megszakítottága és felemássága ellenére nyomot hagyhatott az emberek gondolkodásmódjában.

A demokratikus működésmód nemrég kezdődött politikai szocializációs folyamata során speciális, új magatartási készségeknek kell kialakulniuk elsősorban a vezetőkben, de a nyomukban másoknál is, amely pl. a politizálás minden szintjén sokoldalú információ-áramoltatási és egyeztetési mechanizmusok ismeretét és használatát jelenti. A politikai kultúra átalakulása igen lassú folyamat, csak fokozatosan válik majd világossá, hogy melyek a demokráciában elfogadható elemeik, és melyeket fogja a közvélemény nyomása kiszorítani a használható elemek közül.

Az ötödik említésre méltó feltételt teleologikusnak nevezhetnék. Jelenleg – úgy tűnik – hiányzik még egyfajta közös terv, átfogó elképzelés, koncepció az ország távlati fejlesztéséről, ennek megfelelően nincsenek regionális tervek sem az egyes térségek speciális fejlesztésére, és a helyi szinteken is egyelőre inkább hatalmi harcot folytatnak a területi fejlesztés kérdéseiben is, pedig lehet, hogy most kellene stratégiai döntéseket hozni a települések jövőjéről.

Végül az anyagi, *gazdasági feltétel*: a demokratikus akaratképzés, az információk áramoltatása, a politikai képviselet, az egyeztető és közvetítő intézmények és mechanizmusok működtetése sokba kerül, ezek biztosításához fejlődő nemzetgazdaságra, adózóképes vállalkozásokra van szükség.

Mindez csak működő piacgazdaságra épülhet, amely a termelésben a felelősségre, a munkamegosztás rendszerében a partnerekkel szembeni bizalomra épül, a fogyasztás terén pedig tudatos önmegtartóztatásra van szükség egy későbbi magasabb életminőség érdekében.

Ennek eléréséhez még sokat kell tenni. Jelenleg a felelősség helyett inkább az önzés, a „mindent szabad” elve terjedt el, a magánember még az „eredeti” tőkefelhalmozással van elfoglalva. Az általános bizalmat gyengíti a sok ügyeskedés, visszaélés, korrupció.

Az említett nemzetközi felmérés egyik legáltalánosabb kérdése az volt „lehet-e bízni az emberekben, vagy jobb óvatosnak lenni”. Íme a válaszok: a legnagyobb bizalommal embertársaik iránt a svéd vezetők

vannak, a volt szocialista országokban inkább a bizalmatlanság, óvatosság jellemző – bizonyára nem véletlenül:

– Svédország	1,83
– Magyarország	0,68
– Litvánia	0,57
– Lengyelország	0,54
– Szlovénia	0,53
– Belorusszia	0,39
– Ukrajna	0,38
– Kazahsztán	0,32
– Oroszország	0,32

A felsorolt problémák ellenére tehát a demokráciák feltételeiként kiemelt tényezőket tekintve a magyar városi vezetők (önkormányzatiak és helyi véleményformálók) a demokratikus értékekhez való viszonyukban kezdenek hasonlítani a stabil demokratikus államokban elfogadotthoz.

KÖZJOGI TŰNŐDÉSEK A FALUSI ÖNKORMÁNYZATOK KAPCSÁN

Sükösd Ferenc

Kezdetben az interdiszciplinaritás jegyében meghirdetett tanácskozások számomra elsősorban más tudományágak sajátos, eddigi ismeretlensége miatt is újszerű, érdekes megközelítése miatt keltettek érdeklődést. Hamar rá kellett jönnöm az együttgondolkodás hasznosságára is, és az eddigi kedvező válaszok alapján – megtorpanva saját területem kutatásainál – kérdezek újra.

Alkotmányjogásként, az önkormányzatokra vonatkozó jogi szabályozás szükségessé vált módosítási irányának kijelölésével újra alapkérdésekkel ütköztem szembe. Csupán kettőt kiemelve közülük más tudományok képviselőitől érdeklődöm, milyen települési kategóriáknak felel meg az önkormányzati képviselői választásról szóló törvény tízezres választási rendszeri határvonala, illetve alappal támogatható-e a megyei jogú város cím ötvenezer lélekszámnál való elnyerése. Ismereteim szerint ugyanis a tízezres választóvíz a magyar településszerkezetben jóval meghaladja az aprófalvat, kisközséget, községet, és nem felel meg a nagyközségi szint magasabb vagy alacsonyabb lakosságának, de nem mércéje a kisvárosi kategóriának sem. Másrészt nem találkoztam eddig olyan településfejlesztési koncepcióval, amelyben a magyar közigazgatási átrendezést ötvenezeres megyei városok köré építendő centrumok köré kívánta volna kialakítani. A köztudomású tényeket a jogban nem kell bizonyítani, így ez esetekben is felesleges a politika ismert meghatározó, túlzott befolyásolását mutogatni, inkább újabb, alapos érveléssel kell összefogni a reális átigazítás mellett.

Egy másik kérdéskörre épp a konferencia címe irányította figyelmet. A „válság” kifejezés is megért több fejtegetést, talán kevesebbet a „falú” megnevezés használata. Holott ez hosszú ideje, csaknem a kezdeti jogi rendezésektől idegen a magyar közigazgatási szaknyelvtől. (A falugyűlések még úgy-ahogy visszautaltak – elnevezésben – a kisebb közösségekre, izes tradíciókra.) Ennél mégis fontosabb az, hogy a „község” kifejezést miért tartjuk fenn kizárólagosan a kisebb (nem városi) települések megjelölésére. A francia, modern álla-

misági kezdetektől alkalmazott községdefiníció, illetőleg a közelebbi, a 70-es évek elején mintaként sem elvetendő jugoszláv megoldás sokkal tágabban, egymás melletti települések közösségét, együttműködését értette a megfogalmazás alatt. Az etimológiai értelmezéseknél én már a falusi polgármester önmagában ellentmondó megnevezésénél értetlenségem okán elmaradtam, itt is azt kérdezem, felesleges uniformizálás helyett nem lehet esetlegesen új területi beosztásoknál színesebb, differenciáltabb elhatárolásokkal élni?

Mielőtt a „kérdősködést” követően rátérnék a mi, közjogi megáflapításainkra – átvezetesként – fel kell vetnem az empirikus kutatások elmaradásának, hézagosságának ügyét. A kívánt változások vizsgálódásaink megnehezülését is jelentették, a közreműködési készségben, a válaszadásban is érvényesül a szabadabb döntés, kényszerelemek megszűnésével a többletmunka vállalásának elutasítása. Bizonyára erre is visszavezethető az önkormányzatok megalakulását követően a ténykutatások csökkenése, de főként az alacsony mintavételű feldolgozások. Újra tisztázni kellene, hol van a még tudományosan értékelhető felvétel alsó határa, melyek az elengedhetetlen feltételei a sokszor „feloldást” adó, reprezentációs, kikiáltott felméréseknek. (És akkor még nem isszoltunk az értékelésről, amely kis minta alapján könnyedén tud százíz szerinti „alapsmegállapításokat” tenni.)

A közjogászok folyamatosan vizsgált kutatási területei közül egyre inkább fókuszba kerül a választási rendszer. (Éppen napjainkban az országos esetleges előrehozása, a helyi választások későbbre halasztása vált ki érdeklődést és vitát.)

Az önkormányzati képviselők és polgármesterek újabb választása elé a következő, változtatást igénylő hatályos szabályozások emelhetők ki:

A választási jogosultság kiszélesítése, az alanyi kör bővítése az állandó lakosokon túl olyan polgárok részvételi lehetőségeinek biztosításával, akiknek van kötődése az adott önkormányzatoknál (ideiglenes lakos, ingatlanal rendelkező, adót fizető, vállalkozást folytató, a területen állandó munkával bíró). Bevonásuk mikéntjére több variáció is felvethető, de teljes kizárásuk már-már tarthatatlan, amire a közelmúltban az Alkotmánybíróság is felhívta a figyelmet.

Mai választási rendszerünk – a fentiekben már felidézett tizezerben húzta meg a kislisták illetve a kétszavazatos szavazással megalakuló önkormányzati képviselőtestületek határát.

A szabályozó törvény elfogadásakor politikai alku egyik indoka a vélt pártoskodás megléte, illetve kialakulatlansága volt – már annak idején is erősen vitathatóan. Az elmúlt 3 évi önkormányzati működés is

inkább azt mutatja, hogy a pártok indulását preferáló listás szavazás körét a települések szűkebb körére kell fenntartani. Javasolható a kislistán szavazók felső határának meghúzése ötvenezerrel, ami a közösségre, a lakóközösségi elvre épülő településtípusnak jobban megfelel, egyben nem zárja ki a pártok támogatásával indulást, ám megkülönböztetett támogatottság helyett szolgálja az esélyegyenlőséget, a szélesebb, valósabb választási alternatívát az állampolgárnak a jövő vezetőinek kijelölésénél.

Mivel a nem közvetlen polgármester-választás is követi a kialakított választási rendszert, a legfőbb tisztségviselő pozícióba juttatásánál is leírhatók az előbbi érvek, tán még át is lendülve az ottani lakosság számon. Az ismertség hiánya nagyobb településen soha nem volt komoly érv, a testület által választott polgármesterek tevékenysége viszont tapasztalhatóan főként a pártlojalitás által vezérelt.

A direkt választásnál egy ötvenezerrel is magasabb lélekszám is megvonható, akár egy racionálisabban kialakított megyei jogú város kategóriájánál. (Ez a megoldás egyben a polgármesteri jogkör újraszabályozását igényli.)

Az önkormányzati törvény újragondolása ma már elodázhatatlan a megyék esetében is; az új, másfajta szereppel kell módosítani a küldöttek megválasztását. Annak elérése érdekében, hogy minél kevesebb település maradjon ki, a közvetlen részvételtől differenciált szabályozás is bevezethető, a megyei településszerkezet szerint a megyegyűlésnyi teljes részvételtől a delegációs rendszerig.

Tovább kell folytatni – különösen a nagyobb lakosságú városokban – a képviselőtestületi működés hatékonyabbá tételéért, a képviselők számának csökkentését, a már említett indokok mentén főként a listán bekerülők visszaszorításával.

Alapjaiban elfogadott szakmai érvek szerint zárjuk ki a minimális részvétel leszállítását, a jelölési jog megszorítását, szorgalmazzuk a települési képviselő megbízatásának választóihoz erősebben kötött meghatározását, a mandátum megszűnési eseteinek pontos körvonalazását, a széles jogorvoslati lehetőség megnyugtatóbb érvényesítését.

Nem térhetünk ki a polémiák kereszttüzében álló megbízatási időszak meghosszabbításának kérdése elől. Nyilvánvaló szakmai érvek ellenére is (amely a köztes, országos választást felező helyi voksolás mellett szól), mi az eredetileg kijelölt és vállalt ciklus fenntartását támogatjuk, – a következő években sort kerítve az optimálisabb választási idő rögzítésére. A több-kevesebb problémával küszködő újrainduló

önkormányzatok megválasztottjaira és a választókra a vállalt, illetve átadott funkciógyakorlás időtartamát figyelembe véve a hosszabbítás nem hat kedvezően a további feladatvégzésre, és polgárok alapvető véleménynyilvánítását is későbbre halasztja.

Az önkormányzati választási rendszer bővebb taglalása mellett kevesebb hely juthatott az önkormányzati törvény jelenlegi szabályozási ellentmondásainak felidézésére. Talán jelzésszerűen sem felesleges azonban megemlíteni az önkormányzás jogának korszerű deklarálása mellett a megvalósulást is jobban garantáló szabályozás igényét, az önálló helyi döntés kereteinek pontosítását (pl. a helyi érdekű közügy világos rögzítésével), a mai dezintegráció ellenében a feladatok növekedésével az együttműködési hajlam ösztönzését, az elosztási rendszer kiszámíthatóságának, stabilitásának biztosabbá tételét.

Mintegy visszatérve a kezdő gondolatokhoz, a különböző tudományok hozzájárulása – a maguk eredményeit hozzáadva – a jövőendő magyar területi beosztás meghatározásánál, a közigazgatási irányok kijelölésénél és az ezt rögzítő jogi rendezésnél valójában már az alapoknál nem nélkülözhető.

GONDOLATOK A KÖZSÉGI ÖNKORMÁNYZATOK MŰKÖDÉSÉNEK ÉS KORSZERŰSÍTÉSÉNEK IDŐSZERŰ KÉRDÉSEIRŐL

Németh Jenő

Az önkormányzati törvény korszerű önkormányzati rendszer kiépítését indította el, amelyben érvényesítette az Európai Önkormányzati Charta alapelveit.

A gyakorlati működés igazolja az önkormányzás általános szabályainak helyességét és eredményességét, különösen az önkormányzati önállósághoz, a demokratikus helyi hatalomgyakorláshoz való jogot, a bírósági jogvédelem esetében. Az önkormányzati alapjogok érvényesülése következtében az önkormányzatok – a gazdasági nehézségek, a társadalmi ellentmondások ellenére – *sikeres és eredményes évet zártak 1992-ben.*

A tényleges eredmények mutatják, hogy *működőképes az önkormányzati rendszer.* Gondoskodik a lakosságot ellátó alapintézmények fenntartásáról. A településfejlesztésben – különösképpen az infrastruktúrák kiépítésének egyes területein – érzékelhető eredményeket mutathatnak fel a falusi (községi) önkormányzatok.

A községi önkormányzatok gazdálkodása lényegében biztonságos volt. Ez ideig kevés helyen alakult ki gazdasági ellehetetlenülés, viszont 1992-ben egy-két önkormányzatnál a felelőtlen gazdálkodás jelei mutatkoztak.

Az önkormányzati törvényben meghatározott, társadalmilag kiemelt célokhoz és egyes nagy költségigényű fejlesztési és rekonstrukciós feladatokhoz a központi költségvetés keretében 1991-ben 18 milliárd, 1992-ben 26,6 milliárd forint állt rendelkezésre.

1991–1992-ben a címzett és céltámogatással összesen 74,5 milliárd forint értékű beruházás valósult meg, ennek közel 40%-a a vízgazdálkodás, 30%-a az egészségügyi és szociális ellátás és 25%-a az oktatás és kultúra területén.

A fenti szempontok szerint az elmúlt két év során kiváltképpen a *községek hajtottak, végre példamutató fejlesztéseket, felújításokat.*

Példaként lehet említeni, hogy 1991–92-ben céltámogatással 195 önkormányzat, önerőből 247 önkormányzat oldotta meg az addig hiányzó vízellátást.

Ügyszintén céltámogatással megépült 402 általános és 65 középiskola.

Gáz- és telefonprogramok megvalósításán dolgoznak községeink. 1991-ben 150, 1992-ben 450 település kapott gázbekapcsolási engedélyt. Az elmúlt két évben 230 000 új telefon fővonalat építettek ki. A kommunális fejlesztésekkel együtt azonban nem fejlődött a községi termelés, súlyos foglalkoztatási és szociális gondok alakultak ki a falvakban. Az önkormányzati működés szakszerűségének és eredményességének kérdései ezek miatt egyre jobban előtérbe kerültek.

A valós eredmények nem takarhatják el az önkormányzati rendszer és működés gyenge pontjait. Valamennyien tudjuk, hogy vannak feszültségek, ellentmondások. Az ellentmondások közül a községi önkormányzatokat különösképpen az alábbiak érintik:

- az önkormányzati testületek egy részénél sok esetben kibékíthetetlenül jelentkeznek a feszültségek a polgármester és a testület között;
- Egyre gyakrabban és erősebben mutatkozik a kritika az irányban, hogy nincs megoldva az önkormányzatok pénzügyi-gazdasági ellenőrzése sem az állam, sem a helyi önkormányzat részéről;
- nem a várt módon történik a képviselő-testületek együttműködési, társulási tevékenysége, kevésbé alakult ki a demokratikus, egymást segítő kapcsolatrendszer, a végrehajtó szerveket és intézményeket tekintve az integráció;
- a körjegyzőségek száma nem növekszik, hanem csökken (1991-ben 529, ma 499); és a szétválás tendenciája tapasztalható;
- figyelemre méltó számban – főleg községekben – történt polgármesterváltozás (1990 óta 163 polgármester mondott le);
- súlyos gondokat jelez, hogy 133 jegyzői állás betöltetlen, a jegyző vezetői helyzete nem megnyugtató. Általában várat magára az önkormányzatnál a racionális munkamegosztás, a hozzá kapcsolódó feltételek kialakítása.

A leglényegesebb működési *ellentmondások az alábbi tényezőkre vezethetők vissza:*

Az Ötv. megalkotását megelőzően, különböző működési rendszerfel fogást hordozó politikai egyezségekre került sor, amelyek következtében eltérő koncepciók kerültek be a törvénybe, és ez jogalkalmazási nehézséget okozott – okoz ma – az önkormányzati működésben;

A működés gyakorlata is felszínre hozott szabályozási hiányosságokat, törvényen belüli ellentmondásokat.

A törvény óta alkotott joganyag illeszkedése sem problémamentes.

A helyi önkormányzati testületek kevésbé használták ki az önszabályozó folyamatokat, lehetőségeket, pedig megfelelő szakmai színvonalú szabályozással, munkamegosztással, a működési feszültségek nagy része kezelhető lett volna. A saját lehetőségek kutatása, végrehajtása messze elmarad e téren a lehetőségektől. Úgy is mondhatjuk, az Ötv. a jelenleginél jobb működési adottságot biztosít.

Az önkormányzati önállóság, demokrácia nem járt együtt a szakmai színvonallal, az eredményesség, a hatékonyság, az igazgatási szakszerűség érezhető növekedésével. Az önkormányzati testületek viszonylag nagy része nem épített a már meglévő működő szakmai megoldásokra.

Nem alakultak ki, és a vártnál hosszabb időt igényelnek azok a társadalmi önszerveződő közösségek és mechanizmusok, amelyek hatékony ellenőrzést és befolyásolást jelentenének az önkormányzatok és hivatalaik tevékenységére.

A jövőt érintően célszerű szólni arról, hogy a Kormány átfogó programot dolgozott ki a közigazgatás korszerűsítésére, amely az elkövetkezendő középtávú időszak feladata lesz.

A program kiterjed az önkormányzati és az állami igazgatásra és a két igazgatás közötti kapcsolat rendszerére.

A program jellemzője továbbra is az, hogy a magyar önkormányzati rendszer alapját az önálló települési önkormányzatok – köztük a községi önkormányzatok – adják.

Átfogó vizsgálatot igényel viszont a középszint: A mainál erősebb, elsősorban a középfokú közszolgáltatásokban több hatáskörrel rendelkező megyei önkormányzat szükséges, amelyben a községek érdeksúlya biztosítandó.

A középszintű általános önkormányzat mellett szükséges, hogy természetes és szükséges igények mentén egyéb „kvázi” önkormányzati struktúrák is megszerveződjenek, pl. községsszövetségek, városkörnyéki társulások, városközösség, illetve a nagy térségek fejlesztésének koordinációját biztosító regionális tanácsok.

Célszerű megteremteni a köztársasági megbízott törvényességi felügyeletét, a helyi önkormányzatok irányában.

Racionálisabbá kell tenni a dekoncentrált szervezetek rendszerét. A középszintű állami közigazgatási rendszer nem az önkormányzatiság ellensége, ha a megfelelő arányok és szerepek kialakulnak és a demokratikus jogállam struktúrája alakul ki.

El kell indítani a magyar önkormányzati hagyományokban is jól működött köztestületi, közintézeti formákat. A köztestületek bizonyos feladatok ellátásában összekapcsolják a civil, az állami, az önkormányzati képviselőket.

A gyakorlati tapasztalatokat figyelembe véve az önkormányzati szervezetrendszeren belül a választott testületek, tisztségviselők és az igazgatási szervezet között a feladatok és hatáskörök egyértelműbb elhatárolása szükséges.

Célszerű a polgármesternek önkormányzati ügyekben önálló hatáskört adni.

Biztosítani szükséges a jegyző hivatalvezetői feltételrendszerét.

A községi önkormányzatoknál a különböző együttműködési és integrációs formákat különböző módszerekkel kell támogatni.

Végezetül úgy gondolom, továbbra is az az alapkövetelmény, hogy az önkormányzat a helyi közügyekhez átfogó módon: a területi komplexitás nézőpontjából közelítsen, ennek jogi és egyéb feltételei megteremtődjenek, tovább erősödjenek.

Az önkormányzat épp azáltal minősül helyi kormánynak, hogy helyileg átfogó mérlegelő képessége birtokában szabadon összehangolhatja a különböző szektorú helyi közszolgáltatásokat. Ez az átfogó igazgatás kiterjed mind a helyi igények megjelenítésére egy adott, országosan kötelező helyi szolgáltatáson belül, mind a különböző helyi szolgáltatások egymás közötti összehangolására. A lakosságot közvetlenül érintő helyi ágazati szolgáltatásokat – önkormányzati rendszerekben – az eddigieknél következetesebben csak úgy szabad finanszírozni, hogy ennek során – a helyi képviselő-testület a pénzeszközei nagy részénél valóban rendelkezessen a helyi igényekhez és sajátosságokhoz igazodó önálló gazdálkodás jogával. Az önálló gazdálkodás joga nem mond elment a jogszerű és rendeltetészerű gazdálkodás követelményeinek; a követelmények szigorú és következetes állami ellenőrzésének.

KÖZSÉGI ÖNKORMÁNYZATOK MŰKÖDÉSÉVEL KAPCSOLATOS ALKOTMÁNYBÍRÓSÁGI TAPASZTALATOK

Kondorosi Ferenc

A falvaink helyzetével foglalkozó konferencián – a szerteágazó, több tudományterületet is foglalkoztató kérdések vizsgálata során – nem mellőzhető a helyi önkormányzatok működésének elemzése sem. A községek életében a rendszerváltozást követő jogalkotás alapvető változásokat indukált. A helyi önkormányzatok megalakulása és működése számos jogi természetű vagy a jog szférájába áthúzódó, s megoldást ott (is) kereső konfliktust váltott ki. Az elmúlt évtizedek erőszakos, centralizáló településpolitikájának áldozataként kialakult településegysítések megszüntetése, új települések alakítása végeláthatatlan jogvitákat produkál. Az önkormányzatnak, állampolgárnak egyaránt gondot okoznak az önkormányzatokra vonatkozó jogi szabályozásban megbúvó, felbukkanó ellentmondások, hiányosságok is. E konferencián néhány, az önkormányzatok tevékenységével kapcsolatos alkotmánybíróági tapasztalatot kívánok megemlíteni. A helyi önkormányzatok működése törvényességi (nem kevésbé a köztársasági megbízotti hivatalok törvényességi ellenőrző munkájának) megítélésében fontos szerepet töltenek be ugyanis az Alkotmánybíróság határozatai.

A Belügyminisztérium összesített adatai szerint az önkormányzatok 1992-ben 271 395 rendeletet és határozatot hoztak.

A köztársasági megbízottak összesen 6 309 esetben tettek törvényességi észrevételt, amely a döntések 2,3%-át érintette. A helyi önkormányzatoknál jelenleg közel 51 000 önkormányzati rendelet van hatályban. Ezek 80%-át 1991. január 1-jét követően alkották meg. Az elmúlt évben 23 206 önkormányzati rendelet törvényességi vizsgálatát végezték el a köztársasági megbízotti hivatalok. Törvényességi felhívásaikat követően az önkormányzatok az ügyek 72%-ában az előírt határidőben megszüntették a törvényt sértést. 1992-ben az önkormányzatok működésével összefüggésben 41 alkotmánybíróági határozat született. Önkormányzati rendelettel kapcsolatban 24 esetben került sor határozathozatalra. Az

Alkotmánybíróság 13 esetben helyt adott az indítványnak, 9 esetben elutasította azt, 2 esetben pedig részben tartotta megalapozottnak a kezdeményezést. A törvénysértések közül feltétlenül meg kell említeni azokat, amelyeket az önkormányzatok jogalkotási kötelezettségeik elmulasztásával valósítottak meg. Az önkormányzatok tevékenységében a legsúlyosabb jogalkotói mulasztásnak az tekinthető, ha az önkormányzat nem alkotja meg szervezeti és működési szabályzatát, illetve ha nem szabályozza a helyi népszavazás és népi kezdeményezés feltételeit és lebonyolításának rendjét. Az Alkotmánybíróság alkotmányellenes mulasztásnak tekintette, hogy a képviselőtestület nem biztosította saját, a jog által meghatározott szervezeti keretek közötti, a jog által megállapított működésű, a polgárok számára megismerhető és kiszámítható módon szabályozott tevékenységét.

A Magyar Alkotmány a helyi önkormányzashoz való jogot alapjogként szabályozza, s e jog gyakorlásának két alakzatát (képviselőtestület, illetve helyi népszavazás útján történő formáját) állapítja meg. Ebből az következik, hogy a képviselőtestület alkotmányellenes módon korlátozta a helyi önkormányzás jogát, amikor az önkormányzati törvényben foglalt felhatalmazásnak nem tett eleget, s nem szabályozta a helyi népszavazás (és népi kezdeményezés) „további feltételeit és eljárási rendjét”.

A gyakorlat azt bizonyítja, hogy a demokratikus önkormányzás ügyét jól szolgálja minden olyan önkormányzati rendeleti szabályozás, amely lehetővé teszi, hogy az érdekelt választópolgárok többségének érvényes szavazás esetén a szavazók legalább több mint a felének, tehát már egyszerű többségének azonos állásfoglalása a népszavazás eredményességéhez vezessen.

Ezért az Alkotmánybíróság megállapította: „A helyi népszavazásnak olyan szabályozása, amely az érvényességnek a választók több mint a felének érvényes szavazatához kötése mellett az azonos tartalmú érvényes szavazatok 51%-nál lényegesen magasabb arányát kívánja meg az eredményesség feltételeként, eltér a demokratikus népi döntéshozatal bevetéséről és az Nsztv.-ben is alkalmazott megoldásától, s akadályozza azt, hogy a választópolgárok egyszerű többségének akarata érvényesüljön.

A helyi népszavazásban való részvételt az Alkotmány rendelkezése a helyi önkormányzás egyik formájának tekinti. A helyi népszavazásra vonatkozó önkormányzati rendeleti szabályozásnak, mind a részvétel nagyságát (az érvényesség), mind a szavazás eredményességét eldöntő hányad tekintetében a népakarat tényleges megnyilvánulását, a helyi önkormányzás jogának népszavazás útján történő gyakorlását lehetővé tevő feltételeket kell megállapítania. Az önkormányzat a helyi népsza-

vazás (és népi kezdeményezés) feltételeit, eljárási rendjét, különösen az érvényesség és az eredményesség követelményeit csak úgy állapíthatja meg, hogy a választópolgárok legalább egyszerű többségének akarata érvényre juthasson.”

Az Alkotmánybíróság – a törvényi szabályozás hézagait érzékelve – arra is felhívta a figyelmet, hogy az önkormányzat – amennyiben nem élt a helyi népszavazás eljárási rendjének önálló szabályozására adott törvény felhatalmazással, hanem a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek választásáról szóló törvény rendelkezéseit rendelte a népszavazás során alkalmazni –, köteles a népszavazást olyan módon megszervezni, hogy e törvényi előírásainak érvényesülése biztosított legyen.

Az Alkotmánybíróság (18/1993. III. 19. AB határozatában) mulasztásos alkotmányellenességnek tekintette, hogy a törvényalkotó nem határozta meg a helyi önkormányzás népszavazás útján történő gyakorlásának alapvető feltételeit és biztosítékait. (A törvényi szabályozás igénye a helyi önkormányzáshoz való jog alapjogi jellegéből fakad!), így alkotmányellenes jogalkotói mulasztásnak tekinthető az is, hogy a törvényalkotó nem rendelkezett a helyi népszavazás érvényességének és eredményességének kereteiről sem. Törvényi szabályozás hiányában rendkívül eltérő, számos esetben pedig alkotmányellenes rendeletet alkottak az önkormányzatok. Mindezek alapján nem meglepő, hogy a helyi önkormányzati szabályozási tárgyakat tekintve a legtöbb törvényességi felhívást a helyi népszavazás és népi kezdeményezés szabályozásával kapcsolatosan tették a köztársasági megbízottak.

Az elmúlt évi tapasztalatok azt tükrözik, hogy viszonylag jelentős a gazdálkodással, ezen belül is a költségvetéssel kapcsolatos törvénysértések száma. Különösen a helyi adókról szóló önkormányzati rendeleteket támadták a köztársasági megbízottak, illetve az érintett állampolgárok. Előfordult a törvényi mentesség téves meghatározása, a személyi, területi hatályra és az illetékességre vonatkozó törvényi szabályok megsértése.

Az Alkotmánybírósághoz több állampolgári indítvány érkezett amiatt, mert az önkormányzati rendeletek az üdülőtulajdonra nézve magasabb adótételt állapította meg, mint az állandó lakás céljára szolgáló épületekre, valamint az utóbbi ingatlanok tulajdonosai számára meghatározott számú négyzetméterig jelentős, nemegyszer 99%-os adókedvezményt nyújtottak, míg az üdülőtulajdonosok javára hasonló kedvezményt nem adtak. Az Alkotmánybíróság az ilyen különbségtételt kifogásoló és eddig beérkezett valamennyi indítványt elutasította. A tes-

tület álláspontja ugyanis az, hogy: „az Alkotmány 70/A §-ának (1) bekezdése nem mindenfajta különbségtételt tilt, egy ilyen általános tilalom egyébként összeegyeztethetetlen lenne a jog társadalmi rendeltetésével. Nincs tehát semmiféle alkotmányos akadálya annak, hogy a jogalkotó különbséget tegyen az eltérő rendeltetésű adótárgyak adott esetben: a lakások és az üdülők között, s ezt a különbségtételt mind az adótétel összegében, mind a kedvezmények körében és mértékének meghatározásánál érvényre juttassa. Az lenne alkotmányellenes, ha a jogszabály az azonos adótárgyak tulajdonosai között akként tenne különbséget, hogy pl. az adott településen állandó bejelentett lakással rendelkező személyek az üdültulajdonuk után kevesebb adót kötelesek fizetni, mint azok az üdültulajdonosok, akiknek más településen van az állandó lakása.”

Az üdültulajdonosokra vonatkozó önkormányzati törvényi szabályozás más szempontból is szerepelt az Alkotmánybíróság előtt. A már említett 18/1988. III. 19. AB határozat 1993. december 31-i hatállyal megsemmisítette azt az önkormányzati törvényi előírást, amely szerint „az üdülőterületen az üdülőterületet érintő ügyben a helyi népszavazás és népi kezdeményezésben jogosult részt venni az üdülőterületen önálló üdültulajdonnal rendelkező választópolgár akkor is, ha nincs ott állandó lakóhelye”. Ez a törvényi rendelkezés olyan személyi kör részére is biztosította a helyi népszavazásban való részvételi jogot, amelynek tagjai az adott településen nem rendelkeznek választójoggal. E tartalmi alkotmányellenességen túl az Alkotmánybíróság arra is rámutatott, hogy ez a szabályozás az alkalmazásával összefüggően felmerülő jogbizonytalanság miatt is alkotmányellenes. Törvényi rendelkezés ugyanis nem állapítja meg az üdülőterületet érintő ügy fogalmát, s nem ad útmutatást arra vonatkozóan sem, hogyan kell megállapítani a helyi népszavazásban részvételre jogosult üdültulajdonosok körét.

A magyarországi hagyományok és a jelenlegi gyakorlat szerint az ingatlanok gyakran több tulajdonosa van. Szinte általánosnak mondható a házastársak közös tulajdona. A törvény szövege ebben a vonatkozásban is ellentmondásos. Nem egyértelmű ugyanis, hogy az önálló ingatlan-tulajdon-meghatározás a kizárólagos tulajdonosra utal (ebben az esetben a szabályozás a résztulajdonnal rendelkezőket kizárná a helyi népszavazásban és népi kezdeményezésben való részvételtől), vagy a tulajdonhányaddal rendelkezők is önálló tulajdonosoknak tekinthetők. Így viszont nagy számban jutnak a településen a helyi népszavazásban való részvétel jogához mindazok, akik pl. öröklés vagy más címen bármilyen csekély mértékű résztulajdont szereztek.

A törvényi szabályozás arra vonatkozóan sem tartalmaz rendelkezést, hogyan, milyen módon igazolható az üdülőtulajdonnal való rendelkezés. A helyi népszavazás lebonyolítására vonatkozó törvényi szabályozás hiányosságát jelzi az a körülmény is, hogy az Ötv. a népszavazásban részvételre jogosultak köre értesítéséről sem tartalmaz rendelkezést. Nincs tehát törvényi biztosíték arra, hogy a helyi népszavazásban részvételre jogosult személyekről készített névjegyzéket az érintettek megismerjék, vagy azzal szemben jogorvoslattal éljenek.

Az Alkotmánybíróság pro futuro megsemmisítő és mulasztást megállapító döntését követően súlyos felelősség terheli a törvényhozót. Az önkormányzatok törvényes működése érdekében meg kell alkotnia a helyi népszavazásra vonatkozó törvényi rendelkezéseket.

HELYI KÖLTSÉGVETÉS – HELYI ADÓ

László Mária

A településgazdálkodásban bekövetkezett változásokat elemezve több olyan időszakot találunk a magyar gazdaságtörténetben, amikor a települések közötti és a településen belüli infrastruktúra fejlesztéséhez központi forráselosztás kapcsolódott, mely forrásokat a falvak lakói nemigen tudták (vagy nehezen tudták) igénybe venni.

Olyan időszakokról van szó, amikor a forráselosztás mechanizmusában a falvakat nem diszpreferálták, csak éppen a forráshoz jutás feltételei nem voltak meg a falvakban.

Hasonló problémákkal küszködnek a falvak napjainkban is. Jogilag és elvileg a bevételorientált gazdálkodás minden település számára biztosítja az önkormányzatok gazdálkodási önállóságát, illetve lehetőségét arra, hogy saját költségvetésüket önállóan tervezzék, önállóan gazdálkodjanak a bevételorientált gazdálkodás keretei között.

Még azt is mondhatjuk, hogy ma már a *fejlesztések területi különbségeinek csökkenése nemcsak a restriktív gazdaságpolitika következménye, mint volt az 1980-as években, hanem a központi forráselosztásnál tapasztalható az elmaradottságot felszámolni szándékozó politika is.* A gyakorlatban azonban mégsem ilyen kedvező a helyzet. Az elosztás mai rendszerében az éves központi költségvetés helyzetétől túlzott mértékben függenek az önkormányzatok és az önkormányzati törvényben megfogalmazott kötelező feladatok finanszírozása sem garantált az állam részéről. A pályázati rendszer gyakorlata is megmutatta, hogy a központi támogatásra jogosult önkormányzatok egy része, bár a pályázati feltételeknek megfelelt, mégsem juthatott állami támogatáshoz a pályázati rendszer keretei között. *Olyan mértékű volt a saját forrás részarányával kapcsolatos előírás, mely „automatikusan” kizárta az elbírálásból a jogos igények jelentős részét és ezáltal háttérbe szorította a hátrányos helyzetű településeket, mindazokat a falvakat, amelyek korábban is kimaradtak a központi fejlesztési forrásokból.*

Mindezt nem tudta kompenzálni – legalábbis az elmaradottság felszámolása, illetve mértékének csökkentése szempontjából – a forráselosztás azon mechanizmusa, mely főleg a szűken értelmezett működést

preferálta a fejlesztésekkel szemben (pl. önhibájukon kívül hátrányos helyzet támogatása). Tudjuk, hogy a karbantartás jogos igényei sem kaptak központi támogatást, pedig ezek más szempontoknál még a számveteli törvény értelmében is a működési költségeket érintik.

A helyi költségvetésről

A falvakban a helyi költségvetés még az országos átlagnál is kedvezőtlenebb helyzetbe kerül, ha a saját bevételi forrásának arányát kívánja növelni. Ennek oka a falvak demográfiai helyzetével éppúgy magyarázható, mint a helyi jövedelemtermelési képesség korlátaival.

A munkanélküliség is nagyobb mértékben sújtja a falvakat. A falvakba visszaköltözők jelentős része nem a vállalkozók számát és arányát, hanem a munkaerőkínálatot növeli olyan helyzetben, amikor a munkahelyteremtés és a vállalkozás tőkeigénye sem a helyi lakosság, sem a települési önkormányzatok esetében nem biztosított.

A kedvezőtlen folyamatok kompenzálására nem valószínű, hogy megfelelő eszköz az SZJA központosított arányának növelése, mivel ezáltal a helyben maradó 30%-os részarány éppen az *alacsony jövedelemszintet realizáló települések esetében rontja majd az egyéb központi forrásokhoz jutás lehetőségét*, hiszen még inkább növekszik azon településeknek a száma, amelyek nem rendelkeznek a saját forrás megfelelő százalékos arányával a központi támogatás odaítélésének feltételeként.

Az előző falukonferencián – két évvel ezelőtt mindannyian örömmel üdvözlöttük az önálló önkormányzatok létrejöttét, bár már akkor is láttuk, hogy nem minden települési önkormányzat lesz képes biztosítani állampolgárai számára a helyi közszolgáltatások megfelelő színvonalát, és főleg nem került a figyelem középpontjába a működés gazdaságossága. A működőképességet támogató központi költségvetési politika ugyanakkor a legkisebb önkormányzatok esetében az induló feltételeket sem tudta megfelelő szinten biztosítani. A támogatás alkalmazott rendszere a településeket is a rövidtávú szemlélet érvényesítésében tette érdekeltté, melynél a legfontosabbá az vált – nyilván a gazdasági kényszer miatt –, hogy mi a támogatás központilag eldöntött preferenciarendszere. A települések az eltelt időszak alatt nem igazán éltek a társulási lehetőséggel. Különösen a falvakban tapasztalhattuk, hogy az intézmények fenntartásában – és főleg az igazgatási társulások esetében – nem a hatékonyság és a gazdaságosság volt a motiváló tényező. Különösen az igazgatási társulásoknál bizonyítható, hogy a társulások létre-

hozását sokkal inkább a munkaerőpiaci helyzet, a szakképzett munkaerő biztosítása és a bérkorlátok ösztönözték.

A helyi adó néhány kérdése

A helyi költségvetéssel kapcsolatos mondanivalóm egy másik vetülete a helyi adóval kapcsolatos törvény realizálásának problémaköre. Jól tudjuk, hogy amíg a finanszírozásmegosztást szolgáló helyi adó kivetésére az önkormányzatoknak lehetősége van, addig a feladatokat már konkrétan is el kell látni, azaz az *adóztatás lehetősége a településszinten és főleg a kisebb településeken gazdasági kényszerré válik*. Mivel az adózók köre is korlátozottabb a falvakban, mint a városokban, így az is természetes, hogy a *helyi adó a falvakban relatíve jobban terheli és ezáltal közvetlenebbül érinti a helyi lakosságot*. Minél kisebb a település, a helyi adó annál kevésbé képes „hidat” képezni az önkormányzat és a helyi gazdaság, illetve helyi társadalom között.

1992-ben a települési önkormányzatok 39,6%-a élt a helyi adó kivetés jogával, mely átlag mögött jelentős területi különbségeket tapasztalhattunk.

A helyi adó ugyanúgy tükrözi a jövedelmi, aktivitási, illetve vagyoni differenciákat, mint a legtöbb adófajta. A területi különbségek „kezeléséhez” viszont hiányzik egy konzisztens regionális politika. A területi differenciákat kifejező különböző mutatókból jól érzékelhető az adórendszer inkonzisztens jellege is. Az egy állandó lakosra jutó helyi adó (iparűzési adó és a vállalkozók kommunális adója nélkül) az 500 fő alatti kistépeléseken 593 Ft/fő, és ez az összeg a településnagyság szerint fokozatosan csökken, míg a 100 000 ezer főnél nagyobb településeken 317 Ft/fő.

Az átlagos 435 Ft/fő összeg alatt találjuk a 10.000 fő népességszámot meghaladó településeket, míg az átlagosnál nagyobb összeg a kisebb településeket (10 000 fő alattiakat) érinti. Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy a *helyi adóteher magasabb a kistépeléseken, holott a kistépelések sajátos helyzete miatt az elosztási rendszer más elmei éppen a kistépeléseket kívánják preferálni*. Ezzel együtt – és a leírt képet ez pontosítja is – a településnagyság szerint eltérő a helyi adót bevezető önkormányzatok részaránya. Míg az 500 fő alatti települések 24,9%-a alkalmazta a helyi adót, addig a 100.000 fő fölötti települések közel fele.

Az adónemek alkalmazása és egymáshoz viszonyított aránya is tükrözi a gazdasági kényszer hatását az önkormányzatok esetében. A konferencia témája szempontjából érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy az iparűzési adó és a vállalkozások kommunális adója, illetve a két adónem helyi adón belüli részaránya szempontjából is jelentősek a differenciák a településnagyság szerint. Míg az 500 fő alatti települések esetében ez az arány 3%, az 500–1 000 fő közötti településeken is 58,1% – vagyis nem éri el a 68,97% országos átlagot. Az országos átlagot meghaladó arányt az 50 000 fő fölötti településnagyság esetében tapasztalhatjuk, ahol 50 000–100 000 fő között a két adónem együttes részaránya 77,5% és 100 000 fő fölötti településeken 87,2%.

A helyi adótörvénynek az egyik nagy hibája, hogy a központi szociálpolitikai feladatok egy jelentős részét a települési önkormányzatokra hárította (l. adómentességek és adókedvezmények), hogy összemosódnak a településszinteken az adórendszer gazdaságpolitikai és szociálpolitikai elemei, rontva ezzel a helyi adórendszer hatékonyságát is, főként a szociálpolitika szempontjából is hátrányosabb településeken. Ráadásul a szociálpolitikában is sokkal inkább meghatározó a makrogazdasági prioritásrendszer, mint a helyi sajátosság. Mindezeket súlyosbítja az a tény, hogy a lakosság terheinek növekedése elsődlegesen a központi célokat szolgálja, ezen a területen sem érvényesülnek a helyi sajátosságok a kívánt és szükséges mértékben.

A helyi adózás korszerűsítésének igénye csak akkor elégíthető ki, ha az államháztartási törvény szabályozza az állam feladatait, az állam és az önkormányzatok közötti munkamegosztás elveit és a feladatokhoz kapcsolódóan a finanszírozásmegosztás módjait is. Minden korszerűsítési törekvés kudarcot vall, ha folytatódik az a tendencia, hogy a jövedelemcentralizáció mértéke marad, ugyanakkor az állami szerepvállalás csökken.

Befejezésül

Az önkormányzatok gazdálkodásának fejlődése és korszerűsítése során számolnunk kell azzal, hogy a *helyi források rugalmassága, sokfélesége, illetve többszínűsége a helyi szint rendelkezésére álló jövedelemtermelési lehetőséggel együtt bővül*. Nemzetközi tapasztalatok igazolják, hogy „A változatosabb és rugalmasabb bevételi lehetőségekkel rendelkező helyi közösségeknek nagyobbak a költségvetési lehetőségei a felügyelettől viszonylag független innovációk elindítására”. A gazdasági, technikai és

a társadalmi innováció ösztönzésére belső és külső forrásokból egyaránt szüksége van falvainknak. Mivel a közösségi szolgáltatások szintje, az infrastruktúra fejlettsége a falvakban alacsonyabb, *elsősorban a bevétel-teremtő stratégiák jöhetnek számításba a falvak költségvetéspolitikájában.* Ugyanakkor ezzel egyidőben – éppen mert a több mint 3 000 önkormányzat létrejöttkor a méretgazdaságosság úgy településszinten, mint az önkormányzati intézmények szintjén háttérbe szorult, a méretgazdaságosság napirendre tűzésével egyidejűleg a *kiadáscsökkentő stratégiai elemek napirendre kerülésével is számolnunk kell.* Természetesen *falvaink fejlődési esélyének megteremtéséhez a feltétel, hogy a magyar gazdaság egy keresletorientált gazdasági növekedési pályára lépjen,* mert ez esetben lesz fontos az emberek életének minőségi javulása városban és falvakban egyaránt. A falvak esetében ez azért is fontos, mert a kínálatorientált növekedés a falvakat háttérbe szorítja, azaz növeli a város meglévő előnyét, mivel az infrastruktúra miatt az erőforrás oda áramlik, ahol kedvezőbbek a hasznosítási feltételek.

Fontos a keresletorientált gazdasági növekedés beindulása, mivel ma még talán megvan a lehetősége annak, hogy a növekvő lakossági kereslet nagyobb arányban ne elsősorban a személyi fogyasztásra irányuljon, hanem az életminőség javítására, az infrastruktúra-állomány bővítésére, vagyis az utak, telefon, oktatás, művelődés, lakás-ellátás stb. fejlesztésére. Ugyanez a lehetőség egy elszegényedett országban már nem lehet alternatíva, mint ahogy a falvak egy részénél ez már bekövetkezett tény.

ÉRDEK ÉS ÉRDEKKIFEJEZŐDÉS AZ ÖNKORMÁNYZATOK SZÖVETSÉGEIBEN

Pethő László

Jelen dolgozat az új törvények szellemében működő magyar önkormányzatok működésének egyik speciális oldalát szándékozik több oldalról megközelíteni és elemezni. Az önkormányzatok kooperációjáról keletkezett dokumentumokra, sajtóközleményekre és egyéb tapasztalatokra támaszkodva kívánja vázolni a terület speciális kérdéseit. A dolgozat olyan kérdéseket is megfogalmaz, amelyeket csak egy alaposabb, kellő apparátussal lefolytatott vizsgálat tisztázhat.

Az önkormányzati társulások létrejöttének előzményei

A rendszerváltás előtti években, sőt évtizedekben központi politikai (és publicisztikai) kérdéssé váltak a területfejlesztés és a területi közigazgatás problémái. A sokat bírált, centralizációs törekvéseket és racionális elemeket egyaránt magában foglaló 1970-es településhálózat-fejlesztési program, majd ennek végrehajtása komoly ellenérzéseket szült. A tanácsok, az iskolák és más közintézmények összevonása, illetve felszámolása, majd az ebből támadt elégedetlenség az ellenzékben folyó politizálás egyik *fontos elemévé vált*, olyanná, amely kisebb-nagyobb mértékben az egyes pártprogramokba is bekerült. A kritika tárgya a pártállami szinten megvalósított központi irányítás sebezhető elemeire irányult, egyik célpontja éppenséggel a *megyerendszer, az újraelosztó – parancsolgató megye* lett. A megyei szervek (elsősorban a tanácsok) által szorgalmazott és ösztönzött, az oktatásügyben, egészségügyben és más területeken kialakított együttműködés mindjobban elhalványult. A felszínre került és szerveződő politikai erők igyekeztek kihasználni ezeket a lehetőségeket, és ma már kissé mosolyognivaló akciókat indítottak. Egy-egy megye nevének megváltoztatását, községek újraönállósodását (Zsámbok) és egyesületek (városszépítő) létrehozását szorgalmazták. Az efféle akciókat jobbra sikerült leszerelni egy-egy szépségtapasztalás felragasztásával. Ennek egyik példája volt több megye nevének megváltoztatása,

amelyre az adminisztráció – az új megyetáblák, bélyegzők és cégtáblák elkészítésének költségeit nyilvánosságra hozva – némi vonakodással, de vállalkozott. Így lett Szolnok megyéből Jász-Nagykun-Szolnok, Komáromból Komárom-Esztergom, Szabolcs-Szatmárból Szabolcs-Szatmár-Bereg megye. Ez a metódus vérbeli látszatzmegoldás volt, hiszen a névcsere, egy-egy díszkút felállításán és egy községi tanács visszaállításán kívül szinte minden maradt a régiben.

A rendszerváltás előtti időszak hasonlóan ideologikus és tradicionális elemekkel tarkított jelenségei a különféle társulások. Ezek a kun városok együttműködését feltételező, kilátásba helyező, a történelmi Hatkunság fogalmát felelevenítő szerveződések kevés materiális érdekezésszerűséget foglaltak magukba, így a tényleges együttműködésre kevés lehetőséget biztosítottak. Hasonlóan tradicionális elemek mentén próbálkoztak a hegyaljai városok társulásának létrehozásával, de azon kívül, hogy ez a történelmi horvidéken szerveződött, kevés közös érdeket és együttműködési feltételt foglalt magába.

Összegezve az 1989 ősze előtti állapotokat, a kerekasztal-tárgyalások lezárása előtt egy meglehetősen félszeg *megyeellenes* mozgolódás, néhány *tradicionális alapon létrejött társulás* és a helyi igazgatásban, intézmények működtetésében megnyilvánuló *elkülönülés* vált jellemzővé.

Az 1989 ősztől alaposan felgyorsuló politikai eseményekkel párhuzamosan folyamatosan radikalizálódtak a programok. Az adott, a helyi választókerületeknek lényeges funkciót biztosító választási rendszer fokozta a *lokális és a regionális* elemek bekapcsolását. A választókerületekben induló jelölteknek lazább-erősebb szálakkal illett kötődni a térséghez, továbbá nem kerülhették meg azokat a helyi programokat, amelyek például egy-egy megyerész újjászerveződését, a rivális várossal (többnyire megyeszékhellyel) való szembehelyezkedést, egyáltalán helyi autonómiák reorganizálását ígérték. Például Sátoraljaújhelyen Zemplén megye visszaállítását tűzte ki céljává az MDF helyi programja.

A lokalitás különféle megnyilvánulásai az újonnan alakult parlamentben is felbukkantak: a választókerületekből megválasztott képviselők nemegyszer próbálkoztak választókerületük, régiójuk érdekeinek közvetlenebb képviseletével. Ennek egyik témánkba vágó példája az, amikor a Jászság autonómiája, az egyébként sohasem létezett Jász-megye érdekében emelt szót a kerület parlamenti képviselője. A lokális érdekek korábbiaknál nyíltabb megjelenése egyébként a fővárosban is megmutatkozott. Bizonyos városrészek (Pesthidegkút, Újpest, Soroksár) főváross-

al való viszonyának rendezése, illetve az attól való elszakadás nemegyszer került előtérbe.

Mindezek után – igen jelentős előzmények megléte ellenére – meglehetősen sajátos módon szerveződtek meg az új önkormányzatok: Maga az a tény, hogy a helyi közigazgatásban bizonyos településtípusokban a kormányzó koalíciós pártok alulmaradtak, önmagában is rendhagyó helyzetet teremtett. Az ország amúgy is meglehetősen tagolt pártpolitikai megosztottsága területi vonatkozásban további tényezőkkel bővült, színesedett, sőt esetenként szinte áttekinthetetlenné vált. Az önkormányzatok társulási készségét tehát elsősorban a *politikai arénában folyó küzdelmek* határozták meg. Az újfajta csatározások megvívása érdekében partnerekre, társakra lett szükség, az így létrejött társulások természetes módon összeütközésbe kerültek más érdekcsoportokkal.

A rendszerváltás folyamatában, részben annak figyelemmel kísérése és segítése céljából legkülönfélébb tudományos és politikai háttérű szervezetek, alapítványok és szakértők jelentek meg Magyarországon. Ezek legtöbbször – legyen szó a kereszténydemokrata Konrad Adenauer és Hans Seidel Alapítványáról, vagy éppen a liberális Friedrich Naumann Alapítványáról, egyaránt ösztönözte és népszerűsítette a korszerű elveken szerveződő önkormányzati munkát. A modern önkormányzatok egyik jellemző vonása pedig az, hogy esetenkénti jelleggel – vagy éppen tartósan – szövetséget, illetve szerződést kötnek bizonyos, elsősorban kommunális jellegű feladatok közös megoldására. A társulások és szövetségek alakulását tehát *külföldi és nemzetközi szervezetek* is támogatták. A nemzetközi vonatkozás jelentős tényező, hiszen mindmáig egyik ösztönzője a hazai önkormányzatok szövetkezésének.

Az új politikai tényezők megjelenése mellett nem elhanyagolható a *korábban funkcionáló szervezetek* továbbélése vagy fennmaradása. Ezek közé a nyugati és déli megyék határmenti együttműködése ugyanúgy besorolható, mint a Területi Önkormányzati Szövetség léte, vagy éppen néhány település megyei koordinációval és segítséggel való kooperálása az ivóvízellátás, a szennyvízelvezetés vagy más feladat megoldására.

A jelenleg működő önkormányzati szövetségek típusai

Az országban a rendszerváltás előtti 1400-al szemben jelenleg 3100 önkormányzat működik. Tehát jóval több, mint korábban, nem kis hányaduk létrejöttében jelentős szerepe volt a korábbi társult jelleggel való szembefordulásnak. Mindezek alapján nem véletlen, hogy az *önkor-*

mányzatok csaknem fele nem tartozik egyetlen szövetséghez sem. Kevesen ugyan, de olyan települések is vannak, amelyek egyidejűleg több szövetségnek is tagjai.

A szövetségek közül hét (más adatok szerint nyolc) országos, több tucatnyi pedig regionális jelleggel szerveződött. Az országos szövetségek bizonyos településtípusok, településegységek mentén (megyei jogú városok, kisvárosok, községek stb.), míg a regionálisak egy-egy tájegységhez kötődve működnek, mint pl. a Csereháti, Csepel-szigeti szövetség stb.

Taglétszámuk, tagszervezetei száma alapján is eltérő vonásokat mutatnak. Vannak behatárolt taglétszámú klubjellegű, akár exkluzívnek is minősíthető társulások, mint a megyék, a megyei jogú városok szövetsége. Ezzel szemben más szervezetkezések, mint a TÖSZ, illetve a KÖSZ. A taglétszámok terén számottevő a mozgás, folyamatosan vannak ki- és belépők. A 784 regisztrált taggal rendelkező TÖSZ 329 olyan települést is nyilvántart, amely egykor ugyan csatlakozott a szövetséghez, majd várakozó állásontra helyezkedett, de nem erősítette meg kilépését. Bizonyos esetekben az önkormányzati szövetség és a delegáló önkormányzat konfliktusba keveredik egymással. Akad olyan polgármester, aki számára a képviselőtestület előírta, hogy nem töltheti be a Megyei Jogú Városok Szövetségének elnöki tisztét.

Működésük jellegzetességeit követve három lényeges típus különíthető el: politikai jellegű, kifejezetten politikai érdek mentén szerveződő; a regionális szerveződést (megyét) előtérbe helyező és a kistéjegységi vagy célszövetségek. A típusok tovább bővíthetők és nem különíthetők el markánsan, így bizonyos elemeik egybemosódnak.

A politikai jellegű szövetségek között vannak olyanok, amelyek szoros szálakkal kötődnek bizonyos pártokhoz. A kormányzó pártok viszonyulását jelzi, hogy választási kudarcra ellenére az MDF is akart ilyen egyesülést létrehozni, de ez a szándék elvetélt. A szövetségek működtetésében igen erőteljesen érdekelt viszont az SZDSZ, amely különösen a kisvárosi, a megyei jogú városi és a községi szövetségekre rendelkezik nagy befolyással. A legnagyobb taglétszámú „pártsemleges” TÖSZ az önkormányzatok érdekvédelmét, az oppozíciót helyezi előtérbe, az ellenzéki erőkhöz való kötődése nyilvánvalóbb (MSZP, FIDESZ). A többi párt kevésbé mutat érdeklődést a szövetségek tevékenysége iránt. A politizáló hajlam az ellenzéki protestálástól kezdve pártelnökjelölési agitáción keresztül, sokmindenben megmutatkozik. Természetesen az alku is megjelenik a palettán. A sokféle – nemegyszer egymás ellenében dolgozó szövetség – külön-külön akarta akaratát érvé-

nyesíteni, amely így könnyen átláthatóvá és kiolthatóvá vált. A továbbiakban az önkormányzatok és a kormányzat közötti kötélhúzásban addig tartott az alku, mígnem a Magyar Önkormányzatok és Önkormányzati Képviselek Szövetségének elnökévé MDF-es polgármestert választottak. Mindent egybevetve az egyes szövetségek vezetői és tisztviselői gyakran szerepelnek a nyilvánosság előtt, nemzetközi szerepléshez jutnak, ami komoly politikai előképzést jelent. Olyat például, amely a jelenlegi parlamenti képviselők számára nem adatott meg.

A regionális szerveződést előtérbe helyezők az önkormányzati törvényben felemás módon körülhatárolt és egy meglehetősen rossz kompromisszum árán született középszint átforgalmazása (és megváltoztatása) érdekében tevékenykednek. Kifejezetten ennek mentén szerveződik a megyék szövetsége, amely azt szeretné elérni, hogy ez a rendszer jelenlegi, a korábbinál jóval ingatagabb – helyzetével szemben megszilárdulna és funkciógazdagabbá válna. Az elsősorban a megyei önkormányzatok szövetsége – de más támogatók – által is képviselt álláspont sajátos mezőbe került. A kormánykörökhöz szorosan kötődő köztársasági megbízotti hivatalokkal szemben és a másirányban kötődő helyi önkormányzatok között próbálják meg a középszint ezen lehetséges alternatíváját képviselni. Helyzetüknél fogva sok irányban nyitottak, kamatoztatják széles körű kapcsolataikat, együttműködési készségük meglehetősen intenzív. (Alapítványokat hoznak létre, az MTA támogatásával Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei akadémiát szerveznek, vállalkozásokat, regionális szerveződésekkel ösztönöznek, nemzetközi együttműködés részesei stb.).

A kistáji vagy célszövetségek kétirányban tevékenykednek. Egyrésztük funkcionálása hasonlít a rendszerváltás előtti tradicionális kezdeményezésekhez: egy-egy városkörnyék, vagy kistáj önkormányzatai kinyilvánítják együttműködésüket, de ezen túl nem sok történik. Többségük működése *nagyon sokirányú, a formálistól, az esetin át a nagyon konkrét kooperációig terjed*. Az 1990 őszén létrehívott, 18 települést (3 várost és 15 községet) tömörítő Jászszági Önkormányzatok Szövetsége deklaráltan is megyeellenes éllel szerveződött, melynek kezdeményezői egy SZDSZ-hez kötődő országgyűlési képviselő és az ugyanezen párt által támogatott polgármesterek voltak. A térség többségében független polgármesterei szintén csatlakoztak hozzájuk, és ugyanezt tette a vidék másik, kigazdapárti országgyűlési képviselője is. 1991-ben olyan konkrét együttműködési formák kialakításába kezdtek, amelyek egyben irányt adtak a szövetség működésének. A kommunális problémák, különösen a gáz- és a telefonellátás lemaradásai, illetve azok fejlesztése jelentették azokat a pontokat, amelyek az együttműködés kiindulását

jelentették. A közösen vállalt problémák helyi jelentőségűek, de a választott megoldások módozatai jóval szélesebben értelmezhetők.

A lakosság hozzájárulásával és az önkormányzatok saját forrásainak felhasználásával hamarosan ez a tíz település is gázhoz jut. Két további település – részben a szerényebb lakossági felajánlás, részben a kedvezőbb kivitelezői árajánlat következtében – kivált az utóbbi csoportból és saját úton indult el.

A telefonfejlesztés terén valamennyi település érdekelt volt, melyet úgy nyilvánítottak ki először, hogy a szövetség valamennyi polgármesterének aláírásával petícióval fordultak az illetékes tárca miniszteréhez. A tárca válasza és együttműködési készsége nyomán telefonfejlesztési alapítványt hoztak létre, melybe valamennyi település betársult, sőt a megye koordinációjával további települések is, amelyek nem tartoznak a szövetséghez. A Jász-Coom Rt.-be tömörült települések 1992. januárjában a következő mennyiségű igénylőt tartották nyilván:

Település	Lakosság száma száma	Telefonigénylők száma
Alattyán	2062	70
Jánoshida	2783	80
Jászágó	892	33
Jászárokszállás	9188	392
Jászboldogháza	1978	140
Jászfelsőszentgyörgy	1865	44
Jászfényszaru	5991	270
Jászkákóhalma	3143	80
Jásztelek	1736	57
Pusztamonostor	1852	38
Jászsószentgyörgy	4098	178
Jászapáti	9945	444
Jászdózsza	2451	165
Jáskisér	6169	200
Jászladány	6307	215
Jászszentandrás	3189	263
Jászberény	30021	1313

A megyei koordinációval csatlakozott négy község (Tizzasüly, Tarnaörs, Nagykorú és Kőtelek) további 335 igénnyel csatlakozott a telefontársuláshoz.

Helyi példák jelzik, hogy a „célszövetség” jelző legalább olyan jelentőségű, mint a kistájegységi. Annál is inkább, mert esetenként elemi érdek fűződik több település bizonyos probléma megoldása érdekében való együttműködéséhez. Ezek egy része folyamatosan fennálló, tartósan jelentkező feladat (egészségügyi, oktatási intézmény működe-

tése), más részük azonban semmiféle deklarációt nem igénylő, rövid távon megoldandó, csak a megvalósítás idejére korlátozódó együttműködés. (Ivóvízellátás közös megoldása, útéptítés, személtelhelyezés stb.).

Összegezve, az önkormányzatok újonnan szervezett társulásainak működése ma félúton van az elkülönülés és a szövetségesek keresése között. Sokan vannak akik megtalálták a kooperáció előnyös oldalát, de legalább ugyanennyien, akik gyanakodva húzódnak el, vagy a formális együttműködést értelmetlennek tartják. A szövetségek eddig leginkább a politizálás gyakorlóterepként szolgáltak, feltételezhető, hogy az eredményesen szereplők megalapozhatják politikai karrierjüket. A szövetségek tevékenysége felszínre hozhatja, nyilvánossághoz segítheti az önkormányzati és a közigazgatási rendszer gyenge pontjait. Ezzel a tevékenységével újabb alternatívákat és szabályozási (törvénykezési) lehetőséget teremt.

A RENDSZERVÁLTÁS HATÁSA A NYUGAT-DUNÁNTÚL APRÓFALVAS TELEPÜLÉSEIRE

Csapó Tamás

A második világháborút követő évtizedek településpolitikája, de különösen az 1971-es Országos Településhálózat-fejlesztési koncepciót követő területfejlesztés egyértelműen hátrányos helyzetbe hozta hazánk aprófalvait, s így a Nyugat-Dunántúl településeinek nagyrészét is. A Nyugat-Dunántúl településszerkezete egyértelműen aprófalvas, az ezer főnél kisebb települések aránya 74,9%, de Vas és Zala megyében ez meghaladja a 85 %-ot is.

Az aprófalvak többsége fejlődésében visszamaradt a településhálózat egészétől, ezért többségüket az ún. elmaradott térségekhez sorolták (*1. sz. ábra*). Az elmaradottság jól nyomon követhető a demográfiai mutatókban (elszámazás, elöregedés, alacsonyabb iskolai végzettség, özvegyek magas aránya), a gazdasági mutatókban (az inaktivitás nagy aránya, az agrárnépesség nagy súlya, munkahelyek hiánya, ingázás, rendkívül alacsony vállalkozási kedv, beruházások hiánya) és a falvak infrastrukturális – kommunális helyzetében (öregedő, elavult állagú lakásállomány, alacsony víz-gáz-csatorna-fürdőszoba mutatók, rossz közlekedéscsoporthelyi helyzet). Az elmaradott térségekbe való besorolás fontos, hiszen ez egyben több központi támogatást és nagyobb odafigyelést jelentett, és jelent napjainkban is. A KTM különböző mutatók alapján sorolta be az ország településeit, mely besorolást mindig bíráltak, hiszen más jellegű az elmaradottság más és más térségben az ország keleti és más nyugati végében. Azt hiszem az elmaradottságot mindig az adott térséghez viszonyítva kell kimutatni, és így már nem lesz olyan irigylésre méltó pl. egy Vas megyei elmaradott térség helyzete.

Az aprófalvak tehát igen rossz körülmények között éltek meg az 1990-es rendszerváltást. Az 1990-es parlamenti és helyhatósági választás, illetve az önkormányzati törvény néhány, de fontos aspektusban alapvetően módosította a falvak helyzetét.

A legfontosabb, miszerint megteremtődött a demokratikus joggyakorlás lehetősége azáltal, hogy a falvak jogi önállóságot kaptak, és a tanácsrendszert az önkormányzatok váltották fel. Míg országosan meg-

duplázódott, a Nyugat-Dunántúlon megháromszorozódott az önkormányzatok száma. Az ún. csatolt, vagy tanácsi funkcióval nem rendelkező kis falvak visszakapták közigazgatási funkciójukat, polgármestert és felelős képviselőtestületet választottak. Ez mindenképpen – különösen a rendszerváltást követően – egy bizonyos politikai hálót is jelentett az átalakulás során.

A falvak egy része nemcsak saját önkormányzattal, hanem önálló jegyzőséggel is rendelkezik. A kisebb – gyakran az 500 fő alatti – törpefalvak azonban más, nagyobb községgel együtt körjegyzőséget alkotnak. Nagyon érdekes megfigyelni, hogy az aprófalvak minden vélt, vagy valós sérelmek ellenére többnyire az egykori közös tanács székhelyével alkotnak körjegyzőséget (2. sz. ábra).

Az önkormányzati szabadság mellé a kormányzat – egyértelműen jóvátételi céllal – megfelelő pénzügyi eszközöket is biztosított a települések számára, ami az aprófalvaknak mindenféleképpen pozitív volt, hiszen a településenkénti kétmillió forint a kicsi falvaknak pozitív diszkriminációt adott. Meggyőződésem, hogy az aprófalvak a második világháború óta soha nem voltak ilyen jó pénzügyi helyzetben, mint napjainkban.

A pénzügyi és jogi függetlenség mellé harmadikként a döntési szabadság is társul, amely a pénzügyi eszközök feletti saját rendelkezés mellett a tulajdonhoz jutást és a helyi adóztatás jogát is jelenti. Nos, ez az a kérdéskör, amely a Nyugat-Dunántúl községeiben alapvető differenciálódást indított meg az elmúlt néhány évben. Azonban ezt a differenciálódást már nem elsősorban az objektív tényezők indukálták csupán, hanem szubjektív emberi feltételek is. Ez alatt a képviselőtestület összetételét, felelősségérzetét, végzettségét, viszonyát a faluhoz, s a polgármesterhez értem, de nagyon fontos a polgármester emberi habitusa, helyzetfelismerése, előrelátása, pszichikuma. Végül nagyon lényeges, hogy milyen a falu közössége; mennyire aktívak, mennyire szólnak bele, s juttatják kifejezésre elképzeléseiket, működnek-e civil közösségek a községben, van-e pártosodás, milyen a viszony a szomszéd községekkel, autonóm módon akar-e a falu élni, vagy felismeri a társulások közös előnyeit. A fentiek tehát igen jelentős különbségeket idéznek, idéztek elő. A falvak egy része ugyanis kicsit a mára gondolva csak emlékműveket épít, újra iskolát, óvodát akar, ünnepségsorozatokat tart, miközben csak magára támaszkodik, önállóan akar mindent, s szomszédjaival komoly – főleg az osztozkodások miatti pénzügyi – ellentétei vannak. Kevesebb azon falvak száma, amely az azonnali szükségletek mellett a jövőre is gondolván, gyakran a környező községekkel összefogva infrastruktú-

rát (szennyvíz, gáz, telefon) fejleszt, térségi fejlesztésekben gondolkodik, vállalkozik és vállalkozókat csalogat előnyös feltételekkel.

Úgy érzem összegezve tehát, hogy a Nyugat-Dunántúlon az aprófalvak helyzete jelentősen javult, többségük az utóbbi 2–3 évben többet fejlődött, mint az elmúlt négy évtizedben, de jónéhány község egyszerre akar mindent – türelmetlen. Végül meggyőződésem, hogy a falvak fejlődése igen nagy mértékben a helyi közösségen és a választott testület szubjektumán múlik.

Van azonban egy – ma még látszólag nem túl jelentősnek tűnő probléma, és ez a falvak–aprófalvak tömegközlekedése, az aprófalvakból a centrumok elérhetőségének a kérdésköre. Véleményem szerint itt egy időzített bomba ketyeg, amelynek a kioldódásáig már csak néhány év van hátra. Az aprófalvak aktív keresőinek döntő része ugyanis ingázik a közeli nagyközségek és/vagy városokba. Rajtuk kívül az iskolába járás, a bevásárlás, az ügyek intézése stb. hasonló módon a centrumokhoz kötődik. Mivel a motiváció még nem érte el a fejlett országok színvonalát, vonat pedig a legritkább esetben érinti az aprófalvakat, ezért a centrumok elérésének egyetlen lehetősége a buszközlekedés.

Vállalati buszok már ritkák mint a fehér holló, a Volánok pedig átalakulóban vannak, és saját túlélési lehetőségeiket találgatják. A helyzet a következő: a Volán Rt-nek kötelező – az államtól kapott – ellátási kötelezettségei vannak, azaz minden települést be kell kapcsolni a buszközlekedésbe és biztosítani kell a lakók munkába, iskolába stb. járását. Igen ám, de a járatokon – különösen az ún. elmaradott térségekben – alig van utas – mivel egyrészt a munkanélküliség itt a legmagasabb (hiszen a városi vállalat legelőször a vidéki embereitől szabadul meg), másrészt az előregedés miatt kevés az iskolába járó gyerek, és végül mindenfajta ügyek elintézésére a 70 év feletti öreget küldik, mivel ő úgyszólván ingyenesen utazik. A Volánnak tehát ellátási kötelezettsége van, bevételre nincs – legalábbis járatainak egy részén.

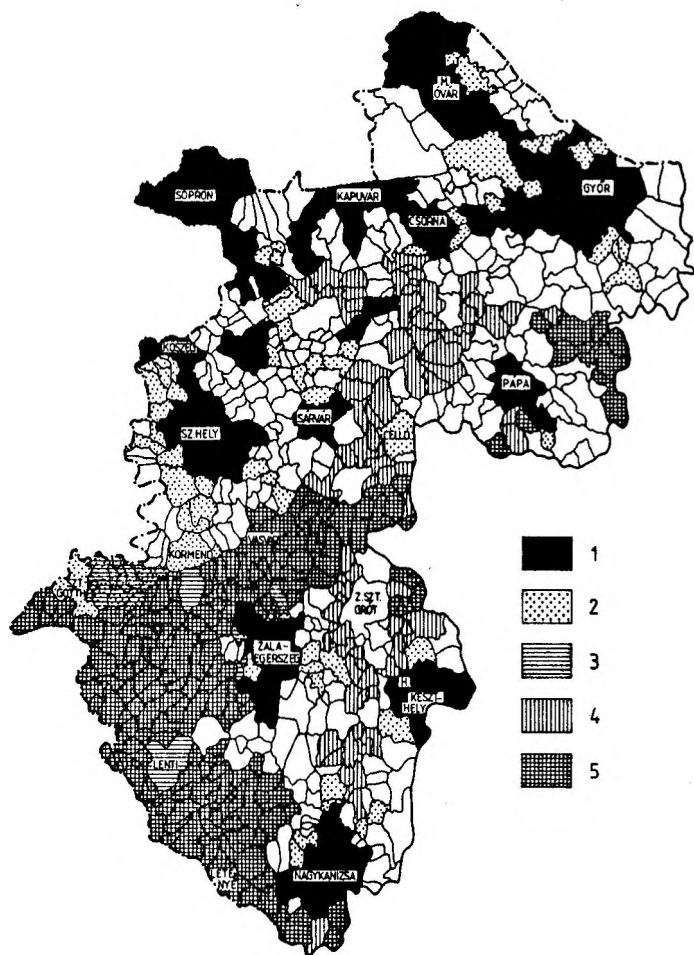
Mit lehet tenni? Többféle alternatíva létezik. Finanszírozza a Volán nyereséges járatai terhére a veszteségeseket. Ezt teszi a Volán Vas és Zala megyében, de ez a lassú és biztos csödhöz vezet, mivel fenntartani ugyan fenn tudja magát, de fejleszteni képtelen. Tehát öregszik a járműpark, majd műszaki okokból néhány járatot meg kell szüntetnie, végül térségek, falvak maradhatnak alapellátottság nélkül. Egyértelmű, hogy ez mit volna maga után.

Ha a Volán nem bírja, másnak kell finanszíroznia. Ez csak a helyi önkormányzat, vagy az állam lehet, mivel a „középszint”, a megye meg van fosztva csaknem minden hatáskörétől és pénzétől, s immáron egy

alapvetően intézményellátást biztosító, s azt felügyelő, kedélyes társasággá alakult át. Az állam, direkt, az állami költségvetést terhelő újabb kiadást nagy valószínűséggel nem bírná, így marad az egyetlen, a helyi önkormányzat. Itt is csak egyetlen finanszírozási lehetőséget látok. Mivel a különböző pártok és szakemberek kezdettől fogva bírálják a szabadon felhasználható 2 millió Ft normatív támogatást, és hamarosan meg kívánnák azt szüntetni, az aprófalvaknak pedig érdeke, hogy megmaradjon, továbbá igazából az apró- és törpefalvaknak az érdeke, hogy a Volán ne menjen csődbe – s így az alap közlekedési ellátottság megmaradjon – ezért úgy gondolom, hogy a finanszírozást e 2 millió Ft terhére lenne célszerű megvalósítani. Az állam nem adná az egészet szabad fölhasználásra, hanem bizonyos hányadára megkötné, hogy mire lehet fordítani. Ezt is csak azokra a vonalakra tenné, ahol a buszközlekedés erősen veszteséges. Így átmenetileg visszatérne az a régi gyakorlat, hogy a Volán veszteségeinek egy részét központi támogatásból fedeznék.

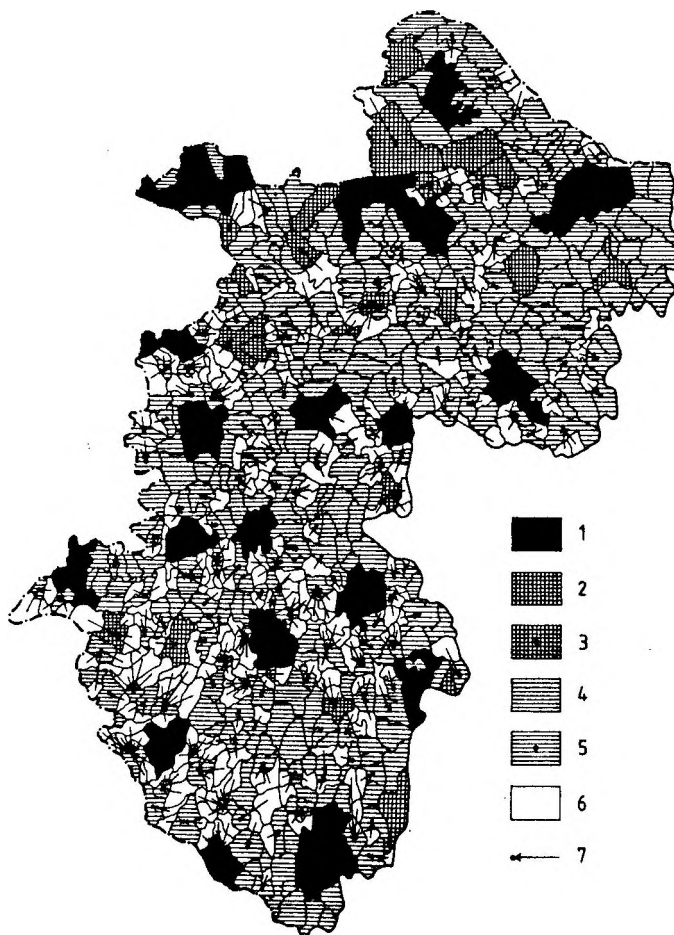
Hangsúlyozom: átmenetileg. Hiszen egy piacgazdaságban ez az állapot hosszú ideig nem tartható. Meg kell találni azt a formát, amely pénzügyileg rentábilis, ugyanakkor a kis falvak számára is biztosított az alapellátottság. Ellenérvként, a támogatásra fölvetődhet: adjuk magánkézbe a buszközlekedést. Bizonyos vagyok azonban abban, hogy a vállalkozók nem az őrségi, vendvidéki, hegyháti, vagy éppen göcseji járatokért versenyeznének, hanem a nyereséges városkörnyéki vonalakért. S a kérdés, hogy mi legyen az aprófalvak tömegközlekedésével, nem lenne megoldva.

1. ábra: Térségek fejlődésének különbözőségei a Nyugat-Dunántúlon

1 – intenzíven fejlődő, 2 – potenciálisan fejlődőképes, 3 – elmaradott térségek (KTM által), 4 – elmaradott térségek (Csapó T. szerint), 5 – elmaradott térségek közös lehatárolással.

2. ábra: A települések lehatárolása a Nyugat-Dunántúlon 1993. I. 1-jén

1 – város, 2 – nagyközség, 3 – nagyközség körjegyzővel, 4 – község jegyzővel, 5 – község körjegyzővel, 6 – község jegyző nélkül, 7 – kapcsolódás iránya.

VÉMÉND KÖZSÉG KÉT ÉVES ÖNKORMÁNYZATI MÚLTJÁNAK MÉRLEGE

Barakonyiné Winiczai Klára

1990 őszeig Feked, Szebény és Véménd közös községi tanáccsal rendelkeztek, melynek székhelye Véménd volt. Közülük Véménd és Feked sváb múltú település, s annak ellenére, hogy a II. világháború után tiszta német nemzetiségi arculatukat elvesztették, szemléletükben, gondolkodásmódjukban alapvetően ma is a német értékek a meghatározóak. Az önkormányzatok megalakulásával a három községnek döntenie kellett, hogy az államigazgatási feladatok ellátására önálló jegyzői hivatalt működtetnek, vagy körjegyzőség formájában együtt maradnak. Közös döntés eredményeként alakult meg a három község körjegyzősége, véméendi központtal, de már akkor nyilvánvaló volt, csak idő kérdése, hogy a magyar lakosú Szebény mikor válik ki. A válásra két évvel később, 1993 január 1-jével került sor.

Az önkormányzatok megalakulásakor, az utolsó közös tanácsi költségvetés zárómérlege szerint, a három község együttes, 1990. évi összes bevétele 21 millió Ft, összes kiadása pedig 16 millió Ft volt. Az 5 millió Ft pénzmaradvány elosztása volt a közös tanács utolsó feladata. Az osztás nem ment vita nélkül, de miután igazságosabb elvet nem találtak, végül is a pénzmaradvány népességszám szerinti elosztásában egyezett meg a három község.

Véménd önkormányzata így az 1991-es költségvetésben 3,5 millió Ft előző évi pénzmaradvánnyal rendelkezett. Ez a tőke képezte az induló alapját önállóságának, jövőbeni céljai megvalósításának. És ezek a célok a község erejéhez mérten nagyok voltak.

A képviselőtestület három középtávú célt tűzött ki: egészséges ivóvíz biztosítása, az általános iskola bővítése tetőtér-beépítéssel és tornaterem építése.

Ezek közül az általános iskola tetőtér-beépítését inkább az épület állagmegóvása kényszerítette ki, mint az iskola növekvő helyigénye. Évek óta megoldatlan probléma volt a lapostető szigetelése. A képviselőtestület úgy látta, hogy igazán megnyugtató, hosszú távú megoldást

**1. táblázat: Az önkormányzat költségvetése 1991 – 1993 között
(E Ft-ban)**

	1991		1992		1993
	terv	tény	terv	tény	tény
<i>Saját bevételek</i>					
Helyi adók	1 100	1 063	1 190	1 598	1 320
Intézményi bevétel	2 706	4 127	5 970	2 942	3 511
Kamat	–	–	–	6 755	5 000
Egyéb bevételek	220	336	321	–	–
<i>Átengedett bevételek</i>					
Személyi jövedelemadó + kieg.	6 141	6 141	8 299	8 749	6 436
Gépjárműadó	–	–	300	478	491
Más önkormányzattól átvett	2 554	2 507	2 316	2 317	2 660
Egyéb központi támogatás	–	–	–	923	–
Társadalombiztosítástól átutalt	2 615	2 735	2 872	3 774	2 954
<i>Normatív állami támogatás</i>	22 350	22 350	23 419	23 574	35 505
<i>Előző évi pénzmaradvány</i>	3 565	3 738	18 625	18 660	35 505
Bevételek összesen	41 251	42 997	63 312	69 770	87 181
<i>Kiadások</i>					
Működési kiadások	32 358	22 618	28 069	29 473	34 782
Fejlesztés, felújítás	4 471	1 778	9 240	4 799	17 220
<i>Tartalék (ált. + cél)</i>	45 422	18 601	26 003	35 498	35 179
Kiadások összesen	41 251	42 997	63 312	69 770	87 181
<i>Tartalék (ált. + cél)</i>	45 422	18 601	26 003	35 498	35 179

Forrás: képviselőtestületi ülések jegyzőkönyvei.

sátortető építése jelent, ami egyben terület-növekedést is biztosít az iskolának. Vita tárgyát képezte a tornaterem, amely nem egyszerű falusi iskolához méretezett tornaterem jelent, hanem a faluház funkciót is ellátó közösségi létesítményt, melynek beruházási költsége a tervek szerint 80 millió Ft. Vitára okot nemcsak a beruházás igen nagy költségigénye szolgáltatott, hanem az a tény is, hogy a célok ilyen meghatározása a szükségletek rangsorolását is jelentő stratégiai döntés volt. Abban egyetértett a testület, hogy a lakosság életminőségének javítása terén az egészséges ivóvíz biztosítása mellett, a község csatornázása az önkorm-

ányzat másik igen fontos feladata. A község csatornázását mégis néhány évvel elhalasztotta. A végleges döntés megszületésében érzelmi, helyi identitási tényezők döntöttek. Ugyanis a község temploma 1796-ban épült, néhány évvel az első telepesek érkezése után. 1996-ban lesz a 200 éves évforduló, amit a község méltó módon szeretne megünnepelni. Minden Véméndről elszármazottat, akár külföldön, akár belföldön élő személyt hazavár a község az ünnepre, amely egyben a 200 évvel ezelőtthez hasonló avatási ünnepség is lesz. Ismét közösségi létesítményt, a faluház funkcióját is betöltő, reprezentatív csarnokot fogja felavatni a község.

Lehet vádolni a polgármestert és a képviselőtestületet azzal, hogy a kevésbé látványos, de racionálisan fontosabb csatornázási cél helyett a látványosabb, a nevüket megörökítő választották. Hogy hatalomhoz jutva egyéni ambícióikat élik ki, vagy a népszerűséget hajszolják stb. Mint ahogy ugyanilyen vádakkal lehet illetni az emlékmű felújító, felavató önkormányzatok képviselőtestületeit is. De éppen Véménd példája igazolja, hogy egy kívülről, csak a racionalitásukat mérlegelő megítélés mennyire hibás lehet. (És egyben mennyire elbizakodott, hiszen nem bízik abban, hogy a helybeliek tudják hogy mi a jó nekik.) Ma a társadalom többsége egyetért abban, hogy az elmúlt két évtized településpolitikájának egyik legnagyobb hibája a helyi érdeket és az egyes embert figyelmen kívül hagyó szemlélete volt, mely egyben fennen hangoztatta a racionális, hatékony településfejlesztés célját, miközben képtelen volt megvalósítani. Mégis, amikor szembetalálkozunk egy település fejlődésének „emberarcával” gyanakszunk, egyéni érdeket szimatolunk mögötte, s régi beidegződések alapján a társadalmi érdeket és a hatékonyságot, a racionalitást kérjük számon.

Véménd lakossága számára ez az évforduló, mely múltjához, gyökereihez tapad, a helyi identitás megerősítését jelenti. Olyan célt jelent, amellyel nemcsak a falu német lakossága azonos. (Ahogy az 1989-ben az I. világháborús emlékmű felújítása, s vele a II. világháborúban elesett véméendi sváb fiatalok hősi haláláról való megemlékezés is. Bár ennek politikai háttere is volt, amennyiben kiegészült a megbékélés, az elégtétel, a hazai németiségre kényszerített büntudat alóli felszabadulás érzésével.)

Miután a képviselőtestület a fő célokat illetően egyetértésre jutott, megfogalmazta a gazdálkodás alapelveit, melyeket az eddigiek során a legnagyobb következetességgel alkalmazott. Az alapelvek az évszázados sváb értékrendben, a takarékoság, szorgalom, felhalmozás hármás követelményén alapulnak.

Az önkormányzat két fő eszközzel akarta biztosítani a célok kívánta ütemű felhalmozást: gyrészt a működési költségek minimalizálásával, másrészt a fejlesztések teljes leállításával. A legnagyobb alaposággal vizsgálta meg a működési kiadásokat, döntéseiben a néhány ezer forintos megtakarításnak épp olyan jelentősége volt, mint a nagyobbaknak. (Megszüntette a mindössze 10 gyermeket fogadó bölcsődét, vállalkozásba adta a mozit, csökkentette az önkormányzati alkalmazottak számát, a közfeladatok ellátását átszervezte stb.) Mint az önkormányzat bő két éves múltjának költségvetési terv- és tényszámai bizonyítják, már 1991-ben 30–50%-kal csökkent a tényleges működési költség a tervezetthez képest, ami több, mint 10 millió Ft megtakarítást eredményezett. A fejlesztési és felújítási kiadások csökkentése érdekében e tevékenység teljes leállítása mellett döntöttek, azzal az engedménnyel, hogy a megkezdettek befejezik és a szükséges, állagmegóvó felújításokat elvégzik. Még az ilyen szigorú elvek szerint tervezett közel 4,5 millió Ft fejlesztési és felújítási kiadásoknak is 60%-át megtakarították 1991-ben. Minden egyes konkrét döntést a megoldási módok gondos mérlegelése előzött meg, megkeresve a legolcsóbb, lehetőleg saját erőből történő kivitelezési módot. Már az első év végén meghaladta a 18 millió Ft-ot az önkormányzat megtakarítása, amit a következő évben megduplázott. Két év alatt az indulás 3,5 milliós pénztartaléka a tízszeresére nőtt.

Összegzésként elmondható, hogy az önkormányzat alig több, mint két éves múltjában beszédesen ötvöződnek a múlt és a jelen előnyei éppúgy, mint hátrányai. Ezekkel az előnyökkel és hátrányokkal próbál meg együtt élni, kihasználva az előnyöket, ellensúlyozva a hátrányokat.

Ma is el lehet mondani, hogy a község élvezi az elmúlt 20 év településpolitikájának előnyét. Legalábbis abban az értelemben, hogy nem nyomasztja társközségi múlt. Sőt, mint kiemelt alsófokú központ a fejlesztendő községek szűk csoportjába tartozott. Ennek köszönhetően kommunális és intézményi ellátottsága jobb, mint a baranyai falvak többségéé.

Ugyanakkor tapasztalja e településpolitika hátrányait is. Egyoldalú gazdasági szerkezetét, illetve az ebből fakadó kiszolgáltatottságot, az igen magas munkanélküliségi rátát, de mindenekelőtt a megállíthatatlan népességeróziót (csökkenő népességszámot, kontraszelektív vándormozgalmat).

Nemzetiségi múltjának felbecsülhetetlen előnye a polgárosult értékrend megőrzése, az ezzel járó autonóm gondolkodási módhoz, az önkormányzashoz való jó affinitás. Német nemzetiségi múltja ugyanakkor mély sebeket őriz, melyek már behegedtnek tűntek, de a közelmúlt társa-

dalmi – politikai változásai újra felszaggatták azokat. (Igaz, e társadalmi és politikai változások létrehozták a valódi gyógyulás lehetőségét is.)

A jelen számára legfontosabb előnye az önkormányzati alapú közigazgatás és a településpolitikai megszületése. Az önkormányzat megalakulása óta ugyan rövid idő telt el, de arra elegendő volt, hogy a község bizonyítsa, eredményesebben tudja saját sorsát irányítani, mint a centralizált államigazgatás és településpolitikai tette.

Az önkormányzatok gazdasági szabályozórendszerének olyan új vonásait, mint a törvényi úton szabályozott normatív elosztást és az ágazati minisztériumok, valamint a közigazgatási középszint újraelosztó funkciójának megszűnését felszabadulásként éli meg az önkormányzat.

Saját és az államháztartástól függő bevételeinek aránya kissé kedvezőbb, mint az országos átlag (1992-ben 28,4% volt, szemben a 18,9%-os országos átlaggal), de ebben az esetben is igaz, hogy az önkormányzat pénzügyi helyzete alapvetően az államháztartástól függ, számára mégis felszabadulás a normatív támogatási rendszer, mert tervezhető, biztos bevételt jelent, ami törvény által szabályozott módon jár neki, s melynek felhasználásában is jelentős szabadságot élvez.

Manapság sok kritika éri az önkormányzatok gazdasági szabályozórendszerét nivelláló, biztonságra törekvő szemlélete miatt, attól tartva, hogy hosszú távon a paternalizmus újjáéledését eredményezheti. Az aggodalom jogossága mellett azonban az is nyilvánvaló, hogy ma a falvak számára a védelem, támogatás ilyen, vagy más formája elengedhetetlen. A redistribúció beépített kiegyenlítő eszközeit, mint pl. a személyi jövedelemadó visszatérítési kulcsának csökkentését, s egyben a visszatérítésnek az országos átlaghoz igazodó kiegészítését is a biztonság zálogaként éli a községi önkormányzat.

További előnye e szabályozórendszernek Véménd esetében, hogy nemzetiségi jellegéből fakadón kiegészítő normatív támogatásban is részesül.

A jelen súlyos hátránya, melyet a fenti előnyök nem ellensúlyozhatnak, a gazdasági háttér csödjé, bizonytalan jövője. A gazdasági szerkezetváltás következményei és mezőgazdaság válsága együttesen sújtja a falut, aminek leglátványosabb jelen, a hihetetlen gyorsasággal növekvő falusi munkanélküliség. A véméendi önkormányzatnak is a legnagyobb gondját a ma már 40%-os munkanélküliség jelenti, aminek csökkentéséért semmit sem tehet, viszont következményeit kénytelen elviselni.

A HELYI HATALOM ÚJ LEHETŐSÉGEI A KULTÚRA ÉS A KÖZMŰVELŐDÉS TERÉN

Mezei István

Bármilyen feladat előtt áll is egy település, annak megoldását nagymértékben befolyásolja az illető település belső hatalmi helyzete. Az alábbiakban egy példán szeretném bemutatni, hogy véleményem szerint melyek azok a belső sajátosságok, amelyek nagymértékben befolyásolják a példában szereplő település önkormányzati döntéseit, jelesül a közművelődést. Azt kell vizsgálnunk, hogy a helyi hatalom, az önkormányzati egységek (hivatal, testület, polgármester) cselekvésében van-e stratégia a közművelődést illetően? Ezt a jelenséget sem vizsgálhatjuk kiszakítva az egyéb önkormányzati feladatokból.

A helyi hatalom erőtere

Kiegyensúlyozott körülmények között (sematikusan ábrázolva) a képviselőtestületek mint legfőbb döntéshozó szervek működnek, akikhez a koncepcionális ügyek tartoznak. A végrehajtás pedig a bizottságokra és a hivatalra tartozik. A polgármester tevékenysége az egyszemélyi uralkodás helyett a kezdeményezés, az eltérő érdekek összehangolása, az ellenőrzés, vagyis a helyi hatalom meglétének, erejének, működőképességének stb. reprezentálása.

A valóság azonban a torlódott viszonyok miatt más, túlzásokkal, szélsőségekkel telített.

A települések egy igen nagy csoportjában a helyi hatalom tényezői közül a polgármesteri túlsúly a jellemző, elsősorban azokon a kis településeken, ahol – más választás nem lévén – az utolsó 10–15 év alatt kialakult erőegyensúly továbbélésével maradt a régi vezetőgarnitúra, és ebből kifolyólag a tanácselnök lett az új polgármester.

Ismereteim szerint viszonylag kevés az olyan település, ahol ténylegesen a hivatal irányítja az ügyeket, mert a korábbi évek hivatalellenessége miatt a hivatal dolgozóit meglehetősen megfélemlítették, a legtöbb helyen pedig jelentős személycserékre is sor került.

Ismert azonban több település példájából az az elsősorban városi jelenség, hogy az eltelt három év alatt sem alakult ki erőegyensúly a helyi tényezők között, olyannyira nem, hogy a polgármester és a hivatal folyamatosan a testület ellenőrzése, mi több, bizalmatlanságból eredő nyomása alatt ténykedik. Ezeken a településeken a képviselőtestület a rendszerváltás/rendszerváltoztatás felelősségétől áthatva mint a helyi társadalomalakítás egyedüli letéteményese működik. A helyhatósági választásokon elért legitimációjára hivatkozva úgy viselkedik, mint akik a közvélemény egyedüli képviselői, szándékainak egyedüli megvalósítói.

Nem vitathatjuk el tőlük ezt a jogot, mert a választási ciklus lejártakor majd kiderül, hogyan értékeli a helyi közösség munkájukat. Karakterük megrajzolása viszont megengedhető, sőt szükséges feladat.

A történelemalakító testületek legfőbb jellemvonásai a következőkben foglalhatók össze:

Van történelmi múltjuk. Ez azt jelenti, hogy a testület tagjainak egy része már 1988 körül jelentős kockázatot vállalt az állampárti-tanácsi hatalommal szemben. Mivel magatartása, nézetei miatt nem is reménykedhetett abban, hogy akár a helyi hatalomba is, de hatalomra kerüljön, igazgatási, rendelkezési, szervezési, összefoglalóan: uralkodási gyakorlat nélkül, csak ösztönösen politizálhatott. Amikor pedig az idők fordultával gondolatainak, szándékainak megvalósulását látta, régi hirdetőjeként pedig ő maga is bekerült a hatalomba, azt hitte, hogy az ösztönös politizálás elegendő a napi feladatok megoldására.

Mindez elkerülhetetlenül keveredik például olyan személyes motívumokkal, hogy a korábbi vezetők 1990 után az általuk alkalmatlannak minősítettek döntési hatáskörébe kerültek, ennek minden következményével együtt.

Tevékenységük átfogja a helyi működés teljességét. Már az is eredmény, hogy a „megforgatjuk az egész a világot” jelszó helyett ez hangzik: „megforgatni a világ ránk eső részét”. Ez a forradalmi hevület okozza, hogy az ilyen testület minden ügyet igyekszik a saját hatáskörébe vonni. Még a saját tagjaiból kiállított bizottságoknak sem ad döntési hatáskört, csak a javaslatait hallgatja meg (türelmetlenül, mert az időből van a legkevesebb, és hatástalanul, mert a döntésénél az elhangzott bizottsági véleményt alig veszi figyelembe). Jellegzetes az is, hogy mihelyt közülük valaki kiemelkedik, (bizottsági elnök, alpolgármester stb. lesz), pattanó idegekkel figyelik, mikor fog visszaélést elkövetni, mikor kell ellene vizsgálatot indítani. Ebből a szempontból állandó célpont a polgármester, akit hol leváltanak, hol felelősségre vonnak, hol le-szavaznak.

Ezek a településeken a testületi ülések a helyi ügyintézés terepei is. Ilyen helyeken megszokott dolog annak vizsgálata, hogy X.Y. gyereke tényleg bölcsődés korú-e, vagy már óvodába kéne járnia; helyes-e pedagógiailag már az óvodában nyelvet tanulni vagy ez kidobott pénz; honnan vásároljon az iskolai konyha beszerzője krumplit, az ÁFÉSZ-től vagy a maszektól stb. (A példák egy 20 ezres kisváros jegyzőkönyveiből valók.)

A viták, a döntések mögött ott húzódnak az előítéletek és az érdekek is, mert ha azt a bizonyos bölcsődét bezárják, akkor a cigánygyerekeket fosztják meg egy kulturáltabb szocializációtól; ha nem szavazzák meg az óvodai nyelvtanulás költségét, akkor egy betéti társaság esik el egy jövedelemforrástól; az ÁFÉSZ pedig a téeszvezetők menedékháza, de lehet, hogy a maszek adócsalásból gazdagodott meg, azért kell egy önkormányzati intézménynek elkerülnie.

Az intézményeknek túlzott jelentőséget tulajdonítanak. Az önkormányzatok hatáskörébe kerülő intézmények döntő tényezői lettek a helyi hatalmi-politikai struktúrának. Ennek az lett a természetes következménye, hogy azoknak az érdekeknek az érvényesítésére nyílt nagyobb lehetőség, amely érdekek intézményesülten vannak jelen a döntési központban, a képviselőtestületben. Ezekben az önkormányzatokban az intézményi erőviszonyok vonják befolyásuk alá a testületek döntési mechanizmusát.

Egészen más azonban a helyzet az elemzésünk tárgyát képező testületekben, mert itt egyrészt eredendően bizalmatlanok minden örökölt intézménnyel szemben, másrészt társadalomjavító (= rendszerváltó) szándékukat az intézményeken keresztül akarják megvalósítani. Itt tehát az intézmények nem mint erőtevényezők léteznek, hanem mint ideiglenesen még működő, de javításra, és új feladatra váró eszközök, amelyek majd egy bizonyos testületi döntés után kezdhetnek hozzá tényleges feladatuk teljesítéséhez. Az elképzelt új megvalósításához azonban egyrészt hiányoznak a törvényi feltételek (nincs még oktatási törvény, művelődési törvény – hogy csak a szűken vett témánknál maradjunk), másrészt a testület sem rendelkezik olyan szakértelemmel, hogy komoly vizsgálatok végzésére alkalmas lehetne. Az általa saját kebeléből kiküldött ad hoc bizottságok dolgavégezetlenül fejezik be tevékenységüket, amit azzal lepleznek, hogy a vizsgált intézmény tevékenységét kitűnőnek minősítik, megrettenve attól a bonyolult szövevénytől, ami egy intézmény természetes élete.

Emiatt futnak bele a legkényelmesebb, leglátványosabb megoldás zsákutcájába, ami a vezetők beszámoltatását, leváltását jelenti. Ahhoz,

hogy ezt meg tudják valósítani, rendszeresen, néha félévente beszámoltatják a hozzájuk tartozó intézmények vezetőit az elvégzett munkáról. Szigorúságuk bizonyítékául az szolgál, hogy több intézmény élén, akár egyszerre is, vezetőváltást hajtanak végre, esetleg csak meghízott igazgatóra bízák a feladatok ideiglenes ellátását. Ha pedig szakmai típusú érvekkel nem sikerül sarokba szorítani egy alkalmatlannak ítélt vezetőt, akkor ideológiai, erkölcsi nívumok lajstromozása kerül szóba a beszámoltások alkalmával.

Ez a jelenség érdekesen kapcsolódik a politológiai szakirodalomból ismert jelenséggel, az alulról jövő kezdeményezés demokratikus elvével. Ennek a mai helyzetben érvényes eszenciája a következő: A hosszú időn át alullevők kiválasztódván megválasztattak, és ebben az új szerepükben, az alullevők nevében törekednek az évtizedek óta hagyományosan felüllevők lecserélésével gyökeres változásokat előidézni a hosszú évtizedek alatt megformálódott intézmények tevékenységében.

Ez a jelenség leírható az ismert elit (uralkodó elit) – ellenelit (nem uralkodó elit) párharcával is (Pareto), ami nálunk a diktatúra éveitől kezdve nem működhetett, ezért újbóli megindulása a felkészületlen és gyakorlatlan ellenelit tömegét vetette felszínre (ez a beosztottak forradalma), kitéve őket a sorozatos kudarcoknak.

A helyzet abszurd voltát mutatja az a helyzet, hogy a helyi intézmények vezetőinek először 1988/89/90-ben adatott meg, hogy határozott kinevezéssel foglalják el pozíciójukat, így az 1990 őszén alakult új helyi hatalom kész helyzettel találta magát szembe. Tevékenységének ideje alatt törvényes úton nem változtathatja meg az intézményvezetők hatalmi felállást.

Van arra is példa, hogy a helyhatósági választások előtt az összes opposícióban lévő párt levéllel fordult a tanácselnökhöz, hogy ne éljen azzal a lehetőséggel, hogy törvény szerint öt évre kinevezheti az intézményvezetőket, hiszen hónapokon belül új helyzet lesz a megalakuló önkormányzatokban. Kérésüket nem hallgatták meg, ezért most minden lehetséges módon törekszenek szándékaik megvalósítására. Ha pedig kínos bírósági hercehurcákba keverednek, az mindenféleképpen tekinthető veszteséggel jár.

A megtámadott intézményvezetők különféle indokokkal/ideológiákkal ragaszkodnak pozíciójukhoz: „Adják meg azt a fizetést és azt a cselekvési önállóságot, ami vezetőként jár, és akkor félreállok” (beszélgetésrészlet); „Az 1988-ban beadott pályázatomban ugyanúgy méltánytalannak tartottam, mint jelen időpontban, hogy több évtizedes mun-

kásságom után a saját állásomat meg kell pályáznom'' (jegyzőkönyvrészlet).

Egy másik lehetséges eszköz a (személyi) változások kicsikarására az intézmények összevonása/szétválasztása. Kritikusan felülvizsgálják az összes intézmény létjogosultságát. Ez általában arra az eredményre vezet, hogy minden intézményre szükség van. Csak a leggyengébb érdekérvényesítő pozícióban lévők (pl. az óvodák, bölcsődék) illetve a fiókéntézmények (könyvtár) kerülnek veszélybe. Ezek a vizsgálatok tehát (látszólag) pénzügyi, takarékosági szempontok szerint folynak.

Ha azt is hozzáteesszük, hogy a megszüntetett intézmények vajon mennyire voltak hasznosak, akkor érdekes tendencia kibontakozására figyelhetünk föl. Ugyanis nemcsak ezeknek az intézményeknek volt gyengébb érdekérvényesítő képességük, hanem azoknak is, akik használták. A bölcsődét fiatal, pályakezdő házaspár, akiknek bizonyára munkahelyi gondjaik is vannak; a fiókkönyvtárat a lakótelepen élők, akik szövetkezésre, összefogásra alig kaphatók. Ha el is kell ismerni, hogy a gazdaságosság döntő érv egy szűkös költségvetésű város egy alig látogatott óvodája esetében, a megmaradó intézmények mégis arról tanúskodnak, hogy létük azoknak kedvez, akik a központban laknak, akik jobb anyagi körülmények között élnek, magasabb iskolázottsággal, magasabb presztízzsel rendelkeznek a település társadalmi rétegei között.

Fel kell figyelni arra is, hogy az új politikai vezető réteg várja a többi réteg jelentkezését, sőt szövetkezési hajlandóságát segítené is, de mivel ennek kitaposott útja, bevett gyakorlata nincs, a felülről való szervezését pedig nem tartja demokratikusnak, ezért az alacsony presztízsűek csoportosulásai egyelőre még nem kezdődtek meg, és különösen nem tevékenységük intézményesülése.

Van azonban az önkormányzatok részéről támogatható szervezetek közt egy, amelynek a tevékenységét azonnal és hathatósan segítik anyagilag is, éspedig az egyházakat. Különösen a vizsgált településkategóriákban meghatározó jelentőségű a jó kapcsolat az önkormányzat és az egyház képviselői között. Az egyház pedig, miközben saját sorainak rendezésével is el van foglalva, máris tevékenyen tud segíteni egy új szellemiség formálásában. Sok példa bizonyítja, hogy vannak fölkészült és a felszabadultság érzetétől áthatott papok, akik új népművelőként közösségeket szerveznek a hívők tábora mellé.

Azok a korábbi remények, hogy ha egy bizonyos társadalmi réteg hoz döntéseket egy másik fölött, akkor viszont ennek a másiknak biztosítani kell a róluk hozandó döntésekben való részvételt, még nem valósult meg.

A kultúraközvetítés

Az önkormányzatok négy szempont együttes kezelésével próbálkoznak. Egyensúlyt akarnak teremteni az érvényes jogszabályok, a vezetők egyedi elbírálása, az új (esztmei, ideológiai, politikai) tartalom igénye, követelménye, valamint a pénzügyi lehetőségek között. Az egyensúly megtalálása önkormányzatunkét más és más. Jelen vázlatunkban az új tartalom keresésére helyezünk nagyobb hangsúlyt.

Közművelődési koncepcióval a választások során, de azóta sem álltak elő az önkormányzatokban, hiszen ezt a törvényi szabályozástól várták. Egy mögöttes indok is meghúzódik a várakozás mögött, az, hogy a közművelődés nem az önkormányzat feladata, hanem az önszerveződő közösségé. Ezek azonban eddig még nem jelentkeztek.

Mégis kimutatható a közművelődési aktivizálódás egyik oldalon az önkormányzat részéről, másik oldalon az értelmiség és a diákság részéről.

A példánkban bemutatott önkormányzat erősen hagyománytisztelő. Szeretné települése múltját élőbbé, mindennapibbá tenni. Úgy vélik hogy ez a múlt ráadásul eladható is, még mindig alkalmas „piacképes termékek” előállítására. Ezt a múltat szeretné középpontba állítani a településrendezés során, mert vannak felújítás után vendégfogadásra alkalmas régi parasztházai, vannak a régi mesterségeket ismerő idős emberei, és van művészi színvonalú műsort adni tudó táncegyüttese. A múlt tárgyi emlékeinek bemutatására a múzeumot egy nagyobb épületbe szándékoznak áttelepíteni. A fiatalság megnyerése érdekében szorgalmazzák a tanítási órák anyagába is bevenni a település múltjának megismertetését.

Mindennek megvalósítását a pénzszűke mellett nehezíti az a kemény harc, ami néhány közművelődési intézmény alkalmatlannak minősített vezetője és a testület között folyik. A személyi ellentétek mögött koncepcionális ellentétek is meghúzódnak. Van olyan intézményvezető, aki a közművelődési szakemberek munkáját a pincéréhez hasonlítja, aki teljesíti a megrendeléseket, az igényeket. Ezzel szemben áll az ún. közösségfejlesztő magatartás, ami viszont különleges személyi adottságokat feltételez, és hosszadalmas, szívós munkát.

Az önkormányzat (néhány domináns személyisége) a jelenkori helyi művészek (festők, költők, írók, helytörténészek stb.) támogatását is szívügyének tartja, eleget téve ezzel a helyi elit igényeinek.

Az önkormányzatnak ez a két pilléren nyugvó elgondolása (hagyományok és helyi magas irodalom) harcban áll a mindennapinak nevez-

hető amerikanizált tömegszórakoztatással. A kettő között nincsenek közös pontok.

Az értelmiségiek és a diákság törekvéseinek egyik vonulatát a meglévő kulturális intézmények formálása jelenti, amely lehet önként vállalt (a mozi esetleges bérbevétele), lehet gazdaságossági kompromisszum eredménye (a fiókkönyvtár leépítése, cserébe viszont nem költöztetik össze a felnőttkönyvtárat a gyerekkönyvtárral), lehet a testület kifejezett törekvése (művelődési ház helyett közösségi ház, ahol az elnevezés koncepcióváltást is tükröz).

A másik vonulatot pedig az új művelődési formák megjelenése jelenti. Létrejött vállalkozói szándékkal, részben önkormányzati támogatással egy művészeti egyesület, létrejött egy önkormányzati támogatás nélkül is működőképes egyesület a környező települések művelődési igényeinek kielégítésére, az ő anyagi támogatásukkal, a diákok pedig egy távoli nép tánc- és zeneművészetét bemutató egyesület létrehozásának irányába haladnak sok sikeres fellépés, szereplés után.

Mindez a kívánt és megcélzott kulturális pluralizálódás irányába mutat. A gyöngyöket azonban a vázlat elején bemutatott politikai/hatalmi mentalitás fűzi össze, ami kétségessé teszi tartós megmaradásukat.

A FALVAK KÖRNYEZETVÉDELMI PROBLÉMÁI, MEGOLDÁSUKBAN AZ ÖNKORMÁNYZATOK SZEREPE

Benkóné Lodner Dorottya

Hazánk környezeti állapotáról megjelenő információk, elhangzó nyilatkozatok kevés figyelmet szentelnek a kis települések gondjainak, legfeljebb infrastrukturális elmaradottságukat tükröző adatok látnak napvilágot. A helyzetértékelés a védett környezeti tárgyak és a környezetet veszélyeztető tevékenységek rendszerét követi fő szabályként. A területi szemlélet az erősen szennyezett ipari térségek, az agglomerációk, a főváros, tönkretett tavaink stb. sajátos problémái kezeléseként jelenik meg. Az „átlagtelepülések” (ez alatt a mind ez ideig a közvéleményt felkavaró környezeti veszélyhelyzetbe nem kerültek értem) és különösen a falvak környezetének megfelelő minősége, tervszerű formálása, alakítása érdekében szükségszerűen vetődik fel a témával való érdemi foglalkozás igénye, főként ha a falvak sorsáról, jövőjéről folytatunk szakmai eszmecsereket, vitát. Az indokok sorából csak néhányat említek: a Magyar Köztársaság az egészséges környezethez való jogot biztosítja valamennyi állampolgára számára az alkotmányban (l. ellenben az egészséges ivóvíz hiányát számos községünkben!); a településfejlesztés és a környezetvédelem között kölcsönös a meghatározottság: a leromlott környezet a fejlődés gátja lehet, míg a falu fejlesztése – figyelemmel a környezeti terhelhetőségre, illetőleg természeti értékei kihasználására – a település környezeti állapotát javíthatja; a falvak önkormányzatai a korábbi rendszertől eltérően széles körű önállóságot, környezetvédelmi feladat- és hatásköröket kaptak. Lehetőségük tehát megvan, és bizonyos körben kötelességük is a település környezeti gondjai megoldásának felvállalása, az egészséges települési környezet biztosítása céljából. Feladataik egyáltalán nem könnyűek a környezeti problematika összetettsége, a szakértelem hiánya, adat- és információs rendszer hiányosságai, a múltból örökölt környezeti károsodások, kötelezően ellátandó egyéb feladataik sokasága stb., mind-mind hátráltató, hatékonyságot, eredményességet gátló tényezőként jelentkeznek.

Meglátásom szerint a falusi környezeti problémák – a település-tervezés, -üzemeltetés, -fejlesztés szerves részeként sajátos, egyedi

kezelést igényelnek, felelős vezetők, az önkormányzatok pedig szakmai, módszertani segítséget, továbbá akut problémáik (ivóvíz, szennyvíz, hulladék) központi állami támogatást, méghozzá évtizedekben gondolkodva, hisz önerőből – a lakosság bekapcsolását is ideértve – képtelenek lesznek alapvető, elemi lakossági szükségletek kielégítésére.

A továbbiakban néhány kiválasztott településen folytatott vizsgálataimra is alapozottan, a falvak környezeti problémáiról, a leküzdésükre tett, illetve tervezett önkormányzati intézkedésekről és végül, a továbblépés érdekében kívánatos változtatásokról szólok.

Általánosítható főbb környezeti problémák és kezelésük

a) Vezetékes ivóvízellátás, szennyvízcsatorna-hálózat. A jövő útjait keresve, különösen a szennyvízügy érdemel említést. A múltból visszaköszönő hiba, de sajnos, napjainkra is jellemző e két fejlesztés különválása, illetőleg az utóbbi elmaradása. A falvainkban megindult városias jellegű családi házak építése során, magától értetődően, fürdőszobát is kialakítottak, szikkasztót építettek. Az abba kerülő szennyvizet azonban nagyon sok esetben nem szállítatják el, hanem a szomszéd kertjébe, árokpartra, kutakba, patakba juttatják. „Eredménye” a talaj- és felszíni vizek elszennyeződése.

A probléma kezeléséhez mindenekelőtt előrelátó, távlatokban gondolkodó önkormányzati vezetésre van szükség, ideértve a lakosság körében végzendő meggyőző, felvilágosító munkát is. A koncepció- és tervkészítés fontosságára hívnám még fel a figyelmet, amely más környezeti témákra is igaz. Az önkormányzatok ugyanis – pénzeszközük elégtelensége miatt – céltámogatás igénybevételére kényszerülnek a folyékony települési hulladékok környezetvédelmi és közegészségügyi előírásoknak megfelelő kezeléséhez. (Határidők szorításában az előkészítetlenség miatt eleshetnek a támogatástól.)

b) Települési szilárd hulladékok. Mind a szemétszállítás, mind a környezetvédelmi szempontoknak megfelelő hulladékelhelyezés problematikus ma a falvakban. Elemi érdeke településeinknek e körben az összefogás, a társulás, közös hulladéklerakók létesítése és az előírásoknak megfelelő üzemeltetésük biztosítása. Az előrelépést számos tényező hátráltatja, mint: szemléletbeli hibák: „Fogjunk össze, de a hulladéklerakót ne az én településem határába helyezzük el!”; az állampolgári fegyelem hiánya, magatartásbeli problémák stb. (Például egy Baranya megyei faluban előfordult, hogy a kezdetben megfelelően kialakított – beke-

rítve, őrbódé, őrzés – szemétkerakó az idő múlásával fenntarthatatlanná vált. Először a kaput, majd a kerítésoszlopot lopták el, amíg az önkormányzat őrt nem állított, éjjel jöttek a hulladékkal.) Véleményem szerint a hulladékelhelyezés körében konkrét jogszabályi előírásokkal kellene élni az önkormányzatok összefogása, a térségi problémakezelés érdekében, kiegészítve az ösztönzés eszközével. Önmagában a hatósági intézkedés (a lerakó üzemeltetésének megtiltása), illetve az önkormányzat kötelezése e probléma megoldására, nem vezet eredményre.

c) Falvaink egy részében a „fejlesztés, fejlődés” eredményeként az önkormányzat által megoldandó feladatot jelent a lakossági eredetű – széntüzelésű központi fűtés következményeként előálló – *levegőszennyezés*. Távlati megoldást a gázra való áttérés jelenthet, amely szintén önkormányzati tervezés, szervezés kérdése elsősorban.

d) Az egészséges, esztétikus települési környezet kialakítása, fenntartása, fejlesztése (zöldterületek, utcák javítása, háztisztaság stb.): a falusi települések többsége mentes az ipari eredetű, súlyos környezetkárosodástól, a városok sivár, túlszűfolt, a természettől elszakított, a tájba nem illeszkedő szerkezete a községekben általános érvénnyel még nem tapasztalható. De túlzottan elégedettek nem lehetünk. A köztisztaság, a szépen gondozott, rendben tartott kertek, utcák nem minden falura jellemzőek, az épületek állaga sok helyütt leromlott. Lelkes, falujukért tenni akaró önkormányzati vezetők belesnek abba a hibába, hogy városias jellegű településfejlesztést indítanak el. Ugyanakkor nem veszik figyelembe a falu értékét adó táji, természeti, kultúrtörténeti értékeket, mindazokat, amelyek mint idegenforgalmat vonzó tényezők – jobb kihasználtságuk esetén – a település fejlődését elősegíthetnék. Pozitív példa is akad: a falusi házakat eredeti állapotukban állítják helyre; faluszépfő, környezetvédő egyesületek alakulnak, mozgósítják a helyi lakosságot a település tisztaságát, rendezettségét szolgáló akciókra (például árokrendezés, fásítás közterületeken, falutakarítás, lomtalánítás, temetők rendbetétele). Okos, reális cél érdekében ünnepek, események kapcsán az emberek összefognak, lelkesek.

e) *Természetvédelem*. Említése – feltéve a hatékony védelem megvalósulását – elsősorban pozitív értelemben, mint településfejlesztést élénkítő hatású indokolt. Hisz a természetvédelem célja a védett természeti környezet által a felüdülés, gyógyulás, a természetjárás, a sport és az idegenforgalom elősegítése. A 38 152 hektárra kiterjedő (1990. január 1-jei adat) helyi jelentőségű védett természeti területek „gazdái” ma a

települési önkormányzatok. Az országos jelentőségű védett területek is számos települést érintenek. A lehetőségek elvileg adottak az önkormányzatok számára a település, a lakosság boldogulása, életkörülményeinek jobbítása szolgálatába állítani a természet nyújtotta értékeket. A gyakorlat azonban számos problémával terhelt. Csak néhány példa felsorolásszerűen: a falusi önkormányzatok nincsenek kellően felkészülve, felkészítve természetvédelmi feladataik ellátására, a korábban megyei tanácsi határozattal védett helyi értékek nem, vagy csak alig kaptak nyilvánosságot, szinte nem is tudnak a létezésükről; a természetvédelem anyagi helyzete országos méretekben siralmas. (Tardy János, az OTVH elnöke közelmúltban megjelent nyilatkozatában olvasható: egy-egy hektár természetvédelmi kezelésére, fenntartására mindössze 10 Ft (!) a védett területek átlagára jutó összeg.) A természetvédelmi kezelés feladatát gyakorta gazdálkodó szervezet (termelőszövetkezet, állami gazdaság stb.) látja el, kétséges az ágazati és természetvédelmi érdekek összehangolhatósága (l. például a zengővárkonyi szelídgesztenyés leromlott állapota). Minimális arányt képvisel az állami tulajdonú védett természetvédelmi terület, tulajdonosi jogosítvány híján a természetvédelmi hatóságok nehézségekkel küzdenek a természetvédelmet szolgáló korlátozások, tilalmak érvényre juttatása során, nincs pénzeszköz a gazdálkodásba történő beavatkozások ellentételezéseként kárpótlásra. A természetvédelem általános gondjai fokozottan jelentkeznek a falusi önkormányzatoknál. Érdemi munkájukat nem segíti olyan szakmai háttér, mint amellyel a természetvédelem állami szervei rendelkeznek, pénzügyi eszközeik elégtelenek, a védelem ügyeibe korlátozott a beleszólási lehetőségük (az országos jelentőségű védett területek hatáskörükön kívül esnek). Megfontolást érdemelnek a Nemzetközi Természetvédelmi Unió égisze alatt Jeffrey A. McNeely: *Gazdaság és biológiai sokféleség* című munkájában olvasható megállapítások: „A biológiai erőforrások gyakran azért kerülnek veszélybe, mert a felelősséget fenntartásukért elvették azoktól, akik legközelebb élnek hozzájuk... A megvédésre érdemes biológiai források közelében zajló településfejlesztési munkálatokba kevés plusz költséggel beépíthetők a természetvédelemmel szemben megváltozott hozzáállás elemei...”

Világosan kell látnunk, hogy az elmúlt évtizedekben felhalmozódott környezeti problémák megoldását, a társadalmi-gazdasági rendszerváltást, a Nyugat-Európa felé nyitás indokolta gyökeres változtatásokat egy csapásra végrehajtani egyszerűen lehetetlenség. Annyit azonban mindenképpen célként kell kitűznünk, hogy a környezet igénybevételével, vala-

mint a környezetre hatást gyakorló döntések ne születhessenek meg a védelem előírásai nélkül, újabb környezeti válságócokat ne termeljünk! Ehhez halaszthatatlan az új elvi alapokon nyugvó környezetvédelmi törvény megalkotása. E törvény feladata az önkormányzatok, a lakosság, az állam, a gazdálkodók közti feladat-, felelősség- és tehermegosztás egyértelmű rendszerének kialakítása. Kívánatos a falusi önkormányzatokat reális, teljesíthető és egyben számon is kérhető környezetvédelmi feladatokkal, jogokkal és kötelezettségekkel felruházni. Önkormányzatoknál, környezetvédelmi hatóságoknál folytatott vizsgálataim meggyőztek arról, hogy mindenekelőtt oktatásra, szemléletformálásra van szükség, mert a tájékozatlanság a lakosság és esetenként az önkormányzatok körében olyan nagymértékű, hogy gátját jelenti a környezetvédelmi munka eredményességének.

ÖSSZEFOGLALÓ AZ ÖNKORMÁNYZATI SZEKCIÓ MUNKÁJÁRÓL

Pálné Kovács Ilona

A szekció témaválasztása utal arra a tényre, hogy a falvak sorsának alakulásában az irányítási szférának nem elhanyagolható szerepe van. A falvak önkormányzati rendszerének értékelésére, bemutatására rendkívül sok dimenzióból, szempontból és módszerrel vállalkoztak a résztvevők, amelyek országgyűlési képviselőkből, önkormányzati szövetségek vezetőin, polgármestereken át a közigazgatási, szociológiai kutatási szakemberekig terjedő skálán sorolhatóak fel.

Az elhangzott előadások egy része az önkormányzatokra vonatkozó szabályozással, irányítással foglalkozott, mint olyan strukturális tényezőkkel, amelyek alapvetően befolyásolják az egyes önkormányzatok lehetőségeit és tevékenységét. Az előadók nem vitatták, hogy az önkormányzati modell bevezetése a falvak számára alapvetően pozitív változásokat hozott, ugyanakkor több vonatkozásban felmerültek negatív tendenciák is, amelyek a szabályozással vagy éppen a működtető jogalkotással függenek össze. Így például a többség az önkormányzati dezintegrációt negatív jelenségnek tartotta, ugyanakkor a megoldási módokat tekintetében megoszlottak a vélemények az önkéntes társulások erőteljesebb de indirekt ösztönzése és a kényszertársulás alkalmazása között ingadozva.

Hasonlóan általános és vitatott kérdés volt a megyei önkormányzatok jelenlegi és jövőbeni helyzete. Miközben a területi integráció, érdekképviselet, tervezés hiányát sokan említették, addig abban már korántsem volt egyetértés, hogy e funkcióknak vajon csak a megyék és egyáltalán milyen megyék képesek eleget tenni.

A kistéleplések vezetésében él a félelem az erősebb testvér gyámkodásától, s a megyék sem mindig találják meg a megfelelő teret és formát a falvakkal való együttműködésre, mint ahogy a politikusok is megosztottak abban, hogy vajon saját politikai érdekeiknek és a kistéleplések ügyének milyen területi integrációs konstrukció felelne meg.

Vita bontakozott ki a falvakban folytatott, illetve folytatandó politika formájáról és tartalmáról is. A vitában résztvevők részéről azt a kérdést

tette fel, vajon meg kell-e jelennie a pártoknak a falvakban, s indokolt-e a pártcentrikus helyi választási szisztéma, s egyáltalán mi lehet a párt-politizálás tartalma a helyi társadalomban.

A kérdéseket természetesen lehetetlen volt egyöntetűen megválaszolni, de a hozzászólók inkább hajlottak arra, hogy a falvakban meg kell őrizni, sőt erősíteni kell a politizálás közvetlenségét, például a polgármesterek közvetlen választásának általánossá tételével, s abban is egyetértés mutatkozott, hogy a helyi politika nehezen tűr ideológiai korlátokat, sokkal inkább praktikus, és természeténél fogva kompromisszumra hajló. A választásokkal kapcsolatban szóba került a ciklus időpontjának változtatása is, döntő arányban elutasítva a választások időpontjának elhalasztását.

Izgalmas, érdekes színpontjai voltak a tanácskozásnak azok az előadások, amelyek konkrét esettanulmányokon vagy nagyobb empirikus szociológiai felméréseken keresztül életközeli adatokkal szolgáltak az önkormányzatok működéséről. Megismerhettük polgármesterek politikai értékrendjét, demokratikus attitűdjét, amelyekből az derült ki, hogy az önkormányzati modellnek hardvere mellett szoftvere is bőven hagy még kívánni valót maga után.

Polgármesterek, szociológusok adtak betekintést egy-egy falu vagy kisebb térség mindennapi életébe, amely természetesen produkál számtalan helyi bölcs megoldást, nemes emberi gesztusokat, kicsinyes irigységet és butaságot egyaránt.

A helyi önkormányzásnak éppen az az óriási előnye, hogy avatott kezekben képes a működéshez a legadekvátabb formákat és mechanizmusokat nyújtani, és rugalmasan képes alkalmazkodni a hely sajátosságaihoz, speciális problémáihoz.

Az előadásokból számtalan hasznos technikát, törekvést, ötletet lehetett megismerni, amelyek – ha nyilvánosságot kapnának – elősegíthetnék a tapasztalatlanabb önkormányzatok felkészültségének javítását.

Szóba kerültek azonban az állandósult konfliktusok is, például a polgármesterek eszköztelensége, kiszolgáltatottsága, általában az önkormányzatok és a helyi gazdasági elit viszonya, a munkanélküliség egyre kevésbé kezelhető problémája, az önkormányzati tulajdonnal való vállalkozáshoz és a helyi adóztatáshoz való jog látszólagossága, a tulajdoni és egzisztenciális bizonytalanság, amelyek ellenére kell az önkormányzatoknak nap mint nap dönteniük. Különös élel merült fel a szociálpolitika (a nemrég életbe lépett szociális törvény kapcsán), az elcigányosodó falvak teljes leszakadása, és sorolhatnánk a gondokat tovább. Ennek ellenére a viták és előadások mérlegét összességében pozitívnak, konst-

ruktívna lehet értékelni, ami azt jelenti, hogy a falvak önkormányzati rendszere – a tanácskozás tükrében – globálisan nincs válságban, s a kiút semmiképpen nem visszafelé vezet. Mindenesetre az önkormányzás politikai, jogi tényei többet ígértek a megvalósultnál, az autonómia nem elég, társulnia kell az együttműködéssel és olyan materiális feltételrendszerrel, amelyet elszigetelt "falupolitika" nem képes biztosítani, hanem olyan gazdaság- és társadalom-, valamint regionális politika, amely természetes elemeként kezeli a falut, mint a településrendszer egyenrangú elemét.

FALU A VÁLTOZÓ IDŐBEN SZEKCIÓ

A VÁROSOK KÖRÜLI RURÁLIS PEREMZÓNA ÁTALAKULÁSÁNAK NÉHÁNY SAJÁTOSSÁGA AZ ALFÖLDÖN

Timár Judit

Egy falukonferencián városi témával foglalkozni, illetve városi vezetést érintő kérdéseket felvetni a „Faluk a változó időben” szekcióban feltétlenül magyarázatra szorul. Csakhogy a „város és vidéke találkozási zónájának” problematikája egy urbán konferencián legalább ennyire idegenül hatna. Az ilyen peremzónában is él rurális népesség, s bár a városi funkciók közelsége miatt sokkal előnyösebb helyzetben van, mint pl. a távoli aprófalvakban élő sorstársai, ez a szomszédság egyben súlyos konfliktushelyzeteket is teremt számára. Ahhoz pedig, hogy többé ne „senki földjeként” kezeljék e térségeket, szükség lenne a kutatók nagyobb odafigyelésére is.

Elméleti megfontolások

Azt a sajátos földrajzi teret, amellyel ez az előadás foglalkozni kíván, a nyugati szakirodalomban „*rural-urban fringe*” névvel jelölik. Pontos lehatárolására egyelőre nem dolgoztak ki széleskörűen elfogadott, illetve alkalmazható módszert – némelyek társadalmi mutatókból indulnak ki, míg a többség a területhasznosítás jellemzőire hagyatkozik.¹ Abban azonban általában egyetértenek, hogy az urbánus és rurális területhasználat és népesség keveredése, a városi expanzió révén az élettevékenységek, tulajdonformák rendkívül gyors változása, az eltérő érdekek ütközése miatt az ilyen térségek mindenképpen egyfajta „konfliktuszónának” tekinthetők.

Éppen e problémaorientáltsága miatt hasznos volna a hazai területi politikában is meghonosítani a „város-vidék peremzóna” – mint sajátos

¹ Thomas, D. 1974: The Urban Fringe: Approaches and Attitudes. – In: Suburban Growth: Geographical Process at the Edge of the Western City (ed.: Johnson, J.H.), London, pp. 17–30.

tulajdonságokat hordozó és speciális fejlesztési-rendezési feladatokat igénylő terület egység – kategóriáját. Ez még annak ellenére is megfontolandó, hogy az Alföldön a területi tudományok, a statisztika, a közigazgatás fogalomrendszerének össze nem egyeztetése már eddig is átláthatatlan helyzetet teremtett, s pl. az építési szabályozásban számos rossz döntéshez vezetett. A „rural-urban fringe” nem felel meg pontosan egyetlen eddig megjelölt területi kategóriának sem. Magában foglalhatja pl. a központi belterület külső peremének egyes részeit (ipartelepnek kijelölt, még használatba nem vett területek, lakótelepek szélei, szemételepek stb.); a belterülettel közvetlenül érintkező, gyorsan urbanizálódó tanyás területeket; a külterületeknek pl. forgalmas kivezető utak mentén kiépülő sávjait; besűrűsödő, rekreációs és lakófunkcióknak helyet adó zártkerteket; szuburbanizálódó „egyéb belterületeket” stb. Természetesen az ilyen peremzónák maguk sem egységesek. Ahogyan felállítható az „erőstől” a „gyengéig” a városi, illetve a falusi funkciók teljes skálája, ugyanúgy e térségen belül elkülöníthető külön egy „rural” és egy „urban fringe”.² Nem egységes a szakirodalom pl. a szuburbiák „fring”-hez, vagy azon kívülre való tartozását illetően sem. Pontos lehatárolás nélkül is (esetleg épp arra ösztönzően) felvázolhatók azonban az alföldi város-vidék peremzónákban napjainkban végbemenő térfolyamatok és megoldásra váró konfliktusok.

a) *A „rural-urban fringe” átalakulásának legfontosabb jellemzői az alábbiakban foglalhatók össze:*

Az urbánus területhasználat gyorsan terjed a rurális rovására. Ennek régóta megfigyelhető formája a központi belterület határának kitolódása, illetve peremének egyre intenzívebb hasznosítása. Ez leggyakrabban a lakónegyedek, ipartelepek terjeszkedésével megy végbe, aminek következtében korábban tanyák egész sora lett bulldózerek martaléka, míg az utóbbi évtizedekben a családirházas övezetek – némileg humánusabb módon – már inkább „csak” rátelepednek a tanyás területekre.

A zártkertek megjelenése illetve elterjedése a nagyüzemi gazdálkodás intenzívebb kertműveléssel, rekreációs tevékenységgel való felcserélését, gyakran mindezen funkcióknak a tanyai lakással, háztáji gazdálkodással való keveredését eredményezte.

A város expanziójának jóval újkeletűbb formája a privatizáció és a gazdasági szerkezetváltás következtében egyre több helyen meginduló kereskedelmi szuburbanizáció. Az urbánus területhasználat e „csáp-

² Pryor, R.J. 1968: Defining the rural-urban fringe. – Social Forces, 47., pp. 202–215.

szerű'' terjedését a kivezető utak mentén szaporodó raktáruházak, benzinkutak, éttermek, szállodák, lovasiskolák jelzik.

b) A lakóterületek relatív „besűrűsödése” megy végbe.

Amíg a szórt tanyák száma és népessége is folyamatosan csökken, addig az elmúlt évtizedben az alföldi városokhoz tartozó mintegy 80 egyéb belterület több mint fele népességnövekedést mutatott. Közülük nagyjából 15-ről – a népességnövekedés módja, a népesség struktúrája alapján – feltehető, hogy szuburbanizáció, azaz a városi népesség és tevékenységek decentralizációja révén gyarapodik. Mindez intenzívebb – főleg ingázási – kapcsolatot eredményez a várossal.

c) A rurális társadalom fokozatosan átalakul urbánussá.

Az utak mellett, de még inkább a központi belterületek közelében lévő tanyák népességszerkezete határozottan eltér a távolabbi külterületi lakóhelyeken élőkétől. A zömmel a város nem mezőgazdasági munkahelyein dolgozó, viszonylag magasabb iskolai végzettségű népesség az 1980-as évek végén már csak minimális mértékű háztájizásra – sokkal inkább lakásra használta tanyáját. A legradikálisabb változásokat a szuburbanizálódó egyéb belterületek lakói élik meg. A fentebb említett 15, hajdan önálló faluként vagy a város határában alig pár száz fős mezőgazdasági lakótelepként, tanyaközpontként vegetáló kis csoportos falusi települések zöme az elmúlt évtizedben több mint egyharmadával (Katonatelepen 35,3%-kal) növelte népességszámát. Az új lakók jelentős része a városból költözik ki és folytatja urbánus életmódját. Mivel pedig az újonnan osztott, egymást sűrűbben követő telkek, a modernebb házak térben határozottan elkülönülnek a régiektől, így kisebb-nagyobb mértékben erősödik a szegregáció.

d) A tulajdonviszonyok gyorsan változnak.

Különösen a központi belterülethez közeli részeken korábban is előfordult, hogy a város tanyákat sajátított ki, vagy pl. állami tartalékföldet cserélt el tsz-földekkel, de a lakosság is vásárolt (tartós használatba vett) állami gazdasági vagy termelőszövetkezeti földeket. Ilyen akciók révén természetesen megváltozott a területhasználat is (extenzív mezőgazdasági művelés helyett intenzív kertészkedés, rekreáció, lakás, ipari termelés; ritka beépítésű helyett intenzív beépítésű lakóterület vagy ipari termelés stb). A földprivatizációval, a tsz-átalakulással ez a folyamat felgyorsult és sokszínűbbé vált. Új tulajdonosi formák jelennek

meg, korábban egységes területek számos magántulajdonos között osztódnak fel. Ily módon nem ritka az épületen belüli funkcióváltás (tsz-központból cipőgyár, tanyasi iskolából raktáruháza stb.).

Milyen konfliktusok jellemzik a város-vidék peremzónát, s ezek milyen feladatokat rónak a helyi önkormányzatokra?

A problémák egy része területi sajátosság, az urbánus és rurális területhasználat és népesség keveredéséből, ezek gyors átalakulásából fakad. Az elmúlt néhány évben legfeljebb az eszközök változtak meg, melyekkel e feszültségek kezelhetők. Az ilyen térségek – lévén alacsonyabb népsűrűségűek – a fejlettebb országokban is a szolgáltatások városinál lényegesen rosszabb kiépítettségével küzdenek. Mivel azonban a szuburbanizáció az Alföldön a nyugati kategóriák szerint spontán módon folyik, ez tovább súlyosbítja a helyzetet: az infrastrukturális ellátottság teljesen elmarad a gyorsan szaporodó népesség igényeitől. Az alföldi „rural-urban fringe”-ben ezért hosszabb-rövidebb ideig mind az eredeti falusi, mind az újonnan odakerülő városi népesség – saját múltjához képest – relatíve rosszabb helyzetbe kerül. Sok helyütt a fogyasztók lényegesen megnőtt száma ellenére sem épült évekig új bolt, iskola; tönkrementek az amúgy is rossz minőségű bekötőutak, romlott a víz-ellátás. Hasonló problémákra – különösen a vonalas infrastruktúrát illetően – a zártkertekbe „szorult” tanyaiak is gyakran panaszkodtak.

A központi belterület peremén megülő tanyák lakóinak folyamatos gondot okoz a terjeszkedő urbánus tevékenységek környezetkárosító hatása is. Saját bevallásuk szerint lakóhelyük korábban legnagyobb értéke – így a csend, a nyugalom, a tiszta levegő – sokszor egyik napról a másikra az ellentétébe fordul.

A problémák egy részén némileg javít az utóbbi években felgyorsuló privatizáció. Szaporodnak a zömmel saját lakásokban kialakított élelmiszerüzletek, zöldségesboltok, kocsmák. Megmaradnak viszont az eltérő területhasználat ütközéséből adódó konfliktusok, csak időközben módosultak az érintettek jogai és kötelességei. Korábban pl. a tanács minden további nélkül kisajátíthatta az „útjába eső” tanyákat, sőt előfordulhatott, hogy építési tilalom elrendelése mellett – ugyanakkor saját terveihez kellő anyagi forrást nem találva – hosszú éveken át fenyegethette a lakókat egy majdani kisajátítással. Ma a törvénykezés ebben a kérdésben egyértelműen a tanyatulajdonosok pártjára áll. Csak-hogy az új szerepek tudomásulvétele, valamint kompromisszumkészség

nélkül a korábbi problémák most ellenkező előjelűekké válhatnak. Egy tanyatulajdonos és az önkormányzat között hosszan elhúzódó pereskedés pl. évekkel elhalaszthat egy közösségi célú beruházást.

Az önkormányzati törvény megszületésével a városok határán belül fekvő, szuburbanizálódó települések kedvezőbb pozícióba kerültek: joguk van részönkormányzat alakítására, sőt a teljes kiválásra is. További kutatásokat igényelne, hogy megtudjuk, vajon ténylegesen javult-e ezáltal az érdekérvényesítés, s magának az ellátásnak a színvonala. Az mindenesetre bizonyos, hogy jónéhány helyen merült fel az önállósodás kérdése, több esetben tartottak, illetve készülnek tartani ezügyben népszavazást, s volt már példa a várostól való elszakadásra is. Csakhogy éppen egy esetleges sikertelen népszavazás azt is nyilvánvalóvá teheti, hogy nem feltétlenül csak a „rural-urban fringe” lakói állnak „harcban” a városi vezetéssel – az is előfordulhat, hogy a belső, pl. a régi és új lakók között feszülő ellentétek az erősebbek.

A privatizáció, a változó tulajdonviszonyok, az önkormányzati rendszer kiépülése miatt felszínre kerülnek eddig ismeretlen problémák, újfajta konfliktusok is. A termelészövetkezetek megszűnésével pl. sok helyen gazdátlanul maradtak a tanyaiak számára oly fontos bekötőutak, villanyvezetékek stb. – karbantartásukra egyelőre sem a lakóknak, sem az önkormányzatnak sincsen pénze.

A rendezési tervekben a külterületek fejlesztésének elhanyagolása, az építési szabályozás káosza számos olyan rossz döntésre adott módot, amelynek hatásával az új önkormányzatoknak kell megbirkóznia. Jó példa erre az az alföldi megyeszékhely, melynek határában egy termelészövetkezet az 1980-as évek végén több mint száz új tulajdonos között parcellázott fel egy, a belterület szomszédságában fekvő jelentős nagyságú területet, azt a reményt keltve a vásárlókban, hogy ott később építkezhetnek. Az eladás ugyan a tsz jogában állt, az építkezést viszont egyértelműen a település rendezési terve, illetve az építési törvény szabályozza, jelen esetben elvileg lehetetlenné teszi. A probléma megoldása a régi törvénytől gúzsba kötött, a lakosságnak a korábbinál nagyobb felelősséggel tartozó új önkormányzat „nyakába szakadt”.

A kellően össze nem hangolt törvények miatt a földosztás módja számos későbbi konfliktust okozhat. A licitálások előtt a termelészövetkezetek számára nem volt kötelező az önkormányzatokkal való konzultálás. Az új földtulajdonosok egy része ezért építési szándék esetén komoly problémákkal fogja szembe találni magát. A jelenlegi OÉSZ ugyanis ilyen esetben legalább saját tulajdonú teleknyúlvány meglétét

vagy magánút építését teszi számukra kötelezővé. A konfliktusok újra azon az önkormányzaton fognak lecsapódni, amely nem volt felelős a „kirobbanásukért”.

A „fringe” területek egyik legsúlyosabb problémája számos országban a telekspekuláció. Úgy tűnik, ennek elkerülésére nálunk sincs törvényes biztosíték, káros hatásaira viszont a területrendezés egyáltalán nincs felkészülve. Ez, s a korábban felvázolt konfliktushelyzetek egyaránt arra intenek, hogy a város-vidék peremzóna mind a kutatás, mind a területrendezés és építés országos szabályozása, valamint az önkormányzatok munkája során az eddiginél jóval nagyobb figyelmet kíván meg.

A TOKAJ-HEGYALJAI HEGYKÖZSÉGEK MŰKÖDÉSÉNEK SAJÁTOSSÁGAI 1894 – 1948 KÖZÖTT

Hajdú Zoltán

A magyar mezőgazdaság tulajdoni reformja, szervezeti és működési feltételeinek újrafogalmazásakor és újraszabályozásakor óhatatlanul felvetődik a korábbi, jól beváltak tekintett megoldásokhoz, intézményekhez való viszonyulás és visszanyúlás kérdése is. Egyes elemek szinte zökkenmentesen adaptálhatók, más területeken azonban feltétlen óvatosságra van szükség.

A hegyközségi törvény előkészítése során a hegyközségeket illetően sokféle félreértéssel, indokolatlan várakozásokkal lehet találkozni, s ez indított arra, hogy bemutassam a tokaj-hegyaljai hegyközségek működési problémáit a „szabályozott hegyközségi rendszer” időszakában.

Előre kell bocsátanom, hogy a hegyaljai hegyközségek működési problémái nem minden tekintetben és területen általánosíthatóak, jelentős részben azért nem, mert ezekhez a hegyközségekhez csak véletlenszerűen tapadt külterületképződés.

Történeti hagyományok

Tokaj-Hegyalja a XVI. századtól a minőségi szőlőtermelés és borgazdálkodás egyik legfontosabb magyarországi területévé vált. A szőlőtermelés döntő szerepre tett szert a települések gazdasági életében és jelentős társadalmi hatásai is voltak.

A XVI. századtól kezdve a hegyaljai szőlőtermelés szabályozottsága és ellenőrzöttsége rendkívül szoros volt. Országos, megyei és helyi rendelkezések határozták meg a terület kiterjedését (tétélesen felsorolva, hogy mely települések tartoznak a borvidékhez), szabályozták a szőlőművelés- és borkészítés rendjét, a forgalmazás kereteit.

Hegyalja területén a későbbiek során sem alakultak ki a mezővárosokon belül hegyközségi szervezetek, a szőlőműveléssel kapcsolatos feladatok megoldása integrálódott a mezővárosi tanácsok tevékenységébe,

sőt azt mondhatjuk, hogy tevékenységük jelentős részét ezeknek az ügyeknek az intézése tette ki.

A községi közigazgatás 1871. évi reformjával alapvetően megváltozott a települési önkormányzatok feladatrendszere, helyi „termelés-szervező, irányító, koordináló lehetősége”.

A hegyaljai szőlők területe 1880-ban elérte a 13 ezer kh-t. Az 1885-ben itt is megjelent filoxéra alapvető megrázkódtatásokat idézett elő nemcsak a szőlőtermelésben, hanem a terület egész gazdaságában és társadalmában. A szőlőterület jelentős része kipusztult, az újratelepítés vontatottan haladt. 1900-ban mindössze 5 695 kh volt a szőlőterület.

A hegyközségek központi szabályozása, hegyaljai következmények és viszonyulások

Az 1894. évi XII. tc. megteremtette a hegyközségi szerveződés országosan egységes jogi kereteit. A hegyközséget jogi személyként határozta meg, keretbe foglalta a megalakulás, a működés szabályait, a hegyközségek jogait, kötelességeit, a megszüntetés módját. Mindemellett a törvény a hegyközségi rendszert önkéntes, alulról jövő szerveződéssel kívánta kiépíteni.

A törvény és a végrehajtási utasítás megjelenése után a Hegyalján is megkezdődtek a hegyközségek alakításával kapcsolatos viták. A viták rendkívül élesek voltak, s csak nagyon vontatottan alakultak meg az első hegyközségek (Sátoraljaújhely 1900, Sárospatak 1902, Tokaj 1918).

A hegyközség szükségességét illetően mind a nagyobb, mind pedig a kisebb birtokosok véleménye megoszlott. Senki sem tudta, hogyan fogja tudni érdekeit érvényesíteni, s a szőlőtermelés elhúzódó válsága idején nem akart felesleges anyagi terheket vállalni.

1929-ig – az önkéntes szerveződés és működés időpontjáig – áttekintve a megalakult hegyközségek problémáit, összefoglalóan azt állapíthatjuk meg, hogy a megalakult hegyközségek életét az állandó belső viták jellemezték. A hegyközségek érdemben nem tudtak beavatkozni a szőlőrekonstrukció folyamatába. Sem a szigorú hegyrendet nem tudták biztosítani, sem pedig a szükséges növényvédelmi feladatokat nem tudták előmozdítani. Nem volt olyan év, hogy valamely tulajdonosi csoport ne kezdeményezte volna a hegyközség feloszlását. A hegyközségek a beszedett járulék 80–95 %-át az őrzés megszervezésére fordították.

A kötelező jellegű hegyközségi szervezet és működése

Az 1929. évi XVII. tc. kötelező jelleggel előírta, hogy hegyközséget kell alakítani minden olyan községben és városban, amelynek határában 150 kh vagy annál nagyobb szőlőterület van, s ezek legalább 10 fő tulajdonában vannak.

A hegyközségek képviselőiből megyei hegyközségi tanácsok alakítását rendelte el a törvény. A vármegyei hegyközségi tanácsok feladata a hegyközségek működésének irányítása és ellenőrzése volt.

A vármegyei hegyközségi tanácsok irányítását az 1924-ben megalakult Országos Szőlő-és Borgazdasági Tanács kapta feladatul. A törvény így kialakította a szervezet teljes hierarchiáját, de a működés hatékonyságát különböző okokból nem tudta biztosítani.

Tokaj-Hegyalja területén 10 688 kh szőlőterületet mutatott ki az országos statisztika, s így szinte minden település határában létre kellett volna hozni a hegyközségeket. A hegyközségek alakuló üléseinek az összehívása az elsőfokú közigazgatási hatóság feladata volt, az ki is küldte az alakuló közgyűlések meghívóit, de a szőlőbirtokosok jelentős része szabotálta a hegyközség megalakítását, s nem jelent meg.

„Zemplén és Abaúj-Torna megyék Egyesített Megyei Hegyközségi Tanácsa” 1929. október 15-én alakult meg, de megalakulását nem követte lelkesedés, csak a hivatalos kiküldöttek dicsérték a hegyközségi intézményt. A tanács már megalakulásakor tisztában volt vele, hogy a hegyközségek nem fogják befizetni az 1 pengő/hold megyei hegyközségi tanácsi járulékot, így segélyért folyamodott a megyéhez. (Egyetlen eredménynek azt tekintette, hogy a földművelési miniszter hozzájárult ahhoz, hogy a megyei hegyközségi tanács neve „Tokajhegyalja Zártterületének Hegyközségi Tanácsa” legyen).

1930 őszére megfeszített munkával sem sikerült minden településen létrehozni a hegyközségeket, s a megszerveztetett hegyközségek egy része nem volt hajlandó működni, nem készített költségvetést, nem választott vezetőséget, elszabotálta a közigazgatási hatóság utasításait, nem küldött képviselőt a megyei hegyközségi tanácsba, vagy lemondatta a megválasztott képviselőt és nem volt hajlandó újat választani, s nem szedett és nem fizetett megyei hegyközségi tanácsi járulékot. (Tokajhegyalja Zártterületének Hegyközségi Tanácsa pl. szinte évről évre megállapította, hogy „A mádi hegyközség egyszerűen nem működik és működni nem akar”).

A megyei hegyközségi tanács legfontosabb feladatának tekintette, hogy pontos képet kapjon Tokaj-Hegyalja szőlőtermelési és hegyközségi

viszonyairól, de a hegyközségek a többszöri fenyegetés után is csak hiányosan küldték be adataikat.

Az 1938. évi XXXI. tc. a hegyközségek kötelező alakításának területhatárát leszállította 50 kh-ra és 5 tulajdonosra. Az új rendelkezéssel minden hegyaljai községben meg kellett volna alakítani a hegyközséget, de ez nem sikerült.

A világháború alatt a hegyközségek működése – már amelyik egyáltalán működési életjelet adott magáról – formális volt. A zsidótörvények végrehajtása szétzilálta Hegyalja társadalmát, a tulajdoni és használati viszonyok átmenetivé és zavarossá váltak.

1945 után sem következett be fordulat a hegyközségek működésében. A földosztással megnőtt a szőlőtulajdonnal rendelkezők száma (általában településenként 50%-kal), de érdekes módon az új tulajdonosok sem érezték sajátjuknak a hegyközséget.

Az ismételt felszólítások után kényszeredetten megkezdődött néhány hegyközség működése, kiegészítették a választmányokat. Nem volt tülekedés a hegyközségi vezetői posztokért sem a régi, sem pedig az új birtokosok között.

Tolcsván és Erdőbényén külön fokozta a gondokat, hogy az „Orosz javak vagyongazdálkodása” összesen mintegy 80 kh területtel rendelkezett, s ők sem fizették a hegyközségi járulékot, pedig a hegyközségek szerint „ez nem nevezhető adónak, ami fizetése alól a vagyongazdálkodás mentesítve van”.

1947. májusában megjelent a 4600/1947. M. E. sz. rendelet, amely részben újraszabályozta a hegyközségek helyzetét, de a 100 kh szőlő és gyümölcsös területtel rendelkező települések esetében megtartotta a kötelező alakításról szóló rendelkezéseket.

A rendelet megjelent, de végrehajtását ismét nem tudta biztosítani senki. A megyei hegyközségi tanács Zemplén vármegye alispánjához címzett levelében már beletörődő nyugalommal közölte, hogy a Hegyalján nem hajtották végre sem az 1929-es, sem az 1938-as törvényeket, s ezután nem meglepő, hogy az 1947-es miniszterelnöki rendeletet sem, s „Zemplén vármegye hegyközségi életét a tisztázatlanság jellemzi”.

A tanács még egy kísérletet tett a hegyközségek belső viszonyainak felmérésére és tisztázására, többszöri nekirugaszkodásra sikerült is „megszerezni” a hegyközségek adatait, de azok már csak a felszámolásakor kerültek felhasználásra.

1948/1949 fordulóján a „Hegyközségek és Hegyközségi Tanácsok Miniszteri Biztosa” (Csankó József) megkezdte a hegyaljai hegyközségek felszámolását is. A hegyközségek hatósági közegek által elkészített

vagyonmérlegei azt mutatják, hogy a hegyközségek szinte teljesen közös vagyon nélkül működtek, s nem gazdálkodtak. A legnagyobb múlttal rendelkező sátoraljaújhelyi hegyközség 3667 Ft leltári végösszeggel fejezte be 48 évi fennállás után a működését.

Összegzés

A hegyközségek felszámolása a Hegyalján nem váltott ki lakossági ellenérzéseket, sőt azt mondhatjuk, hogy a szőlőtulajdonosok nagy része meglepődéssel vette tudomásul megszüntetésüket.

A központilag, felülről vezérelt és szabályozott hegyközségi rendszer nem tudott gyökeret ereszteni Hegyalján. Az intézményt egy gazdaságilag rendkívül nehéz időszakban vezették be, „erőszakolták rá a termelőkre”. A hegyközségek működése ellentmondásos volt, a lakosság alkalmatlannak találta őket a szőlőtermelés elhúzódó válságának megoldására.

A FALU NÉPESSÉGMEGTARTÓ EREJÉNEK MEGVÁLTOZÁSA

Farkas József

A történelem során a falvak határai – termőföld, erdő, legelő, víz stb. – biztosították az ottaniak megélhetését. A foglalkozás és együttélés szokásformáló, hagyományörző szerepe saját falujukhoz kötődő közösségeket formált. Mindezek a rokon és családi kötelékek szilárdságára épülve biztosították a falvak népességmegtartó erejét, a népi kultúra felvirágzását. A falvakat akkor csupán a háborúk, természeti katasztrófák és népbetegségek veszélyeztették. Lényeges változást az ipari kapitalizmus megjelenése okozott. Felgyorsult a városiasodás, relatíve az infrastruktúra fejlődése és távlatok nyíltak a falvak számára.

A kapitalizmussal együttjáró árutermelés, amely önmagában is bomlasztotta a korábbi patriarchális közösségeket, a falu népességmegtartó erejét legyengítette, a falvak életképességét, fejlődését, vagy visszafejlődését alapvetően a piacnak rendelte alá. Lényegében a falvak sorsát a következő tényezők határozták meg:

- a falu gazdasági helyzete, piactól, várostól, ipari létesítményektől mért távolsága;
- a falu infrastrukturális helyzete, vasút és úthálózat, közlekedési és szállítási lehetőségek;
- az iparosodás dinamizmusa egyik oldalról, a másik oldalról a mezőgazdasági árutermelés konjunktúrája, vagy válsága;
- kulturális örökség, vallási közösségek, hagyományok, szokások közösségformáló és megtartó ereje, templom, iskola, intézményi ellátottság;

A falusi értelmiség ereje, magatartásformáló szerepe. Együtt és egyenként vezéregyenységekké tudnak-e válni. Tevékenységük a közösség megtartó erejének erősítésére, vagy bomlasztására irányul.

Az utóbbi két tényező az ipari fejlődés által determinált falu – város elvándorlási irány ellentényezőjeként vehető számba, ha ezek pozitív tényezőként jelentkeztek. Minden pozitív tényező együttes jelenléte sem képes azonban az ipari fejlődéssel és civilizációs előrehaladással szemben stabilizálni a falvak népességmegtartó erejét. Közép-Kelet-Európa

térségében – így hazánkban is – az elmúlt évszázadokban ez a folyamat hullámzott. Konjunkturális és dekonjunkturális időszakok váltották egymást. Az utóbbi látszólag a falvakat erősítette, de vele együtt azok nyomorúságát is. Az „egyke” probléma, a szekták elburjánzása, alkoholizmus és más hiábavaló kiútkeresés ezernyi csapdája, lelki deformáló szerepe génjeiben támadta meg a falusi közösségek természetes világát, hogy aztán az újabb konjunktúra még tömegesebbé tegye az elvándorlók táborát.

Az elvándorlás, a városiasodás, a hagyományos falusi közösségek átalakulása és felbomlása természetes folyamat, és állítjuk, hogy falvaink mindenki által ismert mai állapotának nem ez az önmagában vett előidézője, hanem döntően a rendszerváltás előtti 41 év „finom” eszközökkel véghezvitt faluromboló tevékenysége.

A Rákosi- és Kádár-rendszer ideológiai és politikai eszközökkel, számos természetellenes tényező beiktatásával változtatott át egy természetes folyamatot falurombolássá. Elég itt csupán a jelentősen eltúlzott iparosítási folyamatról, az erőszakos kolhozosításról beszélni. E két tényező hatására önmagában megváltozott a korábbi értékrend. A falu gazdasági helyzete, a termőföld mennyisége és milyensége mellékes tényezővé vált. Az árutermelés elvesztette jelentőségét és vele együtt a piac közelsége, vagy távolsága sem lehetett alapvető tényező. Együttesen a falu munkaerő-igényének csökkentése és az ipar munkaerő-igénye természetellenesen gyorsította fel a faluból a városok irányába történő lakosságáramlást. Természetellenesen, mert nem a korábbi értelemben vett népességszűkülésből adódó – fölös – munkaerőt csapolta le, hanem elindította a falvak lakosságának csökkenését, elnéptelenedését. Ezt csak tetézte az infrastrukturális ellátottság stagnálása. A közlekedési feltételek javulását nem idézte elő az iparosítás. Megmaradt az ipar fővároscentrikussága, így a legnagyobb vonzerőt továbbra is Budapest jelentette. Mellette néhány vidéki város iparövezete jött még számításba.

Kérdés, hogy a falusi közösségek természetes összetartó ereje miért nem fékezte ezt a folyamatot? A vallás üldözése, a vallásos oktatás tiltása, egyesületek, egyletek szétfűzése, majd a falvak összevonása, intézményi ellátottságuk megnyirbálása stb. mellett a rendszer egyik alapvető ideológiai tétele volt a falu és a város közti különbség eltüntetni akarása. Ez a tétel kimondatlanul is a városi életmód magasabbrendűségét hirdette és a falusi életforma elavultságát deklarálta. Ennek szellemében a falusi értelmiség – tisztelet a kivételnek – sem a falu szeretetére, hagyományainak ápolására fordította figyelmét, hanem – úgymond – a fejlődést gátló visszahúzó tényezők lerombolására. Ennek örvén nem

csupán a kulturális elmaradottság felszámolása indult el, hanem mindannak lerombolása, ami falusi, népi és – úgymond – nem egyetemlegesen szocialista. Alapvető szemléletváltozás az új generációkban indult el. Az új, magasabb rendű értékrendet számukra a város képviselte, és a generációk között szokásos harc minden korábnál élesebb formában ment végbe. A fiatalok már nem csupán atyáik babonáit, elavult erkölcsi normáit kérdőjelezték meg, hanem a falusi életmódot minden értékével együtt tagadták. Ezzel szemben a városi életmódot minden értékével együtt tagadták. Ezzel szemben a városi életmód hátrányairól, a falvak által felhalmozott kulturális nemzeti értékekről nem volt illő beszélni. Csendesen tűrte a rendszer a városi, főként fővárosi gőg torz megnyilvánulásait, megvető lenézését a falvakban élőkkel szemben. Ebben elsősorban a kabaré jeleskedett, sajnos ez ma is folytatódik. Nem csoda, hogy az iskolát kijárt, katonaságnál kikupálódott falusi fiatal a városba vágyott.

A falu elvesztette vezéregyéniségeit, mert a rendszer csak felülről irányítható vezető tisztségviselőket tűrt meg. A plébános úr hatóköre lecsökkent, a tanító úr az új szellemben nevelt, a jegyző urat és a bírót felváltotta a párttitkár és a tanácselnök stb. A falvak anya nélküli méhkassá váltak, és az életet fenntartó hagyományos méhszorgalom is értelmét veszítette.

A tények fenti konstatálásán túl azok teljes kifejtésére nincs idő, de minimálisan ennyit el kellett mondani ahhoz, hogy a válságból kivezető utat felvázolhassuk, a megoldási módot illetően másokat is elgondolkodtassunk.

Én úgy vélem, hogy az általam említett népességmegtartó tényezőket kell pozitív tartalmúvá változtatni. Ezek egy része gazdasági kérdés; ez nehezebb és hosszán tartó folyamat eredménye lehet. A szemléletbeli torzulások kiküszöbölése egyszerűbbnek látszik, de erről is sokat és sokszor kell még beszélni, mert a rendszerváltás óta bizony kevés előrelépés történt.

Alapvetően fontos a mezőgazdaság helyzetének rendezése, a tulajdonviszonyok stabilizálása, a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének és piacának biztosítása, a paraszti munka társadalmi megbecsülése.

Lényegesen javítani kell a falvak infrastrukturális ellátottságát. E két tényező eredményeként léphet fel a falu nagyobb igénnyel a helyi ipar, szolgáltatás felé. A mai falu még ehhez nem felvevő, csak munkaerőpiac lehet.

A falvakban végbement politikai, közéleti, kulturális változások közt feltétlenül pozitív folyamat a demokratikus önkormányzati rendszer megteremtése, az egyházak teljes szabadságának visszaadása, az egyesülési és gyülekezési szabadság biztosítása. Szemléletváltozásról még a fenti pozitív tényezők hatására sem beszélhetünk. A falvakba visszaszorult lakosság, főként a fiatalabb nemzedék magát bezártnak, becsapottnak érzi és még nehezen tudja elképzelni, hogy egész életét falun élje le. Nagyon fontos, hogy a falvaknak ismét vezéregyéniségei legyenek, akik megszállottként segítik a falusi közösség regenerálódását: elősegítik közösséget összetartó szokások, hagyományok ápolását, tudatosítják a népi kultúra értékeit, nemzetfenntartó erejét.

Ideje, hogy a kulturális politika az intézményrendszer megváltoztatása mellett felfigyeljen arra, hogy szemléleti változtatásokra, ha úgy tetszik a hagyományőrző falvak nagyobb megbecsülésére, a népi kultúra felértékelésére, jobban mondva az őt megillető helyének hivatalos visszaadására van szükség. A széthullott családok és szétszéledt rokonság helyett összetartó családok harmóniáján kell az egyháznak és iskoláknak, a falu új intézményrendszerének többlet munkálkodnia.

SOMOGYBÜKKÖSD: MEGMENTENI, VAGY VESZNI HAGYNI?

Horváth József – Rada Beáta

Az elmúlt 20–25 évben egyre-másra szaporodtak az életmód – és településszociológia körében végzett kutatások. A vizsgálati igény jórészt abból fakadt – és fakad ma is –, hogy a magyar társadalom a bekövetkezett gazdasági és szociális változások hatására differenciáltabb lett, szükség mutatkozott az egyes társadalmi rétegek életkörülményeinek, valamint a települési helyzetet befolyásoló hatások vizsgálatára.

A településszociológiában egyik központi témává vált a hátrányos helyzetű települések, így elsősorban a kis- és aprófalvak, a szórványtelepülések helyzete. Nem véletlen, hiszen az elmúlt évtizedek során nem egy hibás döntést hoztak, melyek közül kiemelkedett az 1971-es Országos Településfejlesztési koncepció.

A vizsgált Somogybükkösd ilyen hátrányos helyzetű település. A felmérést a Pannon Agrártudományi Egyetem Kaposvári Karának hallgatói végezték 1993-ban. A felmérés időpontjáról előre értesítettük a település lakóit, így a felmérést 41 családban végeztük el. Jelenleg Somogybükkösdön 65 ház van 164 lakossal. A hozzá tartozó földterület 876 ha. 1 ha szántó átlagos aranykorona értéke: 9,41.

A somogybükkösi népesség kor szerinti összetétele igazolja, hogy leépülő település. 40,2 százalékban nyugdíjasok lakják, mely adat a szórványtelepülésekre jellemző előregedési folyamatot jelez. 45,2 százalékos aránnyal szerepelnek a munkaképes korúak, de ebből csak 12,1 százalék a 15–29 éves. Ez igen alacsony arány. A tizennégy év alattiak is csak 14,6 százalékot tesznek ki. A településen 164 személy lakik. Ebből 78 férfi és 86 nő.

A település a megye „sarkában” fekszik, s annak ellenére, hogy Csurgótól és Nagykanizsától 20-20 km választja el, az „Isten háta mögött” van. (Hozzá tartozik még Katalin-major és Nagyberek-pusztá.)

A faluról az első fellelt írásos anyag 1462-ből származik, ahol *Bykes* néven említik. Ebben az időben Razyna-Kereszturi Apajfi Osvát és Szelekei Miklós birtoka volt. A tulajdonosok a II. világháborúig meglehetősen sűrűn változtak. 1486. berzenai uradalom, 1550. Both

György, 1583. Keczer János, 1626. Istvánffy család, a török hódoltság idején: Zrínyi és a Spongor család, 1690. Keczer család, a 19. század elején a Bencsák és Pény család, 1856. Domaniczky és Hochreiter családok, a XX. század elején a Zichyek kezén van, majd a II. világháború végéig a Kálazdy család tulajdona.

Az egykor (1772) vásártartási joggal is rendelkező település (mezővárosi jellegét 1870 körül veszti el) életében igen jelentős volt az 1945 utáni földosztás. A fő megélhetési formát a mezőgazdaság adta: magán- és kiscgazdaságokban folyt a termelés. 1950-ben nyolcosztályos iskola indult be 2 tanteremmel – osztatlan alsó és felső tagozattal. 1951-től Somogybükkösd önálló tanácsú község. 1957-ben létrejön a somogybükkösi tsz, melyet 1959-ben a gyékényesi Csokonai termelőszövetkezet-hoz kapcsolnak, s ezt az évet tekintjük a hanyatlás első konkrét dátumának, amit a többi követ. 1969-ben Somogybükkösdöt ugyanis a porrogi közös tanácshoz csatolják. 1978-ban megszüntetik az iskola felső, majd alsó tagozatát! A kegyelemdőfés az iskola lebontása. 1977-ben a porrogi közös tanácsot (Somogybükkösddel együtt) Zákányhoz csatolják. 1990-ben létrehozzák a porrogi körjegyzőséget, amihez a falu is tartozik. E folyamat mellett természetesen, hogy a falu lakossága rohamosan csökken. Sok az üres porta, elöregedett a település. Sok a parlag föld, és az állattartás is visszafejlődött. Ma a faluban csak 2–3 tehén van, és sertést sem minden évben vágnak a családok. Lassan mindenki mindent abbahagy. Nem történik más, mint az, hogy meggyorsul a vissza nem fordítható folyamat: a falu teljes kihalása.

A kérdés: megmenteni, vagy veszni hagyni?

Az itt élők annak ellenére, hogy érzelmeikkel, élni akarásukkal dacolnak az elnéptelenedéssel – nem hisznek a falu fennmaradásában. Csendesen és bölcsen meditálnak a régi pezsgő életen és a romlás kezdetein. Nem keresik a felelőst a hiányzó utakért, a rossz közlekedésért, a megtermelt termény szállítási gondjaiért, a lebontott iskoláért, az elmaradt befektetésekért. Nem. Ma már – mint mondják – nehéz eldönteni, hogy a közös tanácsok elébe mentek-e a folyamatoknak, vagy gerjesztői voltak?

A falut napjainkban 3 fő (2 önkormányzati testületi tag, 1 polgármester) képviseli a porrogi önkormányzati testületben, akik célul tűzték ki az életfeltételek megjavítását, de az itt élő emberek ebben sem hisznek – nem látnak kiutat a település számára.

Mi másként látjuk!

Ehhez a alapöt az adja, hogy az itt élők nem akarják elhagyni otthonaikat, hiszen helyzetük – csupán a személyes feltételeket tekintve – sem nem jobb, sem nem rosszabb az átlagos falusi ember helyzeténél. Probléma a település perspektívájával van.

Mit lehet tenni annak érdekében, hogy ez a falu fennmaradjon és még évszázadokon át éljen, mint ahogy ezt eddig is tette?

a) A falu népességmegtartó képességének növelése érdekében különböző normatív és céltámogatási keretek felhasználásával a település közvetlen környezetében kellene *munkahelyeket teremteni*. A parlagon maradt földeket – egyes lakók véleménye szerint a fél határ ilyen – közösen kellene művelni és ezzel párhuzamosan a termékértékesítést megszervezni. A jövedelmező málna telepítésére kitűnő területek vannak!

b) A falu melletti *szarvasmarha telepen csak somogybükkösdiakat kellene foglalkoztatni*, ahol jelenleg csak 2 fő helybeli van. Egyébként az összes helyben dolgozó 6 fő (2 nő, 4 férfi).

c) A falu központjában található *kastély* és hatalmas parkja Európaszerte ismert különleges egzotáival megfelelő helyet biztosítana a falusi turizmusnak, s egész évben 10–15 ember számára munkát adna.

d) A legnagyobb probléma ami megoldásra vár, az a *tömegközlekedés javítása*, mert enélkül megoldhatatlan az összes ellátási, szolgáltatási feladat. A Volán Vállalat ritkán közlekedő nagy buszai helyett, sűrűbben közlekedő kisebb autóbuszok közlekedtetésével, a helyi igényekhez alkalmazkodó üzemeltetéssel kell megoldani a tömegközlekedést.

e) A *kereskedelem* színvonalának fejlesztésére – a már több helyen felmerült ötlet alapján – egy közös raktárbázist lehetne kialakítani, ahol a nagykereskedelem által nagy tételben történő szállításra is lenne tárolókapacitás. Így választékos, minőségi áruterítésben részesülne a környék is: Porrog, Porrogszentkirály, Porrogszentpál, Nagyberepuszta.

f) Sürgető az *egészségügy* kérdésének a megoldása is. A legközelebbi orvos félórára lakik a falutól. (Ha van éppen buszjárat). A sok időes embernek a gyors és rendszeres orvosi ellátást az biztosítaná, ha a falu bekapcsolódna a *falugondnoki* rendszerbe.

A Somogybükkösdhöz hasonló falvak megmentésének gondolata azért is időszerű, mert a fejlett nyugat-európai országokra jellemző, hogy több helyütt a vándorlás fordított irányba hat: városból a falu felé!

A felmérésben résztvevő hallgatónk közül senki sem látta és látja többnek ezt a munkát, mint ami. Csendben, különösebb hírverés nélkül ismerkednek a falvakkal és az ott élő emberekkel. Sőt, azt is elismerjük,

hogy sokszor vagyunk szubjektívek és nem tudományos módszerekkel közelítjük a kérdéseket. Ez azért van így, mert szeretettel és nagy-nagy érdeklődéssel igyekszünk segíteni a bajba jutott településeken és az ott élő embereken.

Mint leendő agrárszakemberek magukénak vallják Halász Péter szavait: „A magyar falu és a magyar vidék sorsát csak komplex falupolitikával lehet jobbra fordítani. Ebben a mezőgazdaságot fontos, de korántsem kizárólagos hely illeti meg, amiből az is következik, hogy nem lehet eredményes agrárpolitika körültekintő és felelősségteljes falupolitika nélkül.”

KÉKKÚT: A JÓ ADOTTSÁGÚ, DE MEGÚJULNI NEM KÉPES FALU

Mohos Mária

Kékkút a Balaton-felvidék DNy-i részén elhelyezkedő Káli-medencében fekszik, a Balatontól légvonalban 4 km-re északra. A Káli-medence települései közül és népességszáma alapján a legkisebb törpefalu, lakossága 1990-ben 88 fő volt.

A Káli-medence a Balatonnal párhuzamos fiatal süllyedék. Alapját ókori képződmények – agyagpala, fillit, kvarcfillit, vörös homokkő – alkotják, amelyekre triász, majd pliocén és holocén rétegek települtek. A medence nyugati és déli peremét permi vörös homokkő-vonulatok alkotják: Örsi-hegy, Rendesi-hegy, Fülöp-hegy; északon, északkeleten idősebb rétegekre települt pliocén bazalt és tufacsúcsok; keleten alacsonyabb triász mészkő, dolomit és márgatérszínek zárják el. A posztvulkáni működés eredménye a Kékkút határában felszínre bukkanó kalcium-magnézium-hidrogénkarbonátos, jelentős fluortartalommal is bíró forrás, amelyet ma „Theodora” néven ismernek. A Káli-medence alacsonyabb területein tőzeg, tőzepsár, ártéri üledék, iszap és kavics jellemző.

Az említett képződmények közül a permi vörös homokkő (Balatonrendes) és kvarchomok (Salföld) bányászata ma is folyik, az öntödei homok (Kékkút) és bazalt (Hegyestű) kitermelése a 60-as évek végén megszűnt.

A Káli-medence egyetlen jelentősebb vízfolyása a Burmót-patak (Öregszánc), amely a medence ÉK-i részében ered, DNy-i irányban szeli át a területet, majd délre fordulva a permi vörös homokkővonulat átvágása után Ábrahám-hegy területén önti vizét a Balatonba.

A medence bővelkedik olyan ritka természeti értékekben, amelyek védelmére alakították ki 900 ha területen az 1980-as évek közepén a Káli-medence tájvédelmi körzetet. Különleges a látogató elé táruló táj képe; a medence peremén húzódó szürke kvarchomokkőből és konglomerátumból kialakult kötenger (Salföld, Kővágóörs és Szentbékállá határában a korábbi bányászat miatt csak foltokban maradt meg érintetlenül); a madárritkaságoknak otthont adó Kornyi-tó; a hegykoszorú

védett növényei: csarab (*Calluna vulgaris*), fekete kökörcsin (*Pulsatilla nigricans*), szibériai nőszirm (Iris sibirica); krátertavak növénytársulásai.

A Káli-medence a régészeti leletek alapján a rómaiak által is lakott volt, egyik központjuk éppen Kékkút, az ásványvíz-forrás közelében alakult ki (itt a régészek 1965–66-ban átriumos, padlófűtéses villát tártak fel), űk voltak a szénsavas forrás vizének első hasznosítói.

A honfoglalás után Kál horka, majd fia: Bulcsú birtokolta a területet. A medence településeit oklevelekben a XIII. századtól említik, számuk ekkor a mainél jóval nagyobb volt.

Kékkút első említése 1338-ból származik, Kőkút néven szerepel, utalva arra, hogy a falu kialakulásában meghatározó szerepe volt a forrásnak.

A település lakóinak élete a XX. század közepéig a mezőgazdasági termelésen alapult. A gazdálkodás a földrajzi adottságokra támaszkodva szántóföldi művelésből, rét-legelőgazdálkodáson alapuló állattartásból és szőlőművelésből tevődött össze. Kékkút határának (640 kh; 368, ha) 95%-a mezőgazdaságilag hasznosítható terület (1895–1962), a többi erdő, illetve beépített. A szántók és a rétek – legelők aránya egyaránt 40% feletti, a szőlő 8–10% körüli, a kert 1% az összes területből. A rét-legelő nagy aránya annak a következménye, hogy Kékkút határához tartozik a Burnót-patak menti lapály jelentős része, amely a magas talajvízszint és az időszakos belvizek miatt szántóföldi művelésre nem volt alkalmas.

A falu lakóinak a környező településekben is voltak birtokaik, amelyekhez részben házasodás, részben vásárlás útján jutottak. Ezek a birtokok általában szőlőket jelentettek Káptalantóti, Mindszentkálra és az akkor még Salföldhöz tartozó Ábrahámhegy területén. A helyi szőlőültetvények főként a falu fölé „magasodó” Kékkúti-hegy kedvező fekvésű lejtőin valószínűleg a rómaiak óta folyamatosan műveltek voltak.

Kékkút a Káli-medence többi településeihez hasonlóan kismemesi falu, területén a helyi birtokosokon kívül a székesfehérvári káptalannak voltak még földjei. Eltér a medence nagyobb településeitől annyiban, hogy lakossága tisztán római katolikus vallású, míg a többi faluban általában református, evangélikus és katolikus. A családnevek (Heiter, Lájér) utalnak arra, hogy talán a XVIII. században ide is érkeztek német telepesek, de idővel folyamán teljesen asszimilálódtak.

Kékkút népességszáma alapján mindig törpefalu volt, lakosságának maximumát 1890-ben 355 fővel érte el. Az azóta eltelt 100 év alatt

népessége 88 főre, az akkorinak 40%-ára csökkent. A fogyás 1960-ig az elvándorlás, azóta a természeti fogyás következménye. A népesség csökkenése a múlt század végén a helyi gazdálkodásban fontos szerepet játszó szőlőket pusztító filoxéra-járvány hatására indult meg, később inkább az országos hatású gazdasági folyamatok következménye volt.

Az elvándorlásban résztvevő kékkútiak a II. világháborúig főként Budapestre, 1945 után a közelebbi városokba: Veszprémbe, Székesfehérvárra, Balatonfüredre költöztek; az utolsó évtizedben pedig a Balaton-parti településekre: Révfülöpre, Ábrahámhegyre, Balatonedericésre.

A migrációs célpontok mindegyik időszakban a – szakképzettségnek megfelelő – munkahelyet és jobb életminőséget kínáló települések voltak. Azt, hogy az utolsó két évtizedben a Balaton-parti falvak váltak célpontokká, több tényező határozta meg: ezen települések infrastruktúrája az átlagnál gyorsabb ütemben fejlődött, az idegenforgalom növekedése munkahelyeket teremtett, és igénybe lehetett venni kedvezményes építési kölcsönöket – ami Kékkúton nem volt lehetőség. (A faluban 1962–1990 között nem épült új lakóház!)

Az elvándorlásban mindig a fiatal, produktív korban lévő, szakképzett és munkaképes korosztályok vettek részt, aminek az a következménye, hogy 50%-a 50 év feletti, kevesebb mint 10% 14 év alatti. Az érettségivel rendelkezők száma 2 fő, diplomás nincs.

A mai kép kialakulásában lényeges szerepe volt annak, hogy a falu soha nem bővelkedett helyi munkalehetőségekben, s bár átmenő forgalma van – Tapolca–Révfülöp –, a közlekedés nem tette lehetővé a napi ingázást (napi 3 autóbuszjárat jár 7 és 15 óra között). A falu területén lévő ásványvíz-palackozó, a termelőszövetkezet, amely 1958-ban alakult – majd két év múlva egyesült a kővágóörsi „Béke” Tsz-szel –, az 1959 óta működő salzföldi kvarchomokbánya és a hatvanas években működött helyi öntödei homokbánya csak bizonyos szakmákkal rendelkezik, illetve szakképzetlenek számára kínált munkalehetőséget. (Az ásványvíz-palackozóban ma 4 kékkúti lakos dolgozik, ők betanított munkások.)

A tanácsrendszer idején a falu először Salföld, majd 1960-tól Kővágóörs, 1974-től Révfülöp társközsége volt, mindig távolabb kerülve attól a központtól, ahol a napi ügyeket intézni kellett volna. (A Salfölddel való „házasság” idején a két falu között nem volt pormentes út és közlekedési lehetőség sem; az út csak 1990-ben épült meg.)

A falu infrastruktúrája enyhén szólva fejletlen. Egy vegyesbolt (épült 1967-ben), egy távhívásra is alkalmas telefonkészülék, heti egyszeri

orvosi rendelés és a napi 3 autóbusz-járatpár biztosítja az ellátást! Az iskola 1960-tól a kővágóörsi általános iskola tagiskolájaként működött összevont alsó tagozattal, 1975-ben megszűnt. 1993-ban pályázati pénzek segítségével talán elkészül a vízvezeték önerőből, a nyugdíjasok nem tudnák az udvari csapokat sem kifizetni. A vezetékes víz létszükséglet, mert a salgótarjáni homokbánya működése miatt a csapadékhányos időszakban a falu kútjaiban nincs víz. Az ivóvíz biztosítása a palackozóüzem kifolyójából a falu lakói számára lehetséges, az állatok és a háztartások ellátására azonban nem elegendő.

A rendszerváltozás óta Kékkúton is működik az önkormányzat 5 tagú képviselőtestülettel, melyet egy tiszteletdíjas polgármester vezet. Önálló jegyzőt nem foglalkoztatnak – nem is lenne rá pénz –, a kővágóörsi önkormányzat szakszolgáltatásait veszik igénybe.

Kékkút számára a „túlélés” lehetőségét az üdülőfaluvá alakulás jelentheti. Ez a folyamat a 70-es évek elején kezdődött, de nem helyi forrásból táplálkozik. Az elköltözés vagy egyes családok idős tagjainak halála miatt üresen álló lakóházakat „idegenek” vásárolják meg, s azokat nyaralóként hasznosítják. Ma a falu lakóházainak (56 db) felében élnek őslakosok, 23 ház nyaralóként funkcionál. (Egy ház műemlék, 2 rom, 2 üres, amelyet a helyi tulajdonos nyáron kiad.) Az „idegen” tulajdonosok 2/3-a budapesti, zömük értelmiségi, művész, illetve vállalkozó. Házaik, kertjeik gondozásával alkalmi munkalehetőséget adnak a falu még dolgozni tudó nyugdíjas férfi lakóinak, de a helyi társadalomhoz való integrálódásuk nem jellemző. (A Káli-medence más falvaiban is több művész telepedett le, ők alapították meg „kívülről” és „felülről” a „Káli-medence Baráti Kör”-t. A helyi lakossággal való együttélésük nem konfliktusmentes.)

Az üdülőfaluvá alakulás, illetve a nyaralók hasznosítása a helyi források hiányában csak az „idegenek” révén lehetséges. Az őslakosok megfelelő jövedelem hiányában nem voltak és ma sem képesek az öreg, komfort nélküli házakat vendégfogadásra is alkalmassá tenni. Bár a megépült a vízvezeték az első lépcsőfok lehet ebben a folyamatban. A Balaton közelsége csak azon számára vonzó, akik saját autóval rendelkeznek, mert az ábrahámhegyi, révfülöpi strand tömegközlekedési eszközzel nem elérhető. Az idegenforgalom számára vonzó lehet a volt tsz-major lovascentrummá átalakítva (egy „idegen” építi a lovaspályát), s vonzóak lehetnek a helyi ünnepek, népszokások is (Dömötör-napi búcsú, húsvéti zöldágazás).

A műemlékház mellett az átriumos római villa lehetne még helyi látnivaló, ezt azonban újra fel kellene tární, mert 1966-ban a régészeti

kutatás befejeződése után nem konzerválták, hanem visszaföldelték, s föléje a tsz szőlőt telepített.

Kékkút példája is bizonyítja, hogy egy jó adottságokkal rendelkező falu évtizedeken át a központok által kijelölt úton „haladva” az önállóság elnyerésének pillanatában már nem képes saját erőből a megújulásra, az életét továbbra is külső tényezők határozzák meg.

GYENESDIÁS TELEPÜLÉSFEJLESZTÉSI LEHETŐSÉGEI

Kocsondi József—Fodor Lóránt—Kardos József

Gyenesdiás nagyközség Keszthely közvetlen közelében, a 71-es műút két oldalán 600 ha-on, 2 km hosszan a Balatonnal határolva, annak északi vízgyűjtőjén terül el. Körülöleli a Keszthelyi-hegység, amelynek turistaúttjai a dolomit hegység pótolhatatlan kincseit tárják elénk, olyan növényritkaságokat, mint a csereszömörécét, virágos kőrist és a molyhos tölgyet. A hegyvonulat lélegzetelállítóan, meredeken ereszkedik le Szigligetnél, s a Nápolyi-öböl szépségével vetélkedő látványban van részünk. A Keszthelyi tájvédelmi körzet a Balaton térségének legnagyobb kiterjedésű összefüggő erdősége.

A település múltja és jelene

A település egykor Keszthely város lakóinak szőlőterülete volt, annak egyik hegyközségéből fejlődött ki. A község egyes részeinek elnevezése: Algyenes, Felgyenes, Aldiás, Feldiás — az egykori szőlőhegyek elnevezését őrzik. Mint szinte mindegyik Balaton menti helységben, itt is őskori és rómaikori leletek tanúskodnak a hely távoli múltjáról. A honfoglalást követő idők első nyomai a keszthelyi határ melletti Faludisíknak nevezett területtel kapcsolatosak. Itt állott a középkori Falud község, amelynek egyházáról már 1333-ban olvasunk, 1766-i pecsétje pedig már a Gyenes nevet tartalmazza. A másik község Diás, amelynek neve valószínűleg összefügg az itt nagy tömegben termelt dióéval, Faludtól keletre terült el. Első említése 1341-ből ismert. A két helység 1840 körül egyesült Gyenesdiás néven és lett önálló község.

A település állandó lakóinak száma jelenleg 2300 fő, de a nyári üdülési csúc szezonra a lélekszám 8–10 000-re emelkedik, ezt bizonyítja a lakóházak száma (890), amely nem sokkal haladja meg az üdülőépületekét (540). A kiváltott fizetővendéglátói engedély 642. A zugüdültetők számát csak becsülni lehet, amely a munkanélküliség növekedésével és az életszínvonal további romlásával arányosan nő.

Nemzeti kincsünk a Balaton, vízminőségének és környékének védelme alapvető feladatunk. E téren számtalan megoldásra váró feladat hárul nemcsak a magyar államra, hanem a vízügyi szervekre, a megyei és a községi önkormányzatokra, sőt a tó mentén lakó és nyaraló minden állampolgárra is.

A helyi önkormányzat a lakosság egyetértésével a minőségi turizmus fejlesztését a szolgáltatások színvonalának emelésével kívánja elérni. A korábban méltatlanul háttérbe szorított társközség (1991 óta önálló) infrastruktúráján még sokat kell javítani. A szennyvízcsatorna kiépítése 40%-os, jórészt megoldatlan a csapadékvíz elvezetése. 30 km-nyi belső útból csak 17 km a portalanított. Nem kielégítő az üzlethálózat, a telefonhelyzetről nem is szólva.

A csodálatos természeti adottságok jobb kihasználásához, valamint a fejlesztési elképzelések megvalósításához az évi 100 milliós költségvetés nem elég. Különösen kevés a környezetvédelmi szempontokat is figyelembe vevő gazdálkodáshoz.

A kül- és belterületi szőlőültetvények helyzete

A nagyközség területén lévő szőlők rekonstrukciója, meliorációja a szét-szórtság, a parcellák, illetve a kiskertek elaprózottsága miatt csak nehezen, vagy egyáltalán nem megoldható feladat.

A kül- és belterületeken lévő szőlők környezetvédelmi és rekonstrukciós problémáival azonban érdemes foglalkozni. Ezen szőlőterületek nagy része – kivéve a Vonyarcvashegyi Szakcsoport szőlőterületét – nagyrészt sűrű távolságú, részben kiöregedett ültetvényekből áll, pedig Gyenesdiás is része a Balaton-melléki történelmi borvidéknek. Ezen régi telepítésű szőlők talajvédelme, vízelvezetése általában nincs megoldva, gépi művelésre a terület alkalmatlan.

A kül- és belterületi szőlők telepítését a következőkben engedélyhez kell kötni, amely előírná a telepítés előtti talajelőkészítést, műtrágyák bedolgozását, a telepítendő fajtát, a sor- és tőtávolságot stb.; a talajvédelem érdekében lehetőleg a lejtő irányában keresztirányú sorok kialakítását, amely kötelezővé tenné a talajvédő művelést.

Meg kellene szervezni (nemcsak Gyenesdiáson és nemcsak a Balatonfelvidéken) a gazdák összefogását, egyesületbe szervezését, és olyan együttműködést kialakítani, mint amilyen a második világháború előtt jellemezte a hegyközséget. Talán a Vonyarcvashegyi Szakcsoport keretein belül, de más formában is ki lehetne alakítani egy valóban

bürokráciamentes önkéntes társulást, ahol egy tekintéllyel bíró helybeli gazda irányítana, jó példája követendő lenne.

Itt szeretnénk megjegyezni, hogy bármily szegény az államháztartás, a szőlők korszerű telepítésére, vízelvezetésére, úthálózat kiépítésére legalább olyan mérvű (50%-os) állami támogatást feltételezünk, mint amit korábban a nagyüzemek kaptak.

Véleményünk szerint nem szabad a kül- és belterületeket felaprózni és beépíteni, 400 négyszögölnél kisebb területet kialakítani, és azt is elő kell írni, hogy egy telekre milyen épület építhető.

Az elmúlt évtizedek rossz beavatkozásai

A Keszthelyi-hegység erdővel borított része természetvédelmi terület, nagyon fontos, hogy a privatizáció során a védett terület felaprózása, beépítése semmilyen „nyomásra” se történhessen meg. A régi műemlékek (kiskastélyok, prэшázak, lakóházak) közül az utóbbi 45 évben sok elpusztult, lebontásra került, pedig ezek megóvása nemzeti múltunk megbecsülését jelenti, fenntartásuk, ápolásuk az idegenforgalom szempontjából is fontos feladat. Nem elég, hogy csak beszélünk a természet- és műemlékvédelemről, de az első adandó alkalommal engedményt teszünk a környezet, illetve a műemlékek rovására. Sajnos ez a tendencia napjainkban is folytatódik. Nem tudjuk, hogyan történhet meg, hogy 120–150 éves régi népi műemlékek a mai napig is lebontásra illetve átalakításra kerülhetnek.

Az elmúlt évtizedek szégyenfoltja ebben a körzetben az a két nagyméretű dolomitbánya, amelyet a termelőszövetkezetek az önkormányzat területén, a Balatonhoz közel nyitottak. Ezek a természetvédelmi területbe beékelődve súlyos tájsebet képeznek, és még megfelelő rekultiváció után sem tűntethetők el, hanem (a vonyarcvashegyi, balatongyöröki dolomitbányákkal együtt) örök időkre elcsúfítják a Keszthelyi-hegység Balatonra néző oldalát. A bányákat elhagyó termelőszövetkezetek arra hivatkoznak, hogy a területfelhagyás jelentősen megterheli gazdálkodásukat, szabotálják illetve késleltetik a földterület rekultivációs tervében előírtak végrehajtását. Ha azonban most a rekultiváció terv szerinti szakszerű végrehajtása nélkül kivonulnak a bányából, soha többé nem lehet őket az elmaradt feladatok elvégzésére kényszeríteni (amelyhez a pénzügyi alapot a bányászati tevékenységből egyébként bőségesen megteremtették).

Sajnos az önkormányzat által összehívott, a dolomitbányák rekultivációjával kapcsolatos helyszíni szemléken a legilletékesebb intézmények képviselői a hivatalos meghívások ellenére sorozatosan nem jelentek meg. Ez pregnánsan példázza a környezetvédelmünkért felelős tisztségviselők alkalmatlanságából is adódó jelenlegi helyzetet.

A Balaton-parti sáv rendezési és területfelhasználási lehetőségei

Gyenesdiás Nagyközség Polgármesteri Hivatala a település parti zónájának rendezésére vonatkozó tanulmánytervet készíttetett. A megbízásban rögzítette, hogy a tervezés során tisztázandók a területfelhasználási funkciók, azok nagyságrendje, helyszínrajzi elrendezése. Ötleteket vártak a strand fejlesztési irányának meghatározására, ebből származóan a meglévő területfelhasználások módosítására.

Az Önkormányzat célja az volt, hogy az előző évben készített környékterv megfeleljen a mai igényeknek, és a parti sáv minél racionálisabban legyen kihasználva. A környezethez illeszkedő, az idegenforgalmat színvonalasan kiszolgáló és gazdagító létesítmények épüljenek úgy, hogy a vállalkozói és gazdasági igényeknek is meg tudjanak felelni.

Alapelvnek tekinthető, hogy a térség területfelhasználás szempontjából egységesen legyen kezelve, és a zsúfoltságot el kell kerülni.

Törekedni kell arra, hogy a vízpart nádasai érintetlenek maradjanak, e zóna védelmét biztosítani kell. Ezért olyan száz férőhelyes horgászcsónak-kikötő építését tervezik, melynek facölöpös kivitelezése természet- és tájvédelmi szempontból egyaránt kedvező, hazánkban jelenleg egyedülálló megoldás.

A gyenesi strand bővítése után 8–10 ezer fő befogadására és kulturált időtöltésére válik alkalmassá. A strand területének megnövelése azért célszerű, hogy a tömeg ne egy helyre koncentrálódjék.

A községben található Szent János-forrás melletti terület az igényes vendéglátás és horgászás feltételeit elégítheti ki.

A közlekedési hálózat szempontjából azok a megoldások megfelelőek, amelyek csatlakozást tudnak biztosítani a már kialakult településközeledési rendszerhez, ugyanakkor a parti sávot is megközelíthetővé teszik.

A kemping használatához gyalog- és kerékpárút létesítése szükséges, amely hosszú távon Keszthelyvel és Vonyarcvashegygel is összekapcsolhatja a települést.

A beépítésre sokféle lehetőség kínálkozik, a tájhoz illeszkedő laza, zöldbe ágyazott, a környezettel harmonizáló megoldás az elfogadható.

AZ „ELCIGÁNYOSODÁS” FOLYAMATA BARANYÁBAN

Vuics Tibor

Mint ahogy a felmérésekből megállapítható, már 1985-ben a megyének 30 olyan települése volt, ahol a cigánynépesség aránya az 1/3-ot meghaladta. Ezek közül arányuk négy településen 50% fölötti (Pettend, Kistamási, Gyöngyösmellék, Csonkamindszent), három településen 2/3-os vagy annál magasabb (Gilvánfa, Piskó, Gyöngyfa), egy településen pedig homogén cigánylakosság élt (Alsószentmárton). Baranyában 16 településen a cigány etnikum többségbe kerülhet a következő tíz év során. Cigány etnikai többségű települések: Alsószentmárton, Gilvánfa, Piskó, Gyöngyfa, Pettend, Kistamási, Gyöngyösmellék, Csonkamindszent, Dráwapiski, Bosta, Versend, Old, Bánfa, Gordisa, Vázsnok és Bogdása. A tíz évvel ezelőtti 1/3-os részesedésű településeken arányuk ma már az 50%-ot is megközelíti.

Természetes szaporodásuk a nem cigány lakosságénál lényegesen magasabb; így bár a nem cigányok kihalása és elvándorlása következtében ezeknek az aprófalvaknak a népessége is csökken, ennek üteme sokkal lassúbb, mint a nem cigánytelepülések lakosságának fogyása. Így a megye két térségében (Dráva-mellék, Zselici-Hegyhát) „természetes etnikai homogenizálódási” folyamat játszódik le.

A tapasztalatok szerint várható, hogyha egy hátrányos helyzetű településen a cigány népesség aránya 25–33% közé, akkor rövid vagy középtávon a cigányok etnikai többséggé válnak, vagyis valószínűsíthető, hogy a *Dráva-mellék legkésőbb 2030-ig teljes egészében cigánytöbbségű országrészé válik.*

E folyamat fő fázisai a következők:

- a cigányok megjelenése és letelepedése, valamelyik történelmi időszakban, vegyes népességű térségek kialakulása (horvátok, németek, magyarok);
- demográfiai leépülés (pl. az „egykes”-rendszer az Ormánságban, elöregedés, elvándorlás stb.);
- a településállomány leromlása (pl. lakóházak vályog anyaga, magas életkora; azok elhagyása vagy olcsón eladása, kihalás, vagy

elköltözés következményeként, új lakások építésének elmaradása stb.);

- halmozottan hátrányos gazdasági-társadalmi helyzet (pl. történelmi örökségként helyi erőforrások hiánya, így gyenge minőségű talajok, az ipar teljes hiánya, a határmenti fekvésből eredő rossz megközelítési lehetőségek, kezdetben is zárt, majd teljesen leépülő közösségek, gyengén funkcionáló közigazgatás, az iskolázottság és szakképzettség igen alacsony színvonala kevés munkahely stb.);
- az aprófalvas térség kommunális ellátatlansága.

Úgy tűnik, hogy a mindenkori közhatalom is „leírta” ezeket a *gazdaságukban inaktív, társadalmukban halódó* térségeket, amelyeknek bármiféle „rehabilitációja”, mérhetetlen nagyságú anyagi ráfordítást tett volna szükségessé – a siker esélye nélkül. A helyi társadalmak talpra állítása még kilátástalanabbnak tűnt.

A nem cigány lakosságot taszító tényezők együttesen kedveznek az „elcigányosodás” folyamatának. A cigányság elsősorban az *olcsó lakáshoz jutás* miatt részesíti előnyben a letelepedést a térségben. Számukra – az *alacsony igényszint miatt* – a többszörösen hátrányos helyzet („depriváció”) is elfogadható, ha legalább a családfenntartók helyben vagy a környéken munkaalkalmat találnak. Erre az utóbbi negyven év során meg volt a lehetőség: az egyes községekben a foglalkoztatottság a 90%-ot is elérte. Így válhatott Magyarország történetében először – 1986 táján – egy község homogén cigánytelepüléssé (Alsószentmárton).

Megállíthatatlannak tűnik a vázolt homogenizálódási folyamat, amely önmagában nem jelentene társadalmi gondot. Azonban az eddigi magyar kormányok számára a cigánykérdés kezelhetetlen maradt, így felgyorsult a halmozottan hátrányos helyzet térbeli terjedésének folyamata: a fejlődő világ legelmaradottabb térségeire jellemző társadalmi-gazdasági helyzet az ország számos térségében bővítetten újratermelődik. Nem mentesek e jelenségtől a nagyvárosok sem (főként Miskolc és Pécs), ahol a peremvárosrészek cigánysága – a belvárosi lakóházak leromlása következtében – már az üzleti negyedbe is benyomult.

A fővárosban az V. és VI. kerület is egyre inkább célpontja a cigány betelepüléseknek. A folyamatot Alsószentmárton példáján mutatja az *I. sz. táblázat* („Alsószentmárton-szindróma”).

A „fejlődő világ” társadalmi-gazdasági jellemvonásait a három leg-homogénebb baranyai cigánytelepülés, Alsószentmárton, Gilvánfa és Piskó példáján kísérem nyomon.

**1. táblázat: alsószentmártoni etnikai összetételének változása
1880–1985 között**

Év	Összes lakos		Sokácok		Cigányok		Magyarok	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
1880	791		627	79,3	89	11,2	22	2,7
1910	1 015		598	58,9	256	25,2	54	5,3
1920	936		529	56,4	259	27,7	36	3,8
1930	1 083		198	18,3	383	35,4	461	42,6
1941	1 202		461	38,3	523	43,5	116	9,6
1970	1 145		274	23,9	800	70,0	71	6,1
1985	890		–	–	887	99,7	3	0,3

Forrás: Hoóz I. (szerk.) 1989: A cigányok számának és demográfiai helyzetének alakulása Baranya megyében.

Összeségében a rurális térségekben élő, valamint az ipari válságövezetekben munka nélkül maradt cigányság rendkívül rossz életkörülményei az ország egyes térségeiben robbanással fenyegetnek: Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén, Nógrád, Jász-Nagykun-Szolnok megyék mellett élesedik a helyzet Baranya és Zala megyékben is.

Az elmúlt negyven év során a párt és a kormány sokat foglalkozott a cigánykérdéssel, számos intézkedést hoztak életkörülményeik javítására. A téves kiindulás következtében azonban helyzetük érdemben nem változott.

Hibás volt az a nézet, amely a cigányok városba települését szorgalmazta úgy, hogy cserébe életmódjuk gyökeres megváltoztatását várta el. Nem volt szerencsés a spontán szegregáció akadályozása: a cigánytelepek felszámolása gyorsította az ipari városok peremvárosrészeinek szlamosodását, amely enélkül is jelentősen felgyorsult. Nem sok eredményt hoztak a hátrányos helyzetű cigánygyerekek oktatásával összefüggő intézkedések (pl. anyagi támogatás, az iskolák fokozott gondoskodása stb.). Nem sikerült észrevehetően emelni a középiskolában, szakmunkás-képzésben továbbtanulók számát sem, a felsőoktatási intézményekben pedig kivételes jelenségnek számít a cigány származású hallgató (2. sz. táblázat).

2. táblázat: A 7 éves és idősebb népesség legmagasabb iskolai végzettsége

	Össze- sen	Áltanános iskola				Befejezett		
		0-1.	1-5.	6-7.	8.	középfokú szakmun- káképző, szakiskola	közép- iskola	felső- fokú iskola
Alsószentmárton	759	133	238	132	234	19	2	1
%		17,5	31,4	17,4	30,8	2,5	0,3	0,1
Gilvánfa	246	42	64	45	88	7	-	-
%		17,1	26,0	18,3	35,8	2,8	-	-
Piskó	231	18	68	44	88	10	3	-
%		7,8	29,4	19,1	38,0	4,3	1,4	-

Forrás: Népszámlálás (190. évi) 4. Baranya megye. KSH, Budapest, 1992.

Nyilvánvaló, hogy a rendszerváltozás után számba kell venni a sikerelenség okait, s átfogó, minden területre kiterjedő cigánypolitika válik szükségessé, amelynek alapelveit a nemzetiségi törvényben kell megfogalmazni.

Javaslataim a következők:

a) A cigány nyelv tanításának bevezetése óvodában, az általános iskolák alsó és felső tagozatában a 10%-nál magasabb cigánylakosságú településeken.

b) A cigány kultúra hagyományainak fölelevenítése, ápolása, beépítése a település arculatába.

c) A cigányok számarányuknak megfelelő képvisellete az önkormányzati szervezetekben: a cigánytöbbségű településeken törekedni kell autonóm önkormányzatok létrehozására, ezeknek különleges státust lehetne biztosítani. Ennek lényege, hogy nemzetközi és hazai támogatással munkahelyeket teremtenek, ezek egy része az ősi cigány mesterségek újjáélesztésén alapulna. E termékek forgalmazásának piaci feltételeit országos cigány önkormányzatok koordinációs szervezete teremtené meg. Az autonóm önkormányzatok önálló munkaerő-koordináló hatáskörrel is rendelkeznének.

d) A lakosság életkörülményeitől függően az újjáélesztett tevékenységekből származó jövedelem öt évig adómentes lenne.

e) Országosan legalább egy, később több középiskolát kellene létesíteni a jövő cigányértelmiségének kinevelésére: kívánatos lenne, ha a cigánylakta körzetekben növekvő számban cigánypedagógusok tanítanának.

f) Pályázatok elnyerése révén megindulhatna a katasztrofális helyzetben lévő lakásállomány lassú felújítása, az egészségügyi és infrastrukturális helyzet némi javulása.

A folyamat meglehetősen hosszúnak ígérkezik, de a hatékony kezdeti lépések megtétele nélkül az „elcigányosodás” további súlyos társadalmi és gazdasági problémákat okoz az országnak, és a további késlekedéssel megoldhatatlan feladatok elé állítja a jövő kormányait.

FALVAINK SORSA AZ ORMÁNSÁGBAN

Kovács Kata

Az Ormánság fogalom alatt a kutatás során alapvetően Kiss Géza terület-lehatárolására támaszkodtam, de – tekintettel arra, hogy jelen írásom egy olyan kutatás során szerzett tapasztalataimat közli, amelynek célja a speciális térségekre irányuló speciális munkaügyi, munkanélküliség-kezelő eszközök kialakítása – alkalmazkodnom kellett a munkaügyi adatok aggregációs rendszeréhez. Így esetünkben az „Ormánság” alatt 41 falu értendő, mely kör megfelel az 1992. év végi sellyei munkaügyi kirendeltségi körzet területének. Kiss Géza lehatárolásától +2 és -3 településsel tér el, érdemben nem befolyásolva a terület jellemzőit. Az Ormánság a XX. század első évtizedeinek néprajzi kutatásai óta a pusztuló református magyarság zárt területeként volt ismert. A nagybirtokokkal körbekerített kis tájon a „vagyon” megőrzésének természetes módjává vált az „egyke”. Fehér gyászú, fiatalon elsorvadt asszonyok, beszegezett ablakú házak jellemezték ezt a vidéket. Keserves áron ugyan, de a népesség egyensúlyban maradt a terület gazdasági potenciálja és a munkamegosztás adott szintje által szabott keretek között.

A táblázatból kitűnik egy fantasztikus azonosság: 1870 és 1949 között a 23 ezer fő feletti népességszámban mindössze 10 fő eltérés van!

A térség demográfiai egyensúlya az ezt követő évtizedekben bomlott meg. 1949-hez képest 1990-re a népesség száma 63%-ra esett vissza. Ennek oka elsődlegesen az elvándorlásban keresendő. Ezzel az Ormánság népességének egyharmadát veszítette el. Valójában a veszteség sokkal nagyobb volt, mert az elköltözők stabil anyagi háttérrel új egzisztencia kialakítására vállalkoztak. A megüresedett parasztportákat zömmel olyanok foglalták el, akik csak a megmaradt gazdaság lassú, vagy gyors felélésére voltak képesek.

**1. táblázat: A népesség számának alakulása
az Ormánságban 1870–1990 között**

Év	A népesség száma	Lánc index %	Összesen	A népesség változása		
				Élve szüle- tés	Halálo- zás	Vándor- lási kü- lönbőzet
Jelenlévő népesség						
1870	23 134	100,0				
1880	23 176	100,2	42			
1890	23 546	101,6	370			
1900	23 879	101,4	333			
1910	23 672	99,1	–	207		
1920	21 840	92,3	-1832			
1930	22 407	102,6	567			
1941	22 332	99,7	–	75		
1949	23 144	103,6	812			
Lakónépesség						
1960	21 856	100,0				
1970	19 798	90,6	-2 058			
1980	17 717	89,5	-2 081	3 127	2 520	-2 688
1990	15 861	89,5	-1 856	2 317	2 537	-1 636

Forrás: KSH adatok.

E társadalomcsere átrajzolta az Ormánság demográfiai képét. A hagyományosan előregedő falvakba beköltöző családok – jórészt cigányok, illetve a társadalom más, periférián élő csoportjai – a korábbiakhoz képest gyökeresen más gyermekvállalási szokásokat hoztak e településekre. Ahogy a magyar családok elvándorlásával az ő térségi súlyuk egyre nagyobb lett, úgy változott – az Ormánság korstruktúrája. Az 1980-as népszámlálás idején az ormánsági adatok még belesimultak a megyei átlagba, az 1990-es népszámlálás azonban már másra figyelmet bennünket.

Az itt végbemenő társadalomcsere – baby-boom az elnéptelenedő Ormánságban – új megközelítéssel kezelendő társadalmi problémákra hívja fel a figyelmünket. 1990-ben a népszámlálás adatai szerint a 100 férjezett nőre jutó élve született gyerekek száma az Ormánságban (210) jelentősen meghaladja a megyei (186), sőt a megyei községi (201) átlagot is.

A gyermekkorú népesség legnagyobb arányát az alábbi településeken tapasztaljuk:

– Gilvánfa	38,0%
– Luzsok	35,2%
– Piskó	32,3%
– Kisasszonyfa	31,1%
– Magyarmecske	27,9%
– Sósvertike	27,4%
– Besence	27,4%

Ugyanakkor mindössze négy olyan települést találunk, amelynél a gyermekkorúak aránya a megyei átlag alatt marad (Drávasztára 14,4%, Kisdér 14,6%, Páprád 16,2%, Tésenfa 17,3% – közülük kettő az alacsony gyermekvállalási hajlandóságú települések közül már ismert).

A demográfiai adatokat kiegészítendő érdemes áttekinteni a népesség iskolai végzettségét reprezentáló adatokat is.

Az Ormánság – mint tudjuk – jellemzően rurális térség, ezért a magas kvalifikációt igénylő munkahelyek száma a vizsgált településeken kevés.

A jól képzett szakemberek elvándorlása és az itt élő népesség társadalmi hátrányai együttesen vezettek ahhoz a helyzethez, amely az iskolai végzettség terén kialakult.

Az ormánsági adatokat vizsgálva azt találjuk, hogy 651 fő, a népesség 4,5%-a egyáltalán nem járt iskolába. Ez az arány csaknem kétszerese a megyei jellemzőnek (2,5%), s jelzi, hogy már a térség az alapképzésben nagy elmaradást szenved el.

A következő – megdöbbentően magas szám az 1–5 osztályt végzetteké. Ez a 2 240 fő a népesség 15,6%-át teszi ki, a megyei viszonyszám mintegy másfélszerese.

Ugyancsak a megyei arány felett van a térségben a 6–7 osztályt végzettek aránya, s kis mértékben bár, de a 8 osztályt végzetteké is. Összességében míg a megyében a 8 osztályt, vagy annál kevesebbet végzettek aránya 64%, addig az Ormánságban ez az arány 76%.

Szakt munkásképzőt, szakiskolát csaknem olyan arányban végeztek az Ormánságban (13%), mint a megyében (14%), a középiskolai végzettségűek aránya viszont fele, a felsőfokúaké pedig mintegy harmada a megyei jellemzőnek.

Ha a térség felsőfokú képzettségű népességének számából levonjuk a két centrumtelepülésen – Sellyén és Vajszlón élő felsőfokú végzett-

ségűek számát, akkor a fennmaradó 39 településre mindössze 164 értelmiségi jut.

Mindezt egybevetve a kritikussá vált foglalkoztatási helyzettel (30%-ot közelítő regisztrált és még legalább 30%-os nem regisztrált munkanélküliség) – látnunk kell, hogy a jelenlegi nagy népszaporulatú településeken a felnövekvő nemzedék társadalmi integrációja olyan merev korlátokba fog ütközni, hogy az – akár már egy évtizeden belül is – a lakosság életterének drasztikus beszűküléséhez, szellemi és fizikai leépüléséhez vezet.

Nézetem szerint az Ormánság a társadalmi és gazdasági paradigma-váltás abszolút vesztese. Olyan körülmények között kellene a piacviszonyokba kapcsolódnia, amelyekhez már (még) semmilyen feltételei sem adóttak. A Sellye-Vajszló tengely hordoz települési erőt, a környező kistelepülések viszont rendkívül kritikus helyzetet élnek meg. Az itt élő lakosság könnyen a vegetáció szintjére süllyedhet.

Mindössze 6 olyan települést találunk, ahol a férjezett nők átlagos gyermekszáma a községi átlag alatt marad:

- *Drávasztára*: elöregedő horvát nemzetiségű település, a nemzeti-ségi családok hagyományosan nem engedik beköltözni a faluba a cigánycsaládokat;
- *Kisdér és Tengeri* főként magyar lakta, kis lélekszámú, öregedő, zárt település;
- *Csányoszló, Sellye, Vajszló* az Ormánság központi települései, kiemelt súlyozott népességgel, átlagos családstruktúrával.

A másik póluson olyan településeket találunk, ahol a *férjezett nőkre jutó élveszületések nagyon jelentősen meghaladják a megyei községi átlagot. Több mint 25%-kal nagyobb (250 gyermek feletti) a 100 nőre jutó gyermekszám Gilvánfán, Hircsen, Kísszentmártonban, Kákicsen, Luzsokon, Okorágon, Piskón, Siklósbodonyban, és 240–250 közé esik a mutató további 6 településen (Adorjás, Baranyahidvég, Besence, Bogádmindszent, Kisasszonyfa, Magyartelek).*

E települések sarló alakban veszik körül a térség központi településeit (Sellye, Csányoszló, Vajszló), s egyben mutatják a cigányság területi elhelyezkedését is.

A népességszaporulat e számszerűen kedvező adatai olyan hátrányokkal párosulnak, amelyek az ebből adódó pozitív társadalmi konzekvenciákat negatívba fordítják azáltal, hogy a *magas gyermekszám épp azokon a településeken – és azokban a családokban – jelenik meg, ahol a legkevésbé van esély arra, hogy a gyerekek a társadalomba integ-*

rálódni képes felnőttekké váljanak. Ily módon a térség összességében társadalmi degradáció megy végbe.

A gyermekvállalási hajlandósággal szoros összefüggésben megállapítható, hogy a népesség korstruktúrája az Ormánságban fiatalosabb, mint a megyei átlag: a gyermekkoriak aránya (21,6%) nagyobb, mint a megyei arány (18,7%), az időskoriaké megközelítően azonos az Ormánságban és a megyében (21,2%) az aktív korúaké elmarad a megye átlagától.

A szociális törvény antiszociális jellegéből adódóan e falvakban a jövedelem pótló támogatás révén be fog merevedni egy olyan munkanélküli tömeg, amely véglegesen kiszorul a foglalkoztatási lehetőségekből. Ellátásuk szétbomlasztja az önkormányzatok törekeny pénzügyi egyensúlyát. A legsúlyosabb problémát pedig az esélytelenül az ÉLET-be kerülő fiatalság fogja okozni. Az itt felnövekvő új generáció társadalmi beilleszkedési esélyei elenyészőek lesznek a beilleszkedést gátló körülményekkel szemben.

A térség problémájának megoldását nézetem szerint mára már nem gazdasági elmaradottságának mérséklésében, hanem erősödő társadalmi feszültségeinek oldásában kell keresnünk.

Ki kell dolgozni az oktatásnak és képzésnek olyan speciális modelljét, amely egyrészt adekvát az általa megcélzott réteg helyzetével, társadalmi szocializációs színvonalával, másrészt elegendő anyagi és egzisztenciális segítséget nyújt azoknak, akik e hallatlanul nehéz és csak villanásnyi eredménnyel kecsegtető munkát magukra vállalják.

A MUNKANÉLKÜLIEK HELYZETMEGOLDÓ STRATÉGIÁI

Tóth Erika

1991-ben és 1993-ban Komárom megyében, Dorogtól négy kilométerre levő kis faluban, Bajnán munkanélküliekkel készítettünk interjút. A kérdések az általános demográfiai jellemzők mellett (kor, nem, iskolai végzettség, családi állapot), a munkanélküliség jelenbeli megélésére, és a jövőre vonatkozó elképzelésekre irányult.

A vizsgálat során meglepődve tapasztaltuk, hogy olyan jól megfogalmazható magatartási stratégiák bonthatók ki az elbeszélésekből, amelyeket tipizálni lehet. Emiatt kérdésünk a vizsgálat során az lett, hogy milyen jellegzetes stratégiák figyelhetők meg a munkanélküliek részéről, amelyek helyzetük kezelésére vonatkoznak.

A kutatásban két fő fogalommal operálunk: munkanélküliek, és magatartási stratégiák.

Munkanélkülinek tekintjük azt a személyt, illetve azokat a személyeket, akik (a KSH meghatározás szerint) kiestek a munkaerőpiacról és újabb elhelyezkedésre nincs lehetőségük. Olyan személyeket is munkanélküliként kezeltünk a vizsgálat során, akik a múltban már megélték, illetve a közeli jövőben kénytelenek szembenézni a munkanélküliséggel.

A magatartási stratégia – felfogásunk szerint – meghatározott, tudatosan vagy tudattalanul működő cselekvést szervező erejű értékek, érdekek, célok rendszerén alapuló, jövőképhez kapcsolódó, a helyzet megoldására irányuló, szándékosságot feltételező cselekvés.

Vizsgálatunkban csak a cselekvési stratégiák feltérképezésére fordítottuk figyelmünket, mind az érték és célrendszer, mind a jövőkép vizsgálata elmaradt.

Minden ember rendelkezik a jelenéről, a múltjáról, a jövőjéről egy meghatározott, jól körülhatárolható emlékképpel vagy elképzeléssel. A jelen megélése alapot ad a jövő elképzeléséhez, amely egy meghatározott életmódhoz, életstílushoz kapcsolódó tervként jelenik meg az ember életében. A jelenbeli viselkedésünk és jövőbeni terveink alapja a szocializáció során stabilizálódott érték- és célrendszer, amely az egyéni életben, stabil társadalmi – gazdasági közegben, lassú, harmonikus változá-

sokon mehet keresztül. A felgyorsult társadalmi – gazdasági folyamatok azonban megzavarják az értékalkotás és -váltás lassú folyamatát és belekényszerítik az állampolgárokat egy olyan értékalakítási kognitív tevékenységbe, melynek végcélja a megváltozott élethelyzetekhez való alkalmazkodás. Mindez a már kialakult jövőkép megváltozását, a jövőhöz kapcsolódó vágyak és cselekvéstervek átalakítását is jelenti.

Az értékváltások kényszerűsége – ahogy azt a nevében is kifejezi – nem mindig jelent az állampolgár egyéni élete szempontjából jó megoldást, nem hordozza magában az egyén szempontjából jó döntések lehetőségét. A kényszerű jövőkép alakítás a munkanélküliek esetében nehezített körülmények között zajlik. A potenciális vagy veszélyeztetett munkanélküliek a lehetséges jövőről még a megszokott életkörülményeik között gondolkodhatnak és tervezhetnek, a munkanélküliek azonban már romló gazdasági pozícióban, szűkülő szociális kapcsolatokkal, csökkenő életesélyekkel kénytelenek a maguk jövőképét megrajzolni, nagyfokú bizonytalanság, zűrzavar és káosz érzelmi megélése mellett.

A vizsgálat során a munkanélküliek legelső élményként az érzelmi zavar állapotáról, érzelmi sokk megéléséről számoltak be. Ehhez az állapothoz kapcsolódik a munkanélküliséghez mint állapothoz kapcsolódó büntudat, amelynek alapja az a negatív, a munkanélküliek személyiségére általában vonatkozó társadalmi megítélés, amely a munkanélkülit hibáztatja a helyzetéért. Az érzelmi sokk cselekvést korlátozó pszichés erő, és a munkanélküliek csak akkor tudnak a jövőbeli tervekről gondolkodni, ha mind a munkanélküliséghez kötődő büntudattal, mind a cselekvést korlátozó sokkos állapottal megbirkóznak. Hogy a túljutásnak milyen feltételei vannak, arra nem kerestünk a választ. De a munkanélküli beszámolók szerint csak a sokkos állapottal való megküzdés után kezdenek el gondolkodni azon, hogy milyen cselekvési lehetőségeik vannak, és az adott társadalmi-gazdasági tér milyen helyzetmegoldó cselekvési stratégiákra ad lehetőséget. A cselekvési stratégiák választása sohasem csak személyi tényezők függvénye; a kormány gazdasági intézkedései, a helyi társadalom elvárásai és gazdasági lehetőségei szabják meg a lehetséges alternatívák számát és irányát. Hangsúlyozni kell, hogy a megoldások keresése mellett a saját felelősség megélése hangsúlyozott, és a jövővel kapcsolatos bizonytalanságérzetek megmaradnak.

Milyen stratégiákat különítettünk el Bajnán?

- Kényszerű vállalkozás;
- főállású anyaság;
- előnyügdíjazás, leszázalékolás;
- útkeresés;
- a munkanélküli járadék elutasítása melletti fekete munka végzése.

Elkülönítésük nemcsak demográfiai jellemzők mentén lehetséges, hanem ugyanezen csoportok egyéb dimenziók mentén is megkülönböztethetők:

- aktív és passzív stratégia (a felelősségvállalás és elhárítás kérdéseire kapcsolódó dimenzió);
- rövid és hosszú távú stratégia (milyen hosszú élettartamra ad megoldást a stratégia az egyén szándéka szerint);
- társadalmi és állami elfogadottság vagy elutasítás dimenziója.

A *kényszerű vállalkozás* aktív, társadalmilag és államilag elfogadott, hosszú távra tervező stratégia. Kényszerű, mert a vállalkozó kényszerűnek érzi a vállalkozói létformára vonatkozó döntését, szívesen feladná vállalkozását, mert ahhoz főképp a bizonytalanság és kiszámíthatatlanság érzete társul.

A *főállású anyaság* aktív, társadalmilag, államilag elfogadott és támogatott, rövid távra szóló stratégia. Szakképzetlen vagy alacsony képzettségű, rossz munkaerőpozíciójú családokra jellemző, az anya vagy nem tudna elhelyezkedni, vagy csak a főállású anyaság bérével azonos mértékű bérért.

A *leszázalékoltak és előnyügdíjasok* csoportja társadalmilag elfogadott, államilag támogatott, hosszú távú passzív stratégiát alkalmaz. A csoport tagjai koruk, egészségi állapotuk és szakképzettségük hiánya miatt nem tudnak a munkaerőpiacon sikerrel megjelenni. Kényszerű döntés – alternatív megoldások nincsenek. Az érintettek mégis szívesebben fogadják a leszázalékolást vagy nyugdíjazást, mint a munkanélküliséget, mert könnyebb számukra a nyugdíjas léthez identifikálódni, mint a munkanélküliséghez.

Az *útkeresők* csoportjának két élesen elkülönülő alcsoportja van. Megkülönböztetésük alapja lehet a munkanélküliség megszüntetésére vonatkozó időbeli tervek, az elhelyezkedési szándék időbeli behatárolása. Azok a munkanélküliek, akik állásuk elvesztése után azonnali újbóli elhelyezkedésre törekednek, a helyzetkezelők alcsoportjába tartoznak. A munkanélküliséget nem akarják személyes életükben elfogadni, a nem akarnak munkanélküli léttel identifikálódni. Aktív, társadalmilag és

államilag elfogadott, támogatott, hosszú távra tervező stratégia. Azok a munkanélküliek, akik elhelyezkedési szándékukat időben a járadékfolyósítás megszüntetésének idejéhez kötik, az állapotkezelők csoportját képezik. Passzív, rövid távú, kevert minősítésű stratégia. Hangsúlyozni kell, hogy az elhelyezkedési szándék nem elsősorban személyiségtől függő tényező. A lakóhely munkaerőigénye, az elhelyezkedési nehézségek rákényszeríthetik a munkanélkült arra, hogy helyzetét állapotként definiálja. Az elhelyezkedést befolyásolhatja a munkanélküli áldozathozatali képessége és hajlandósága is. Az állapotkezelő csoportból könnyen át lehet csúszni az általunk önálló csoportként nem kezelt, segélyezett csoportjába.

Az utolsó csoport tagjai, a munkanélküliséget nem kapcsolják a járadék folyósításához. A Munkaügyi Központban nem jelentkeznek, járadékot nem igényelnek, alkalmi munkából tartják fenn magukat. Aktív, rövid- vagy hosszú távú, társadalmilag elfogadott, államilag elutasított stratégia. A csoport tagjai szerint a munkaügyi járadék elutasítása a személyi szabadság megélésével hozható kapcsolatba.

Összefoglalva: a munkanélküliség jövőkép-váltásokat indukál, és helyzetet kezelő cselekvést aktivál. A cselekvési stratégiák körvonalazhatók, az emberek útkeresési szándékait fejezik ki, megmutatva azt, hogy az adott társadalmi-gazdasági közegben milyen cselekvési lehetőségeket ismernek fel, és milyenekkel számolnak egyéni életükre vonatkozó tervek kialakításánál és megvalósításánál.

ÖSSZEFOGLALÓ „A FALU A VÁLTOZÓ IDŐBEN” SZEKCIÓ MUNKÁJÁRÓL

Juhász Antal

A szekcióban 11 előadás hangzott el, 18–20 szakember részvételével. Az előadók többsége (7 előadó) az utóbbi 2–3 évben végzett empirikus kutatás alapján igyekezett megragadni a falun zajló társadalmi, gazdasági változásokat és az átalakulással együttjáró társadalmi gondokat. Egy előadás a tokaj-hegyaljai hegyközségek történeti szerepével foglalkozott, egy a falu népességmegtartó erejének gyengülését elemezte, egy másik a keszthelyi üdülőövezethez tartozó Gyenesdiás településfejlesztési lehetőségeit mutatta be, és a „Hippolyt” falumenedzser rendszerről hallottunk érdeklődést keltő tájékoztatót.

A közelmúlt és a jelen falusi változásait kitapintó kutatási beszámolók kizárólag dunántúli aprófalvakról, illetve az Ormánságról szóltak, ami kézenfekvően abból adódhat, hogy a pécsi székhelyű Regionális Kutatások Központjában és a vonzásában dolgozó kutatók a Dunántúlon végeznek terepmunkát. Ám ezt figyelembe véve is hiányolható, hogy más országrészek, pl. az alföldi régió átalakulásának problémái nem szerepeltek a szekció programjában.

A Magyar Szociológiai Társaság megbízásából három fiatal szociológus és egy pszichológus a Komárom megyei Bajna és Epöl községben a következő témákat kutatta: a kiskereskedők és a vendéglátóipari kisvállalkozók, mint a potenciális polgári réteg céljai, mentalitása; a termelőszövetkezetek átalakulása; a munkanélküliség; alkalmazkodás a munkanélküliséghez. Figyelmet érdemlő tapasztalat: Bajnán az járt jól, aki kivált a tsz-ből, Epöl községben viszont az, aki az utódszövetkezetben maradt. Ez is példázhatja, hogy a mezőgazdaság átalakulásának nincs általánosítható sémája, sok függ a helyi körülményektől. A munkanélküliséghez való alkalmazkodást vizsgáló pszichológus azt tapasztalta, hogy míg két éve még érzelmi sokkot okozott a munkanélküliség, 1993-ban a munkanélküliek 60%-a már „könnyebben fogta fel” helyzetét. Az előadó körvonalazta a munkanélküliek különböző csoportjait.

A Dráva-melléki Ormánság – Kiss Géza kákicsi református lelkész 1930-as években megjelent néprajzi monográfiája, Kodolányi János,

Illyés Gyula és mások szociográfiai riportjai óta úgy ismert a néprajztudományban és a szociológiában, mint az „egyke” hazája – egy népességében egyre fogyatkozó, ugyanakkor hagyományait őrző kistáj. Az előadó kimutatta, hogy az Ormánsághoz tartozó 41 falu népessége 1970-ben ugyanannyi volt, mint 1880-ban, tehát 90 évvel azelőtt! Kiss Géza – és statisztikája nyomán mások – ugyanis csak a református magyarok fogyását vették számba. Az Ormánság református törzslakossága valóban fogyott, de a helyébe kerülő népesség 1970-re „ellensúlyozta” a megfogyatkozást.

Ugyancsak a Dél-Dunántúlon, Baranyában társadalmi feszültséget okozó demográfiai folyamatot, az elcigányosodást elemezte, széles adatbázis alapján az egyik előadó, aki szerint a Magyarországon élő cigányok számáról nincsenek pontos adataink. Ennek oka, hogy önbevallásuk félrevezető, a KSH kimutatása pedig lényegesen eltér más fölmérésekétől. Így az elehet a támpont: cigány az, akit környezete – embertani jellege, életmódja alapján – annak minősít. Előadó kutatásai szerint Dél-Baranyában 5–6 000, Hegyháton 6 000, városkörnyéken 6500 cigány él. A Dráva-melléki Alsószentmárton község napjainkra homogén cigány településsé vált, Gilvánfán pedig a lakosság többsége cigány. Gilvánfa iskolázottsági mutatója a fejlődő országokéhoz hasonló. Ez a folyamat a baranyai falvakban – az ország más térségeihez, pl. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyéhez hasonlóan – társadalmi gondokat okoz. Élénk vita bontakozott ki az előadás után, s többen a maguk kutatási tapasztalataival járultak hozzá a tárgyilagos, árnyalt kép kialakításához. Javaslatok is elhangzottak: pl. volt, aki autonómiát javasolt, mások ezt ellenezték, és inkább a szocializációs problémát és a kulturális, életmódbeli fölzárkózás esélyeit, lehetőségeit boncolgatták.

A Balatonhoz közel vannak olyan elnéptelenedő aprófalvak, amelyek fokozatosan „nyaralófalú”-vá válnak. Ilyen a Veszprém megyei Kékkút, ahol a lakóházaknak csak a fele állandóan lakott, s a házak egyharmadát budapestiek vásárolták meg nyaralónak. Egy másik előadásból azt tudhattuk meg, hogy a Keszthely üdülővezetéhez tartozó Gyenesdiáson a fizetővendég-turizmus igen nagy mértékű, ugyanakkor a helyi népi műemlékek (présházak, pincék) gondozatlanok és pusztulnak. Ki vagy milyen intézmény felelős ezért? A népi műemlékek, védendő épületek számbavételét a 60-as évek végén, 70-es évek elején az Országos Műemléki Felügyelőség és a Néprajzi Múzeum irányította, néprajzos muzeológusok, építész-mérnökök közreműködésével. A beérkezett javaslatok alapján a Műemléki Felügyelőség az országban több száz építményt nyilvánított műemlékké, műemlék jellegűvé, illetve városképi,

faluképi szempontból védetté. Ezek fenntartására, helyreállítására az illetékes hivatal eseti pénzügyi támogatást nyújtott az épületek tulajdonosának. A gondokat az okozza, hogy az ilyen jellegű épületek helyreállítására ma nincs elegendő állami pénzforrás, a tulajdonosok pedig nem tudnak, vagy nem hajlandók pénzt fordítani a megőrzendő épületeikre. Azt is meg kell említeni, hogy minden boronafalu, nádtetős Balaton környéki présház-pincét, vagy hagyományos építésű házat nem lehetett – nem is volt érdemes – a műemléki nyilvántartásba felvenni. A műemléki nyilvántartásban nem szereplő népi műemlékek, épületek pusztulása a jogutódnak, az Országos Műemlékvédelmi Hivatalnak nem róható fel, de a múzeumoknak sem felelőssége ezeknek az épületeknek a sorsáról gondoskodni.

A Velencei-tó melletti Gárdony község önkormányzata egy érdekes és vonzó falumenedzser rendszert dolgozott ki, amelyet őszintén ajánlunk a falusi önkormányzatok figyelmébe. A szociális érzékenységgű és ambiciózus művelődési program helyben is fölkellette számos résztvevő érdeklődését.

Jóllehet a szekcióban csak egyetlen kimondottan történeti aspektusú előadás volt, többen utaltak napjaink társadalmi változásainak előzményeire, vagy röviden áttekintették a kutatott település múltját.

Összegezésként elmondható, hogy az előadások napjaink falusi változásának fontos jelenségeit tárták fel. Az előadók többsége a rokon szaktudományok – a településföldrajz, a településtörténet, a néprajz, az ökológia – szempontjait is érvényesítette vizsgálataiban. A bemutatott válságjelenségek közül legfontosabbnak a falu népességmegtartó erejének csökkenését ítéljük, ami országszerte tapasztalható. A kiutat keresve elsődrendű teendők, hogy visszaadjuk a falunak – a kistelepüléseknek, aprófalvaknak és nagyközségeknek egyaránt – a régebben megvolt népességmegtartó szerepét.

FÜGGELÉK

MUNKANÉLKÜLISÉG REGIONÁLIS METSZETBEN

Szpirulisz Ildikó

Magyarországon – mindenütt máshol a világon – is a munkanélküliség regionálisan nagy eltéréseket mutat. A régió megjelölést a természeti tájak, a gazdasági, kulturális hagyományok, a települések jellegének egybefüggése, hasonló karaktere alapján használják. Mindezt keretként fogja át a mindenkori közigazgatás. A fejlett polgári társadalomban, ahol alkalom nyílt a szerves fejlődésre, a régió gazdasági-társadalmi, környezeti, valamint a közigazgatási elemek egymást feltételezve harmonikusan épülnek egymásra. Mindez lehetőséget teremt a konfliktusok kezelésére, s nem alakulnak ki „megbélyegzett” térségek. Ez azonban nem zárja ki, hogy ne léteznének mindenütt regionális egyenlőtlenségek.

A most útjukat kereső közép-kelet-európai országokban a területi egyenlőtlenségek sokkal drasztikusabbak, a kilábalás lehetőségei rosszak.

Megállapítható, hogy Magyarországon nyugatról keletre haladva sajátos lejtő mutatkozik. Míg az ország dunántúli területei nagyobb részt jóval kedvezőbb társadalmi, gazdasági helyzetben vannak, kilábalási lehetőségeik jobbak, addig az Alföldön kiélezetten jelentkeznek a válság, a depresszió tünetei, a kiút homályba vész. Az előbb említett nagy térségek sem kezelhetők egyértelműen. Míg pl. az Alföldön a legnagyobb gondokkal Szabolcs-Szatmár-Bereg megye, s ezen belül is a határszéli térség küzd, addig a „fejlett” Dunántúl dél-baranyai övezete (Ormánság) szinte semmilyen mutató tekintetében sem különbözik a keleti határszéltől. Az említett térségeket hagyományosan depressziós övezeteknek nevezhetjük, ahol a helyzet hosszú történeti folyamat eredménye. Vannak ún. újkeletű depressziós zónák, ilyennek minősíthető pl. az ózdi térség, vagy Székesfehérvár és ipari övezete. Itt az elmúlt évtizedek kialakította gazdasági-társadalmi potenciál rendült meg, illetve omlott össze.

Vannak olyan kistérségek, ahol az átalakulás viszonylag jó esélyekkel folyik: pl. Győr-Moson-Sopron vidéke, valamint egyes Pest megyei kistérségek.

Az előbbiekből nyilvánvaló, hogy a kutatás regionális metszeteit különböző adottságú, indíttatású kistérség képezné. Ezekben vizsgálnánk a munkanélküliség kialakulásának folyamatát, vagy az esetleges munkaerőfelszívást, a munkaerőpiaci helyzet javulásának tendenciáit. A különböző metszetek a kezelés – aktív, illetve passzív munkaerőpiaci eszközök – eltérő módjait tárnák fel, sajátos összehasonlításokat lehetővé téve.

Fontos feladat lenne a kutatás során annak feltérképezése, hogy milyen pozícióban vannak a munkaerőpiaci intézményrendszerek „gazdái”, különböző munkamegosztási pozícióban lévő letéteményesei; a kormányzattól a munkaerőpiaci központokon keresztül az önkormányzatokig s az individuumig, a munkavállalóig megfelelően működik-e közöttük a munkamegosztás, léteznek-e regionális összehangoltságok, egymásra épülő s nem keresztező stratégiák.

Meggyőződésem, hogy Magyarország európai felzárkózása csak alaposan átgondolt belső regionális politikával lehetséges, melynek fundamentumait, hálóját kell megtalálni, kialakítani.

A pályázat elnyerése esetén a munkákat 1994 elején indítanánk, ez ráépülne az MTA Politikatudományi Intézete Helyi Társadalom kutatócsoportjának korábbi regionális elemzésére, amely az ózdi térségben, a beregi Tiszaháton, az Ormánságban, a békési határszélen zajlott. Új terepek lennének a megjelölt Pest megyei és dunántúli kistérségek. A kutatás természetesen a KSH regionális központjai segítségével megvalósított munkanélküliségi, munkaerőpiaci adatainak feldolgozásával kezdődne. Tovább építenénk kapcsolatainkat az MTA Regionális Kutatások Központjával, ahol eltérő, alapos kistérségi elemzések készülnek, illetve segítségükkel ezek megvalósíthatók. Ezáltal összehozhatók a különböző régiók kutatói is, az együttműködés kölcsönösen termékenyítőleg hat. Nagyon jól bevonhatók a munkába az ország különböző nagyvárosaiban működő egyetemek, ezek oktatói. A helyi viszonyok feltárásához terepmunkák szükségesek, ebben nagy segítséget nyújthatnak a munkaügyi központok, munkaügyi kirendeltségek, amelyek a terep gondjainak kitűnő ismerői, valamint hasonló szerepet játszanak a helyi önkormányzatok. Mindezek során konkrét szociológiai típusú vizsgálódások folytathatók: pl. interjúk készítése munkanélküliekkel, foglalkozásukat megtalálókkal, vállalkozókkal, gazdákkal stb. Amint azt a kutatási koncepcióban megfogalmaztam mindez kapcszkodókat kívánna nyújtani a regionális politika kialakításához, az ebben kívánatos munkamegosztás létrehozásához.

BIOGAZDÁLKODÓ TELEPÜLÉS

Győrffy Sándor

A biotermesztés ellenőrzése során egyre inkább szembesülni kellett azzal, hogy a biogazdálkodás követelményeinek a jelenlegi működési formában dolgozó termelő üzemek csak igen nagy nehézséggel és áttételezéssel tudnak eleget tenni.

A társadalom és ezzel együtt a mezőgazdaság átalakulása immár nagyobb teret enged az újszerű kezdeményezéseknek, felvillantva egy egységes, harmonikusan működő biogazdálkodó település megvalósításának reményét. A település működésének alapját a termőföld jelenti. Ezzel szemben igen magasak a követelmények, hiszen a sikeres gazdálkodás kulcsa az *élő talaj*, amely gazdag talajlakó szervezetekben és tápanyagokban.

A gazdálkodás második láncszemét a *növények* alkotják. Fontos szerep jut a tájat is meghatározó természetes erdőknek és legelőknek. A termesztett növények vetésforgójában szerepelnie kell a talajt javító takarmánynövényeknek (lucerna, herefűves), gabonaféléknek, kapásnövényeknek, zöldtrágyanövényeknek. A növényeket úgy kell megválasztani, hogy terméstömegük biztosítsa a település állatainak takarmányozását, a lakosság élelmiszerellátását, valamint megfelelő termés mennyiséget, amely frissen vagy feldolgozva, piaci értékesítésre kerül.

Az álló kultúrák – gyógy- és fűszernövények, szőlő, gyümölcsös – telepítésénél fontos szempont, hogy a környezetbe természetesen illeszkedve, tájhoz hasonló fajtákkal történjék.

Az *állatvilág* természetes egyensúlyának fenntartására az erdő-, erdőszáv-, legelőterületeken a biogazdálkodóknak szintén törekedniük kell. Úgyis szintén a lakott területeken belül is szervezett védelemre van szükség madáretetők, búvóhelyek kialakításával.

A haszonállatok számát a takarmányterület nagysága, a szerves trágya igény, a helyi fogyasztás és az értékesítési feltételek szabják meg. Az állatok trágyája kerüljön vissza a termőterületekbe, megvalósítva a tápanyag körforgását. Végül, az állatok a településen igavonóként is számításba jöhetnek.

Az *energiaforrások* megválasztásakor a helyi adottságok feltárása az elsődleges feladat, amellyel lényegesen csökkenthető a kívülről vásárolt elektromos-, szén- és szénhidrogén-energia.

A *környezet védelme* érdekében a levegő szennyeződését okozó gépek, kazánok beszüabályozása és rendszeres ellenőrzése szükséges. Elengedhetetlen az állat- és növényorvoslásban használt vegyi anyagok korlátozása, nyilvántartása, alkalmazásuk pedig csak indokolt esetben, megfelelő szakértelem mellett végezhető.

Fontos a háztartási hulladékok elkülönített gyűjtése és újrahasznosítása.

Az ilyen módon előállított *teljes értékű élelmiszer* biztosítaná a település lakóinak ellátását, a felesleg eladása pedig értékesítési szövetkezeteken keresztül történne. A mezőgazdasági tevékenység kiegészülhet helyi vagy könnyen beszerezhető természetes anyagokból kézzel vagy egyszerű gépekkel végzett kézműves tevékenységgel (például szőtteskészítés, kosárfonás, fafaragás).

„HIPPOLYT FALUMENEDZSER SYSTEM”

Vida István

Az 1990. évi országgyűlési választások eredményeként létrejött rendszerváltozás elhárította a politikai akadályt a szabad gazdaság, a polgári szabadságjogok, az egyéni és vállalkozói szabadság megvalósulása útjából.

Nemzetünk felemelkedésének egyik záloga egy olyan kiművelt embe-
rekből álló, magántulajdonnal rendelkező, öntudatos polgárság kiala-
kítása, amely hazánk iránt elkötelezettséggel, felelősséggel viseltetik.

Az önerejéből érvényesülni akaró egyén, közösség oktattva történő segítése célkitűzésünk. De a siker rajtunk, embereken is múlik, gróf Széchenyi Istvánt idézve: „fáradozz, s magad légy jobbléted szerzője!”.

Magyarország történelmi sajátossága, hogy számtalan esetben a vidék, a falu mentette meg kritikus időszakokban az országot. A vidék, a falu jelenlegi elszigeteltségén, információszegény helyzetén segíteni kell, humán erőforrásait, helyi adottságait fel kell tárni, a fejlődés szolgálatába kell állítani.

A Szent István Galéria Alapítvány Gárdonyban 1988. augusztus 20. óta, tehát közel fél évtizede ezen probléma megoldásán fáradozik, s ez irányú tapasztalatait, mint szerző szeretné az ország javára fordítani, közkinccsé tenni franchise (biztosítási önrészesedés) formában, együttműködve a Tatai Népfőiskola Alapítvánnyal. Ennek megvalósítására hoztuk létre a *HIPPOLYT* «CLUB HÁLÓZAT» Alapítványt, amelynek célja egy falumenedzser-rendszer kialakítása, működtetése.

A képzést az országos népfőiskolai mozgalomra alapozva, megyénként egy-egy oktatóbázison szándékozunk végezni. Referenciaként Komárom-Esztergom és Fejér megyében 15, illetve 25 fővel 1992. ősze óta folyik a falumenedzser-képző kurzus. Tatán a Tatai Népfőiskola Alapítvány, Gárdonyban a gróf Széchenyi István Regionális Népfőiskola szervezi és ad otthont ennek. A képzés magas színvonalát a meghívott főiskolai és egyetemi előadók személye garantálja.

A falumenedzser nyitott kell hogy legyen a reál és humán gondolatokra, iniciáló katalizáló szerepet kell betöltenie a település életében. Létre kell hoznia egy olyan klubot, amely egy országos információs

rendszer tagja, s itt működtetnie kell egy olyan szellemi műhelyt, amely napra készen randevúztatja a közösségi életet, a kultúrát és az üzleti lehetőségeket. Településként e szisztémával kialakított klubok – bekötvé az országos információs rendszerbe – alkotják a magyarországi falumenedzser-hálózatot.

E programot megvalósítva – amely 3 150 települést érint – egy olyan egységes szellemiséggel működő hálózatot hozunk létre, melyet ellátva üzleti információkkal, a vidék, s ezáltal nemzetünk gazdasági felemelkedését segíti elő.

A hálózat információs gerincét a jelenleg is működő InfoSys országos információs rendszer alkotná, mely az ország minden megyéjében működő alközponttal rendelkezik.

E program a gazdaság átalakításában, a tulajdonnal bíró polgárság létrehozásában, a kis- és középvállalkozások elterjesztésében, végső sorban nemzetünk gazdasági felemelkedésében jelentős szerepet tölt be. Ezt felismerve a Kandó Kálmán Műszaki Főiskola, a PANNON Agrártudományi Egyetem (Keszthely) és a már működő népfőiskolai mozgalom támogatásáról biztosított minket a program megvalósításában.

Közös célként tűztük ki a *HIPPOLYT Alapítványi Akadémia* létrehozását a Gárdony melletti Hippolyt pusztán. Az Akadémia – melynek nulladik évfolyama lenne a jelenlegi falumenedzser-képzés – felsőszintű képzést adna – fő hangsúlyt helyezve az alábbi témákra: a település menedzselése, faluturizmus, környezetvédelem, népfőiskola menedzselése, szociális gondozás, szervezés, településinnováció, modern üzleti tudományok, idegen nyelvek.

Az általunk kért támogatást a falumenedzser-képzés és -hálózat, valamint a HIPPOLYT Alapítványi Akadémia megvalósítására kívánjuk felhasználni.

Alapítványunk reméli, hogy e gondolatunk egyre több, hazánkért tenni akaró vezető ember szimpátiáját és támogatását nyeri el, és így az Akadémia 1993. őszén megnyithatja kapuit.

E program beteljesedése a vidék bekapcsolását is jelentheti az 1996. évi világkiállítás rendezvényeibe.

EGY „HIPPOLYT” FALUMENEDZSER TANULÓ TAPASZTALATAI

Varga Gyuláné

Ha azt a kérdést tesszük fel, hogy ki a falumenedzser és mit csinál? – valljuk meg őszintén, hogy nagyon sokan nem tudnak rá helyesen válaszolni. Ennek nem az ismerethiány az oka, hanem a falumenedzserhiány. Ez a foglalkozás nem létezik a pályaismertető füzetekben, mert csak most van kialakulóban, a társadalmi és gazdasági körülmények szerencsés találkozása révén. Ez az elhivatott szakember a falu mindenese, érzékeny a szociális gondok iránt, de sokkal inkább a gazdasági, termelési, vállalkozói lehetőségekre figyel, informál, koordinál, segít, és tulajdonképpen maga is megél mindebből.

A falum, a Fejér megyei Nádasladány 1992. év őszén eléggé szétésett állapotba került: a régi megszokott struktúra felbomlott, az új pedig még nem alakult ki. Egyre több ember került, kerül vissza a falvakba, aki korábban ingázó volt. Felbomlanak, átalakulnak a termelődzövetkezetek, gazdaságok. Egyre több a tetterős ember, aki nem tud mit kezdeni magával. Ezért mindenképpen szükség van egy olyan személyre, aki megfelelő információk birtokában a katalizátor szerepét tölti be egy falu életében. Nyitott kell hogy legyen reál és humán gondolatokra. Létre kell hoznia egy olyan klubot, amely egy országos információs rendszer tagja, s itt működtetnie kell egy olyan szellemi műhelyt, amely naprakészen randevúztatja a közösségi életet, a kultúrát és az üzleti lehetőségeket.

Településenként – egy azonos rendszer alapján – kialakított klubok, csatlakozva az országos információs rendszerbe, alkotják a magyarországi Hippolyt falumenedzser-hálózatot. Ez a rendszer egy munkahelyteremtő projekt, amely tartalmazza a faluturizmust, a falu-környezetvédelmet, az autonóm oktatást (népfőiskolát), a szociális instruktorháózat kialakítását, a faluinnovátort és a munkaerőkezelőt.

A falumenedzser-hálózat kiemelten foglalkozik az oktatással, a népfőiskolában rejlő lehetőségekkel, mert a népfőiskola a nemzeti felemelkedés és társadalmi önállóság megteremtésének szellemi fegyvere. A népfőiskola pótolhatatlan szerepet játszhat a helyi társadalom újraépi-

tésében, megszervezésében, a kis települések népességmegtartó erejének növelésében, az új demokratikus önkormányzatok kiépítésében.

Fontos még a környezetvédelem, mert környezetünk megvédése érdekében a társadalom minden szintjén aktív tettekre van szükség. Felelősséggel kell felvállalni tetteink következményeit, ki kell alakítanunk egy új környezetbarát szemléletet és életmódot.

A válságok korszakában élünk, s erre akkor eszmélünk rá, amikor a megváltozott társadalmi-politikai-gazdasági körülmények egészen újszerű követelményeket támasztanak az egyes emberek személyiségével, képességeivel, beállítottságával, problémamegoldó aktivitásával szemben. Anélkül, hogy az okokat elemeznénk, megállapítható, hogy a mai pedagógia nem képes a szocializáció célkitűzéseinek maradéktalanul eleget tenni.

A jó falumenedzser egyik legfontosabb igénye: önmaga jobb megismerése, énjének maximális kifejllesztése. „Rendelkezünk azzal a kalandos merészséggel, hogy önmagunkat a lehetőségek halmazaként fogadjuk el, és hogy hozzálássunk az élet legizgalmasabb játékához: a legtöbbet kihozni magunkból, mindabból, ami bennünk a legjobb.” (H. E. Fosdick)

Bármilyen hihetetlennek tűnik is, embertársaink megsegítése saját magunkat gazdagítja, még anyagilag is.

Mások érdekében úgy cselekedj, ahogy saját magadért is tennéd!

Add magadból a legjobbat embertársaidnak, és a többszörösét kapod vissza!

Minden nagy tudású embernek a nép hasznára kell tevékenykednie, a kiválasztottak pedig tehetségük mértékében szolgáljanak másokat!

Tehát a jó falumenedzser elfogadja azt, hogy tevékenysége egy szolgálat.

II. VILLAGE CONFERENCE – A WAY OUT OF THE CRISIS

Editor: Teréz Kovács

After the change in the political system, the future of villages was first scientifically discussed in 1991 in Pécs at a national conference on villages called „Crisis and Ways Out”. By that time the enthusiasm and hyper-expectation in Hungary preceding the systemic changes had already been replaced by disappointment and disillusion. The situation of researchers was farther hindered by the disagreement among political parties as to what course of development Hungary would follow.

This volume contains the transcripts of lectures presented at the Second Village Conference during 7–8 March, 1993. The second conference was given a more optimistic and progressive title: „A Way Out of the Crisis”. While the presentations at the First Village Conference concentrated mainly on the exploration of crisis phenomena, the lecturers of the second tried to show ways out of the crisis in their fields as well.

One of the central issues of the plenary session was the change of agricultural property relations which has radically influenced the lives of co-operative workers and of former owners. Last year, in the transformation of co-operatives, collective property ownership was brought to an end and the first steps were taken towards the development of western-type co-operatives. While one of the presentations concentrating on this issue emphasized the fact that the Hungarian agriculture and food industry could not be anything other than export-oriented, another on maintainable stated just the opposite. According to the latter opinion, what must be focussed on is the integrity of the whole region and its stable functioning which can contribute to the increasing development of the quality of life.

Other issues discussed at the conference were: the new integration process of rural areas; the relationship between villages and the natural environment; the banking system in the countryside; the effect of urban industry on villages and the functioning of local governments in villages.

After the plenary session the discussion was continued in four different sessions:

Session 1: Agriculture. The following questions were dealt with: the recession in agricultural production; the indebtedness of co-operatives; the distribution of formerly collective property and the conflicts which it has caused. As a result of compensation, the lands transferred into private ownership will become small plots and the crucial question is how these lands will be re-integrated. The possibility that, in the event of lack of central support and self-organization the agricultural crisis could drag on for decades, was stressed as well.

Session 2: Management of Rural Changes. In addition to describing the situation of villages, the lecturers tried to answer two fundamental questions. First, who can be allowed to carry out village management procedures? Almost every participant agreed that the experienced professionals released from the former large agricultural organizations could be able to perform this task and help the organizing and co-ordinating activity of local governments. This is a way which may provide the best revival of the relationship between agriculture and villages.

The second question dealt with the main forms of regional co-operation of villages such as: small-region target-oriented associations, unions and consulting agencies. The lecturers pointed out, however, that it is the local attachment of and the close connection between the advisors, activists and the representatives of local community that counts, regardless of the form of their association.

Session 3: Local Governments. The Local Government Act, passed by the Parliament two years ago, has given great freedom even to the smallest settlements. The discussion in this session was focussed on the results of this change for villages. The local governments have not everywhere realized the opportunity yet that the partnership formed between the organizations of the local community may not only strengthen the democracy of their activity and communication with the public, but may also contribute to the practice of different local government functions, e.g. social politics, public education. The freedom given to villages is not enough to produce a real, positive break-through. Plenty of social and economic processes would be needed which, unfortunately, cannot be prescribed by law.

Session 4: Villages in Changing Times. The lecturers explored some important aspects of the recent changes in villages by emphasizing the events preceding the social changes. The points of view reported from in

these presentations were the following: sociology, settlement-geography, ethnography, settlement-history, ecology. Based on the empirical research of the last 2–3 years, the lecturers aimed at showing the social and economic changes in villages and the consequent problems. Among the crisis phenomena, the weakening of the population-binding force of villages was found to be the most crucial. As a way out this binding force should be restored first of all.

The next Village Conference is expected to be held in 1995 in Pécs.

SZERZŐK

- Abonyiné Palotás Jolán egyetemi docens, József Attila Tudományegyetem (továbbiakban: JATE) Gazdaságföldrajzi Tanszék, Szeged.
- Barákonyné Winiczai Klára főiskolai docens, Pollack Mihály Műszaki Főiskola Településszervezési Tanszék, Pécs.
- Barna Tamás egyetemi adjunktus, Erdészeti és Faipari Egyetem, Sopron.
- Baukó Tamás tudományos munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Alföldi Tudományos Intézet (továbbiakban MTA RKK ATI), Békéscsabai Osztály, Békéscsaba.
- Becsei József tudományos tanácsadó, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest.
- Bellon Tibor múzeumigazgató, Győrffy István Nagykun Múzeum, Karcag.
- Benkőné Lodner Dorottya tudományos munkatárs, MTA Regionális Kutatások Központja Dunántúli Tudományos Intézete (továbbiakban: MTA RKK DTI), Pécs.
- Bőhm Antal tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Börzseiné Závori Mária egyetemi tanársegéd, Pannon Agrártudományi Egyetem (továbbiakban: PATE) Munkaszervezési és Üzemvezetési Tanszék, Mosonmagyaróvár.
- Brazsil József egyetemi adjunktus, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- Csapó Tamás főiskolai adjunktus, Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola, Szombathely.
- Csatári Bálint igazgató, MTA RKK ATI, Kecskemét.
- Csíte András tudományos ösztöndíjas, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Széchenyi István Szakkollégium, Budapest.
- Dancs Zoltán ügyvezető igazgató, PANNON Consulting Group, Keszthely.

- Enyedi György akadémikus, MTA RKK Budapesti Osztály, Budapest.
- Faragó László tudományos munkatárs, MTA RKK DTI, Pécs.
- Farkas József egyetemi adjunktus, Gödöllői Agrártudományi Egyetem (továbbiakban: GATE) Agrárgazdasági Tanszék, Gödöllő.
- Fodor István tudományos főmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs.
- Fodor Lóránt egyetemi tanársegéd, PATE Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- G. Fekete Éva tudományos osztályvezető, MTA RKK Észak-magyarországi Osztálya, Miskolc.
- Gurzó Imre tudományos osztályvezető, MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba.
- Hajdú Zoltán tudományos főmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs.
- Hantó Zsuzsa egyetemi docens, GATE Agrárszociológiai Tanszék, Gödöllő.
- Horváth József kollégiumigazgató, PATE Állattenyésztési Kar, Kaposvár.
- Illés Iván főigazgató, MTA RKK, Pécs.
- Juhász Antal tanszékvezető egyetemi docens, JATE Néprajzi Tanszék, Szeged.
- Kardos József jegyző, Polgármesteri Hivatal, Gyenesdiás.
- Kóbor Gyula egyetemi tanársegéd, Janus Pannonius Tudományegyetem (továbbiakban: JPTE) Közigazgatási Tanszék, Pécs.
- Kocsondi József egyetemi adjunktus, PATE Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- Kondorosi Ferenc főtanácsadó, Alkotmánybíróság, Budapest.
- Kovács Imre tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Kovács Kata közgazdasági csoportvezető, Baranya Megyei Önkormányzat, Pécs.
- Kovács Teréz tudományos főmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs.
- Lantos Tamás alapítványvezető, Ormánság Alapítvány, Pécs.
- László Mária tudományos munkatárs, MTA RKK DTI, Pécs.
- Lovas Imre egyetemi tanár, Debreceni Agrártudományi Egyetem Termelésfejlesztési Intézet, Debrecen.

- Márton János ny. intézeti igazgató, Agrárgazdasági Kutató Intézet, Budapest.
- Mészáros Rezső egyetemi tanár, József Attila Tudományegyetem, Gazdaságföldrajzi Tanszék, Szeged.
- Mezei István tudományos munkatárs, MTA RKK Észak-magyarországi Osztálya, Miskolc.
- Módos Gyula egyetemi docens, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Agrárközgazdasági Tanszék, Budapest.
- Mohos Mária egyetemi adjunktus, JPTE Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék, Pécs.
- Molnár András egyetemi adjunktus, PATE Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- Nagy Imre tudományos főmunkatárs, MTA RKK ATI Társadalomkutató Csoport, Szolnok.
- Nemes Nagy József tudományos főmunkatárs, Pénzügyminisztérium Gazdaságelemzési és Informatikai Intézet, Budapest.
- Németh Jenő főtanácsos, Belügyminisztérium, Budapest.
- Pálné Kovács Ilona igazgatóhelyettes, MTA RKK DTI, Pécs.
- Pethő László egyetemi adjunktus, Tanárképző Főiskola, Jászberény.
- Rada Beáta egyetemi hallgató, Kaposvár.
- Rendek László egyetemi docens, PATE Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- Répássy Helga ügyvezető igazgató, R.Ö.M. Management Kft., Budapest.
- Soós Károly egyetemi adjunktus, PATE Georgikon Mezőgazdaságtudományi Kar, Keszthely.
- Sükösd Ferenc egyetemi adjunktus, JPTE Alkotmányjogi Tanszék, Pécs.
- Süli-Zakar István tudományos osztályvezető, MTA RKK ATI Debreceni Csoport, Debrecen.
- Szabó Gábor tudományos ösztöndíjas, Szövetkezeti Kutató Intézet, Budapest.
- Szabó Géza tudományos segédmunkatárs, MTA RKK DTI, Pécs.
- Szoboszlai Zsolt tudományos csoportvezető, MTA RKK ATI Társadalomkutató Csoport, Szolnok.

- Szpirulisz Ildikó tudományos főmunkatárs, MTA Politikai Tudományos Intézete, Budapest.
- Táll Éva tudományos munkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Tímár Judit tudományos munkatárs, MTA RKK ATI Békéscsabai Osztály, Békéscsaba.
- Tóth Erika tudományos munkatárs, MTA Politikai Tudományok Intézete, Budapest.
- Udovecz Gábor igazgatóhelyettes, Agrárgazdasági Kutató és Informatikai Intézet, Budapest.
- Vági Ferenc ny. egyetemi tanár, Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem, Budapest.
- Veszely Tibor tanszékvezető egyetemi docens, PATE Munkaszervezési és Üzemvezetési Tanszék, Mosonmagyaróvár.
- Vuics Tibor tanszékvezető egyetemi docens, JPTE Regionális Társadalomföldrajzi Tanszék, Pécs.

Pécsett 1991 óta kétévenként kerül sor falukonferencia megrendezésére. Ez a kötet a második falukonferencián elhangzott előadásokat tartalmazza. A szerzők a maguk szakterületén igyekeztek megvilágítani a vártnál hosszabb ideig elhúzódó válságból kivezető utakat.